JURIS
EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатовська Альона Ільдусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AAH-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через
мережу Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 28.08.2025 р. (протокол № 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua
Мови видання: українська, англійська, німецька, польська, румунська, французька

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року (ідентифікатор медіа - R30-03882).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія»
(Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, chancellery@onua.edu.ua, тел. +38 (048) 719-88-01).

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (D8 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2709-6815 (Print)
ISSN 2709-6823 (Online)

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.779:001
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.1

Є. А. Булат
доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
orcid.org/0000-0002-1143-909X

Т. В. Кузнєцова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії Служби безпеки України
orcid.org/0000-0002-8280-6010

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ І КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЦІЛЬОВИХ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядаються деякі напрями щодо охорони і комерціалізації результатів цільових фундаментальних наукових досліджень. Євроінтеграційний вектор потребує сьогодні наближення національного законодавства до європейських цінностей і стандартів, реформування сфери інтелектуальної власності з огляду на aquis ЄС. Особливу увагу приділено доцільності застосування механізму комерціалізації до результатів цільових фундаментальних наукових досліджень, які можуть стати основою для створення конкурентоздатної високотехнологічної продукції.

Підкреслено, що особливої уваги, зважаючи на воєнний час, будуть потребувати результати цільових фундаментальних наукових досліджень і розробок, створених в оборонній, технічній і технологічній площині; а також ті, що дають змогу зробити прориви у розвитку економічно привабливих прогресивних наукомістких напрямів, новітніх технологій, технічних і технологічних рішень. Наведено різні позиції вітчизняних і зарубіжних науковців до визначення комерціалізації. Відзначено, що при застосуванні механізму комерціалізації в Україні доцільно взяти до уваги досвід і кращі практики, набуті зарубіжними країнами у цьому напряму.

Визначено, що комерціалізація технічних і технологічних патентоздатних рішень, створених на основі результатів цільових фундаментальних наукових досліджень сприятиме підвищенню рівня національної безпеки, економічної стабільності і конкурентоздатності держави. Саме такі об'єкти можуть перетворюватись на конкурентоздатні інновації, здатні приносити прибуток як в Україні, так і за кордоном.

Підкреслено, що оскільки економічні переваги у найбільш високорозвинених країнах світу формуються саме за рахунок ефективної та дієвої правової охорони інтелектуальної власності, доцільно посилити комерціалізацію наукових, творчих здобутків в зазначеній сфері і перетворити їх на капітал нашої держави.

Ключові слова: комерціалізація, цільові фундаментальні наукові дослідження, винаходи, корисні моделі, новітні технології, наукомісткі напрями, технічні рішення, технологічні рішення.

Bulat Ye. A., Kuznetsova T. V. **SOME ASPECTS OF PROTECTION AND COMMERCIALIZATION OF RIGHTS TO THE RESULTS OF TARGETED FUNDAMENTAL SCIENTIFIC RESEARCH**

The article examines some directions for the protection and commercialization of the results of targeted fundamental scientific research. Today, the European integration vector requires the approximation of national legislation to European values and standards, reforming the sphere of intellectual property with a view to the EU acquis. Special attention is paid to the expediency of applying the commercialization mechanism to the results of targeted fundamental scientific research, which can become the basis for creating competitive high-tech products.

It is emphasized that, taking into account wartime, the results of targeted fundamental scientific research and development created in the defense, technical and technological sphere will require special attention; as well as those, that make it possible to make breakthroughs in the development of economically attractive progressive science-intensive areas, new technologies, technical and technological solutions. Various positions of domestic and foreign scientists on the definition of commercialization are given. It is noted that when applying the commercialization mechanism in Ukraine, it is advisable to take into account the experience and best practices acquired by foreign countries in this direction.

It is determined that the commercialization of technical and technological patentable solutions created on the basis of the results of targeted fundamental scientific research will contribute to increasing the level of national security, economic stability and competitiveness of the state. Such objects can turn into competitive innovations capable of bringing profit both in Ukraine and abroad.

© Є. А. Булат, Т. В. Кузнєцова, 2025

It is emphasized that since the economic advantages in the most highly developed countries of the world are formed precisely at the expense of effective and efficient legal protection of intellectual property, it is advisable to strengthen the commercialization of scientific and creative achievements in the specified field and turn them into the capital of our state.

Key words: commercialization, targeted fundamental scientific research, inventions, useful models, the latest technologies, science-intensive directions, technical solutions, technological solutions.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток сфери інтелектуальної власності є одним з визначальних чинників у формуванні та забезпеченні сталого економічного зростання. Від того наскільки вагомим є інтелектуальний потенціал суспільства і рівень його культурного розвитку і залежить, врешті-решт, успіх вирішення поставлених перед ним питань. Реформування сфери інтелектуальної власності в контексті рекодифікації цивільного законодавства потребує сьогодні, в тому числі, і таких дій, які б належним чином дозволили сформувати і створити необхідну правову базу для подальшого розвитку і удосконалення вже існуючих суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності [1, с. 23]. Водночас, удосконалення чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності потребують сьогодні наближення до європейських цінностей і стандартів, а також подальшої комерціалізації майнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності і наукових здобутків, створених, в тому числі, в оборонній, технічній і технологічній площині, здатних вплинути на подальший інноваційний розвиток і конкурентоздатність України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку, охорони і комерціалізації інтелектуальної власності розглядалися у працях вітчизняних і зарубіжних вчених і дослідників, зокрема, О. Б. Бутнік-Сіверського, П. М. Цибульова, О. П. Орлюк, Ю. М. Капіци, Г. О. Андрощука, Л. Р. Майданик, І. Ф. Коваль, А. О. Кодинця, А. Полторацької та інших. Питання трансферу технологій в наукових установах і комерціалізації інтелектуальної власності присвячені праці Ю. М. Капіци «Винахідницька діяльність у наукових установах», Г. О. Андрощука «Комерціалізація технологій подвійного призначення: досвід США», О. Б. Бутнік-Сіверського «Економіко-правові проблеми становлення механізму комерціалізації інтелектуальної власності», Л. Р. Майданик «Поняття та механізм комерціалізації інтелектуальної власності в праві України», зарубіжних дослідників Lars Persson, Joshua S. Gans «Entrepreneurial Commercialization Choices and the Interaction between IPR and Competition Policy», A. Othman «Commercialization in Innovation Management: Defining the Concept and a Research Agenda», та інших. Разом з тим, аспекти комерціалізації результатів цільових фундаментальних наукових досліджень, створених в оборонній, технічній і технологічній площині залишаються сьогодні недостатньо висвітленими.

Метою статті є висвітлення напрямів правової охорони і комерціалізації результатів цільових фундаментальних наукових досліджень, які створюються в тому числі, в оборонній, технічній і технологічній площині з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграційний шлях, який обрала Україна, потребує наближення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності до європейських цінностей і стандартів з урахуванням міжнародної практики у зазначеній сфері. Серед інших визначених завдань це потребує сьогодні, по-перше: удосконалення законодавства у сфері інтелектуальної власності з огляду на процеси рекодифікації цивільного законодавства і поступового його наближення до aquis ЄС; по-друге, комерціалізації прав на результати цільових фундаментальних наукових досліджень, створених, в тому числі, в оборонній, технічній і технологічній площині, здатних вплинути на подальший інноваційний розвиток України.

«Стратегією цифрового розвитку інноваційної діяльності України» визначено, що важливою складовою інноваційної екосистеми є захист прав інтелектуальної власності. Досконала та ефективна система інтелектуальної власності не тільки захищає матеріальні права розробника інновацій, але і створює додаткові стимули для інвестування в дослідження та розробку [2, с. 81, 3].

За дослідженнями Європейського інноваційного табло 2023 (European Innovation Scoreboard), Україна отримала 31 відсоток середнього бала в ЄС, що відносить Україну до категорії «зростаючих інноваторів». До сильних сторін української інноваційної екосистеми ЄС відносить експорт наукових послуг; відносно сильний сектор екологічних технологій; рівень зайнятості у науковій діяльності; рівень витрат у сфері венчурного капіталу; витрати на інновації, не пов'язані з дослідницькими роботами [3].

У той же час, комерціалізація наукових розробок, тих результатів цільових фундаментальних наукових досліджень, які створюються, в тому числі, в оборонній, технічній і технологічній площині і можуть ефективно впливати

на забезпечення інноваційного розвитку України і потребує, на погляд авторів, окремого висвітлення.

Свого часу в юридичних джерелах було наведено чимало визначень комерціалізації, тож наведемо лише деякі з них.

Так, Л. Майданик вважає, що комерціалізацію з юридичної точки зору можна розглядати як систему правовідносин щодо забезпечення умов сприйняття цих прав як товару та отримання правоволоділцями прибутку від його використання іншими особами (користувачами результатами інтелектуальної діяльності) [4, с. 39, 40]. І. Коваль відзначає, що комерціалізація інтелектуальної власності це економіко-правова категорія, що становить сукупність засобів правового, фінансово-економічного, технічного, організаційно-управлінського характеру, пов'язаних з забезпеченням і організацією дій комерційної спрямованості в сфері здійснення прав на об'єкти промислової власності шляхом використання об'єктів промислової власності та передачі прав на ці об'єкти в процесі господарювання [5, с. 155]. Водночас, О. Б. Бутнік-Сіверський комерціалізацію визначає на двох рівнях, відповідно, макро – і мікрорівні [6, с. 7]. Згідно п. 5 «Методичних рекомендацій з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності», комерціалізацією прав на об'єкти інтелектуальної власності є організація руху інтелектуального капіталу з метою отримання прибутку [7].

Зарубіжні автори, зокрема, L. Persson, J. S. Gans визначають, що всебічний захист інтелектуальної власності сприяє більш ефективній її комерціалізації, що свідчить на користь підвищення інновацій у підприємницькій діяльності [8, с. 131]. A. Othman підкреслює, що здатність ефективно комерціалізувати інтелектуальну власність може розкрити значний економічний потенціал, стимулюючи інвестиції, створення робочих місць та розробку нових продуктів і послуг [9, с. 1]. Отже, комерціалізація інтелектуальної власності є механізмом трансформації інтелектуального капіталу у прибуток, важливим чинником економічного розвитку держави. Міжнародною практикою підтверджено, що ефективність комерціалізації інтелектуальної власності безпосередньо залежить від належної охорони і захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Необхідно відзначити, що застосування зарубіжних практик комерціалізації, зокрема, Сполучених Штатів Америки і країн Європейського Союзу в Україні дозволить налагодити співпрацю з університетами, створити фонди для забезпечення державної підтримки розвитку інтелектуальної власності, забезпечити сталий розвиток технологічних, наукових парків, підтримки вітчизняних стартапів і бізнесу, тощо. Окремо з цього приводу П. М. Цибульов, В. Ф. Корсун відзначають: «необхідно вчитися на помилках та досвіді інших, щоб побудувати свою міцну основу для трансформації наукових відкриттів у захищені технології та згодом – в інноваційну продукцію, яка буде вироблятися та продаватися як в Україні, так і за кордоном завдяки партнерським відносинам з інвесторами та підприємствами в інших країнах» [10, с. 55].

На сучасному етапі у фокусі уваги має бути комерціалізація результатів цільових фундаментальних наукових досліджень, принципово нових технічних і технологічних рішень, створених, в тому числі, в оборонній площині. Такий підхід дає змогу зробити прориви у розвитку економічно привабливих прогресивних наукомістких напрямів, новітніх технологій, які вельми потрібні нашій країні у цей непростий час.

Комерціалізація майнових прав інтелектуальної власності на зазначені об'єкти у цій сфері сприятиме підвищенню ефективності оборонного сектору, адже дозволить швидше інтегрувати інноваційні розробки у технічній і технологічній площині у його виробництво та забезпечення. Завдяки перетворенню захищених наукових здобутків на конкурентоспроможні інновації будуть створені передумови для розробки сучасних зразків озброєння, військової техніки та технологій подвійного призначення, що дозволить зміцнити обороноздатність держави. Крім того, згодом експорт оборонних технологій може забезпечити додаткові фінансові ресурси для підвищення національної безпеки і оборони, посилити інноваційний потенціал держави та інтегрувати вітчизняні розробки у світові ринки технологій.

Висновки. Економічний розвиток і процвітання країн Європейського Союзу відбувається, в тому числі, за рахунок ефективної правової охорони, захисту і комерціалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності. Комерціалізація інтелектуальної власності прав на результати цільових фундаментальних наукових досліджень, створених в оборонній, технічній і технологічній площині має важливе значення для зміцнення оборонно-промислового комплексу, оскільки створює умови для інтенсифікації процесів розроблення та впровадження передових технологій і новітніх систем озброєння. Це дозволить підвищити оборонний потенціал держави, сформувати стійкі конкурентоздатні позиції, сприятиме забезпеченню її національної безпеки у глобальному безпековому просторі.

Література

1. Булат Є. А. Проблеми удосконалення правової охорони результатів інтелектуальної діяльності в процесі інтеграції України в Європейський дослідницький простір : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 35 с.

2. Кот О. О., Булат Є. А., Якубівський І. Є. Концептуальні напрями подальшого розвитку цивільного законодавства в контексті інтелектуальної власності. Нове українське право. № 3. 2025. С. 79–84.

3. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text (дата звернення 18.09.2025).

4. Майданик Л. Р. Поняття та механізм комерціалізації інтелектуальної власності в праві України. *Юридична Україна*. № 7. 2014. С. 39–45.

5. Коваль І. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин у сфері промислової власності / монографія. Донец. нац. ун-т. Донецьк: Юго-восток. 2013. 639 с.

6. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіко-правові проблеми становлення механізму комерціалізації інтелектуальної власності. Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки: матеріали ІІ-ї Міжнародної науково-практичної конференції. К.: Інститут інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві. 2010. С. 1–8. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/9810

7. «Методичні рекомендації з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності», затв. Наказом Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації від 13.09.2010 № 18. URL: https://mon.gov.ua/nauka/innovatsiyna-diyalnist-ta-transfer-tekhnologiy/metodichni-materiali (дата звернення 03.09.2025).

8. Persson, Lars & Gans, Joshua. (2012). Entrepreneurial Commercialization Choices and the Interaction between IPR and Competition Policy. Industrial and Corporate Change. 22. 10.2139/ssrn.2048235. URL: https://www.researchgate.net/publication/256018127_Entrepreneurial_Commercialization_Choices_and_the_Interaction_between_IPR_and_Competition_Policy

9. Othman, Azizi. (2018). Intellectual Property Commercialization in the EU: Policy Options and Practical Instruments. 10.13140/RG.2.2.26403.55849/1. URL: https://www.researchgate.net/publication/326825294_Intellectual_Property_Commercialization_in_the_EU_Policy_Options_and_Practical_Instruments

10. Цибульов П. М. Корсун В. Ф. Комерціалізація інтелектуальної власності університетами та науковими установами: досвід США та можливості його використання в Україні. Наука та інновації. 2014. Т. 10. № 3. С. 47–57.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.2.1
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.2

О. О. Вєтчінова
аспірантка
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0009-0007-5580-8938

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена формування поняття та з'ясуванню та елементного складу правового регулювання спадкування в Україні як цілісного правового механізму, що забезпечує передачу майна після смерті фізичної особи з дотриманням принципів законності, спадкоємства та правової визначеності. Визначено, що спадкування як правове явище регулюється сукупністю норм матеріального і процесуального права, які спільно формують механізм реалізації спадкових прав. Проаналізовано наукові підходи до розуміння правового регулювання у широкому та вузькому значеннях, віддаючи перевагу вузькому розумінню як впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм. У межах цього підходу обґрунтовано пропонується авторське визначення поняття правового регулювання спадкування, що враховує специфіку спадкових відносин, їх суб'єктний склад та характер об'єктів спадкування. У статті розкрито структуру правового регулювання спадкування, до якої віднесено норми спадкового права, суб'єктів і об'єктів спадкових правовідносин, юридичні факти, юридичні презумпції, а також механізми реалізації й захисту спадкових прав. Увагу присвячено важливості ієрархії нормативно-правових актів за юридичною силою в контексті сталості структури правового регулювання спадкування в Україні. Як приклад розглянуто невідповідність постанови Кабінету Міністрів України актам вищої юридичної сили у призмі судової практики. Надано орієнтовний перелік нормативно-правових актів, що регулюють спадкування в Україні за критерієм юридичної сили за спаданням. Зроблено висновок щодо важливості ієрархії законодавства в частині забезпечення стабільності правового системи спадкування, правової визначеності та захисту інтересів усіх учасників спадкових правовідносин.

Ключові слова: законодавство, зміст, мета і завдання, об'єкт, права людини, правовідносини, правове регулювання, результат правового впливу, спадковий процес, спадкування, структура законодавства, суб'єкт, судова практика, юридичні факти.

Vietchinova O. O. **THE CONCEPT AND STRUCTURE OF LEGAL REGULATION OF INHERITANCE IN UKRAINE**

The article is devoted to clarifying the essence and structural elements of the legal regulation of inheritance in Ukraine as a holistic legal mechanism that ensures the transfer of property after the death of a natural person in accordance with the principles of legality, succession, and legal certainty. It is established that inheritance as a legal phenomenon is governed by a set of substantive and procedural legal norms that collectively form the mechanism for the realization of inheritance rights. The paper analyzes scholarly approaches to understanding legal regulation in both broad and narrow senses, giving preference to the narrow sense–understood as state influence on social relations through legal norms. Within this framework, the author substantiates and proposes an original definition of the concept of legal regulation of inheritance, taking into account the specificity of inheritance relations, their subject composition, and the nature of the objects of inheritance. The article reveals the structure of the legal regulation of inheritance, which includes norms of inheritance law, subjects and objects of inheritance legal relations, legal facts, legal presumptions, as well as mechanisms for the implementation and protection of inheritance rights. Particular attention is paid to the importance of the hierarchy of legal acts according to their legal force in the context of maintaining the stability of the structure of inheritance regulation in Ukraine. As an example, the inconsistency of a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine with acts of higher legal force is examined through the lens of judicial practice. A tentative list of legal acts regulating inheritance in Ukraine is provided, ordered by descending legal force. The article concludes with an emphasis on the importance of legal hierarchy for ensuring the stability of the inheritance mechanism, legal certainty, and the protection of the interests of all participants in inheritance legal relations.

Key words: content, human rights, inheritance, inheritance process, judicial practice, legal facts, legal regulation, legal relations, legislation, object, purpose and objectives, result of legal influence, structure of legislation, subject.

Вступ. Проблематика правового регулювання спадкування в Україні зумовлена необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту, захисту права власності та неперервності майнових правовідносин після смерті особи. У сучасних умовах чітке й узгоджене регулювання спадкових відносин є запорукою правової визначеності та дотримання принципу верховенства права. Сфера спадкування охоплює широкий комплекс норм, що поєднують матеріальні та процесуальні елементи, тому потребує системного підходу до їх узгодження. Суспільні зміни, розвиток судової практики та євроінтеграційні процеси висувають нові вимоги до організації правових механізмів передачі майна. Відсутність єдиного концептуального підходу до структури правового регулювання призводить до різночитань у правозастосуванні та ускладнює реалізацію спадкових прав.

© О. О. Вєтчінова, 2025

Правове регулювання спадкування становить цілісний механізм, у межах якого взаємодіють норми, принципи, інститути та процедури, спрямовані на впорядкування передачі прав і обов'язків померлої особи. У його структурі поєднуються положення цивільного законодавства, нотаріальних правил і судових процедур, що визначають порядок виникнення, реалізації та захисту спадкових прав. Наявність складної нормативної ієрархії створює потребу в науковому осмисленні співвідношення між загальними та спеціальними актами, а також між публічними та приватними інтересами. Визначення поняття правового регулювання спадкування дозволяє розкрити його зміст як системи юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується передача майна і відповідальність сторін. Аналіз внутрішньої побудови цього системи відкриває можливість виявлення його ключових елементів – суб'єктного складу, методів регулювання, об'єктів і засобів захисту прав.

Науковий інтерес до спадкового права посилюється в умовах реформування цивільного законодавства та гармонізації його з правом Європейського Союзу. Попри значну кількість праць, присвячених окремим аспектам спадкування – заповітам, спадковим договорам, охороні спадкового майна – питання комплексної будови механізму регулювання залишаються недостатньо висвітленими. У наявних дослідженнях переважає фрагментарний підхід, який не дозволяє відтворити цілісну модель спадкового права як системного явища. Усвідомлення потреби в такій моделі відкриває перспективу оптимізації взаємодії між законодавством, нотаріальною та судовою практикою. Комплексний розгляд поняття та структури правового регулювання спадкування дозволяє визначити його функціональні зв'язки, усунути прогалини та підвищити рівень юридичної визначеності. Саме це зумовлює важливість подальших теоретичних досліджень і практичних рекомендацій у зазначеній сфері.

Мета дослідження полягає в тому щоб на основі засад та тут реальних положень теорії права цивільного права та діючи законодавства сформувати поняття та розкрити елементи структури правового регулювання спадкування в Україні

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми правового регулювання спадкування в Україні звертались українські вчені І. Бабецька, І. Ванчук, І. Голубенко, Л. Горпинич, О. Грачова, І. Дзера, О. Кармаза, М. Кельман, Р. Кельман, І. Коваль, О. Котенко, О. Кухарєв, О. Куракін, Л. Магдій, М. Маслова, Н. Оніщенко, І. Тімуш, О. Чабан, А. Чемодурова, Я. Юрова та ін. Проте за межами їхнього наукового аналізу залишаються важливі для сьогодення певні аспекти аналізовані проблематики.

Виклад основного матеріалу. У науці переважає думка про існування двох ключових підходів до тлумачення природи правового регулювання. Перший підхід – широкий і передбачає, що до правового регулювання відносять усі способи впливу на свідомість і поведінку осіб, які беруть участь у правовідносинах. У цьому випадку йдеться про використання як нормативних актів, так і індивідуальних юридичних засобів для впорядкування суспільних відносин.

Другий – вузький і зводиться до того, що регулювання соціальних відносин здійснюється винятково через нормативно-правові засоби, тобто за допомогою механізму правового регулювання. Зазначені підходи ґрунтуються на різному бачення співвідношення між поняттями правового регулювання та правового впливу, а також між відповідними юридичними засобами. На сьогодні в юридичній науці перевага віддається саме вузькому розумінню правового регулювання, яке підтримується більшістю дослідників [1].

Наведемо декілька прикладів розуміння правового регулювання. Згідно з О.А. Котенко це регламентація суспільних відносинах шляхом використання загальнообов'язкових норм поведінки та індивідуальних приписів, що ґрунтуються на цих нормах і можуть за потреби підтримуватись заходами державного примусу. Ця правова категорія відображає динамічний характер правової системи в цілому, демонструє активну функцію права як засобу впливу на суспільні процеси та перехід його положень із нормативного рівня у практичну площину [2, с. 199].

Натомість Н.М. Оніщенко вважає, що правове регулювання виступає специфічною формою впорядкування суспільних відносин, що здійснюється за допомогою комплексу юридичних інструментів. До таких інструментів належать правові норми, юридичні факти, правові відносини, а також елементи, що визначають правоздатність і дієздатність осіб, встановлюють компетенцію державних органів та регламентують правове становище громадських об'єднань і юридичних осіб [3].

Тож незважаючи на прихильність до того чи іншого підходу, як вірно відмічає О.А. Котенко, однією з ключових рис правового регулювання є його спроможність впорядковувати суспільні відносини саме на підставі норм права. Таким чином суб'єктам права визначаються допустимі дії та їх межі, що забезпечується відповідними юридичними наслідками [2, с. 200].

До елементів структури правового регулювання належать не лише сукупність правових

засобів, а й такі складові, як предмет регулювання (тобто суспільні відносини економічного, політичного, соціального, культурного характеру, які потребують впорядкування), мета та завдання впливу, очікуваний результат, а також юридичні факти, що виступають підставою для запуску правового механізму [4, с. 17].

Відповідно, під предметом правового регулювання слід розуміти не конкретні об'єкти правового впливу як такі, а правовий порядок, що встановлюється у певній сфері суспільних відносин [5, с. 20].

До основних складових структури правового регулювання належать: суб'єкти (фізичні та юридичні особи, разом та по окремості); їхні дії, вчинки, поведінка; об'єкти, тобто матеріальні чи нематеріальні явища та речі, що викликають інтерес і стають підставою для взаємодії між людьми; соціально значущі обставини (події чи ситуації), які безпосередньо зумовлюють виникнення, зміну або припинення правових відносин [6, с. 266].

Тож варто приділити увагу предмету досліджуваного правового регулювання – спадкуванню. Спадкові правовідносини зазвичай розглядаються як різновид цивільно-правових відносин, що виникають у зв'язку з переходом майнових прав і обов'язків від померлої особи до її правонаступників. У межах таких відносин спадкоємець набуває суб'єктивного права на спадщину, що забезпечує правовий механізм переходу спадкової маси [7, с. 15].

Структуру спадкових правовідносин традиційно становлять такі основні елементи: суб'єкти, об'єкти та їх зміст. Змістом спадкових правовідносин є взаємопов'язані права та обов'язки учасників, що виникають у процесі спадкування. Реалізація спадкових прав у цьому контексті розглядається як форма втілення конституційно гарантованих прав особи на володіння, користування та розпорядження майном, а також на результати своєї інтелектуальної чи творчої діяльності [8, с. 43].

З урахуванням вищенаведеної правової природи спадкування та наукових підходів до правового регулювання можемо надати власне визначення правового регулювання спадкування в Україні як впорядкування суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переходом прав та обов'язків від померлої особи до її спадкоємців, за допомогою системи загальнообов'язкових норм і заснованих на них індивідуальних приписів, які визначають порядок спадкування за заповітом і за законом, встановлюють умови набуття спадщини, обсяг спадкових прав та обов'язків, а також способи їх реалізації, забезпечені у разі необхідності заходами державного примусу.

Для кращого розкриття значимості дотримання структури правового регулювання спадкування слід звернутись до положень статті 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» [9], згідно з якою розкривається ієрархія нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Так, найвищу силу має Конституція України, потім – ратифіковані міжнародні акти, закони (кодекси не згадуються, але де факто маються на увазі як закони), постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств, інших органів державної влади тощо.

Важливість дотримання цієї ієрархії можна продемонструвати на прикладі пункту 3 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [10] у редакції від 23 травня 2023 року, яка продовжувала строки прийняття спадщини під час воєнного стану (не більше 4 місяців, а у попередніх редакціях до завершення воєнного стану).

Водночас ще у січні 2023 року була сформована правова позиція Касаційного цивільного суду Верховного Суду у постанові у справі № 676/47/21, до якої зрештою дослухались і згадану норму прибрали як таку, що існує всупереч ієрархії нормативно-правових актів (Цивільний кодекс України має вищу юридичну силу за постанови Кабінету Міністрів України і не встановлює для уряду делеговані повноваження в частині визначення строків прийняття спадщини) [11].

Структурно правове регулювання спадкування в Україні відбувається наступними нормами права застережними в нормативно-правових актах різної юридичної сили: Конституцією України, яка гарантує непорушність права власності; міжнародними актами (конвенції, декларації, двосторонні та багатосторонні договори та угоди, ратифіковані Україною); законами (Цивільним кодексом України, Законами України «Про нотаріат», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», іншими законами, які регулюють права та обов'язки, що успадковуються, наприклад, у господарській діяльності та в частині застосування санкцій); постановами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, що стосуються як спадкування та реєстрації прав та обтяжень беспосередньо, так і будь-якими іншими, де згадуються окремі положення щодо спадкування; актами інших державних органів та органів місцевого самоврядування; заповітами та спадковими договорами; не виключаємо можливість застосування звичаїв, особливо при обтяжені іноземним елементом.

Основним джерело правового регулювання спадкування в Україні безумовно є Цивільний кодекс України. Питанню спадкування присвячена Книга шоста, яка складається із семи глав та 92 статей. Вважаємо, що поділ норм з точки зору правил нормопроєктувальної техніки зроблено гармонічно та логічно. Так, законодавець поділив норми, присвячені спадкуванню, на загальні положення, спадкуванню за законом та окремо за заповітом, здійсненню права на спадкування, виконанню заповіту, оформленню права на спадщину та спадковому договору. Детальніше процедури описуються у Законі України «Про нотаріат», адже саме нотаріуси та у визначених законом випадках прирівнювані до них особи можуть посвідчувати заповіти та сприяти реалізації спадкових прав та інтересів.

Висновки. Отже, правове регулювання спадкування в Україні відображає як загальнотеоретичні підходи до розуміння правового регулювання, так і особливості реалізації спадкових прав в рамках цивільно-правових відносин. Структурно правове регулювання спадкування охоплює систему елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту правовідносин, юридичних фактів, мети, завдань і результатів правового впливу.

З огляду на ієрархію нормативно-правових актів, особливого значення набуває дотримання конституційних засад та узгодженість підзаконних актів із законодавчими нормами, що особливо важливо в умовах воєнного стану. Це забезпечує стабільність правового механізму спадкування, правову визначеність та захист інтересів усіх учасників спадкових правовідносин.

Література

1. Ванчук І.Д. Поняття й сутнісні ознаки правового регулювання суспільних відносин: сучасний погляд. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 32. Том 1. С. 7–10.

2. Котенко О.А. Правове регулювання в контексті дії права та його основоположних принципів. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 199–202.

3. Оніщенко Н. М. Правове регулювання та правовий вплив: поняття, взаємообумовленість та відмінність. Держава і право. Випуск 25, 2004. С. 3–8.

4. Кельман М.С., Кельман Р.М. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2–23. № 3 (39). С. 13–20.

5. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.

6. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. Підприємництво. Господарство і право. 2020. № 4. С. 262–267.

7. Заіка Ю. О. Актуальні проблеми спадкового права : навч. посіб. за заг. ред. Ю. О. Заїки, О. О. Лов'яка. Київ : КНТ : ЦУЛ, 2014. 336 с.

8. Спадкове право : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. Кол. авт. ; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. О. В. Нестерцова-Собакарь. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с.

9. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 93, ст.364. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text

10. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text

11. Постанова КЦС ВС від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654283

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 347:349.444
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.3

М. К. Галянтич
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0000-0003-0346-5308

В. В. Кочин
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
науковий консультант судді Конституційного Суду України,
старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0000-0003-2468-0808

А. В. Запорожченко
доктор філософії з права, старший науковий співробітник
відділу методології євроінтеграції приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0000-0003-3973-715X

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ ВИСЕЛЕННЯ ІЗ ЖИТЛА

Сучасне суспільство визнало необхідність змін у житловому законодавстві на засадах справедливості, добросовісності та розумності. Людина в силу власного буття наділяється житловими правами, які є природними, виникають з моменту народження і зберігаються до кінця життя. Однією з важливих нерозв'язаних в теоретичному та практичному відношенні проблем права є чітка правова регламентація відносин, що виникають у зв'язку з виселенням із житла. В законодавстві відсутнє однозначне розуміння припинення прав на житло та виселення. Ці питання регулюються ЦК, ЖК, СК України, Законом України «Про житловий фонд соціального призначення». Наведені в ЖК України формулювання підстав та порядку виселення широко розкриваються на підставі поєднання норм приватного і публічного права. Тому, дослідження підстав та наслідків виселення сприятиме захисту прав людини на житло, дозволить з'ясувати їх сутність, що в свою чергу буде сприяти належному застосуванню норм законодавства, усуненню колізій та суперечностей у правовому регулюванні між різними правовими актами. В умовах включення житла в ринковий обіг, в вітчизняній юридичній літературі відносини з виселення громадян ще не отримали достатнього правового дослідження. Зміст поняття «виселення з житлових приміщень» включає у себе здатність особи нести відповідальність за невиконання зобов'язань, зокрема за невиконання чи неналежне виконання договору. У статті аналізуються поняття, особливості та види форм припинення житлових відносин, здійснено аналіз щодо співвідношення поняття «відповідальність, припинення правовідносин та виселення». Окрім того, проаналізована практика європейських судових інституцій, а також органів конституційного контролю ФРН та Хорватії щодо відносин з виселення, на основі чого запропоновані зміни до нормативно-правового регулювання в Україні.

Ключові слова: договір, учасники житлових правовідносин, житло, житловий фонд, найм (оренда) житла, виселення.

Haliantych M. K., Kochyn V. V., Zaporozhchenko A. V. **LEGAL GROUNDS AND CONSEQUENCES OF EVICTION FROM HOUSING**

Modern society has recognized the need for changes in housing legislation based on justice, good faith and reasonableness. A person, by virtue of his own being, is endowed with housing rights, which are natural, arise from the moment of birth and persist until the end of life. One of the important unresolved problems of law in theoretical and practical terms is the clear legal regulation of relations arising in connection with eviction from housing. The legislation lacks an unambiguous understanding of the termination of housing rights and eviction. These issues are regulated by the Civil Code, Housing Code, Family Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On Social Housing Fund". The formulations of the grounds and procedure for eviction given in the Housing Code of Ukraine are widely disclosed on the basis of a combination of private and public law norms. Therefore, the study of the grounds and consequences of eviction will contribute to the protection of human rights to housing, will allow us to clarify their essence, which in turn will contribute to the proper application of the norms of legislation, the elimination of conflicts and contradictions in legal regulation between various legal acts. In the

© М. К. Галянтич, В. В. Кочин, А. В. Запорожченко, 2025

context of housing being included in the market circulation, in the domestic legal literature, relations on eviction of citizens have not yet received sufficient legal research. The content of the concept of "eviction from residential premises" includes the ability of a person to bear responsibility for non-fulfillment of obligations, in particular for non-fulfillment or improper fulfillment of the contract. The article analyzes the concepts, features and types of forms of termination of residential relations, and analyzes the correlation of the concepts of "liability, termination of legal relations and eviction". In addition, the practice of European judicial institutions, as well as the constitutional control bodies of Germany and Croatia regarding eviction relations, is analyzed, on the basis of which changes to the regulatory and legal regulation in Ukraine are proposed.

Key words: contract, participants in housing relations, housing, housing stock, rental of housing, eviction.

У доктрині цивільного права є велика кількість праць, присвячених правам на житло, однак в той же час відсутні комплексні, ґрунтовні дослідження щодо захисту прав на житло при виселенні громадян. У сучасних умовах виселення без надання іншого жилого приміщення є винятковим заходом, враховуючи житлову політику, що нині формується. Протиправна поведінка особи може порушувати здійснення суб'єктивних житлових прав та виконання обов'язків третіми особи.

Проблеми захисту прав людини, що виникають у зв'язку із проживанням у житлі, є різноплановими та ґрунтуються як на праві власності на житло, так і на тимчасовому користуванні житлом. Враховуючи суспільні зрушення, які мали місце в останній час, вітчизняний законодавець увів ряд істотних правових змін до змісту прав на житло. Конституція України не лише проголошує, що кожен має право на житло, а й гарантує його недоторканість, їх правовий захист (статті 30, 47). Таким чином, держава не тільки створює умови для задоволення потреб громадян в житлі, а також забезпечує захист права на законодавчому рівні. Разом з тим, право людини на житло потребує регулювання відносин захисту прав, не тільки щодо власників а й користувачів. Виселення без надання іншого житла, як винятковий захід, потребує свого удосконалення.

Установлення нових напрямів, які визначатимуть розвиток нормативного регулювання, має відбуватися з урахуванням приписів Конституції України та acquis Європейського Союзу. Базовими нормативно-правовими актами системи житлового законодавства є Цивільний та Житловий кодекси України. Замуравкіна Р. М. твердить, що ці два кодифікаційні акти є основними джерелами регулювання питань цивільно-правової відповідальності за скоєння житлових правопорушень [3, с. 231].

Нормативні акти, ухвалені останнім часом, мають вплив на житлову сферу, однак не враховують потреби сучасного правового регулювання в умовах війни. Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215–IX зобов'язав Кабінет Міністрів протягом одного року з дня набрання чинності зазначеного Закону розробити та винести на розгляд Верховної Ради України проект Житлового кодексу України (підпункт 4 пункту 3 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення». Тривале неприйняття нового Житлового кодексу України призводить до виникнення правової лакуни щодо юридичних наслідків припинення житлових відносин і виселення без надання іншого житла.

Отже, метою статті є: аналіз теоретичних умов розв'язання житлових проблем з метою формування рекомендацій для удосконалення законодавства України щодо формування державної політики у сфері правових наслідків припинення житлових відносин з підстав виселення з житла; розробка концептуальних положень правового регулюванні наслідків припинення житлових відносин.

Гострота житлової проблеми викликає необхідність формування житлових фондів для задоволення житлових потреб всіх громадян, необхідність забезпечення житлом особливо тих, хто втратив житло внаслідок військових дій, вимушених переселенців, біженців. Намагання держави виробити нову державну житлову політику втілювану у новому ЖК України має постійно здійснюватися [11; 10].

Розвиток житлового законодавства можливий винятково шляхом встановлення належного регулювання ЖК України, який забезпечить дотримання конституційних прав на житло, конвенційних засад, а також уможливить адаптацію законодавства України до acquis Європейського Союзу на засадах єдності та диференціації приватноправових та публічно-правових засобів правового регулювання.

Виселення громадян із житла можна класифікувати за різними ознаками: 1) у добровільному чи примусовому порядку; 2) в судовому чи адміністративному порядку; 3) у зв'язку з проведенням капітального ремонту; внаслідок звернення стягнення, на передане в іпотеку жиле приміщення; припинення дії або розірвання договору найму житла; 4) з приватного, державного житлового фонду, житлового фонду спеціального призначення; 5) з державного житлового фонду – з наданням, так і без надання житла, а також з наданням благоустроєного і неблагоустроєного жилого приміщення [1, с. 379–393].

Тур О. Т. зазначає, що важливими факторами у розв'язанні питання про припинення права користування житловим приміщенням, є: наявність в особи, щодо якої вирішується питання про припинення права користування, іншого житла; наявність іншого житла у власника; тривалість проживання в житловому приміщені; обізнаність нового власника про проживання в житловому приміщенні членів сім'ї попереднього власника; що може слугувати підставою відмови у виселенні особи [4, с. 93]

Перш за все слід навести приписи статей 346–354 ЦК України, за якими право власності на житло, і відповідно користування, припиняється у разі: 1) відчуження власником свого житла; 2) відмови власника від права власності на житло; 3) припинення права власності на житло, яке за законом не може належати цій особі; 4) знищення житла; 5) викупу пам'яток історії та культури.

Виселення без надання іншого постійного жилого приміщення встановлено статтями 116, 117 ЖК України, статтями 825–826 ЦК України, статтею 40 Закону України «Про іпотеку», інші умови, що визначають дійсність (недійсність) правочинів тощо. Спеціальні умови встановлюють випадки коли наймач, члени його сім'ї або інші особи, які проживають разом з ними, члени сім'ї власника квартири: систематично руйнують або псують жиле приміщення; використовують приміщення не за призначенням; систематичним порушенням правил співжиття роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі, у разі визнання ордера недійсним (статті 116, 117 ЖК України). У разі існування договірних відносин найм житла може бути розірваний за рішенням суду на вимогу наймодавця у разі невнесення наймачем плати за найм житла за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий строк, а при короткостроковому наймі – понад два рази; руйнування або псування житла наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає (абзаци перший – третій частини другої статті 825 ЦК України).

ЖК України передбачені встановлює наступні правові наслідки: виселення з наданням громадянам іншого благоустроєного приміщення (стаття 110); виселення з наданням іншого жилого приміщення (стаття 114); виселення без надання іншого жилого приміщення (стаття 116).

Виселення із соціального житла без надання іншого житла, відповідно до статті 27 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» є: 1) надання наймачу або придбання ним іншого жилого приміщення; 2) підвищення доходів наймача до рівня, який дозволяє укласти договір найму іншого жилого приміщення, що не належить до житлового фонду соціального призначення; 3) подання наймачем недостовірних даних щодо середньомісячного сукупного доходу за попередній рік, приховування реальних доходів; 4) систематичне порушення правил користування жилими приміщеннями; 5) порушення умов договору найму соціального житла після застосування до наймача заходу впливу, та переселення наймача до іншого соціального житла; 6) інші підстави, встановлені законом.

Незалежно від підстав примусового виселення воно відноситься до заходів державно-правового впливу. Особи винні у порушенні житлового законодавства несуть кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність конкретні види відповідальності містяться в нормах цивільного, адміністративного та кримінального законодавства [1, с. 395]. При цьому, виселення не завжди можна кваліфікувати як захід правової відповідальності, зокрема, у випадках виселення громадяни із житла, яке загрожує обвалом.

У юридичній літературі звертається увага на те, що захист житлових прав допускається здійснювати шляхом поєднання способів, встановлених цивільним і житловим законодавством, зокрема: для осіб, що втратили законні підстави користування конкретним жилим приміщенням; для осіб, які продовжують користування жилим приміщенням, але здійснюють порушення правил користування жилим приміщенням; виселення громадян за договором соціального найму; виселення особи позбавлені батьківських прав; при цьому виселення допускається за умови, що спільне проживання таких громадян із дітьми, по відношенню яких вони позбавлені батьківських прав рішенням суду є неможливим [2, с. 28].

Виселення із житла досить часто пов'язано із іншими відносинами, зокрема сімейними, трудовими, а також адміністративними. Для дослідження проблематики виселення досить вагомим є практика Верховного Суду [9], за допомогою якої можливо систематизувати щодо права користування житлом; виселення особи, яка не є власником житлового приміщення; виселення з гуртожитку без надання іншого житлового приміщення; відмова у виселенні.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на наступні правові позиції Верховного Суду щодо відмови у виселенні:

1) «Виселення особи з житла без надання іншого житлового приміщення можливе за умов, що таке втручання у право особи на повагу до житла передбачене законом, переслідує легітимну мету, визначену у пункті 2 статті 8 Конвенції, та є необхідним у демократичному

суспільстві. Відповідність останньому критерію визначається з урахуванням того, чи існує нагальна суспільна необхідність для застосування такого обмеження права на повагу до житла та чи буде втручання у це право пропорційним переслідуваній легітимній меті.

Навіть якщо законне право на зайняття житлового приміщення припинене, особа вправі мати можливість, щоб її виселення було оцінене судом на предмет пропорційності відповідним принципам статті 8 Конвенції.

Недопустимим в правовому суспільстві є свавільне виселення особи із житлового приміщення» (постанова від 24 січня 2019 року у справі № 757/7180/15-ц);

2) «Права членів сім`ї власника житла також підлягають захисту і позбавлення права на житло не лише має ґрунтуватися на вимогах закону, але таке втручання повинно бути виправданим, необхідним для захисту прав позивача та не покладати надмірний тягар на відповідача.

Важливе юридичне значення для правильного вирішення спору у цій справі має факт дослідження обставини того, чи мають відповідачі інше житло для проживання, оскільки відповідачі проживають у спірному житловому будинку понад 20 років» (постанова від 21 серпня 2019 року у справі № 569/4373/16-ц).

Адаптація законодавства України до *acquis* ЄС у частині реалізації житлових прав передбачає необхідність належного впровадження Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року (далі – Соціальна хартія), а також Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). Окрім того, потребує адаптації Хартія Європейського Союзу про основоположні права 2000 року (далі – Хартія ЄС), за якою кожна людина має право на повагу до його приватного та сімейного життя, його житла та його спілкування (стаття 7).

Стаття 31 Соціальна хартія зобов'язує сторони вживати заходів, спрямованих на: 1) сприяння доступові до житла належного рівня; 2) запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації; 3) встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб. У свою чергу, щодо Конвенції (власне як і щодо Хартії ЄС) є «більш звичними» для дослідження право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8) та захист права власності (стаття 1 Першого протоколу).

Суд Справедливості Європейського Союзу, розглядаючи питання регулювання виселення, у рішенні у справі C-34/13 від 10 вересня 2014 року постановив, що: за правом ЄС, право на житло є основоположним правом (§ 64); щодо наслідків виселення споживача та його родини з житла, яке є їхнім основним сімейним домом, важливим для національного суду є встановлення тимчасових заходів, за допомогою яких незаконне провадження щодо стягнення за іпотекою може бути зупинено або припинено, якщо застосування таких заходів виявиться необхідним для забезпечення ефективності захисту, встановленого Директивою 93/13 [щодо несправедливих умов у споживчих договорах від 5 квітня 1993 року] (§ 65).

Європейський суд з прав людини має усталену практику щодо можливості виселення особи з житлового приміщення, зокрема у § 41, § 42 рішення від 2 грудня 2010 року у справі *Kryvitska and Kryvitskyy v. Ukraine* (заява № 19009/04) вкотре наголосив, що втрата житла є найбільш крайньою формою втручання у право на повагу до житла; втручання держави є порушенням статті 8 Конвенції, якщо воно не переслідує законну мету, одну чи декілька, що перелічені у пункті 2 статті 8, не здійснюється «згідно із законом» та не може розглядатись як «необхідне в демократичному суспільстві».

Окремої уваги заслуговує практика органів конституційного контролю держав – членів ЄС щодо відносин примусового виселення. Так, Федеральний Конституційний Суд ФРН, оцінюючи рішення судів щодо виселення, звертає увагу на необхідність зупинення виконання таких рішень у разі: 1) врахування стану здоров'я особи, яку виселяють, а також можливі наслідки щодо зміни умов проживання (зокрема у будинку для осіб з інвалідністю) [6]; 2) оцінки того, чи змінилася ситуація настільки, що потрібне скасування або зміна рішення, ухваленого раніше щодо захисту виконавчого провадження (зокрема можливість загалом виконання рішення) [5].

Конституційний Суд Республіки Хорватія, розглядаючи конституційність заходів з виселення, наводить наступні питання, які потребують розв'язання у провадженні: 1) чи є квартира, що підміняється, домівкою заявника: адже певне приміщення, що вважається житлом, не обов'язково обумовлене законністю проживання; 2) чи мало місце втручання у право заявників на повагу до їхнього житла; 3) чи відповідає примусове виселення заявника закону; 4) чи має примусове виселення заявника законну мету; 5) чи є примусове виселення заявника необхідним у демократичному суспільстві [8].

Досвід унормування житлових відносин у Республіці Хорватія є надзвичайно актуальним, зважаючи на спільні історичні передумови формування демократичного суспільства, а також післявоєнного відновлення. Так, Конституційний Суд Республіки Хорватія у рішенні від 14 вересня 2020 року № U-I-3242/2018 висловив юридичну позицію щодо «права на

квартиру» як «необмеженого та постійного права, введеного в правову систему СФРЮ ще в 1953 році», а також щодо існування «лише одного виду прав оренди» до 1991 року: Конституція не визнає «конституційного права на квартиру», а конституційне право на житло не є синонімом «права на квартиру»; позиції щодо відсутності різниці між правами оренди в соціальних та приватних квартирах були заперечені самим законодавцем, коли – саме через існування суттєвої різниці – він дозволив купувати квартири в незалежній Республіці Хорватія лише володільцям прав оренди в квартирах, що перебувають у соціальній власності (п.п. 31.2) [7].

Отже, виселення осіб з житла слід віднести до засобів цивільно-правової відповідальності, що спричиняє припинення житлових правовідносин. Виселення є примусовими діями власників житла, що ґрунтуються на договорі (для фізичних та юридичних осіб приватного права) або актах відповідних органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, а також судових органів. Потребують удосконалення приписи ЖК та ЦК України щодо можливості виселення осіб, винних у систематичному порушенні правил співжиття, без попереднього застосування запобіжних заходів та звести їх до єдиних підстав як у приватноправових відносинах, так і у відносинах із соціального найму. Окрім того, потребують належного унормування юридичні наслідки: 1) зобов'язання припинити правопорушення як першочерговий засіб; 2) виселення особи, зважаючи на такі критерії: а) можливість відновлення права на повагу до житла заявника (у приватноправових спорах); б) відповідність примусового виселення лише на підставі закону; в) законність мети примусового виселення; в) необхідність примусового виселення.

Література

1. Галянтич М. К., Коваленко Г. І. Житлове право України: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 480 с.

2. Заєць К. Припинення житлового правовідношення як спосіб захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 24–9.

3. Замуравкіна Р. М. Відповідальність за самочинне будівництво житла. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф.,присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 13 груд. 2024 р.)*. Харків: Право, 2024. С. 231–234.

4. Тур О. Т. Особливості припинення права користування житлом: аналіз судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 91–93.

5. BVerfG, Beschluss der 3. Kammer des Zweiten Senats vom 10. Januar 2024 – 2 BvR 26/24, Rn. 1–11. URL: https://www.bverfg.de/e/rk20240110_2bvr002624 (дата звернення: 15.09.2025).

6. BVerfG, Beschluss der 3. Kammer des Zweiten Senats vom 26. Februar 2024 – 2 BvR 51/24 -, Rn. 1–12. URL: https://www.bverfg.de/e/rk20240226_2bvr005124 (дата звернення: 15.09.2025).

7. Odluka i Rjeљenje Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-I-3242/2018 i dr. od 14. rujna 2020. i dva izdvojena miљljenja sudaca. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_09_105_1970.html (дата звернення: 15.10.2025).

8. Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-III-2073/2010 od 4. ožujka 2014. URL: https://narodne-novine.nn.hr/eli/sluzbeni/2014/41/768 (дата звернення: 15.09.2025).

9. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, стосовно виселення та вселення. Київ 2020. 40 с.

10. Правові засади реформування житлового законодавства України в сучасних умовах. Монографія. За ред.: Галянтич М. К. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 298 с.

11. Правові принципи внормування житлових відносин в сучасних умовах. За ред.: Галянтич М. К. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2023. 100 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 343.195
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.4

І. В. Осадчий
аспірант юридичного факультету
Київського авіаційного інституту
orcid.org/0009-0005-6203-6273

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЗА УЧАСТЮ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

У статті досліджується інститут суду присяжних у цивільному процесі України, його сучасне функціонування та проблемні аспекти застосування. Автор виходить із того, що суд присяжних традиційно асоціюється з кримінальними провадженнями, тоді як у національній практиці він також залучається до розгляду окремих категорій цивільних справ, зокрема щодо дієздатності фізичної особи, усиновлення, визнання особи безвісно відсутньою чи померлою, а також у справах про примусову госпіталізацію. Такий підхід законодавця покликаний забезпечити демократизацію правосуддя та посилення гарантій захисту прав людини. Разом з тим, проведений аналіз показує, що фактичне функціонування суду присяжних у цивільному процесі виявляє суттєві вади. З одного боку, присяжні нерідко ігнорують норми законодавства, ухвалюючи рішення під впливом особистих переконань чи суспільних настроїв, що може призводити до легітимізації ухилення від військової служби або інших зловживань. З іншого боку, низькі вимоги до відбору присяжних створюють підґрунтя для проявів упередженості, поверхневого аналізу обставин чи навіть надмірного формалізму. Як наслідок, судді часто вимушені фіксувати протиріччя та помилки присяжних у своїх окремих думках, однак не мають дієвих механізмів впливу на кінцеве рішення. У статті робиться висновок про необхідність реформування інституту суду присяжних у цивільному процесі України. Запропоновано посилити вимоги до відбору кандидатів у присяжні, запровадити елементи спеціальної підготовки та чіткіше окреслити межі їхніх повноважень. Такий підхід дозволить досягти балансу між демократичним залученням громадян до відправлення правосуддя та забезпеченням верховенства права у цивільних справах.

Ключові слова: суд присяжних, цивільне судочинство, встановлення опіки, окрема думка, визнання безвісно відсутнім.

Osadchii I. V. **ISSUES OF CONSIDERING CIVIL CASES WITH THE PARTICIPATION OF A JURY IN UKRAINE**

The article explores the institution of jury trials in the civil procedure of Ukraine, its current functioning, and the problematic aspects of its application. Traditionally associated with criminal proceedings, the jury system in Ukrainian practice also applies to certain categories of civil cases, such as determining a person's legal capacity, adoption, declaring a person missing or deceased, and cases of compulsory hospitalization. The legislator's intention in this respect is to promote the democratization of justice and strengthen guarantees for the protection of human rights. However, the analysis demonstrates that the practical functioning of juries in civil proceedings reveals significant shortcomings. On the one hand, jurors often disregard legal norms, making decisions under the influence of personal beliefs or public opinion, which can lead to the legitimization of draft evasion or other abuses. On the other hand, the minimal requirements for jury selection create a basis for bias, superficial evaluation of circumstances, or even excessive formalism. As a result, judges frequently have to document contradictions and errors in separate opinions, while lacking effective mechanisms to influence final decisions. The article concludes that the institution of juries in Ukrainian civil procedure requires substantial reform. It is proposed to strengthen the criteria for jury selection, introduce elements of specialized training, and more clearly define the limits of their authority. Such measures would ensure a balance between democratic citizen participation in the administration of justice and the consistent application of the rule of law in civil cases.

Key words: jury trial, civil procedure, establishment of guardianship, dissenting opinion, declaration of a person as missing.

Вступ. Суд присяжних як елемент демократичного устрою правосуддя покликаний зміцнювати довіру суспільства до судової системи та забезпечувати її прозорість. Його запровадження у кримінальному процесі мало на меті не лише розширити участь громадян у здійсненні правосуддя, а й надати додаткові гарантії захисту прав людини. Водночас сам факт існування цього інституту в Україні потребує осмислення крізь призму специфіки судової практики інших сфер законодавства, зокрема цивільного.

На думку автора актуальність теми також обумовлюється тим, що вона виходить за межі юридичної теорії і напряму пов'язана з питаннями суспільної довіри, моральних орієнтирів та культурних традицій. Суд присяжних у цивільних справах стає своєрідним індикатором того, наскільки громадяни готові брати участь у відправленні правосуддя та чи здатні вони поєднувати формальні норми із вимогами справедливості. Саме ця подвійна природа інституту визначає потребу його глибшого наукового аналізу. Особливої уваги заслуговує той факт, що

© І. В. Осадчий, 2025

незважаючи на ряд процесуальних відмінностей у законодавстві відносно присяжних у цивільному та кримінальному судочинстві, сама інституція присяжних має на меті одне – забезпечити участь громадян у здійсненні правосуддя а також забезпечити неупередженість та уникнути зайвого формалізму. Таким чином, автор доходить висновку, що для встановлення потенційних викликів під час впровадження суду присяжних в кримінальному процесі необхідно проаналізувати судову практику із застосуванням суду присяжних в процесі цивільному.

Проблематика участі присяжних у цивільному судочинстві в Україні полягає у невідповідності між очікуваною метою цього інституту та його фактичною реалізацією. Теоретично залучення присяжних має гарантувати дотримання принципу верховенства права у справах, де судді зобов'язані діяти виключно в межах закону. Натомість аналіз судової практики свідчить про випадки, коли рішення присяжних суперечать правовим нормам і приймаються під впливом суспільних настроїв, особистих переконань чи прагматичних мотивів заявників. У результаті судді змушені лише у своїх окремих думках фіксувати протиправність чи нелогічність таких рішень, не маючи реальних важелів впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика суду присяжних у цивільному судочинстві в українській правовій науці досліджена фрагментарно. Більшість наукових робіт присвячені історії розвитку цього інституту та його ролі в кримінальному процесі, тоді як цивільно-правовий вимір практично залишається поза увагою. Окремі аспекти участі присяжних у справах про усиновлення, встановлення опіки чи визнання особи недієздатною згадуються лише побіжно, здебільшого у контексті загальних проблем доступу громадян до правосуддя.

Метою дослідження є аналіз особливостей функціонування суду присяжних у цивільному процесі України, визначити проблеми його застосування завдяки судовій практиці та окреслити можливі шляхи вдосконалення інституту суду присяжних в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в уявленні суспільства судом присяжних розглядаються саме кримінальні справи, однак в Україні це можуть бути і цивільні справи (окрім цивільних позовів в рамках кримінального провадження), а саме:

– справи щодо дієздатності фізичної особи;

– оголошення особи померлою чи визнання її безвісно відсутньою;

– усиновлення;

– примусові госпіталізацію до протитуберкульозного закладу та надання психіатричної допомоги (пункти 1, 3, 4, 9, 10 частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України) [1].

Попри той факт, що розгляд окремих категорій справ в рамках цивільного провадження є усталеною практикою в Сполучених Штатах України та країнах Європи, – доцільність залучення присяжних в Україні маємо поставити під сумнів. Основною метою розгляду справи саме судом присяжних видається необхідність гарантованого застосування принципу верховенства права там, де суддя зобов'язаний діяти по закону.

Однак, на практиці такі повноваження суду присяжних можуть працювати інакше. Обґрунтуємо наші міркування судовою практикою, обмежимось справами щодо визнання фізичної особи недієздатною та/або призначення недієздатній особі опікуна, а також усиновленням.

По-перше, правовий нігілізм серед присяжних захищається гарантією їх незалежності і недоторканності при прийнятті рішень, як у суддів (ч.3 ст. 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [2]. Судді вимушені констатувати недостатність дослідження обставин справи або ж відверто протиправні рішення суду присяжних у своїх окремих думках, інакше вплинути на результат розгляду справи не можуть (ч.3 ст. 35 Цивільного процесуального кодексу України).

Станом на сьогодні, з моменту повномасштабного вторгнення, таких окремих думок у досліджуваних категоріях справ – сотні. Можемо припустити, що присяжні співчувають чоловікам та дозволяють їм оформити опіку/усиновлення, ігноруючи обставини справи та враховуючи мобілізацію в країні. Це зокрема підтверджується судовою практикою розгляду справ що стосуються встановлення опіки з застосуванням суду присяжних:

1. відповідно до Окремої думки судді Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області Камбул М.О. у справі № 215/6030/24 малолітня особа, яку усиновлювали, прямо на засіданні повідомила, «*...що він бажає бути усиновленим та вони всі в родині вирішили, що дане усиновлення допоможе заявнику звільнитися з військової служби*», що присяжні не врахували [3].

2. попри висновок органу опіки та піклування, де заявника не рекомендують призначати опікуном, попри неможливість пояснити чому саме зараз заявник вирішив стати опікуном брата, який хворіє з 2000 року, попри проживання брата з матір'ю, присяжні задовольнили заяву і призначили військовозобов'язаного заявника опікуном (Окрема думку судді Голованівського районного суду Кіровоградської області Гут Ю.О. у справі № 386/888/24) [4].

3. у судовому засіданні заявник пояснив, що бажає усиновити дівчинку щоб не проходити службу у Збройних силах України, а саме отримати відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період – присяжні заяву задовольнили (Окрема думку судді Конотопського міськрайонного суду Сумської області Гетьман В.В. у справі № 577/3563/25) [5].

4. під час судового розгляду заявник прямо вказав, що звернувся до суду з заявою про визнання особи недієздатної та призначення його опікуном в тому числі і з метою відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації – присяжні заяву задовольнили (Окрема думка судді Кіцманського районного суду Чернівецької області Скорейка В.В. у справі № 718/1633/22) [6].

5. при розгляді справи з`ясовано, що заявник був засуджений за частиною другою статті 125 Кримінального кодексу України, що прямо унеможливлює усиновлення відповідно до пункту 10 частини першої статті 212 Сімейного кодексу України. Втім, присяжні задовольнили заяву (Окрема думку судді Диканського районного суду Полтавської області Чуб К.В. у справі № 529/1086/24) [7].

6. військовозобов'язаний заявник (40 років), який бажає усиновити дитину, так і не пояснив суду, в якому навчальному закладі він навчається і на якій спеціальності, яка вартість навчання тощо; сплачує аліменти і не спілкується з власною дитиною. Суддя переконана, що усиновлення має на меті ухилення від мобілізації, але вимушена оформити рішення присяжних про задоволення заяви (Окрема думка судді Рожищенського районного суду Волинської області Шептицької Н.В. у справі № 158/1953/24) [8].

7. заявник перебуває на службі в Збройних силах України, не залучив свою військову частину як заінтересовану сторону до справи, але присяжні вирішили, що його слід призначити опікуном (Окрема думка судді Кіцманського районного суду Чернівецької області Скорейка В.В. у справі № 718/1766/24) [9].

8. відповідно до Окремої думки судді Іваничівського районного суду Волинської області Бєлоусова А.Є. у справі № 156/292/24 усиновлення заявником, який перебуває в зареєстрованому шлюбі з біологічною матір`ю усиновлюваного, відбулося з рядом порушень: (1) усиновлюваний не сирота і не безпритульна дитина, адже батько не був позбавлений батьківських прав, не визнаний зниклим без вісти тощо; (2) положення щодо отримання згоди батьків на усиновлення не розповсюджуються на повнолітніх осіб; (3) відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства [10].

Подібні приклади не є рідкістю і на думку автора суть зводиться до наступного – якщо суспільна думка йде врозріз з положеннями закону, то присяжні будуть приймати відповідні рішення, безвідносно до дотримання принципу верховенства права.

По-друге, присяжні навпаки можуть проявляти упередженість. Відповідно до частини першої статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для отримання статусу присяжного треба лише мати громадянство України та вік понад 30 років. Як бачимо, жодних вимог щодо моральних якостей, вищої освіти тощо.

Наслідки такої низької якості фільтрації присяжних, а фактично її відсутності можна відслідкувати на прикладі окремої думки присяжної по справі № 710/736/24, яка розглядалась в Шполянському районному суді Черкаської області:

– призначення чоловіка опікуном присяжна називає «*штампуванням ухилянтів*»;

інший син особи, що визнається недієздатною, на думку присяжної – «*переховується від мобілізації в Польщі*»;

– пропонує за відсутності інших родичів, що бажають стати опікунами, передати недієздатну особу під опіку Органу опіки і піклування Шполянської міськради, таким чином розмірковуючи не в найкращих інтересах недієздатної;

– «*вважаю, що Черкаська філія судекспертиз "Інституту судової психіатрії" в м. Сміла поставила на поток необгрунтовані висновки щодо недієздатності літніх людей – з метою ухиляння від мобілізації їх родичів.*» – нічим не підтверджене оціночне судження, яке може стати підставою позову Інституту судової психіатрії. Тож вочевидь присяжних треба попереджати також про відповідальність за посягання на честь, гідність та ділову репутацію [11].

Як нами було згадано вище, присяжні мають відстоювати принцип верховенства права при прийнятті рішень, особливо там, де суддя вимушений вдаватись до неоднозначних, але суто законних рішень. Однак подекуди з-поміж присяжних можна зустріти надмірний формалізм, характерний як раз для суддів.

Як приклад, можна навести фрагмент Окремої думки присяжного по справі № 952/249/25 (про оголошення військовослужбовця загиблим (померлим)), яка розглядалась у Зачепилівському районному суді Харківської області: «*... відповідно до пояснень молодшого сержанта ОСОБА_4, він, залишаючи пораненого ОСОБА_1, накрив його антидроновим плащем і тому, на мою думку, тепловізійна камера не могла його*

виявити. Крім того відповідно до акту службового розслідування солдат ОСОБА_1 перебував в засобах індивідуального захисту, що викликає сумнів в його загибелі. У вказаному акті також вказано, що на дату завершення службового розслідування достовірно підтвердити факт загибелі солдата ОСОБА_1 не вбачається за можливе. Крім того, я вважаю, що батьки ОСОБА_1 не вжили всіх заходів щодо отримання тіла, на їх думку, загиблого сина. Таким чином я вважаю що не має прямих доказів загибелі солдата ОСОБА_1 і тому в задоволенні заяви ОСОБА_2 та ОСОБА_3 про визнання особи загиблою слід відмовити.» [12].

Усі доводи присяжного легко спростовуються: (1) антидроновий плащ та засоби індивідуального захисту не гарантують порятунку від артилерійського обстрілу, кулі, наїзду транспортного засобу тощо; (2) факт поранення дозволяє припускати, що без медичного втручання настане смерть; (3) які заходи слід вжити батька визнаного загиблим військовослужобвця – присяжний не конкретизує; (4) відсутність прямих доказів загибелі як раз так і зумовлює звернення до суду для встановлення цього факту.

Дійсно, можна стверджувати про сумніви щодо факту загибелі, але скільки тоді виникає закономірне питання про те наскільки затягнеться розгляд справи про визнання особи безвісно зниклою або військовополоненим. Також, подібний надмірний формалізм, на думку автора, не захищає нічиїх прав, що прямо порушує принципи встановленні в статті 48 Цивільного кодексу України яка прямо гарантує захист прав особи, яка помилково визнання померлою (загиблою) [13]

Наведений приклад детально розібрано, з метою ще раз підкреслити недостатні вимоги для відбору у присяжні. Таким чином, автор доходить висновок про необхідність впровадження більш жорстких вимог до особи присяжного.

Для об'єктивності дослідження наведемо окремі думки, де саме присяжні вказують на проблематику прийнятих рішень:

– у справі № 369/4208/24, яка розглядалась Києво-Святошинським районним судом Київської області присяжний правильно відмітив, що треба забезпечити особисту участь у судовому засіданні особи, щодо якої вирішується питання про визнання її недієздатною [14].

– у справі № 523/3382/23, яка розглядалась Суворовським районним судом м. Одеси, присяжною в Окремій думці відмічено цілу низку порушень розгляду справи про визнання фізичної особи недієздатною, встановлення над нею опіки та призначення опікуна, які в сукупності дійсно можуть свідчити про незаконність прийнятного рішення: просте письмове провадження без фіксації; неявка на засідання особи, яку визнають недієздатною, для дачі пояснень; представники органу опіки та піклування не з'явились на засідання; не зібрано показів свідків щодо стану цієї особи; не встановлено факт наявності майна, яким після позбавлення її дієздатності буде опікуватися інша особа; не з'ясовано хто буде опікуватися двома неповнолітніми дітьми цієї особи [15].

– наочний приклад як присяжний може стати інструментом забезпечення верховенства права, коли закон не дає права реалізовувати – Окрема думка присяжного Сахаєнко С.Є. у справі № 522/9398/22 про визнання особи безвісно відсутньої: через тривалу відсутність чоловіка його неповнолітній син позбавлений можливості залишати територію України (адже потрібна письмова згода другого з батьків), заявниця утримує неповнолітню дитину самостійно без допомоги батька дитини, існують питання щодо розпорядження власністю, яка зареєстрована за чоловіком. За обставинами справи щодо чоловіка наявне кримінальне провадження щодо самовільного залишення місця служби ще з 2021 року, заявниці за цей час встановити його місцезнаходження не вдалось. Попри відмову у задоволенні заяви можемо помітити який хід думок має бути у присяжного і навіщо цей інститут існує в рамках цивільного судочинства [16].

Тож у випадку, якщо присяжний приходить до неправильних умовиводів і суддя взагалі не втручається у хід справи – другий присяжний може зафіксувати усі порушення, що в перспективі може призвести до перегляду справи і панування верховенства права. Однак, таких прикладів набагато менше.

Висновки. Аналіз судової практики дозволяє дійти висновку, що інститут суду присяжних у цивільному процесі України наразі не виконує покладених на нього функцій у повному обсязі. Формально спрямований на забезпечення верховенства права та демократизацію правосуддя, він на практиці нерідко трансформується у механізм легітимізації рішень, що суперечать закону чи базовим засадам справедливості. Присяжні виявляють як надмірну лояльність до заявників, так і необґрунтований формалізм, що ускладнює захист прав та інтересів вразливих категорій осіб.

У сучасних умовах це свідчить про потребу реформування інституту присяжних у цивільному судочинстві. Передусім ідеться про вдосконалення системи відбору, впровадження вимог до рівня освіти та підготовки, а також чіткішого визначення процесуальних меж їхніх

повноважень. На думку автора, лише за умови посилення якості складу присяжних та їхньої відповідальності можливо забезпечити баланс між участю суспільства у здійсненні правосуддя та дотриманням верховенства права, що має стати ключовим орієнтиром для судової системи України. З урахуванням можливого реформування інституту присяжних в кримінальному процесі та розширенням їх числа з трьох до восьми можна припустити що випадки вищезгадані випадки набудуть систематичного характеру, за умови відсутності змін до вимог особи присяжного, що потенційно може створити перешкоди та невідповідності для всього правосуддя в Україні.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40–41, 42, С. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 22.08.2025 року)

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 22.08.2025 року)

3. Окрема думка судді Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області Камбул М.О. у справі № 215/6030/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124352288 (дата звернення: 22.08.2025 року)

4. Окрема думку судді Голованівського районного суду Кіровоградської області Гут Ю.О. у справі № 386/888/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129377082 (дата звернення: 22.08.2025 року)

5. Окрема думку судді Конотопського міськрайонного суду Сумської області Гетьман В.В. у справі № 577/3563/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128779026 (дата звернення: 22.08.2025 року)

6. Окрема думка судді Кіцманського районного суду Чернівецької області Скорейка В.В. у справі № 718/1633/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108451615 (дата звернення: 22.08.2025 року)

7. Окрема думку судді Диканського районного суду Полтавської області Чуб К.В. у справі № 529/1086/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127317231 (дата звернення: 22.08.2025 року)

8. Окрема думка судді Рожищенського районного суду Волинської області Шептицької Н.В. у справі № 158/1953/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123568044 (дата звернення: 22.08.2025 року)

9. Окрема думка судді Кіцманського районного суду Чернівецької області Скорейка В.В. у справі № 718/1766/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122457960 (дата звернення: 22.08.2025 року)

10. Окрема думка судді Іваничівського районного суду Волинської області Бєлоусова А.Є. у справі № 156/292/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119601475 (дата звернення: 22.08.2025 року)

11. Окрема думка присяжної Прищепи Наталії Петрівни по справі № 710/736/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123161070 (дата звернення: 22.08.2025 року)

12. Окрема думка присяжного Дубини Л.І. по справі № 952/249/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126933483 (дата звернення: 22.08.2025 року)

13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#text (дата звернення: 22.08.2025 року)

14. Окрема думка присяжного Щавінського О.В. у справі № 369/4208/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122313172 (дата звернення: 22.08.2025 року)

15. Окрема думка присяжної Богаченко Л.Г. у справі № 523/3382/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114033993 (дата звернення: 22.08.2025 року)

16. Окрема думка присяжного Сахаєнко С.Є. у справі № 522/9398/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114962098 (дата звернення: 22.08.2025 року)

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 347.441.832
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.5

Р. І. Таш'ян
доктор юридичних наук, доцент,
заступник декана факультету прокуратури,
доцент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-6876-5857

ДОБРОСОВІСНІСТЬ ЯК ЗАГАЛЬНА ЗАСАДА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті розглядається поняття добросовісності як однієї з засад цивільного законодавства. Автор аналізує поняття добросовісності на різних рівнях суспільних відносин. У загальнофілософській площині поняття добросовісності розглядається як інструмент, який дозволяє доповнити зміст регулювання чи певним чином відкоригувати поведінки учасників соціальних відносин. Засада добросовісності має важливе значення при вирішенні соціальних конфліктів та є одним з елементів досягнення рівності учасників відносин.

Автором також здійснено аналіз засади добросовісності в публічному та приватному праві, досліджено специфіку її дії в залежності від методу правового регулювання. Зроблено висновок, що добросовісність властива будь-яких галузі права, проте може мати свої особливості в залежності від специфіки такої галузі. Окрема увага приділена специфіці застосування добросовісності у галузях процесуального права з урахуванням розгляду справи в суді тієї чи іншої юрисдикції.

Автор робить фокус на дослідженні засади добросовісності в цивільному праві, і наголошує, що саме в цій галузі права як ядра приватного права засада добросовісності набула найбільшого розвитку, що пов'язано, перш за все, засадами приватної автономії учасників цивільних відносин. Автором проведено дослідження співвідношення засади добросовісності з іншими засадами цивільного законодавства. Здійснено порівняльно-правий аналіз вітчизняної моделі правового регулювання з зарубіжними, перш за все, з німецькою. Аналіз вітчизняної наукової доктрини дозволяє дійти висновку, що більшість підходів щодо розуміння змісту добросовісності досить умовно можна об'єднати дві великі групи об'єктивний підхід та суб'єктивний, а також можна виділити змішаний підхід, прихильник якого намагаються поєднати два вищестоящих підходи.

Зроблено також аналіз визначення добросовісності в національному законодавстві і на підставі чого автор дійшов висновку що ці визначення можуть значно відрізнятися в залежності від сфери застосування.

Ключові слова: добросовісність, загальні засади цивільного законодавства, вина, поведінка учасників цивільних правовідносин.

Tashian R. I. **GOOD FAITH AS A GENERAL PRINCIPLE OF CIVIL LAW**

The article considers the concept of good faith as one of the principles of civil law. The author analyzes the concept of good faith at different levels of social relations. In the general philosophical plane, the concept of good faith is considered as a tool that allows supplementing the content of regulation or in a certain way correcting the behavior of participants in social relations. The principle of good faith is of great importance in resolving social conflicts and is one of the elements of achieving equality of participants in relations.

The author also analyzed the principle of good faith in public and private law, studied the specifics of its action depending on the method of legal regulation. It is concluded that good faith is inherent in any branch of law, but may have its own characteristics depending on the specifics of such a branch. Special attention is paid to the specifics of the application of good faith in the branches of procedural law, taking into account the consideration of the case in a court of a particular jurisdiction.

The author focuses on the study of the principle of good faith in civil law, and emphasizes that it is in this area of law as the core of private law that the principle of good faith has gained the greatest development, which is primarily due to the principles of private autonomy of participants in civil relations. The author conducted a study of the correlation of the principle of good faith with other principles of civil law. A comparative legal analysis of the domestic model of legal regulation with foreign ones, primarily with German, was carried out. An analysis of domestic scientific doctrine allows us to conclude that most approaches to understanding the content of good faith can be quite conditionally combined into two large groups: the objective approach and the subjective one, and a mixed approach can also be distinguished, the supporters of which try to combine two higher-level approaches.

An analysis of the definition of good faith in national legislation was also conducted, and on the basis of which the author concluded that these definitions can differ significantly depending on the scope of application.

Key words: good faith, general principles of civil law, guilt, behavior of participants in civil legal relations.

Постановка проблеми. У науці цивільного права є питання, які мають бездонний, невичерпний характер. Зокрема, це стосується загальних засад цивільного законодавства, закріплених у статті 3 ЦК України. Безумовно, усі шість перелічених у ній засад є вкрай важливими, мають надзвичайно широку сферу застосування і тому є досить складними у процесі наукового дослідження. Однак остання засада – «справедливість, добросовісність та розумність» виділяється з-поміж інших ще більшим ступенем узагальнення, широким, навіть безмежним вектором дії і є одним із стрижнів цивілістики. Тому наукові пошуки у цій

© Р. І. Таш'ян, 2025

галузі є надзвичайно потрібними, хоча і дуже складними.

Мета дослідження полягає у встановленні місця засади добросовісності у системі засада цивільного законодавства, визначення головних ознак категорії добросовісності та характеристика її значення у системі засобів регулювання поведінки учасників цивільних відносин та захисту їх прав та законних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засада добросовісності завжди була у центрі уваги правників. Особливо слід наголосити на працях А.С. Довгерта, М.П. Корчагіна, О.О. Кота, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика, І.В. Назарової, І.С. Спасибо-Фатєєвої, М.О. Стефанчука та інших.

Виклад основного матеріалу. Добросовісність є невичерпним і багатоаспектним поняттям. Будучи однією з засад цивільного законодавства, добросовісність застосовується у всіх інститутах цивільного права. З іншого боку, добросовісність є не тільки правовою категорією, сфера її застосування є значно ширшою. Добросовісність властива будь-якій соціальній поведінці людини.

З точки зору філософії, як правова категорія «добросовісність» служить фундаментом для побудови системи права, визначає зміст права, доповнює та коригує його; служить інструментом для посилення аргументації у правозастосовчій практиці та, зокрема, при обґрунтуванні судового рішення; виступає однією із гарантій реалізації права на справедливий розгляд справи судом; є регулятором правових відносин та усуває прогалини у праві [1, с. 88].

Якщо подивитись на проблематику більше широко, то категорія добросовісності використовується в усіх винятку галузях приватного і публічного права. Адже добросовісність є загальною вимогою до поведінки будь-якого суб'єкта правовідносин.

У той же час, на зміст категорії добросовісності накладається специфіка конкретної галузі.

Так, вчені-адміністративісти намагаються відшукати риси добросовісності через юридичну конструкцію обов'язку. При цьому носіями вказаного обов'язку є як органи публічної влади, так і фізичні особи [2, с. 28]. Привертає увагу, що наголос робиться саме на добросовісному виконанні обов'язків, тобто підкорення імперативним приписам законодавства, а не здійсненні та реалізації прав. Безумовно, такий підхід обумовлений публічно-правовим методом адміністративного права, який полягає у покладенні на учасників правовідносин певних обов'язків, а такі суб'єкти повинні виконувати такі обов'язки добросовісно.

Окремо слід звернути увагу на зміст добросовісності в галузях процесуального права: так, ст. 43 ГПК України, ст. 44 ЦПК України, ст. 45 КАС України містять ідентичні положення, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, зловживання процесуальними правами не допускається. Привертає увага назва цих статей «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», тобто добросовісне користування правами розглядається як складова неприпустимості зловживання ними.

КПК України не має аналогічних положень, проте містить норми про неможливість арешту майна, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача (ч. 10 ст. 170) та захист прав добросовісних (bona fide) третіх осіб (ч. 2 ст. 623, ч. 4 ст. 636).

Проте саме у цивільному праві категорія добросовісності набуває найбільшого поширення. Перш за все, це обумовлено визначальними рисами приватного права, серцевиною якого є право цивільне. Адже кожен суб'єкт приватно-правових відносин є вільним у виборі моделі своєї поведінки і тому вимога до добросовісності такої поведінки відіграє важливе значення у встановленні допустимих її меж для запобігання порушення прав та законних інтересів інших учасників цивільних відносин.

У тексті ЦК України термін «добросовісність» та похідні від нього вживається 42 рази:

- справедливість, добросовісність та розумність як загальна засада цивільного законодавства (п. 6 ч. 1 ст. 3);
- презумпція добросовісності поведінки особи при здійсненні цивільних прав (ч. 5 ст. 12);
- недопустимість недобросовісної конкуренції (ч. 5 ст. 13);
- наслідки недобросовісного подання вимоги про визнання фізичної особи недієздатною (ч. 3 ст. 39);
- обов'язок органу або представника юридичної особи діяти добросовісно (ч. 3 ст. 92);
- наслідки недобросовісної поведінки сторони правочину відносно відкладальної або скасувальної обставини (ч. ч. 3,4 ст. 212);
- набуття добросовісним набувачем права власності на майно (ст. 330);
- набувальна давність (ст. 344);
- витребування майна (ст. ст. 388 – 390);

обов'язок недобросовісного володільця негайно повернути майно (ст. 400);

- право попереднього користувача на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 470);
- право попереднього користувача на компонування напівпровідникового виробу (ст. 480);

• права суб'єктів права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію (ст. 484);

• право попереднього користувача на торговельну марку (ст. 500);

• охорона комерційної таємниці органами державної влади від недобросовісного використання (ст. 507);

• вимога, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності (ч. 3 ст. 509);

• безпідставно набуте майно, що не підлягає поверненню (ч. 1 ст. 1215).

Важливо підкреслити, що вищенаведені положення не становлять вичерпний перелік випадків застосування добросовісності. Ідеться лише про норми, коли законодавець прямо встановив вимогу добросовісності. Адже з точки зору законодавчої техніки, неможливо прописати вимогу добросовісності у кожному випадку. Взагалі, складно уявити собі реалізацію суб'єктивного права або виконання обов'язку без дотримання засад добросовісності. Це дозволяє дійти висновку, що добросовісність a-priori властива людській поведінці, що дозволяє подивитися на питання з більш широкого кута.

Загальні засади цивільного права тісно переплетені між собою, що властиво будь-яким принципам. Важко уявити собі поведінку суб'єкта цивільних прав, яка б відповідала вимогам добросовісності, але б порушували засади справедливості та розумності, або навпаки.

Усі перелічені у ст. 3 ЦК України загальні засади цивільного законодавства мають широку сферу застосування і, певною мірою, загальний характер. Власно кажучи, це випливає з самого змісту такої засади. Проте засада справедливості, добросовісності та розумності вирізняється з-поміж інших ще більшим рівнем загальності та універсальності.

Для аналізу засади добросовісності корисним буде звернутися до закордонного досвіду.

У Німецькому цивільному уложенні (Bьrgerliches Gesetzbuch, BGB) засада добросовісності закріплена у § 242, який має назву «Виконання зобов'язань добросовісно». Зміст цього параграфа обмежується одним коротким реченням: боржник повинен виконувати зобов'язання у розумний та справедливий спосіб, враховуючи комерційну практику. Проте в подальшому як зміст, так і сфера дії зазначеної засади розширилися у кратному розмірі та набули поширення практично на всі інститути цивільного права.

У німецькому праві для позначення добросовісності використовується вираз «Treu und Glauben» – вірність і довіра, де «Treue» – вірність, лояльність, достовірність, надійність, а «Glaube» – усвідомлення довіри та впевненості. У Швейцарії принцип добросовісності тотожний принципу неприпустимості зловживання правом, у судовій практиці Італії добросовісність визначається як «відкритість, належна чесність і почуття соціальної солідарності», в Уніфікованому торговому кодексі США добросовісність – фактична чесність у поведінці або угоді.

Добросовісність – це правовий принцип, згідно з яким одна договірна сторона повинна враховувати законні інтереси іншої та чесно здійснювати свої права. У разі конфлікту інтересів суддя повинен оцінити ці інтереси. Цивільний кодекс Німеччини зазначає: «Договори слід тлумачити так, як того вимагають добросовісність та звичаї» (§ 157), а «боржник зобов'язаний виконувати умови добросовісності та звичаїв» (§ 242).

У німецькому праві складовою принципу добросовісності є захист законних очікувань, заборона суперечливої поведінки та заборона зловживання правами [3].

Об'єктивний вимір принципу добросовісності у німецькому праві конкретизується у необхідності вчинення сторонами правовідносин таких дій (утримання від дій): а) робити все, що взаємно полегшити взаємне виконання зобов'язань та уникати всього, що може їх обтяжити або зробити нездійсненними; б) уникати порушення прав іншої сторони, виявляти необхідну турботу про її здоров'я та власність іншої сторони; в) спільно робити усе, що вимагається для досягнення цілі договору; г) надавати необхідну інформацію про виконання дій для реалізації зобов'язання [4, с. 223].

Принципи європейського договірного права (ст. 1:201 I) та Принципи УНІДРУА [5] (ст. 1.7) містять правовий принцип, який має назву Good Faith And Fair Dealing «Добросовісність та чесне ведення справ», згідно якого кожна сторона повинна діяти добросовісно та чесно. Сторони не можуть виключити чи обмежити цей обов'язок.

Принцип добросовісності використовувався також у деяких директивах, наприклад, у Директиві про комерційних агентів 86/653 ЄЕС.

Принцип добросовісності досі не відігравав істотної ролі у прецедентному праві Європейського суду. Проте все більше визнається, що заперечення проти зловживання правами може бути висунуто проти позовів, поданих відповідно до законодавства Співтовариства. Очевидно, намічається тенденція, у ході якої принцип добросовісності утвердиться як правовий принцип європейського права.

Оскільки добросовісність є категорією високого ступеня узагальнення, складною задачею

є встановити її зміст. Як правило, науковці надають відповідну правову характеристику через виділення найважливіших та найсуттєвіших її ознак.

А. Довгерт визначає добросовісність як фактичну чесність та додержання розумних стандартів чесного ведення справ [6, с. 86].

Н. С. Кузнєцова зазначає, що принципи добросовісності конкретизуються як загальний обов'язок кожної сторони: вжити всіх можливих заходів для полегшення виконання зобов'язання, уникати дій, які можуть його ускладнити або зробити неможливим; не порушувати права іншої сторони; активно співпрацювати для досягнення мети договору; надавати необхідну інформацію щодо виконання початкових етапів зобов'язання [7, с. 10].

Р.А. Майданник дуже точно охарактеризував добру совість як «концептуальну основу довірчого правовідношення» та можливість її субсидіарного застосування «з метою захисту від неправомірного збагачення у разі відсутності більш відповідних цивільно-правових конструкцій формального права (*stricti juris*) та їх непридатності» [8, с. 53].

М.П. Корчагін характеризує добросовісність як характеристики учасника правовідносин, яка демонструє, що у конкретних обставинах дії цієї особи відповідають очікуваній суспільством моделі поведінки [9, с. 3–4].

Складовими принципу добросовісності у цивільному судочинстві, на думку Д. Луспеника є: 1) заборона зловживання процесуальними правами; 2) вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; 3) заборона суперечливої поведінки сторін або правило процесуального естопелю; 4) заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, введення суду в оману, використання втрачених процесуальних правомочностей тощо) [10].

Як можна побачити, усі характеристики змісту засади добросовісності істотно відрізняються одна від одної. Безумовно, причина полягає у багатогранності досліджуваної категорії.

Незважаючи на багатоманіття підходів у дослідженні змісту добросовісності, досить умовно їх можна об'єднати у дві великі групи. Прибічники першої у наголошують на суб'єктивному змісті цієї категорії, тобто на волі особи, її усвідомленні характеру своєї поведінки. Другі ж правники наполягають на об'єктивних характеристиках добросовісності.

Певною мірою продовженням такого виміру є характеристика добросовісності залежно від поведінки, волі, волевиявлення особи.

На об'єктивістському підході категорії недобросовісності наголошує М.П. Корчагін, зазначаючи, що саме за цією ознакою недобросовісність як об'єктивна категорія протиставляється вині, яка завжди повинна розглядатись як суб'єктивна, оскільки є психічним ставленням особи до своїх дій та їх наслідків. Тому, на думку вченого, розуміння добросовісності як суб'єктивного ставлення особи до своїх дій чи як суб'єктивно-об'єктивної категорії не узгоджується із визнанням добросовісності принципом цивільного права. Bona fides виступає певним стандартом поведінки, прийнятим в суспільстві за орієнтир. Тому у зарубіжній науковій літературі обов'язок добросовісної поведінки вважається доктриною, яка вимагає від учасників обороту діяти розумно, як вони б очікували, що вчинить у цій ситуації інша сторона [9, с. 4].

Схожим є бачення О. Кота, який зазначає, що добросовісність як принцип здійснення суб'єктивних цивільних прав – це очікувана (передбачувана) за даних умов поведінка особи з розумно необхідною мірою чесності, надійності та врахуванням інтересів інших учасників правовідносин. Саме цьому критерію повинні відповідати фактичні дії суб'єкта права, які вчиняються в порядку здійснення даного права [11, с. 90].

У той же час, суб'єктивістське розуміння добросовісності також має багато прихильників. На користь такого підходу свідчить те, що термінологічно добросовісність («добра совість») стосується суб'єктивної сторони.

Серйозним аргументом на користь суб'єктивістського підходу є також те, що саме він закладений у формулюванні ч. 1 ст. 388 ЦК України: добросовісний набувач – набувач, який не знав і не міг знати, що майно придбане в особи, яка не мала права його відчужувати.

Певним чином компромісною є позиція М. Стефанчука, що категорія добросовісності виникає на межі волі, волевиявлення та правосвідомості й притаманна будь-якій фізичній особі, яка дотримується встановлених у соціумі правових норм. Саме керуючись добросовісністю, особа утримується від учинення протиправних дій, а тому вважає цей вчений, за необхідне включити до переліку ознак правомірної поведінки фізичної особи категорію добросовісності [12, с. 140].

І.В. Назарова, виділяючи об'єктивну і суб'єктивну сторони добросовісності, зазначає, що перша передбачає багатоаспектну модель поведінки, яка формується міжнародно-правовими актами, законодавством і судовою практикою як вельми чіткий стандарт в тих чи інших правовідносинах та обставинах, в той час як суб'єктивна сторона проявляється у відсутності наміру особи зловживати своїми правами, позитивно спрямоване, уважне, дбайливе ставлення до сво-

їх обов'язків по відношенню до іншого учасника правовідносин, відсутність наміру завдати йому шкоди чи байдужості з приводу можливості настання шкоди [13, с. 11].

Таким чином, об'єктивні виміри добросовісної поведінки здійснюються за допомогою зовнішніх мірил, стандартів. Суб'єктивний же підхід полягає в аналізі усвідомлення особи своєї поведінки, її намірів та цілей. Прибічники ж змішаного підходу наголошують на єдності намірів особи (внутрішнього переконання щодо необхідності такої поведінки) та її вчинків.

Висновки. Засада добросовісності посідає провідне місце у системі засада цивільного законодавства і є одним із способів регулювання (у тому числі, саморегулювання) поведінки учасників цивільних правовідносин у випадках, коли у конкретному випадку відсутні чіткі положення договору або закону. Засада добросовісності виступає важливим засобом запобігання порушення прав і законних інтересів учасників цивільних відносин. Сфера дії засади добросовісності діє не обмежується рівнем цивільного права, а й властива всьому праву в цілому. Крім того, принцип добросовісності діє на більш високому щаблі, оскільки добросовісність властива будь-яким суспільним відносинам. Дія засади добросовісності є одним з проявів конвергенції права та моралі. При характеристиці принципу добросовісності використовуються два підходи – об'єктивний і суб'єктивний, які, відповідно, фокусуються на зовнішніх або внутрішніх ознаках поведінки суб'єкта правовідносин.

На наш погляд, більш перспективним є розробка засади добросовісності з точки зору об'єктивного підходу, а саме – аналізу поведінки особи. Саме це є визначальним у цивільному праві з точки зору дотримання його загальних засад. Суб'єктивні же засади (вина, мотиви, наміри особи тощо) відіграють роль тільки у тому контексті, наскільки вони вплинули на поведінку особи. Безумовно, у більшості випадків доволі складно штучно розмежувати суб'єктивне й об'єктивне у певній фабулі, проте пріоритет має бути наданий саме об'єктивістському підходу.

Література

1. Парусова Г. М. Філософсько-правове розуміння принципу добросовісності. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. 2020. № 2 (32). С. 87–92.

2. М. Ю. Бурдін, А. Г. Байбак. Добросовісність як правова категорія. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2024. – Вип. 85(1). – С. 26–32. – Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_85%281%29__5.

3. URL: https://www.ag.ch/de/verwaltung/dgs/soziales/soziale-sicherheit/handbuch-soziales/1-grundsaetze/1-1-grundsaetze-des-verwaltungsrechts/1-1-4-grundsatz-von-treu-und-glauben

4. Gerhard Robbers, Einfьhrung in das deutsche Recht. Nomos, 8. Auflage 2023, 249 Seiten.

5. URL: https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/general

6. Довгерт А.С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. Університетські наукові записки. 2007. № 2. С. 83–89. С. 86

7. Кузнєцова Н.С. Принципи сучасного зобов'язального права України. Українське комерційне право. 2003. № 4. С. 9–15.

8. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві: дисертація д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. К., 2003. 511 с.

9. Корчагін М. П. Добросовісне набуття майна, відчуженого неуповноваженою особою: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 20 с. С. 3–4.

10. Луспеник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf. (дата звернення: 03.02.2022)

11. Кот О.О. Добросовісність як принцип здійснення суб'єктивних цивільних прав. Добросовісність: доктрина & судова практика: зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 86–96.

12. Стефанчук М. О. Добросовісність як ознака правомірної поведінки фізичної особи у цивільному праві. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Випуск 5. Том 1. С. 140–142.

13. Назарова, Ірина Володимирівна. Принцип добросовісності в праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2020. – 234 с. С. 11.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.441: 35.078.3(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.6

В. І. Лозко
аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права
orcid.org/0009-0008-9774-4327

ДЕЯКІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРЯДНИКІВ В БУДІВНИЦТВІ

У статті розкрито доктринальні та нормативні засади організації діяльності підрядників у сфері будівництва. Визначено сутність принципів права як фундаментальних орієнтирів, що забезпечують стабільність і передбачуваність правової системи. Охарактеризовано принципи цивільного, адміністративного та господарського права, які становлять основу для регулювання підрядних відносин. У цивільно-правовому вимірі акцент зроблено на принципі взаємності зобов'язань, свободі договору, судовому захисті, добросовісності та справедливості. В адміністративному праві визначальними є верховенство права, юридична визначеність, пропорційність і принципи належного врядування, які гарантують прозорість та стабільність діяльності. Господарське право зосереджене на свободі господарської діяльності, розвитку конкуренції, обмеженні незаконного втручання держави та захисті споживачів. Проаналізовано законодавство, яке безпосередньо регулює організацію діяльності підрядників у будівництві. Цивільне законодавство визначає баланс прав і обов'язків між сторонами, ризик виконання робіт та порядок формування кошторисів. Норми у сфері містобудування вимагають дотримання містобудівної документації, будівельних правил і забезпечують прозорість процедур, зменшуючи корупційні ризики. Технічні стандарти закріплюють обов'язковість безпеки, енергоефективності, доступності та охорони довкілля, що формують межі відповідальності підрядників. Підзаконні акти конкретизують порядок укладення й виконання договорів, регламентацію ціни, строки, порядок розрахунків, а також умови страхування ризиків і врегулювання спорів. Окремо відзначено значення публічності та прозорості у сфері підрядних відносин, що поєднують публічні й приватні інтереси через механізми партнерства й інвестування. Підкреслено важливість дотримання принципу якості робіт, правової визначеності умов договорів та відповідальності сторін. Організація діяльності підрядників у будівництві розглядається як багаторівнева система, що інтегрує загальні принципи права, норми цивільного, адміністративного та господарського законодавства разом із підзаконними актами.

Ключові слова: адміністративне право, будівельні норми, будівництво, взаємність зобов'язань, договір підряду, господарське право, замовник, законність, містобудівна документація, підрядник, принципи права, публічність, свобода договору, технічні стандарти, цивільне право.

Lozko V. I. **SOME PRINCIPLES OF ORGANIZING THE ACTIVITIES OF CONTRACTORS IN CONSTRUCTION**

The article reveals the doctrinal and regulatory foundations of organizing the activities of contractors in the construction sector. The essence of legal principles is defined as fundamental guidelines that ensure the stability and predictability of the legal system. The principles of civil, administrative, and commercial law, which constitute the basis for regulating contractual relations, are characterized. In the civil law dimension, emphasis is placed on the principle of reciprocity of obligations, freedom of contract, judicial protection, good faith, and fairness. In administrative law, the rule of law, legal certainty, proportionality, and the principles of good governance are identified as key, ensuring transparency and stability of activity. Commercial law focuses on the freedom of economic activity, the development of competition, limiting unlawful state interference, and consumer protection. Legislation directly regulating the organization of contractors' activities in construction is analyzed. Civil law determines the balance of rights and obligations between the parties, the risk of work performance, and the procedure for preparing cost estimates. Urban planning norms require compliance with planning documentation and building regulations, ensuring transparency of procedures and reducing corruption risks. Technical standards establish the mandatory requirements of safety, energy efficiency, accessibility, and environmental protection, which define the limits of contractors' liability. Subordinate legislation specifies the procedure for concluding and performing contracts, price regulation, deadlines, payment procedures, as well as conditions for risk insurance and dispute resolution. Particular attention is paid to the importance of publicity and transparency in contractual relations, which combine public and private interests through mechanisms of partnership and investment. The importance of compliance with the principle of work quality, legal certainty of contract terms, and the responsibility of the parties is emphasized. The organization of contractors' activities in construction is considered a multi-level system that integrates general legal principles, norms of civil, administrative, and commercial law, together with subordinate acts.

Key words: administrative law, building codes, building contractor, building construction, civil law, contract for work, good governance, legality, mutual obligations, planning documentation, principles of law, publicity, rule of law, technical standards, transparency.

© В. І. Лозко, 2025

Вступ. Організація діяльності підрядників у сфері будівництва посідає важливе місце в системі правового регулювання господарських відносин. Будівельна галузь виступає одним із базових секторів економіки, що формує матеріальну основу для розвитку суспільства та держави. Водночас від належного правового забезпечення підрядної діяльності залежить ефективність реалізації інвестиційних проектів, рівень безпеки споруд і дотримання суспільних інтересів.

У сучасних умовах правове регулювання підрядних відносин здійснюється на перетині цивільного, адміністративного та господарського права. Кожна з цих галузей формує власний набір принципів, які визначають баланс інтересів замовників, підрядників і держави. Проблема полягає в узгодженні цих принципів у єдину систему, що забезпечувала б прозорість процедур та стабільність договірних відносин.

Особливу складність становить поєднання приватних і публічних інтересів у сфері будівництва. З одного боку, підрядник виконує роботи на власний ризик і прагне до отримання економічної вигоди, з іншого – держава та громада очікують гарантій безпеки, екологічності й відповідності будівельних об'єктів нормативам. Ця подвійність зумовлює потребу в багаторівневому правовому механізмі, що спроможний охопити всі аспекти діяльності.

Додатковою проблемою є наявність прогалин та колізій у законодавстві, які ускладнюють його застосування на практиці. Відсутність чіткої систематизації норм, що стосуються підрядної діяльності, призводить до неоднакового тлумачення та можливостей зловживання правами. Це негативно впливає на захист інтересів сторін договору, породжує судові спори й знижує рівень довіри до механізмів регулювання.

Суттєвим викликом залишається й забезпечення прозорості процедур у сфері підряду. Попри наявність законодавчих вимог, практика свідчить про корупційні ризики, пов'язані з отриманням дозвільної документації та проведенням конкурсів. Недосконалість контролюючих інститутів також знижує ефективність реалізації принципів публічності, підзвітності та добросовісності.

Отже, принципів організації діяльності підрядників у будівництві є актуальним завданням сучасної правової науки. Воно дозволяє визначити основні напрями удосконалення правового регулювання, спрямовані на підвищення ефективності та передбачуваності договірних відносин. Узгодження приватних і публічних інтересів, зміцнення принципів прозорості та якості робіт забезпечує гармонізацію української практики з європейськими стандартами та створює передумови для сталого розвитку будівельної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики змісту правового статусу підрядників на будівництві в Україні зверталися наукові погляди вітчизняні вчені-правники В. Галунько, С. Вавженчук, О. Воронова, С. Гізімчук, Г. Гриценко, О. Делінський, В. Довбня, Н. Дроздова, Г. Дутка, Г. Іваненко, В. Кафарський, І. Коваленко, І. Лукасевич-Крутник, В. Марченко, А. Матвійчук, М. Мащенко, Р. Мовчан, Н. Мяловицька, С. Ніщимна, О. Німко, А. Присяжнюк, О. Проневич, О. Редькіна, В. Ромасько, Н. Савенко, Б. Семенко, С. Сеник, О. Сінькевич, В. Січевлюк, О. Соболєв, О. Соколовська, О. Сударенко, Ю. Ходико, О. Шаповалова, І. Шевчук, Д. Яценко, Проте безпосередньо науковий аналіз предмету нашої статті вони не здійснювали. Відповідна тема є актуальною, оскільки сектор будівництва переживає інтенсивні законодавчі зміни (модернізація містобудівного регулювання, запуск і розвиток Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, трансформація органів нагляду). Її актуальність підсилюють завдання післявоєнної відбудови, масштабні публічні інвестиції та необхідність чіткого розподілу ризиків і відповідальності між замовниками, генпідрядниками й субпідрядниками. Додаткового значення надає євроінтеграційний трек: гармонізація з правом ЄС, поширення контрактних умов FIDIC/EPC(EPCM), вимоги до прозорості (Prozorro) та комплаєнсу. Зростає і масив судової практики щодо договорів підряду та відповідальності за дефекти, строки і приймання робіт, що вимагає оновленої доктринальної інтерпретації статусу підрядника.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії права, теорії цивільного та адміністративного права, а також діючого законодавства виявити та узагальнити принципи організації діяльності підрядників на будівництві в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «принцип» визначається як основне вихідне положення певної системи знань, науки, ідеології чи напряму; особливість або правило, покладене в основу створення чи здійснення чогось; а також як переконання чи норма, якими керується особа в житті та поведінці. «Принцип» є загальною засадою чи орієнтиром, що визначає порядок дій, способи діяльності та морально-етичні підвалини [1].

В теорії права розкрито сутність принципів права як базових засад правової системи, що визначають її зміст, структуру та розвиток.

Принципи права відображають і закріплюють суспільні цінності, забезпечуючи стабільність та передбачуваність правового регулювання. Вони характеризуються найбільш загальним, абстрактним і універсальним характером, формуючи орієнтири для нормотворчої та правозастосовної діяльності. Особливу увагу приділено їхньому пріоритету над окремими нормами права, що дозволяє спрямовувати правове регулювання на забезпечення справедливості й рівності. Принципи виступають самостійним джерелом права, впливають на тлумачення норм і визначають напрями розвитку правової системи. Вони класифікуються на загальні, міжгалузеві та галузеві, охоплюючи всі сфери правовідносин. Основоположними визнаються принципи справедливості, рівності, свободи, гуманізму й добросовісності, що виражають морально-етичні та правові цінності суспільства. Принципи права мають значення не лише теоретичне, а й практичне, оскільки є критерієм оцінки законодавства та діяльності суб'єктів права [2, С. 123–133].

Принципи цивільного права є фундаментальними ідеями, закріпленими в нормах законодавства, що визначають зміст та спрямованість правового регулювання. Вони мають загальнообов'язковий характер і застосовуються як орієнтири при тлумаченні норм, а також для подолання прогалин у праві. Відповідно до чинного законодавства, такими принципами є: неприпустимість свавільного втручання в особисте життя людини, недоторканність права власності, свобода договору, свобода підприємницької діяльності, судовий захист цивільних прав та інтересів, а також справедливість, добросовісність і розумність. Принцип недоторканності власності забезпечує стабільність майнового обігу та захист від неправомірного позбавлення права. Свобода договору гарантує сторонам право вільно обирати умови, види та зміст правочинів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах слабшої сторони чи публічних потреб. Свобода підприємництва відображає конституційне право займатися будь-якою діяльністю, не забороненою законом, у поєднанні з вимогами конкуренції. Судовий захист забезпечує реальне відновлення порушених прав і підтверджує обов'язковість рішень для всіх суб'єктів. Принципи справедливості, добросовісності та розумності разом формують морально-правові стандарти поведінки, що унеможливлюють зловживання правами і забезпечують адекватність правових дій [3, С. 16–19].

В свою чергу принципи адміністративного права є фундаментальною категорією, що розкриває сутність права, спрямовану на забезпечення прав і свобод людини, належне функціонування держави та громадянського суспільства. Центральне місце посідає принцип верховенства права, закріплений у Конституції України, який обмежує свавілля адміністративних органів і гарантує пріоритет прав людини над інтересами держави. Його складовими є законність, справедливість, пропорційність, юридична визначеність, рівність і доступ до правосуддя, що забезпечує передбачуваність і стабільність правової системи. Судова практика ЄСПЛ та рішення Конституційного Суду України конкретизують ці вимоги, надаючи їм практичного змісту й утверджуючи ідею природних прав. У сучасному вимірі велике значення мають принципи належного врядування – прозорість, відкритість, підзвітність, ефективність, доброчесність і повага до прав людини, які формують стандарти демократичного публічного адміністрування. Вони закріплюються не лише в законодавстві, а й у міжнародних актах та судових прецедентах, що забезпечує їхню універсальність. Практична реалізація цих принципів передбачає контроль над дискрецією адміністративних органів, гарантії стабільності законодавства та захист законних очікувань громадян. Отже, принципи адміністративного права виступають основою правопорядку, гарантом прав людини і орієнтиром для подальшого розвитку демократичного врядування в Україні [4, С. 50–70].

Принципи господарського права визначають спрямованість правового регулювання господарської діяльності та гарантії формування правового господарського порядку. До них належить свобода господарської діяльності й ініціативи у межах суспільного господарського порядку, що забезпечує розвиток підприємництва. Важливим є принцип свободи руху капіталу, товарів і послуг, який сприяє активному обігу ресурсів у господарських відносинах. Демонополізація економіки та розвиток конкуренції покликані забезпечити рівні умови для всіх учасників ринку. Принцип рівного захисту державою прав усіх суб'єктів господарювання гарантує однакове ставлення до суб'єктів незалежно від форми власності. Обмеження втручання державних органів у господарські відносини та заборона незаконного втручання їх посадових осіб захищає стабільність підприємницької діяльності. Значущим є принцип забезпечення народногосподарських інтересів через державну підтримку науково-технічного прогресу. Також важливими виступають забезпечення правопорядку і законності в господарській діяльності, державний та суспільний захист інтересів споживача, а також декриміналізація та детінізація економіки [5, С. 19–23].

Отже, принципи права є фундаментальними ідеями, що визначають зміст, структуру та розвиток правової системи, забезпечуючи її стабільність і передбачуваність. У цивільному праві вони виявляються через недоторканність власності, свободу договору й підприємництва, судовий захист, справедливість, добросовісність і розумність. Адміністративне право ґрунтується на верховенстві права, законності, пропорційності, юридичній визначеності, рівності та принципах належного врядування, які гарантують баланс між державою та громадянином. У господарському праві принципи спрямовані на свободу господарської діяльності, розвиток конкуренції, рівний захист суб'єктів, обмеження незаконного втручання держави та підтримку науково-технічного прогресу. Вони формують орієнтири для нормотворчості, правозастосування й тлумачення правових норм, а також допомагають подолати прогалини у праві. Сукупність принципів відображає суспільні цінності й морально-правові стандарти, що регулюють поведінку учасників правових відносин. Отже, принципи виступають універсальним інструментом правового регулювання та критерієм оцінки законодавства і практики його застосування.

Організація діяльності підрядників згідно із Цивільним кодексом України базується на принципі взаємності зобов'язань між сторонами: підрядник бере на себе ризик виконання роботи, а замовник забезпечує її прийняття та оплату. Важливим є дотримання балансу відповідальності між генеральним підрядником, субпідрядниками та замовником, що гарантує узгодженість у виконанні робіт. Особливе значення має порядок використання матеріалів і засобів, де підрядник відповідає за якість власних ресурсів, а також за правильне використання наданого замовником. Фінансова сторона діяльності визначається через формування ціни, складання кошторису та право підрядника на ощадливість без шкоди якості виконання. Встановлення строків виконання робіт і своєчасне попередження замовника про обставини, які загрожують якості, забезпечують передбачуваність та стабільність договірних відносин. Організація взаємодії передбачає контроль з боку замовника та обов'язок сприяння з його боку, що створює умови для ефективного виконання договору. Гарантування належної якості та визначення порядку приймання результату роботи формують основу відповідальності підрядника у випадку недоліків чи відступів від домовленостей. Додатково підкреслюється значення конфіденційності отриманої інформації та спеціальні правила для побутового й будівельного підряду, що комплексно врегульовують діяльність підрядників [6].

За Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» організація діяльності підрядників ґрунтується на принципах обов'язковості дотримання містобудівної документації та узгодження державних, громадських і приватних інтересів. Замовник будівництва має право залучати підрядників для виконання підготовчих і будівельних робіт, що здійснюються виключно на підставі належно виданих адміністративних актів. Відносини організовуються таким чином, щоб підрядники діяли у межах вимог будівельних норм і правил, а також вихідних даних, визначених містобудівною документацією. Принцип прозорості забезпечується через обов'язок підрядників дотримуватися умов дозвільних документів та підлягати державному архітектурно-будівельному контролю. Важливим є положення про те, що органи влади не мають права вимагати від замовників чи підрядників додаткових послуг або ресурсів, що виключає корупційні ризики. Організація діяльності підрядників включає контроль за якістю та строками виконання робіт, що узгоджується з інтересами територіальних громад. Діяльність підрядників має бути спрямована на забезпечення сталого розвитку територій та створення безпечного і доступного середовища для населення. Загалом принципи їхньої роботи визначаються як поєднання правомірності, узгодженості, відповідальності та підконтрольності в межах правового регулювання містобудівної сфери [7].

На основі Закону України «Про будівельні норми» організація діяльності підрядників вибудовується навколо принципу обов'язковості дотримання нормативних актів технічного характеру, що визначають вимоги до об'єктів будівництва. Закон закріплює прозорість і відкритість процедури розроблення та затвердження норм, що забезпечує передбачуваність умов виконання підрядних робіт. Доступність інформації про чинні будівельні норми створює для підрядників обов'язок орієнтуватися на актуальні стандарти. Вимога відповідності норм сучасним досягненням науки і техніки формує принцип оновлюваності та адаптації практики підряду до нових технологій. Включення до будівельних норм критеріїв безпеки, енергоефективності, доступності та охорони довкілля визначає межі відповідальності підрядників при виконанні робіт. Положення про методи нормування (параметричний, розпорядчий, цільовий) задають правила організації процесів, якими мають керуватися виконавці. Функції затвердження, перевірки і реєстрації норм визначають централізований порядок контролю за діяльністю підрядників [8].

Згідно із Постановою Кабінету Міністрів України № 668 «Про затвердження Загальних

умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» діяльність підрядників ґрунтується на визначенні договору підряду як письмового правочину, істотними умовами якого є предмет, договірна ціна, строки, права й обов'язки сторін, порядок розрахунків та відповідальність. Підрядник зобов'язується виконати роботи на власний ризик, у строки та з використанням визначених ресурсів відповідно до проектної і кошторисної документації. Встановлюється можливість укладення договорів через торги або переговори з дотриманням вимог законодавства про публічні закупівлі. Регламентовано порядок визначення договірної ціни, яка може бути приблизною (динамічною) або твердою, з умовами її уточнення та коригування. Передбачено право підрядника залучати субпідрядників, а також обов'язок отримувати необхідні дозволи і погоджувати проектну документацію. Замовник, у свою чергу, забезпечує передачу майданчика, дозвільної документації, проектних матеріалів та здійснює технічний і авторський нагляд. Сторони мають право передбачати додаткові умови, зокрема страхування ризиків, врегулювання спорів та гарантійні строки [9].

Отже, організація діяльності підрядників базується на принципі взаємності зобов'язань сторін, де підрядник виконує роботи на власний ризик, а замовник зобов'язаний їх прийняти й оплатити. Вона ґрунтується на балансі відповідальності між усіма учасниками будівельного процесу та чіткій регламентації порядку укладення і виконання договорів. Визначальним є дотримання будівельних норм, стандартів та містобудівної документації, що забезпечує прозорість, передбачуваність і відповідність сучасним вимогам. Значну роль відіграють фінансові умови, зокрема порядок визначення ціни, складання кошторису та можливість коригування вартості робіт. Важливим принципом є своєчасне інформування замовника про обставини, що впливають на якість чи строки виконання, а також організація контролю і нагляду. Діяльність підрядників підпорядкована вимогам безпеки, енергоефективності та охорони довкілля, що формує межі їхньої відповідальності. У підсумку система взаємодії вибудувана на засадах законності, відповідальності, прозорості та узгодженості інтересів усіх учасників будівництва.

На доктринальному рівні О. Шаповалова підкреслила, що принципи організації діяльності підрядників у сфері капітального будівництва тісно пов'язані з розвитком державно-приватного партнерства, яке має на меті досягнення суспільно корисних результатів. Вони зводяться до забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, що гарантує ефективність інвестицій у будівництво. Важливим є принцип публічності, який вимагає відкритості процедур укладання договорів та прозорого визначення умов їх виконання. Значна увага приділяється якості будівельних робіт, що розглядається як ключовий орієнтир у правовому регулюванні підрядних відносин. Принцип правової визначеності проявляється у необхідності чіткого закріплення умов договору та можливостей його зміни чи розірвання. Організація діяльності підрядників також спирається на інвестиційні механізми, що передбачають залучення коштів держави й приватних суб'єктів. Загалом система побудована на засадах відповідальності, узгодженості та правомірності дій сторін договору [10].

І. Коваленко здійснила порівняльний аналіз договору підряду за законодавством України та ЄС, підкреслюючи його значення як базового механізму регулювання цивільно-правових і господарських відносин у сфері виконання робіт. Акцентується, що ключовими ознаками договору є зобов'язання підрядника виконати роботу на власний ризик і передати результат замовнику, а замовника – прийняти та оплатити її. Принципи організації діяльності підрядників проявляються у закріпленні істотних умов договору: визначення предмета, ціни, строків та відповідальності сторін. Окрема увага приділена співвідношенню договору підряду та договору про надання послуг, де принциповим є наявність об'єктивованого результату як наслідку діяльності підрядника. Підкреслюється баланс прав і обов'язків між генеральним підрядником, субпідрядниками та замовником, що забезпечує узгодженість і стабільність будівельних процесів. Також аналізується питання кошторису як форми визначення ціни та принципу «розумних строків» виконання робіт, що впливають на якість і передбачуваність договірних відносин. Доводиться, що розвиток інституту підряду є важливим для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та забезпечення прозорості будівельних контрактів [11].

Звертаючись до судової практики ми виявили справу північно-західного апеляційного господарського суду №918/182/17 в якій розглянуто спір між ТОВ «Шинака-Україна» та ПрАТ «Дубномолоко» щодо виконання договору будівельного підряду №39-Б від 26 липня 2016, предметом якого було будівництво компресорної в м. Дубно. Підрядник вимагав оплату заборгованості та штраф, тоді як замовник подав зустрічний позов про стягнення надмірно сплачених коштів, обґрунтовуючи це завищенням вартості робіт і відхиленням від проектної документації. Експертизами було встановлено невід-

повідність обсягів фактично виконаних робіт даним, внесеним до актів КБ-2в, а також відсутність належного підтвердження технічного нагляду щодо частини обсягів. Судом застосовано принципи правової визначеності та взаємності зобов'язань, зокрема щодо обов'язку підрядника повідомляти замовника про додаткові роботи та отримувати його згоду. Визнано, що підрядник порушив порядок узгодження додаткових робіт, а тому не може вимагати їх оплати, тоді як замовник сплатив за роботи у межах фактично підтверджених обсягів. У результаті первісний позов залишено без задоволення, а зустрічний позов задоволено частково, зобов'язавши підрядника повернути 30 344,61 грн. та компенсувати витрати. Постановою апеляційної інстанції рішення першої інстанції залишено без змін, підтвердивши, що діяльність підрядника має здійснюватися у межах проектної документації, кошторису та погоджених умов договору [12].

Отже, на доктринальному рівні підкреслюється, що принципи організації діяльності підрядників у сфері будівництва пов'язані з розвитком партнерства між державними та приватними суб'єктами, що має на меті баланс інтересів і забезпечення ефективності інвестицій. Визначальними є принципи публічності та прозорості, які вимагають відкритості процедур укладання договорів і чіткого закріплення їхніх умов. Особлива увага приділяється якості будівельних робіт, що є ключовим орієнтиром у регулюванні підрядних відносин. Порівняльний аналіз законодавства України та ЄС акцентує на необхідності дотримання істотних умов договору підряду, серед яких предмет, ціна, строки та відповідальність сторін, а також на різниці між договором підряду та договором про надання послуг. Судова практика підтверджує, що порушення порядку узгодження додаткових робіт та відхилення від проектної документації є підставою для відмови у стягненні коштів на користь підрядника. Встановлено, що замовник зобов'язаний оплачувати лише фактично підтверджені обсяги робіт, а підрядник має дотримуватися принципу правової визначеності та взаємності зобов'язань. Загалом організація діяльності підрядників розглядається як система, побудована на відповідальності, правомірності та узгодженості дій сторін у межах договору й чинного законодавства.

Висновки. Отже, принципи права загалом становлять фундаментальні ідеї, що визначають зміст і спрямованість правової системи, зокрема у сфері цивільних, адміністративних і господарських відносин. У цивільному праві вони проявляються через свободу договору, недоторканність власності, свободу підприємницької діяльності, судовий захист прав, а також засади справедливості та добросовісності. В адміністративному праві провідну роль відіграє верховенство права, яке включає законність, пропорційність, юридичну визначеність і рівність усіх перед законом. Господарське право акцентує на свободі господарської діяльності, конкуренції та обмеженні незаконного втручання держави у бізнес. Сукупність цих принципів забезпечує баланс інтересів громадян, держави й суб'єктів господарювання. Вони водночас виступають універсальними орієнтирами для нормотворчості, правозастосування та судового захисту.

Організація діяльності підрядників у цивільно-правовому аспекті визначається принципом взаємності зобов'язань між сторонами. Підрядник бере на себе ризик виконання роботи та зобов'язаний забезпечити її якість, тоді як замовник має прийняти та оплатити результат. Баланс відповідальності між генеральним підрядником, субпідрядниками та замовником є ключовим для досягнення узгодженості й стабільності процесів. Значення має регламентація використання матеріалів: підрядник відповідає за якість власних ресурсів і за правильне застосування наданих замовником. Фінансова складова проявляється у формуванні ціни, складанні кошторисів та можливості ощадливості без шкоди якості. Важливою умовою є своєчасне інформування замовника про ризики, що можуть вплинути на якість чи строки виконання робіт.

Містобудівне законодавство формує додаткові засади організації діяльності підрядників. Основою є принцип дотримання містобудівної документації та узгодження державних, приватних і громадських інтересів. Будівельні роботи можливі виключно на підставі адміністративних актів, що гарантує законність та прозорість процедур. Підрядники зобов'язані діяти відповідно до будівельних норм і правил, що забезпечує якість і безпеку результатів. Встановлено заборону на вимогу від суб'єктів додаткових ресурсів чи послуг поза межами закону, що мінімізує корупційні ризики. Контроль здійснюється через державний архітектурно-будівельний нагляд, а також через оцінку впливу на громаду. Особлива увага приділяється сталому розвитку та створенню безпечного середовища для населення.

Законодавство у сфері будівельних норм визначає ще один рівень організації діяльності підрядників. В основі лежить принцип обов'язковості дотримання технічних нормативних актів, що задають стандарти безпеки, енергоефективності та охорони довкілля. Норми мають бути сучасними й адаптованими до досягнень науки і техніки, що вимагає постійного їх оновлення. Прозорість та відкритість

процедур розроблення і затвердження будівельних норм забезпечує довіру та передбачуваність умов роботи. Для підрядників це означає необхідність орієнтуватися на актуальні вимоги й стандарти. Значення мають методи нормування – параметричний, розпорядчий та цільовий, які формують організацію процесів виконання робіт. Централізований контроль за їхнім дотриманням створює єдину систему стандартів.

Підзаконне регулювання, зокрема урядові постанови, деталізує порядок організації підрядних відносин у будівництві. Договір підряду визначається як письмовий правочин із чіткими істотними умовами: предмет, ціна, строки, порядок розрахунків та відповідальність сторін. Підрядник виконує роботи на власний ризик, залучаючи за потреби субпідрядників, і відповідає за дотримання проектної та кошторисної документації. Замовник, у свою чергу, забезпечує підрядника майданчиком, проектними матеріалами та здійснює технічний нагляд. Встановлюється можливість укладення договорів через торги чи переговори відповідно до законодавства про публічні закупівлі. Договірна ціна може бути твердою або приблизною, що дозволяє враховувати специфіку складних будівельних процесів. Додатково передбачаються умови страхування ризиків, гарантійні строки та врегулювання спорів. Це формує практичну основу для прозорості, відповідальності та справедливості у відносинах між сторонами.

Отже, організація діяльності підрядників у будівництві є багаторівневою системою, що поєднує принципи права, норми цивільного, адміністративного й господарського законодавства, а також спеціальні підзаконні акти. Її фундамент складають взаємність зобов'язань сторін, баланс відповідальності та свобода договору. На містобудівному рівні ключовими є законність, прозорість і відповідальність за дотримання суспільних інтересів. Технічні норми закріплюють обов'язковість відповідності сучасним стандартам, забезпечуючи безпеку та якість результатів. Підзаконні акти деталізують процедури укладання договорів, формування ціни, строки та механізми контролю. У підсумку діяльність підрядників спрямована на досягнення ефективності, узгодженості та передбачуваності у сфері будівництва. Сукупність принципів і норм формує комплексну систему, що забезпечує гармонізацію національної практики з європейськими стандартами та захищає інтереси всіх учасників процесу.

Література

1. Принцип // Словник української мови: у 11 т. Київ.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 7. С. 143. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=принцип

2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. По-гребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. Право, 2015. 368 с.

3. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / [О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін.] ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с

4. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

5. Г. В. Смолин, О. А. Туркот, Л. В. Хомко Господарське право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 484 с.

6. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16 січня 2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15

7. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 № 3038-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17

8. Про будівельні норми : Закон України від 05 листопада 2009 № 1704-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1704–17

9. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві : Постанова Кабінету Міністрів України; Умови від 01 серпня 2005 № 668 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/668-2005-%D0%BF

10. Шаповалова О. В. Договір підряду на капітальне будівництво як правова форма господарських зв'язків. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2018. № 1. С. 17-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2018_1_4

11. Коваленко І. А. Договір підряду за законодавством України та законодавством ЄС/ Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2023. Вип. 80, Ч. 1. С. 185–190.

12. Північно-західний апеляційний господарський суд. Постанова від 20 жовтня 2022 року у справі №918/182/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106889491

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 346.1
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.7

О. В. Несвіт
аспірант кафедри господарського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0000-1697-9688

САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проведено комплексне дослідження сучасного стану розвитку саморегулівних організацій (СРО) в Україні, визначено їхню роль у регулюванні професійної та господарської діяльності та проаналізовано законодавче врегулювання їхнього статусу і повноважень. Розглянуто різні наукові підходи до визначення понять «саморегулювання» та «саморегулівна організація», висвітлено ключові характеристики СРО, зокрема здатність до саморегулювання, нормотворчість, забезпечення контролю за дотриманням правил та відповідальність за їх порушення.

Проаналізовано чинні законодавчі акти в сфері архітектури, енергетичної ефективності будівель та захисту прав споживачів, підкреслено фрагментарність правового регулювання, неоднорідність підходів до визначення правового статусу організацій та відсутність єдиної комплексної нормативної бази. Вивчено практику функціонування безстатусних об'єднань, які фактично здійснюють саморегулювання без офіційного визнання державою, і наголошено на необхідності створення цілісного законодавчого механізму, який би чітко визначав критерії набуття статусу СРО, перелік їхніх прав і обов'язків, а також механізми делегування публічно-владних повноважень із забезпеченням державного нагляду без втручання в автономію організацій.

Окремо проаналізовано перспективи розвитку інституту СРО в Україні, наголошено на важливості забезпечення балансу між самостійністю професійних середовищ і державним контролем, підвищенні якості продукції та послуг, створенні безпечного та відповідального ринкового середовища, а також захисту прав споживачів. Висвітлено завдання подальших досліджень, які включають оцінку ефективності існуючого законодавчого врегулювання, порівняльний аналіз міжнародного досвіду, вивчення впливу СРО на розвиток ринків, конкурентоспроможність та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: саморегулівні організації, саморегулювання, правовий статус, законодавство, професійні спільноти.

Nesvit O. V. **SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN UKRAINE: LEGAL FOUNDATIONS AND PROSPECTS FOR FUNCTIONING**

The article examines the current state of development of self-regulatory organizations (SROs) in Ukraine, their role in regulating professional and business activities, and evaluates the legal framework governing their status and powers. Various scientific approaches to the definitions of "self-regulation" and "self-regulatory organization" are analyzed, with emphasis on key features of SROs, such as the ability to self-regulate and norm-setting.

Current legislative provisions in the fields of architecture, energy efficiency, and consumer protection are considered, highlighting the fragmented nature of legal regulation and the diverse approaches to determining the legal status of organizations. The practice of non-status associations, which effectively perform self-regulatory functions without official recognition, is examined, emphasizing the need for a unified comprehensive legal act.

The prospects for the development of the SRO institute in Ukraine are outlined, stressing the importance of balancing the autonomy of professional communities with state oversight, and the societal significance of SROs in enhancing the quality of products, services, and consumer protection. The article also identifies directions for further research, including the assessment of legislative effectiveness, comparative international analysis, and the impact of self-regulatory organizations on the development of markets and professional communities.

Key words: self-regulatory organizations, self-regulation, legal status, legislation, professional communities.

Вступ. Саморегулівні організації (СРО) відіграють ключову роль у забезпеченні балансу між автономією професійних та господарських спільнот і державним регулюванням. Вони виконують функції самоврядування, спрямовані на встановлення правил поведінки для учасників певного професійного середовища, контроль за їх дотриманням та захист інтересів споживачів. Діяльність СРО також має на меті підвищення якості продукції, послуг і робіт, забезпечення безпеки, а також формування відповідального ринкового середовища, що сприяє розвитку добросовісної конкуренції. У сучасних умовах реформування економіки та інтеграції України до європейського простору інститут саморегулювання набуває особливої значущості, оскільки він дозволяє делегувати частину публічних функцій професійним об'єднанням, зберігаючи при цьому контроль держави над дотриманням законодавства.

Аналіз наукових та практичних аспектів діяльності СРО дає змогу оцінити не лише правові механізми їх функціонування, а й ефективність у регулюванні професійних і господарських відносин, що стає важливим чинником розвитку економіки, підвищення рівня довіри на ринку та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

© О. В. Несвіт, 2025

Постановка проблеми. Незважаючи на зростаючу роль СРО, законодавче закріплення їх статусу та повноважень в Україні є фрагментарним. Відсутність єдиного підходу до визначення сутності та функцій саморегулівних організацій створює проблеми для ефективного функціонування інституту, його взаємодії з державою та забезпечення прозорості ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існують різні підходи до визначення понять «саморегулювання» та «саморегулівна організація». Так, Г. Бабаджанян акцентує на управлінському аспекті саморегулювання [1], В. Кочин підкреслює його правову природу [2], а О. Гончаренко розглядає господарський вимір [3]. О. Перепелинська виділяє ключові сутнісні ознаки СРО – здатність до саморегулювання та нормотворчість [4]. При цьому аналіз законодавства України показує розбіжності у визначенні повноважень та правового статусу організацій у різних сферах діяльності [5, 6, 8, 10, 11].

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є аналіз сучасного стану розвитку саморегулівних організацій в Україні та оцінка законодавчого регулювання їхнього статусу і повноважень. Завдання дослідження полягає у виявленні проблем, фрагментарності нормативного врегулювання та визначенні перспектив удосконалення правової бази для ефективного функціонування СРО.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існують різні підходи до визначення понять «саморегуляція» та «саморегулівна організація». Так, Г. Бабаджанян зазначає: «саморегуляція – це спосіб управління, який передбачає мінімальне втручання держави, і учасники (за своїм вибором) визначають правила для відповідної діяльності, контролюють їх дотримання та використовують конкретні методи для впливу на порушників. Державне регулювання не виключається – навпаки, воно може виявлятися в різних формах, залежно від застосованих засобів саморегулювання та інших підходів» [1, с. 11–12].

В. Кочин у свою чергу відзначає: «саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі взаємного визначення їхніх прав і обов'язків, що формуються у відповідному правочині, або шляхом створення норм і правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами)» [2, с. 55].

О. Гончаренко визначає саморегулювання господарської діяльності як «самостійне упорядкування суб'єктами господарювання (їх організаційними об'єднаннями) за допомогою правил, відносин із суспільного виробництва, виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, з метою економічних та соціальних потреб» [3, с. 66].

Всі ці підходи не є взаємовиключними, а радше доповнюють один одного, висвітлюючи різні аспекти явища саморегулювання. Г. Бабаджанян концентрує увагу на інструментальному вимірі, розглядаючи саморегулювання як управлінський механізм із мінімальним державним втручанням на основі добровільного встановлення правил та контролю за їх виконанням. В. Кочин підкреслює правову природу саморегулювання, трактуючи його як спосіб упорядкування відносин між рівноправними суб'єктами через правочини або спеціальні організації-регулятори. О. Гончаренко робить акцент на економічному вимірі, визначаючи саморегулювання як інструмент самостійного впорядкування господарських процесів відповідно до ринкових потреб.

Отже, зазначені підходи разом формують цілісне уявлення про саморегулювання як комплексне явище правового та управлінського характеру. У нашому розумінні, під саморегулюванням слід розуміти форму організації професійної або господарської діяльності, за якої учасники самостійно формують правила поведінки, здійснюють контроль за їх дотриманням і несуть відповідальність за порушення, за умов мінімального втручання з боку держави

Підтримуємо позицію О. Перепелинської, яка вважає, що «найістотнішою сутнісною ознакою саморегулівних організацій є саме здатність до саморегулювання, тоді як іншою не менш важливою сутнісною ознакою є нормотворчість» [4, с. 84].

Водночас легальне визначення саморегулівної організації закріплено в низці законодавчих актів. Зокрема, відповідно до статті 1 Закону України «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 № 687-XIV, саморегулівна організація визначається як добровільне неприбуткове об'єднання фізичних та юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку або професійну діяльність у певній сфері та набули відповідного статусу у встановленому порядку [5]. З логіки законодавця, ключовою ознакою, що відрізняє такі організації від інших професійних або громадських об'єднань, є наявність спеціального статусу, закріпленого нормативно-правовими актами.

У Законі України «Про енергетичну ефективність будівель» від 22.06.2017 № 2118-VIII зазначено, що саморегулівні організації у сфері енергетичної ефективності будівель є «добровільні неприбуткові об'єднання фізичних та / або

юридичних осіб за напрямом господарської чи професійної діяльності у сфері енергетичної ефективності будівель, які здійснюють повноваження з регулювання діяльності у сфері енергетичної ефективності будівель» [6]. Такі організації після державної реєстрації можуть виконувати низку функцій, зокрема: контроль за дотриманням вимог законодавства у сфері енергоефективності будівель; участь у процесах сертифікації енергоефективності та енергоаудиту; долучення до підготовки нормативно-правових актів; сприяння професійній підготовці енергоаудиторів; а також представництво та захист прав своїх членів у досудовому чи судовому порядку.

Разом із тим, зазначеним організаціям не надано повноважень щодо встановлення правил професійної етики або поведінки для учасників ринку та притягнення до відповідальності за їх порушення.

У Законі України «Про захист прав споживачів» від 10.06.2023 № 3153-IX [7] поняття «саморегулівної організації» не визначено; закон лише зазначає, що такі організації здійснюють захист прав споживачів і розглядають скарги з питань захисту прав споживачів.

Очевидно, що підхід, запропонований у чинному законодавстві щодо визначення саморегулівних організацій, не відповідає базовим принципам саморегулювання та фактично не відтворює унікальні ознаки СРО як окремого суб'єкта. Законодавець не виділяє СРО як специфічний інститут, а навпаки, прирівнює їх до загального кола непідприємницьких об'єднань, що зумовлює втрату значення самого поняття саморегулівної організації [8, с. 66].

У цьому контексті доцільно вважати, що ключовим критерієм відмежування СРО від інших непідприємницьких об'єднань має бути виконання ними саме функцій саморегулювання. Йдеться насамперед про здатність організації проводити нормотворчу діяльність – встановлювати правила поведінки для учасників певного професійного чи господарського середовища та забезпечувати контроль за їх дотриманням. Лише поєднання цих складових – правотворчої та правозастосовної функцій – дозволяє вважати організацію справді саморегулівною.

Таким чином, сам факт добровільного об'єднання учасників професійної або господарської діяльності не є достатньою підставою для віднесення такого об'єднання до СРО. Визначальною ознакою має бути реальне здійснення саморегулювання через встановлення обов'язкових правил поведінки для учасників та контроль за їх дотриманням.

Також слід враховувати джерело саморегулювання, яке реалізується такими організаціями. Зокрема, А. Огус виділяє два основні типи саморегулювання – добровільне та делеговане. Добровільне саморегулювання виникає за ініціативою учасників ринку як інструмент самостійного регулювання взаємних відносин у межах професійної чи господарської діяльності. Його основою є усвідомлення вигоди від дотримання спільно вироблених правил і стандартів, що сприяють довірі та добросовісній поведінці між учасниками ринку [9].

Делеговане саморегулювання, своєю чергою, ґрунтується на передачі державою певних функцій приватним об'єднанням, члени яких представляють осіб, діяльність яких підлягає регулюванню. У цьому випадку держава встановлює рамки контролю, визначає обов'язкові правила та умови діяльності організацій, хоча ініціатива може виходити від самих приватних об'єднань.

Вважається, що добровільне саморегулювання здебільшого стосується приватної сфери та охоплює ті правовідносини, які залишаються поза прямим контролем держави. Натомість делеговане саморегулювання сформувалося в результаті успішного виконання переданих державою повноважень і поступового вироблення ефективної практики їх реалізації. Водночас слід зауважити, що правовий статус саморегулівних організацій, особливо тих, які наділені публічно-владними повноваженнями, залишається досить суперечливим. Однак сам факт виконання ними функцій публічного характеру не може слугувати підставою для віднесення їх до юридичних осіб публічного права або прирівнювання до органів державної влади за правовим статусом.

Як слушно зазначає О. Ганчаренко, в Україні склалася практика, за якої доцільно розглядати саморегулівні організації з урахуванням їх правової природи та ступеня нормативного визнання, виділяючи три основні категорії. По-перше, статусні (офіційні) СРО, які формально визнані законодавством і можуть або не можуть мати делеговані повноваження. По-друге, безстатусні (неофіційні) організації, які не мають формального статусу саморегулівних через відсутність відповідної законодавчої бази, але фактично виконують аналогічні функції – серед них, зокрема, громадські об'єднання підприємців, галузеві асоціації та бізнес-об'єднання. По-третє, безстатусні спеціалізовані організації, діяльність яких регламентується спеціальними нормативно-правовими актами, як у випадку торгово-промислових палат або бірж (фондових, товарних) [3, с. 109].

Отже, наявна ситуація в Україні свідчить про фрагментарність і невизначеність законодавчого регулювання інституту саморегулювання. Незважаючи на існування окремих

формально визнаних СРО, велика частина об'єднань фактично здійснює саморегулівну діяльність без належного правового статусу. Це обґрунтовує необхідність класифікації СРО за критерієм правового статусу і підкреслює потребу створення чіткої законодавчої моделі функціонування інституту саморегулювання. Відсутність єдиного підходу до визначення сутності та повноважень таких організацій негативно впливає на їх ефективність та здатність брати участь у врегулюванні професійних і господарських відносин. У цьому контексті стає актуальним завдання формування цілісної нормативної бази, яка забезпечить унормування правового статусу як статусних, так і безстатусних СРО, а також прозорість і передбачуваність їх діяльності.

Запровадження спеціального Закону України «Про саморегулівні організації» дозволить встановити чіткі критерії набуття статусу СРО, визначити перелік їхніх прав і обов'язків, врегулювати механізми делегування публічно-владних повноважень, гарантувати державний нагляд без втручання в автономність організацій та створити умови для розвитку відповідального самоврядування й партнерських відносин між державою, бізнесом і професійними спільнотами.

На наше переконання, саморегулівна організація – це добровільне неприбуткове об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, створене на засадах самоврядування для регулювання професійної чи господарської діяльності своїх членів шляхом розробки правил поведінки (стандартів діяльності), здійснення контролю за їх дотриманням, а також захисту прав та законних інтересів як своїх учасників, так і споживачів відповідних товарів, робіт чи послуг.

Роль саморегулівних організацій виходить за межі лише представлення та захисту інтересів їх учасників. Як справедливо зазначають експерти Офісу ефективного регулювання (BRDO) у Зеленій книзі «Саморегулювання в Україні», діяльність СРО також спрямована на захист інтересів кінцевих споживачів продукції, послуг або робіт, підвищення їх якості та безпеки, а також формування відповідального ринкового середовища [10].

Подібну позицію підтримує і наукова спільнота. Так, у наукових працях підкреслюється, що функціонування СРО сприяє підтримці конкурентних умов розвитку національної економіки, посиленню економічної конкуренції, а також просуванню принципів добросовісності, розумності та справедливості в суспільстві [11, с. 68].

Отже, належне нормативне врегулювання статусу та діяльності СРО є не лише умовою їх ефективного функціонування, а й важливим чинником підвищення якості державного регулювання, розвитку економіки та зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення сучасного стану саморегулівної діяльності в Україні показує, що законодавче закріплення поняття та статусу СРО залишається фрагментарним, а правове регулювання цього інституту – недостатньо систематизованим. В Україні відсутні єдині критерії визнання організації саморегулівною, чітке визначення її повноважень та механізмів взаємодії з державними органами.

Аналіз законодавчих підходів у різних сферах, зокрема архітектурній та енергетичній, свідчить про значні відмінності у розумінні ролі та функцій СРО. Одночасно практика існування безстатусних об'єднань, які фактично здійснюють саморегулювання без офіційного визнання державою, підтверджує необхідність запровадження єдиного комплексного нормативно-правового акту для регламентації цього інституту в Україні.

Запропоноване авторське визначення СРО як добровільного неприбуткового об'єднання, яке здійснює регулювання професійної або господарської діяльності шляхом розробки правил поведінки та контролю за їх дотриманням, може слугувати основою для законодавчого закріплення цього поняття. Визначальним є те, що саморегулювання повинно реалізовуватися через поєднання правотворчої та правозастосовної функцій.

Діяльність СРО має важливе суспільне значення, оскільки спрямована не лише на захист інтересів їхніх членів, а й на забезпечення якості, безпеки та добросовісності у відносинах із споживачами, що підтверджується як висновками експертів, так і науковою позицією. Таким чином, формування повноцінного інституту саморегулювання є необхідною умовою підвищення ефективності державного регулювання, розвитку економічної конкуренції та демократизації управлінських процесів у професійній та господарській сферах.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності законодавчого врегулювання СРО, порівняльного аналізу міжнародного досвіду та оцінці впливу саморегулівних організацій на розвиток ринків і професійних спільнот в Україні.

Література

1. Babadzhanian H. The concept of self-regulation of economic and trade activities. Entrepreneurship, *Economy and Law*, 2022. №1, С. 11–16.

2. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна.* 2014. № 10. С. 52–55.

3. Гончаренко О.М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.

4. Перепелинська О. С. Нормотворча діяльність саморегулівних організацій у сфері міжнародного комерційного арбітражу: дис. … д-ра філософії: 081 Право. Науково-дослідний інститут приватного права ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ. 2025. 264 с.

5. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 №687-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text

6. Про енергетичну ефективність будівель: Закон України від 22.06.2017 № 2118-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text

7. Про захист прав споживачів: Закон України від 10 червня 2023 року №3153-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text

8. Філатова-Білоус Н. Саморегулівні організації: юридичні особи на межі приватного і публічного права. *Цивілістична платформа.* 2024. № 2. С. 58–82.

9. Ogus A. Self-regulation. URL: https://reference.findlaw.com/lawand economics/ literature-reviews/9400-selfregulation.html

10. Зелена книга «Саморегулювання в Україні». Офіс ефективного регулювання. Жовтень – 2017. URL: https://brdo.com.ua/wp-content/uploads /2024 /07/ ZK-Samoregulyuvannya-v-Ukrai-ni.pdf

11. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції. *Право і суспільство.* 2014. № 2. С. 68.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 347.994.7:346
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.8

Т. В. Проскурня
членкиня Комітету з питань господарського права та процесу
Національної асоціації адвокатів України, адвокатка,
керівна партнерка Адвокатського об'єднання «Група Бізнес Партнерів»
orcid.org/0009-0004-3168-0501

СПОСОБИ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Наукова стаття спрямована на дослідження міжнародного досвіду щодо способів та засобів забезпечення єдності судової практики у господарському процесі, що є одним із ключових чинників ефективності правосуддя та стабільності правової системи. На національному рівні останнім часом впроваджено численні дієві механізми забезпечення єдності судової практики, які, однак, потребують удосконалення. Узагальнення судової практики з будь-якого питання вимагає певного часу. Заразом динамічний розвиток бізнес-процесів зумовлює виникнення нових викликів для суддів господарських судів, тож з огляду на це щоденно актуалізуються проблемні питання, що потребують узагальнення та системного аналізу (jurisprudence constante). Нерідко подібні правові ситуації по-різному тлумачать суди різних інстанцій, що знижує рівень правової визначеності, ускладнює прогнозованість результатів спорів та негативно позначається на інвестиційному кліматі. Тому в сучасних умовах питання способів і засобів досягнення єдності судової практики набуває особливого наукового та практичного значення.

У статті досліджено практичні інструменти забезпечення єдності судової практики, зокрема роль Верховного Суду як вищої судової інстанції, що формує обов'язкові для застосування висновки, значення інституту узагальнення судової практики, а також використання рекомендацій науково-консультативних рад. Результати дослідження засвідчують необхідність поєднання національних інструментів з елементами міжнародного досвіду. Це сприятиме підвищенню рівня передбачуваності судових рішень, зміцненню правової стабільності та довіри до судової влади, а також створить умови для ефективного захисту прав учасників господарських відносин в умовах щораз більшої складності економічних процесів.

Ключові слова: єдність судової практики, судова практика, механізми забезпечення судової практики, сталість судової практики, прецедент, Верховний Суд, преюдиція, механізми забезпечення єдності судової практики, формальні механізми забезпечення єдності судової практики, напівформальні механізми забезпечення єдності судової практики, неформальні механізми забезпечення єдності судової практики, jurisprudence constante.

Proskurnya T. V. **METHODS AND MEANS OF ENSURING THE UNIFORMITY OF JUDICIAL PRACTICE IN COMMERCIAL COURT PROCEEDINGS**

This scientific article is aimed at researching international experience regarding ways and means of ensuring the uniformity of judicial practice in commercial proceedings. Ensuring the uniformity of judicial practice is one of the key factors in the effectiveness of justice and the stability of the legal system. At the national level, numerous effective mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice have been recently introduced, but they still need to be improved. It takes some time to generalize judicial practice on any issue. Meanwhile, the dynamic development of business processes results in new challenges for commercial court judges, in this regard the daily emergence of problematic issues that require generalization and systematic analysis (jurisprudence constante). Similar legal situations are often interpreted differently by courts of different instances, which reduces the level of legal certainty, complicates the predictability of dispute outcomes, and negatively affects the investment climate. Therefore, in the current conditions, the issue of ways and means of achieving the uniformity of judicial practice is of particular scientific and practical importance.

The article examines practical tools for ensuring the uniformity of judicial practice, in particular the role of the Supreme Court as the highest court of law, which forms conclusions that are binding for application, the importance of the institution of generalization of judicial practice, as well as the use of recommendations from scientific and advisory councils. The results of the research confirm the need to combine national instruments with elements of international experience. This will contribute to increasing the predictability of court decisions, promoting legal stability and trust in the judiciary, and creating conditions for the effective protection of the rights of participants in economic relations in terms of the growing complexity of economic processes.

Key words: uniformity of judicial practice, judicial practice, mechanisms for ensuring judicial practice, consistency of judicial practice, precedent, Supreme Court, res judicata, mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice, formal mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice, semi-formal mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice, informal mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice, jurisprudence constante.

Постановка проблеми. Забезпечення єдності судової практики є однією з першорядних гарантій реалізації принципу верховенства права та справедливого судочинства. Єдність судової практики дозволяє уникнути суперечливих рішень у подібних правовідносинах, підвищує рівень правової визначеності та довіри до судової влади.

© Т. В. Проскурня, 2025

У господарському судочинстві єдність судової практики є важливим чинником стабільності та передбачуваності, що сприяє сталому економічному розвитку держави, удосконаленню механізмів функціонування господарських правовідносин і формуванню довіри з боку іноземних інвесторів до національної правової системи.

Мета дослідження. Питання забезпечення єдності судової практики в господарському процесі неодноразово ставало предметом наукових досліджень як українських, так і зарубіжних правників. Водночас наявні способи та засоби забезпечення єдності судової практики є недосконалими й потребують доопрацювання. Міжнародний досвід щодо цих питань може суттєво вплинути на формування єдиної судової практики в Україні, що відповідає обраному євроінтеграційному курсу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення системи засобів забезпечення єдиної судової практики в господарському судочинстві на національному рівні та її подальше застосування судами є нагальною проблемою в державах континентального права. Хоч й роль судового рішення зростає в умовах глобалізації та уніфікації права, проте воно й донині не закріплене в системі джерел континентального права на рівні з нормативним актом. А утім, людиноцентристське спрямування юридичних норм зумовило появу концепції усталеної судової практики *(jurisprudence constante),* яка необхідна для забезпечення однакового застосування правових норм, ухвалення послідовних рішень суду в подібних правовідносинах та реалізації принципу юридичної визначеності як складового елемента принципу верховенства права.

У зарубіжній доктрині питання єдності судової практики розглядають здебільшого у контексті співвідношення прецедентного права та ролі вищих судових інстанцій.

Водночас, попри наявність значної кількості наукових досліджень, низка аспектів проблеми залишається недостатньо розкритою. Зокрема, потребує подальшої уваги аналіз ефективності сучасних інструментів забезпечення єдності практики в Україні, а також питання балансу між стабільністю судових рішень і необхідністю розвитку права відповідно до змін у суспільних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення єдності судової практики є однією з основних засад функціонування судової влади, що безпосередньо впливає на рівень правової визначеності та довіри до правосуддя. В українському правосудді сформовано низку механізмів, спрямованих на досягнення узгодженості правозастосування. Їхню основу становить діяльність Верховного Суду, правові висновки якого є обов'язковими для судів нижчих інстанцій. Важливе значення мають також інститути перегляду судових рішень Великою Палатою Верховного Суду, розгляд зразкових і типових справ, а також механізм відступу від раніше сформованої правової позиції з відповідним мотивуванням.

Крім процесуальних інструментів, важливими засобами забезпечення єдності практики є систематизація й оприлюднення судових рішень у Єдиному державному реєстрі, узагальнення судової практики, діяльність науково-консультативних рад при судах, а також використання міжнародних стандартів, зокрема практики ЄСПЛ і Суду ЄС. Сукупність цих механізмів покликана не лише зменшити ризик ухвалення суперечливих рішень, але й підвищити ефективність правового регулювання загалом.

Вирішального значення щодо цього набув Висновок № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль судів у забезпеченні єдності застосування права (далі – Висновок КРЄС № 20 [1]), у якому механізми забезпечення єдиної судової практики було поділено на формальні, напівформальні та неформальні.

Зокрема, до формальних механізмів згідно з пунктом 16 Висновку КРЄС № 20 [1] належать функції вищих судів (апеляційної та касаційної інстанції), які полягають у розгляді індивідуальної скарги однієї зі сторін провадження, розгляд спеціальної скарги, поданої державним прокурором (або подібним державним органом) до верховного суду (у цивільних справах) стосовно важливого правового питання з метою забезпечення єдності застосування права чи розвитку права через судову практику, при чому у більшості правових систем таке звернення має наслідком ухвалення декларативного судового рішення, яке не зачіпає прав сторін провадження; наданні офіційного тлумачення стосовно суто абстрактного характеру, без прив'язки до скарг, поданих щодо окремої справи; ухвалення попередньої постанови щодо справ, які перебувають на розгляді стосовно вузько визначеного правового питання на запит суду нижчої інстанції.

Напівформальні же механізми визначені пунктом 17 Висновку КРЄС № 20 [1] і включають, наприклад, регулярні заплановані зустрічі суддів певного суду або суддів різних судів одного рівня з суддями суду більш високої інстанції. Ці зустрічі можуть мати виключно неформальний характер або бути певною мірою інституціоналізованими.

До того ж неформальні механізми (п. 18 Висновку КРЄС № 20 [1]), які полягають у безпе-

рервній правовій освіті та тренінгах для суддів, є також вкрай важливими для формування єдності та передбачуваності судової практики.

Попри те, що підвищення кваліфікації, підтримання зв'язків та обмін досвідом між суддями є надзвичайно важливим елементом у формуванні єдиної судової практики у відносинах між суб'єктами господарювання, зазначені механізми можуть бути ефективними лише частково, оскільки мають переважно спорадичний та індивідуальний характер. Часткова інституціоналізація відповідних засобів або її відсутність взагалі не може забезпечити однакове застосування правових норм з огляду на неоднорідність суспільних зв'язків та людського фактора, що має перевагу у цих механізмах.

Саме тому формальні механізми повинні бути панівними, адже лише ефективна та всеосяжна реалізація правових норм спроможна досягти єдності в судових рішеннях.

Основним суб'єктом у формуванні *jurisprudence constante* є верховні суди держав. У зазначеному вище Висновку КРЄС № 20 [1] йшлося про те, що верховний суд має забезпечувати єдність судової практики для того, щоб виправляти непослідовності та у такий спосіб підтримувати громадську довіру до судової системи. Наголошувалося також на наявності тісного зв'язку між принципом єдності судової практики, з одного боку, та механізмами доступу до верховного суду – з другого (п. 20).

Дозвіл на перегляд судового рішення насамперед слід надати тоді, коли ухвалення рішення верховним судом у справі має значення, що виходить за рамки окремої справи. Такий режим надасть рішенням верховних судів прецедентної та реальної обов'язкової сили, адже в цьому разі беруть до уваги приватні та публічні інтереси, а касаційні фільтри зумовлюють ухвалення меншої кількості рішень, що знижує ризик виникнення судової практики у верховних судах.

Загалом процес конвергенції судової практики може виникати в двох ситуаціях: коли узгодження правозастосовної діяльності відбувається на різних інстанційних рівнях або в межах однієї інстанції, зазвичай у суді касаційної інстанції. Своєю чергою суб'єктами, які здійснюють відповідні процеси, можуть бути як суди, так й інші органи влади з огляду на надані законом повноваження.

Стосовно узгодження судової практики на різних інстанційних рівнях, основним завданням апеляційних та касаційних судів є виправлення процедурних або суттєвих помилок у тлумаченні нижчих судів.

На семінарі, організованому в межах проєкту Ради Європи «Сприяння прозорості судових рішень та покращення національної імплементації Європейської конвенції з прав людини» (TJENI) у червні 2023 року, було опубліковано Звіт EJFRI (Електронне правосуддя та Основні права Міжнародний GesbR) [2] з аналізом правових моделей різних країн Європи. Так, у Звіті EJFRI зазначено, що у румунській моделі саме Високий суд касації та правосуддя є компетентним щодо апеляцій в інтересах закону та попередніх рішень з питань права у цивільних справах. З метою забезпечення єдиного тлумачення та застосування права всіма судами різні зацікавлені сторони (генеральний прокурор, керівна рада Високого суду касації та правосуддя, керівні ради апеляційних судів, а також омбудсман) зобов'язані звертатися до Високого суду касації та правосуддя з проханням винести рішення з питань права, які були вирішені судами по-різному. Рішення стосується лише інтересу права і не має впливу на розглянуті судові рішення або на позицію сторін у цих провадженнях [2].

У Німеччині під касаційним оскарженням (ревізією) розуміється оскарження вироку або рішення суду з мотивів порушення закону або неправильного його застосування, але не з мотивів невідповідності вироку фактичним обставинам справи [3]. Спираючись на дані, зазначені в огляді національних механізмів забезпечення єдності судової практики: у Франції, Німеччині, Італії та Литві у грудні 2022 року [4], касаційний перегляд є допустимим лише за умови дотримання двох вимог: (1) має бути питання права, що має фундаментальне значення; (2) ситуація повинна бути такою, що рішення Федерального суду є необхідним для розвитку права або для забезпечення єдиної судової практики. Федеральний суд вирішує лише правові питання на підставі фактів, встановлених судами нижчих інстанцій. Така практика забезпечує єдине застосування права та сприяє правовій визначеності в інших справах [4, с. 21].

У межах порівняльного аналізу з німецькою системою стаття 287 Господарського процесуального кодексу України [5] встановлює більш широкі умови для касаційного оскарження. Водночас Верховний Суд також не здійснює розгляд справи по суті, не встановлює обставини, що не були встановлені судами попередніх інстанцій, а лише перевіряє правильність застосування судом першої та апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права (ст. 300 Господарського процесуального кодексу України).

Така ж ситуація й у Франції, де роль Касаційного суду фактично зводиться до того, щоб оцінити, чи правильно суди нижчих інстанцій застосували закон з огляду на факти, самостій-

но встановлені ними у справі, що розглядається, та у поставлених перед ними питаннях. Справу розглядають три судді, коли апеляція є неприйнятною, а також за відсутності серйозних підстав для скасування рішення нижчої інстанції або у разі очевидності результату справи. У такому разі суд оголошує, що апеляція «не приймається». Інакше справу розглядає колегія, до складу якої входить щонайменше п'ять суддів, кожен з яких має право голосу. Суддя, який головує, може вирішити засідати на пленарному засіданні палати (assemblйe plйniire de chambre), коли рішення може скасувати попередню судову практику або коли палата повинна винести рішення з делікатного питання [4, с. 20].

Схожі механізми також передбачені в Литві, Італії, Вірменії тощо, де суд касаційної інстанції за скаргами учасників справи вирішує питання застосування правових норм за умови проходження скаргою касаційних фільтрів, які встановлює закон.

Цікавим є також досвід держав загального права (США, Англії, Канади), де суди керуються механізмом, що поєднує публічні та приватні інтереси, адже дозволяє поновити порушені права учасників справи, а також забезпечити сталість судової практики в державі. Таким засобом є провадження у формі сертіорарі *(certiorari)*.

Добош З. А. та Забзалюк О. В., аналізуючи правову систему підсудності справ Верховному Суду США, зазначає, що сторона чи інша зацікавлена особа у клопотанні сертіорарі *(petition for certiorari)* повинна наголосити на принциповому значенні справи. До принципових питань належить конфлікт інтересів, тобто якщо: 1) апеляційний федеральний суд виніс рішення, яке суперечить рішенню такого самого суду з того самого питання; 2) федеральний суд вирішив федеральне питання інакше, ніж Верховний Суд США; 3) апеляційний суд штату вирішив федеральне питання інакше, ніж апеляційний суд іншого штату або федеральний апеляційний суд; 4) суд штату чи федеральний апеляційний суд вирішив федеральне питання, яке до цього часу не розглянув Верховний Суд. Якщо четверо суддів Верховного Суду США визнають за необхідне переглянути справу, видають судовий наказ *(writ of certiorari)* витребувати справу з низового суду [6].

Отже, подання учасниками господарського провадження скарг до найвищих національних судових інстанцій з урахуванням установлених законом «касаційних фільтрів» є передумовою забезпечення однакового тлумачення правових норм у господарському судочинстві.

Разом з тим, іноді трапляються випадки, коли питання правильного застосування правової норми виникає безпосередньо у суді найвищої інстанції, що потребує застосування додаткових механізмів з метою забезпечення єдності в судовій практиці в господарському судочинстві.

Так, у Франції пленарне засідання Касаційного суду, який складається з усіх головуючих суддів та старших суддів палат суду, а також одного судді від кожної палати, що в цілому становить дев'ятнадцять членів, приймає рішення з питань, що мають суспільне значення. Рішення про скликання пленарного засідання приймається першим головою, головами палат або генеральним прокурором. Передача справи до пленарного засідання вирішується, коли справа порушує питання принципу або якщо виникає розбіжність між судами нижчих інстанцій та Касаційним судом. Важливою особливістю касаційного рішення, ухваленого на пленарному засіданні, є те, що суд, який передав справу, повинен дотримуватися рішення Касаційного суду з питань права, які вже були вирішені останнім [4, с. 20].

Крім того, справа може бути передана на розгляд Змішаної палати, до складу якої входять чотири судді з кожної палати (головуючий суддя, старший суддя та два судді), якщо вона належить до юрисдикції декількох палат або якщо питання було або може бути вирішене по-різному в різних палатах. Рішення Змішаної палати мають на меті створити прецедент і покласти край розбіжностям у думках палат з питань права [4, с. 20].

Німецьке законодавство своєю чергою вимагає, що за умови, якщо одна палата вважає, що судова практика щодо подібних справ є помилковою, і тому переконана, що її слід змінити, палата повинна запитати, чи інші палати все ще підтримують стару інтерпретацію. У таких ситуаціях справа передається до Великої палати *(GroЯer Senat)* суддів, до складу якої входять голова суду та по одному судді від кожної палати, для вирішення розбіжностей у поглядах та забезпечення єдиного рішення. Ця процедура називається *Divergenzvorlage* (буквально «розбіжне подання»). Палати також можуть звернутися до Об'єднаної палати суддів за рішенням, якщо необхідне єдине рішення з питання, що має фундаментальне значення для розвитку правових принципів або для забезпечення єдиної судової практики. Ця процедура називається *Rechtsfortbildungsvorlage*. Палата, яка приймає рішення, є зобов'язаною дотримуватися рішень Об'єднаної палати. Ця спеціальна процедура подання до Об'єднаної палати є унікальною, оскільки має обов'язкову силу. У всіх інших

випадках обов'язкова сила буде лише у тій мірі, у якій палата буде зобов'язана подати справу до Об'єднаної палати, якщо вона планує відхилитися від рішень Об'єднаної палати [4, с. 13–14].

У контексті формальних засобів забезпечення судової практики в господарському судочинстві важливу роль відіграє також інститут попередніх (преюдиціальних) рішень. У неодноразово згаданому Висновку КРЄС № 20 [1] зазначалося положення, із якого можна виснувати про те, що попереднім рішенням є вирішення вищим судом вузько визначеного правового питання, на запит суду нижчої інстанції. Окрім цього, пункт 23 рекомендації CM/Rec(2010)12 КРЄС передбачає, що вищі суди не повинні давати суддям вказівок щодо того, які рішення потрібно приймати в конкретних справах, за винятком попередньої ухвали або при вирішенні питання про обрання засобів правового захисту відповідно до закону [7].

Так, наприклад, відповідно до статті L 441-1 Кодексу судової організації Франції [8] перш ніж винести рішення з нового питання права, що представляє серйозні труднощі і виникають у багатьох спорах, суди судового порядку можуть за рішенням, що не підлягає оскарженню, запросити висновок Касаційного суду. Компетентна палата Касаційного суду приймає рішення щодо запиту на висновок (частина перша статті L 441-2). Наданий висновок не є обов'язковим для суду, який подав запит (статті L 441-3).

У Румунії же звернення до Високого суду касації та правосуддя за попереднім рішенням може бути подане лише колегією Високого суду касації та правосуддя, апеляційного суду або трибуналу як останньої інстанції [2].

Окрім зазначених засобів забезпечення судової практики як таких, важливим аспектом є природа рішень верховних судів в контексті їхньої обов'язковості в державах континентального права.

Наприклад, у Франції, згідно з національною конституційною теорією, прецеденти не є частиною піраміди норм і, отже, не є офіційними джерелами права. А утім, нижчий суд може не дотримуватися прецедентного права вищого суду лише за умови, якщо він детально пояснює причини свого вибору/відхилення від прецедентного права. Саме пленарне засідання Касаційного суду (що об'єднує представників усіх палат Касаційного суду) у разі «опору» з боку суддів першої інстанції має останнє слово і повноваження ухвалити рішення, яке є обов'язковим для нижчих судів [4, с. 17].

Трохи відмінною є італійська система, де прецедент, хоча й не є обов'язковим, має свою цінність та актуальність. Він має «переконливу ефективність» або є «впливовим прецедентом». Судді нижчих інстанцій не зобов'язані дотримуватися нового правила *stare decisis*, проте сам факт, що Верховний касаційний суд (або Державна рада) (частково) зобов'язаний дотримуватися (деяких) своїх прецедентів, став стимулом для уніфікації як у палатах, так і серед судів нижчих інстанцій, які змушені або дотримуватися попередніх рішень об'єднаних палат, або видавати обґрунтовані нові доручення об'єднаним палатам, щоб переконати їх скасувати свій прецедент. Лише в одному випадку суддя зобов'язаний дотримуватися попереднього рішення. Згідно з Цивільним процесуальним кодексом Касаційний суд, «приймаючи апеляцію, скасовує вирок, передаючи справу іншому судді, який повинен дотримуватися принципу права і в будь-якому випадку того, що було встановлено Судом». Якщо суддя, якому передано справу, не дотримується цього, його вирок може бути оскаржений у Верховному суді. Це єдиний випадок, коли існує чітке зобов'язання дотримуватися рішення Касаційного суду, яке, якщо задуматися, не є прецедентом, а лише черговим етапом у вирішенні тієї самої справи [4, с. 18].

Цікавим є досвід Литви, адже хоча її Конституція не передбачає регулювання єдиного застосування права, згідно з доктриною Конституційного Суду, прецеденти вважають джерелами права; посилання на прецеденти є умовою єдиного (послідовного, узгодженого) застосування прецедентного права разом із принципом справедливості, передбаченим Конституцією. У такий спосіб Верховний Суд Литви формує єдине судове прецедентне право судів загальної юрисдикції при тлумаченні та застосуванні законів та інших правових актів. З огляду на це невиконання встановленої судової практики у виняткових випадках може навіть бути оцінено як недбале виконання обов'язків суддею, і суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. А в разі відхилення від прецеденту прецедент необхідно відкоригувати, і в цій справі може бути створено новий судовий прецедент [4, с. 16, 19].

Україна як країна континентального права формально не визнає прецедент як спосіб для забезпечення єдності судової практики. Водночас чинним законодавством передбачено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких

норм права (частини п'ята та шоста статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [9]).

Згідно з нормами частини четвертої статті 236 Господарського процесуального кодексу [5] України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Отже, функцінування зазначеного механізму в Україні є досить ефективним для забезпечення єдності судової практики.

Одним з потужних інструментів превенції правової невизначеності, що зміцнює довіру до судової системи, – є дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду, які слугують орієнтиром для судів нижчих інстанцій, науковців, адвокатів і пересічних громадян. Їх регулярно оприлюднюють на офіційному сайті Верховного Суду, даючи змогу відстежувати загальні тенденції застосування норм права.

Водночас сьогодні спостерігається активне використання суддями Верховного Суду такого засобу як передача справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду для відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду, що передбачено статтею 302 Господарського процесуального кодексу України [5]. З одного боку, такий механізм має покращити якість судових рішень і дійсно призвести до єдиного застосування судами норм права у подібних правовідносинах. З іншого боку, надмірне використання такого механізму може стати причиною правової невизначеності. Отже, оптимальним рішенням у цьому разі може бути перегляд підстав (критеріїв) для відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, що будуть передбачати чіткі критерії у крайніх випадках, що дозволить зберегти баланс між стабільністю судової практики та необхідністю її розвитку відповідно до змін у правових і суспільних правовідносинах.

Слід також зауважити, що відстежувати правові позиції, викладені у раніше ухвалених рішеннях, досить складно навіть для суддів Верховного Суду, адже Єдиний державний реєстр судових рішень не відокремлює правові позиції, а лише виконує функцію оприлюднення судових рішень. Новий безкоштовний IT-ресурс «Supreme LAB», створений Верховним Судом, націлений на спрощення доступу до інформації щодо судових рішень, має пошукові фільтри, що дозволяють, зокрема, відслідковувати правові позиції. Водночас система потребує доопрацювання; для оптимізації процесів доцільно ввести фільтр «за нормою права», що забезпечило б швидкий пошук постанов Верховного Суду, у яких містяться правові позиції, що підлягають аналізу на предмет відступлення від попередніх висновків.

З огляду на викладене вище можна дійти висновку, що формальні механізми забезпечення судової практики в господарському судочинстві серед країн світу мають спільні риси, адже вони забезпечують вирішення суперечок в тлумаченні правових норм як на рівні нижчих, так і верховних судів, що сприяє уніфікації правової думки. Хоча судове рішення в континентальному праві, на відміну від прецеденту, загалом не визнають джерелом права, сталість судової практики є панівним критерієм, з огляду на який суди змушені діяти послідовно, інакше таке рішення може стати під загрозою скасування вищими судами.

Варто зазначити й про те, що суд сприяє конвергенції правотлумачення не лише в межах ухвалення рішень суддею чи колегією суддів, але й у ролі інституції, функції якої не зводяться виключно до відправлення правосуддя.

Так, Касаційний суд Франції забезпечує передплатникам доступ до всіх рішень апеляційних судів у електронній формі: сервери цих судів під'єднані до центрального сервера Касаційного суду, тож ухвалені рішення автоматично надходять до нього та поповнюють базу прецедентного права JURICA.

Федеральні суди Німеччини публікують свої рішення на власних вебсайтах, які є безкоштовними для всіх. Крім того, окремі рішення судів вищої інстанції, ухвалені з 2010 року, доступні для громадськості безкоштовно на вебсайті [10].

Хоча такі механізми й не можна назвати формальними, вони досить ефективно забезпечують єдине правозастосування, вільний доступ до правових позицій вищих судів, сприяють правильному тлумаченню юридичних норм судом, а також іншими учасниками справи, аргументи яких він враховує. Вплив рішень Федерального суду правосуддя також пояснюється тим, що юридична практика часто керується цими рішеннями. Наприклад, банки та страхові компанії часто посилаються на «рішення з Карлсруе», як це відбувається в Італії з «міланськими рішеннями» [4, с. 23, 24].

Важливість *jurisprudence constante* у сучасному правовому просторі підтверджує й те, що потреба уніфікованого застосування правових норм для судів виходить за межі державних кордонів. Іноді суди застосовують практику судів інших держав у якості порівняння навіть за відсутності такого обов'язку, який може виникати, наприклад, у разі тлумачення міжнародного або наднаціонального пра-

ва, збігу фактичних обставин або через інші соціальні та економічні обставини. Так, значна частина німецького комерційного та корпоративного права була введена в Австрії в 1938 році з деякими змінами і не була скасована після 1945 року. Хоча з того часу закони в багатьох аспектах розійшлися, (західно-) німецьке законодавство в цих сферах продовжувало впливати на австрійське законодавство, і австрійські суди жодним чином не були зобов'язані дотримуватися німецького прецеденту. А втім, станом на 2010 рік кількість цитувань, зроблених австрійськими судами, що мали виключно компаративістську природу, становило 436 [11, с. 20, 54].

Такими засобами керуються суди й в Канаді. Дюльгер І. М. та Дмитрук І. М. у своїй науковій статті щодо дослідження особливості системи сучасних джерел права Канади зауважують, що за відсутності або обмеженої кількості рішень із певного правового питання з метою вироблення належних правових орієнтирів часто вдаються до рішень англійських і американських судів. З огляду на тривалі історичні зв'язки між англійським і канадським правом нерідко слідують рішенням англійського Апеляційного суду та Палати лордів (Верховного Суду), на які посилаються як на переконливі прецеденти [12, с. 143].

На думку Пархоменко Н. М., переконливий прецедент – це результат правозастосовної діяльності суду вищої інстанції шляхом з'ясування та роз'яснення дійсного змісту норм права за певних фактичних обставин, результатом якої є правовий акт – рішення, яке має рекомендаційний, необов'язковий характер для інших судів, але, з огляду на авторитетність суду та вагомість рішення, воно може суттєво вплинути на формування усталеної національної та міжнародної судової практики [13, с. 137].

Пархоменко Н. М. також зазначає, що навіть не будучи джерелом права у формально-юридичному розумінні, такі прецеденти доповнюють так звану правову матерію, надаючи системі права стійкості [13, с. 137].

Висновки. Проведений порівняльний аналіз інструментів забезпечення єдності судової практики в зарубіжних країнах та в Україні встановлює, що національна модель поєднує ознаки континентального права (пріоритет закону) з елементами прецедентного підходу (обов'язковість висновків Верховного Суду). Сучасна українська правова модель характеризується надмірною залежністю від правових висновків Верховного Суду та браком проміжних механізмів узагальнення практики, що знижує рівень передбачуваності судових рішень. Отже, для ефективного забезпечення єдності судової практики як збалансованого співвідношення стабільності правових позицій із гнучкістю реагування на нові суспільні відносини необхідно постійно вдосконалювати українську правову систему, зокрема через удосконалення роботи з правовими позиціями Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах.

Подальший розвиток механізмів забезпечення єдності судової практики в Україні потребує комплексного поєднання національних інструментів і міжнародного досвіду з урахуванням особливостей континентальної системи права, що дозволить досягти високої якості судових рішень, сприятиме передбачуваності та стабільності господарських правовідносин, а також значно вплине на рівень економічного розвитку в країні. Використання практики Європейського суду з прав людини та європейських стандартів забезпечить гармонізацію національного законодавства з європейськими нормами права та пришвидшить інтеграцію України у міжнародний правовий простір.

Література

1. Висновок № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль судів у забезпеченні єдності застосування права. Офіційний портал Вищої ради правосуддя: вебсайт. URL: https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-20-2017-ukr/1680a54ba1, с. 832–833.

2. Звіт EJFRI Електронне правосуддя та Основні права Міжнародний GesbR, 2023 на семінарі, що організований проєктом Ради Європи «Сприяння прозорості судових рішень та покращення національної імплементації Європейської конвенції з прав людини» (TJENI) у червні 2023 року. Вебсайт. URL: https://rm.coe.int/issues-affecting-the-consistency-of-judicial-decisions-and-best-practi/1680afd8a5, с. 14.

3. Порівняльне судове право: Навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Н. В. Сібільова, В. С. Бабкова, Ю. І. Крючко; за ред. І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич. – Х.: Право, 2008. с.78–85.

4. Огляд національних механізмів забезпечення єдності судової практики: у Франції, Німеччині, Італії та Литві, грудень 2022 рік. Офіційний сайт Ради Європи. Вебсайт. URL:https://rm.coe.int/overview-of-the-national-mechanisms-to-ensure-uniformity-of -judicial-p/1680af07ad.

5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII / Верховна Рада України. Голос України, 2017, 11, 28.11.2017 N 221–222, ст. 236.

6. Добош З. А., Забзалюк О. В. Правова система підсудності справ верховному суду США. – Вісник Національного Університету «Львівська Політехніка», серія «Юридичні науки», 2019; Випуск 6, Номер 24. Вебсайт. URL: https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-6-number-24-2019/legal-system-jurisdiction-us-supreme-court, С. 158.

7. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. Офіційний портал Верховної Ради України: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text

8. Офіційний сайт Державної служби поширення права Республіки Франція. Вебсайт.

URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071164/LEGISCTA000006121261?utm_source=chatgpt.com

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. Голос України, 2017, 11, 28.11.2017 N 221–222, ст. 13, ст. 36.

10. Офіційний сайт Федерального міністерства юстиції Федеративної Республіки Німеччина. Вебсайт. URL: www.rechtsprechung-im-internet.de

11. MARTIN GELTER & MATHIAS M. SIEMS. Working Paper 30 April 2010. вебсайт. URL: https://extranet.sioe.org/uploads/isnie2010/siems_gelter.pdf

12. Дюльгер І. М. та Дмитрук І. М. Особливості сучасних джерел права Канади та України: порівняльний вимір. Юридичний електронний науковий журнал. 2023, № 12. Вебсайт. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2023/33.pdf

13. Пархоменко Н. М. Переконливий прецедент як результат нормотворчості суду (сутнісні та змістовні аспекти). Правова держава. 2022. Вип. 33. С. 131–140. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001371500

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.74:340.12
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.9

А. В. Боксгорн
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0000-0003-0787-1717

УНІФІКОВАНА СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню єдності судової практики як важливого доктринального елементу реалізації принципу правової визначеності в національній правовій системі. Автор наголошує, що в умовах постійних соціально-правових трансформацій правова визначеність набуває значення не лише як техніко-юридична категорія, а й як фундаментальна гарантія стабільності правопорядку, що забезпечує баланс між свободою та обов'язковістю у правовому регулюванні. Значну увагу приділено ролі Верховного Суду як центру уніфікації правозастосування, формуванню єдиних правових позицій, розвитку інституту зразкових справ та забезпеченню послідовності судової діяльності. Єдність судової практики розглядається не лише як формальна одноманітність рішень у схожих справах, а як комплексна когерентність методологічних підходів, правових тлумачень та орієнтирів, вироблених у процесі системної юрисдикційної діяльності. Вона виконує стабілізаційну, гарантійну, інтерпретаційну та комунікативну функції, забезпечуючи передбачуваність правозастосування, легітимність судової влади та довіру громадян до правосуддя. Особлива увага приділяється взаємозв'язку принципу правової визначеності з практикою Європейського суду з прав людини, який послідовно вказує на неприпустимість суперечливості та фрагментарності у підходах національних судів. Автор доводить, що правова позиція суду – це не лише результат інтерпретації нормативних актів, а й інструмент формування загальних правових стандартів, що забезпечують єдність і стабільність правозастосування. Єдність судової практики постає як показник зрілості та ефективності судової системи, здатної реалізовувати верховенство права. Автор робить висновок, що уніфікована судова практика є необхідною передумовою зміцнення правової визначеності, адже саме вона формує простір передбачуваності та послідовності рішень, сприяє ефективному функціонуванню публічного правопорядку, підвищує легітимність державної влади та підтримує розвиток демократичного суспільства, водночас зміцнюючи довіру громадян до національної системи правосуддя та сприяючи підвищенню професійної компетентності суддів і правозастосовної практики в цілому.

Ключові слова: єдність судової практики, юридична аргументація, правова визначеність, верховенство права, ефективність правових позицій, правозастосовна діяльність, правова позиція, судовий прецедент, адміністративне судочинство.

Bokshorn A. V. **UNIFIED JUDICIAL PRACTICE AS A DOCTRINAL ELEMENT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINLY**

The article is devoted to the study of the unity of judicial practice as an important doctrinal element in the implementation of the principle of legal certainty in the national legal system. The author emphasizes that in the context of constant socio-legal transformations, legal certainty is important not only as a technical and legal category, but also as a fundamental guarantee of the stability of the legal order, ensuring a balance between freedom and obligation in legal regulation. Considerable attention is paid to the role of the Supreme Court as the center for the unification of law enforcement, the formation of uniform legal positions, the development of the institution of model cases, and ensuring the consistency of judicial activity. The unity of judicial practice is considered not only as a formal uniformity of decisions in similar cases, but as a comprehensive coherence of methodological approaches, legal interpretations, and guidelines developed in the process of systematic jurisdictional activity. It performs stabilizing, guaranteeing, interpretative, and communicative functions, ensuring the predictability of law enforcement, the legitimacy of judicial power, and citizens' trust in justice. Particular attention is paid to the interconnection between the principle of legal certainty and the practice of the European Court of Human Rights, which consistently points to the inadmissibility of inconsistency and fragmentation in the approaches of national courts. The author argues that the legal position of the court is not only the result of the interpretation of normative acts, but also an instrument for the formation of general legal standards that ensure the unity and stability of law enforcement. The unity of judicial practice is an indicator of the maturity and effectiveness of the judicial system, capable of implementing the rule of law. The author concludes that unified judicial practice is a necessary prerequisite for strengthening legal certainty, as it creates a space for predictability and consistency of decisions, contributes to the effective functioning of public law and order, increases the legitimacy of state power, and supports the development of a democratic society, while strengthening citizens' trust in the national justice

© А. В. Боксгорн, 2025

system and contributing to the improvement of the professional competence of judges and law enforcement practice in general.

Key words: unity of judicial practice, legal argumentation, legal certainty, rule of law, effectiveness of legal positions, law enforcement, legal position, judicial precedent, administrative proceedings.

Постановка проблеми. У сучасних умовах еволюційної динаміки національної правової системи принцип правової визначеності виявляє себе не лише як одна з фундаментальних методологічних засад, а й як інтегративний координатний центр, що визначає інституційні обриси практичного утвердження верховенства права. Його інкорпорація у сферу правозастосування набуває ролі базового системотвірного чинника, без якого підважується як рівень суспільної легітимації судової влади, так і ефективність механізмів охорони суб'єктивних прав, що врешті-решт корелює зі здатністю правопорядку зберігати внутрішню стабільність та передбачуваність. Категоріальна структура правової визначеності охоплює багатовимірний комплекс інституційних проявів, серед яких особливе місце посідає феномен єдності судової практики. Уніфіковане та водночас гармонізоване здійснення юрисдикційної діяльності різними судовими інстанціями постає своєрідним механізмом репрезентації ідеї правової сталості, мінімізуючи ризики свавільного тлумачення нормативного матеріалу та забезпечуючи послідовність у правозастосуванні. Єдність судової практики не редукується до формальної ідентичності судових рішень у справах із подібними фактичними обставинами, а відображає методологічно зумовлену когерентність підходів і спільність правових орієнтирів, що кристалізуються в процесі правосуддя, передусім під впливом доктринальних позицій Верховного Суду як вищого елемента національної судової системи. Водночас стрімка трансформація суспільно-правових реалій, постійні законодавчі модифікації та цифровізація судочинства актуалізують низку викликів, зокрема ризики відхилення від усталених правових моделей, появу юрисдикційних суперечностей і виникнення колізій у правозастосуванні, що зумовлює потребу у поглибленому теоретичному осмисленні ролі єдності судової практики як ключового гаранта правової визначеності. Із цього приводу М. О. Деменчук констатує, що «...єдність судової практики значною мірою є показником професійності суддів при розгляді справ, відсутності двозначностей у законодавстві, неоднакового тлумачення та застосування норм права, злагодженості у роботі судів усіх спеціалізацій і рівнів. В Україні забезпечення єдності та сталості судової практики покладено на Верховний Суд» [1, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання принципу правової визначеності висвітлені в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких Л. Бзова, Л. Богачова, М. Гультай, М. Деменчук, М. Козюбра, М. Смокович, О. Щербанюк, О. Ярема. Правову природу принципу юридичної визначеності висвітлено у практиці Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та судів касаційної інстанції. Однак вивченню принципу правової визначеності через призму уніфікації судової практики не було приділено належної уваги у доктринальній площині.

Метою цієї статті є визначення ролі уніфікованої судової практики в механізмі реалізації принципу правової визначеності

Виклад основного матеріалу. Єдність судової практики у сучасному правовому дискурсі розглядається не стільки як факультативний орієнтир юрисдикційної діяльності, скільки як онтологічно необхідна умова забезпечення принципу передбачуваності у правозастосуванні. Концептуалізація цього феномену вимагає звернення до інституційних механізмів, покликаних гарантувати сталість та внутрішню когерентність судових рішень, зокрема до функціональної ролі найвищої судової інстанції у формуванні методологічних рамок і загальних правових стандартів. У цьому контексті дослідження єдності практики виходить за межі суто емпіричного спостереження і охоплює вивчення структурних детермінант, що зумовлюють розбіжності у правозастосуванні, а також аналіз необхідності вдосконалення нормативно-правових і організаційних засобів, спроможних підтримувати системність, когерентність та стабільність судової діяльності. Саме на перетині інституційної практики та доктринального осмислення постає можливість вироблення узгоджених методологічних підходів, що конституюють єдність судової практики як фундаментальну умову ефективного функціонування правопорядку. Консультативною радою європейських суддів е одному з висновків [2] зазначалось, що якби сторони розуміли б свої позиції заздалегідь, вони навіть могли б вирішити не звертатися до суду. Адвокати мали б у такому випадку розуміти, наскільки це можливо, які саме надавати поради своїм клієнтам, тобто сторонам процесу, щодо їхніх прав. Прецеденти чи усталена судова практика (надалі – судова практика), які встановлюють чіткі, послідовні та надійні правила, можуть скоротити потребу залучення судів до вирішення спорів. Якщо є можливість посилатися на попередні судові рішення, які були прийняті в подібних справах, зокрема вищими

судами, відповідні справи могли б розглядатися більш ефективно [3].

Правова визначеність, як невід'ємний елемент аксіологічного виміру верховенства права, закріпленого у ст. 8 Основного закону України [4] та водночас інтегрованого в європейську правову традицію, постає не лише як техніко-юридична категорія. Вона радше характеризується як системна властивість правопорядку, що поєднує стабільність і прогнозованість нормативних приписів з узгодженістю та послідовністю їх практичного застосування. Такий підхід формує для суб'єктів правовідносин особливий простір упорядкованої та передбачуваної свободи. У цьому аспекті правова визначеність виконує функцію стримування від надмірної дискреційності чи свавільності дій державної влади, водночас виступаючи інституційною гарантією балансу між сталістю правового порядку та динамікою соціально-правових трансформацій. На рівні міжнародно-правової доктрини принцип правової визначеності тісно кореспондує з концептом «якості закону», доктринальне підґрунтя якого розроблене у практиці Європейського суду з прав людини. У своїх рішеннях Суд послідовно наголошує: будь-яке допустиме обмеження прав людини є легітимним лише за умови його ґрунтування на правовій основі, яка не тільки має формальне закріплення, а й відповідає вимогам доступності для адресатів, передбачуваності у практичному застосуванні та належного рівня змістовної визначеності [5]. Отже, феномен правової визначеності доцільно концептуалізувати не як обмежену формально-юридичну характеристику нормативного масиву, редуковану виключно до вимог його текстуальної структурованості, а як інтегральну метакатегорію, у межах якої нормативна стабільність синтезується з відтворюваністю правозастосовної практики та інтерпретаційною когерентністю, що формується в процесі юрисдикційної діяльності. У такому ракурсі правова визначеність постає водночас як регулятивний ідеал та інституційна гарантія, спрямована на нейтралізацію проявів правової ентропії й мінімізацію ризиків непередбачуваного чи свавільного впливу з боку органів публічної влади. Тим самим забезпечується підтримання динамічної рівноваги між соціально-правовими трансформаціями та необхідністю збереження стабільності нормативно-ціннісної системи.

У сучасній національній правовій доктрині правова визначеність дедалі частіше інтерпретується як складний синтетичний конструкт, що поєднує в собі ознаки ціннісно-цільового орієнтира та інструментально-прикладного механізму правового регулювання, що й зумовлює її багатовимірну сутність. У цьому аспекті слід акцентувати, що, по-перше, вона виконує регулятивну функцію, детермінуючи простір дозволеної поведінки суб'єктів права та окреслюючи межі юридичної легітимності їхніх дій; по-друге, правова визначеність набуває значення гарантійного інституту, спрямованого на забезпечення стабільності та прогнозованості рішень державних органів, політичних стратегій і практики правозастосування. Її практична реалізація здійснюється крізь інституційні механізми правового захисту, що формують у учасників правовідносин обґрунтовані очікування на рівне, узгоджене й передбачуване ставлення при вирішенні їхніх справ, інтегруючи тим самим засадничі принципи справедливості, передбачуваності та стабільності у структурний каркас правової системи. Правова визначеність, постаючи як онтологічна та аксіологічна константа правопорядку, втілює не лише формально-юридичний, але й ціннісно-смисловий вимір функціонування правової системи. У цьому контексті вона проявляється як сукупність принципових вимог, що формують стандарти «належного правосуддя» та забезпечують інтеграцію індивідуального і суспільного вимірів правової дійсності. До таких вимог належать: семантична прозорість і концептуальна ясність норм, їхня внутрішня когерентність і стабільність, інституційна відтворюваність судової практики, наявність ефективних процедур гармонізації тлумачень, безумовна обов'язковість судових рішень, які набули законної сили, а також інституціоналізована відкритість правової інформації як умова формування довіри до права. Таким чином, правова визначеність постає не лише як інструмент організації правового регулювання, а й як гарантія збереження цілісності нормативно-ціннісного порядку в умовах динаміки соціальних трансформацій.

У контексті адміністративного судочинства правова визначеність постає не лише як прикладна вимога до узгодженості нормативного регулювання, а й як ключовий елемент реалізації принципу верховенства права. Вона функціонує як своєрідний індикатор належного урядування, оскільки адміністративні спори у своїй більшості стосуються меж та способів здійснення публічно-владних повноважень органами виконавчої влади й місцевого самоврядування. За таких умов правова визначеність трансформується з доктринальної категорії у практичний регулятивний механізм, який передбачає наявність процедур, здатних гарантувати єдність, послідовність та передбачуваність тлумачення і застосування норм публічного права. Саме завдяки цьому забезпечується баланс між варіативністю та динамічністю державної політики і необхідністю під-

тримання стабільності правового порядку, що є органічною складовою верховенства права як системоутворювального принципу конституційного ладу. Отже, правова визначеність у судовому процесі не зводиться лише до формального очікування передбачуваного результату розгляду справи. Вона являє собою складну інституційно-нормативну та когнітивну конструкцію, яка забезпечує учаснику процесу можливість обґрунтовано розраховувати на те, що за подібних фактичних і правових обставин суд застосує вже сформований підхід до тлумачення норм права. Саме узгодженість і повторюваність судових інтерпретацій утворюють зміст єдності судової практики, яка гарантується, зокрема, діяльністю Верховного Суду як вищої інстанції, що виконує юрисдикційну та координаційну функцію з уніфікації правозастосування у межах національної правової системи.

У сучасному правовому дискурсі феномен «єдності судової практики» постає не стільки як суто технічний механізм уніфікації правових інтерпретацій, скільки як багаторівнева інституційна конструкція, що виконує роль системного гаранта принципу правової визначеності. Його зміст виходить за рамки формалізованої гармонізації підходів до тлумачення норм, формуючи своєрідний нормативно-ціннісний «фон» передбачуваності та когерентності, який стабілізує функціонування судової системи в межах національної юрисдикції. Така конструкція, інтегруючи засади стабільності, законності й передбачуваності, не лише забезпечує інституційну ефективність юрисдикційної діяльності, а й акумулює символічний капітал суспільної довіри до суду як до арбітра у сфері публічно-правових відносин. У цьому сенсі кожне судове рішення функціонує не лише як індивідуальний акт застосування права, але й як складова частина більш широкої архітектоніки правової стабільності, що підтримує цілісність та динамічну рівновагу правового порядку. Так «...принцип правової визначеності є фундаментальною складовою верховенства права і означає, що закони та правові акти повинні бути ясними, передбачуваними й доступними для розуміння громадянами. Цей принцип добре розвинений у практиці Європейського суду з прав людини... який послідовно вказує на значущу роль судової практики для забезпечення передбачуваності закону» [6].

У національній правовій доктрині категорія єдності судової практики зазвичай розглядається крізь призму інституційних засобів її забезпечення: насамперед через діяльність Верховного Суду як касаційної інстанції, узгодженість правозастосування, інститут зразкових справ і правових позицій, а також висновки Великої Палати Верховного Суду. Водночас у ширшому, онтологічно-телеологічному ракурсі ця єдність не обмежується лише формальною уніфікацією, а передбачає гармонізацію інтерпретаційних підходів на рівні змісту та цільового призначення правових норм, що прямо впливає на стабільність і передбачуваність судових рішень. У такому вимірі судова система постає не просто як «платформа професійного тлумачення законодавства», а як інституційний чинник стабілізації правової комунікації, в межах якого правова визначеність – як засадничий критерій верховенства права – реалізується через формування й підтримання єдиної парадигми правозастосування.

Еволюційний розвиток, орієнтований на підвищення ролі судової влади, інституціоналізацію правової аргументації як засобу формування обґрунтованих правових позицій та нове осмислення функції суду у процесі легітимації публічної влади, зумовив закріплення в національній правовій системі особливої ролі суду як джерела єдності праворозуміння. Інакше кажучи, сучасний адміністративний суд, насамперед у межах касаційної інстанції, виходить за рамки вирішення індивідуалізованих спорів і водночас формує нормативно-прогностичні орієнтири, які мають системоутворююче значення для правозастосовної практики загалом. У цьому контексті єдність судової практики постає не лише як інституційний механізм, але й як комунікативний феномен, динаміка якого залежить від рівня юридичної аргументації, логічної цілісності та прозорості мотивувальної частини судових актів, а також від здатності інтегрувати формально-правові приписи із ціннісно-смисловими орієнтирами права. У світлі зазначеного особливої ваги набуває формування правових позицій, здатних виходити за межі вирішення суто індивідуалізованих спорів і виконувати функцію орієнтирів для забезпечення стабільності та передбачуваності правозастосування. Єдність судової практики, розглянута як самостійна правова цінність, знайшла своє концептуальне обґрунтування у практиці ЄСПЛ. У низці його рішень, акцентується, що фрагментарність та непослідовність у підходах національних судів підривають фундаментальний принцип правової визначеності та суперечать положенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право кожного на справедливий судовий розгляд.

У межах юридичної доктрини правова позиція розглядається як результат складної інтелектуально-аргументативної діяльності суду, спрямованої на вироблення методології вирішення конкретної правової проблеми з ура-

хуванням фактичних обставин справи, застосування позитивних і негативних юридичних технологій, системного тлумачення норм права, принципів та аксіологічних орієнтирів правопорядку. Така аргументативна конструкція виходить за межі розгляду окремого спору, набуваючи значення універсального підходу до аналогічних правових ситуацій, формуючи узагальнене правило поведінки для учасників правовідносин та інтегруючись у механізми забезпечення стабільності й передбачуваності національної правозастосовної практики.

В енциклопедичній літературі наводиться позиція, що «правова позиція є результатом інтерпретаційної діяльності суду в процесі вирішення конкретної справи, його висновком та роз'ясненням певної правозастосовної ситуації, що міститься у мотивувальній частині судового рішення як елемент судової аргументації» [7, с. 489]. З огляду на викладене, процес конституювання правових позицій слід розглядати не лише як механічне застосування норм, а як складний інтелектуально-інституційний механізм формування динамічної еволюції права. На відміну від формально-нормативних джерел, що виникають унаслідок правотворчої діяльності, правові позиції інкорпорують судову інтерпретацію, узгоджену з фактичним контекстом справи, потребами правозастосовної практики та внутрішньою когерентністю правової системи. У такому вимірі вони функціонують як вторинна, проте впливова форма інституційної стабілізації правових стандартів, що забезпечує адаптивність судової системи у відповідь на соціально-правові виклики та трансформаційні процеси.

Правова позиція не зводиться до простого відтворення норми чи формального підсумку судового висновку. Вона формується як цілісна логіко-доктринальна конструкція, у межах якої суд не лише визначає межі правомірної поведінки, а й відтворює аргументативну логіку, що обґрунтовує адекватність обраного підходу з огляду на цілі правового регулювання, принципи справедливості, пропорційності та легітимних очікувань суб'єктів. У цьому аспекті правова позиція постає як акт конституційно-орієнтованого правового мислення, що поєднує нормативність із легітимністю, формує узагальнені орієнтири поведінки та інтегрує аргументативну переконливість у структуру судової практики, забезпечуючи передбачуваність і стабільність правозастосування. Конституція правових позицій Верховним Судом, насамперед у межах Касаційного адміністративного суду, має системно-аналітичний характер і включає синтез наявної практики, ідентифікацію її дисгармоній, розробку нових концептуальних підходів або відтворення усталених моделей тлумачення. Особливе значення тут має інститут правових висновків Великої Палати Верховного Суду, що виконує функцію стабілізатора у випадках колізій, та інститут зразкових справ, який забезпечує уніфікацію судової практики в межах адміністративного судочинства. У центрі правової позиції перебуває принцип передбачуваності, що виконує епістемологічну функцію права: він дозволяє суб'єктам орієнтуватися у правовому середовищі, формувати легітимні очікування щодо поведінки держави та інших учасників правовідносин і приймати обґрунтовані рішення. У такій парадигмі правова позиція трансцендує суто інтерпретаційну функцію, перетворюючись на інструмент легітимації публічної влади через когерентне та узгоджене правозастосування.

Ефективність правових позицій як механізму забезпечення єдності судової практики зумовлена низкою факторів: якістю та прозорістю аргументації у мотивувальній частині рішень, здатністю суду формувати доктринально послідовні підходи, стабільністю та повторюваністю практики, а також відкритістю до перегляду за умов зміни нормативних чи фактичних обставин. Правова позиція має бути остаточною у правовій чинності, але водночас динамічною, зберігаючи потенціал адаптації до трансформаційних процесів. Вона виходить за межі стандартизації правозастосування, виконуючи функцію реалізації принципу правової визначеності, інтегруючи судову практику в єдину когерентну парадигму та забезпечуючи адаптивну відповідь правової системи на суспільні зміни.

У правопорядку, побудованому на засадах верховенства права, єдність судової практики виступає не лише техніко-юридичною, а передусім аксіологічною та функціональною гарантією стабільності. У межах публічного правопорядку суд виконує подвійну функцію: контролює законність дій органів влади й одночасно забезпечує баланс між імперативністю публічних норм і можливістю їхньої адаптації до конкретних справ. Завдяки цьому єдність судової практики стає підґрунтям передбачуваності судового реагування, знижує ризики непослідовності та дозволяє уникати надмірної формалізації.

Єдність судової практики має системний та операційний виміри. На системному рівні вона пов'язана з діяльністю Верховного Суду як центру тлумачення права, із правом Великої Палати забезпечувати однаковість правозастосування та з обов'язковістю правових позицій для інших судів. На операційному рівні вона втілюється у практиці мотивування рішень, використанні релевантних посилань та у сприйнятті прецедентної аргументації як чинника правового роз-

витку. При цьому єдність судової практики не означає механічної уніфікації, а передбачає підтримання когерентності застосування права, де судові рішення узгоджуються на рівні принципів, методів тлумачення й правових наслідків.

Таким чином, єдність судової практики є результатом високопрофесійної діяльності суддів, що здійснюється у форматі інтерпретаційного діалогу між інстанціями. Правова позиція вищого суду виконує роль аргументаційного орієнтира, а не догматичного припису, що дозволяє зберігати баланс між судовою автономією та розвитком права. У цій якості єдність практики забезпечує рівність перед законом, оскільки унеможливлює селективність правосуддя, де результат залежав би від випадковості інтерпретації. Відсутність єдності породжує загрозу легітимності судової влади й підриває довіру до системи захисту прав.

У парадигмі верховенства права єдність судової практики має гарантійний вимір: вона функціонує як структурний механізм стабілізації судового захисту та інтеграції правової системи. Високий рівень передбачуваності судових рішень знижує соціальну конфліктність, сприяє когерентності правового регулювання та мінімізує потребу в надмірному судовому втручанні. У цьому розумінні єдність судової практики виступає не лише формальною, а й функціональною гарантією, що забезпечує баланс між очікуваннями суб'єктів права та стабільністю правопорядку. У Висновку № 11 (2008 р.) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень зазначено: «...чітке обґрунтування та аналіз є базовими вимогами до судових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд. Наприклад, ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимагає, щоб держави створили незалежні та безсторонні суди і сприяли запровадженню ефективних процедур. Виконання цього обов'язку набуває реального значення, коли суддям у результаті цього надається можливість здійснювати правосуддя справедливо та коректно у їхніх висновках щодо фактів і права задля кінцевого блага громадян. Судове рішення високої якості – це рішення, яке досягає правильного результату – наскільки це дозволяють надані судді матеріали – у справедливий, швидкий, зрозумілий та недвозначний спосіб» [8].

У підсумковій перспективі єдність судової практики постає як комплексний інституційний механізм забезпечення відповідності правозастосування принципам права, що ґрунтується на інтеграції правового мислення, логіко-аргументативних конструкцій судового розумування та формально-правової узгодженості. Її значущість зростає в умовах еволюційного розвитку правової системи, коли багатоманітність судових підходів набуває подвійного значення: з одного боку, виступає критерієм професійної якості суддівської діяльності, а з іншого – каталізатором модернізаційних процесів у праві, що забезпечують ефективність правопорядку, збереження правової ідентичності та стабільність суспільних очікувань. У цьому контексті єдність судової практики виконує не лише функцію підтримання правопорядку, а й репрезентує фундаментальний вимір принципу правової визначеності, адже саме вона генерує сталість, передбачуваність та концептуально виважену аргументацію судових рішень, підтверджуючи довіру суспільства до права. Водночас у сучасному публічному праві ця категорія набуває багатофункціональної природи: стабілізаційної, інтерпретаційної, гарантійної, комунікативної та аксіологічної. Узгодженість судових підходів мінімізує ризики нормативної фрагментарності, підвищує прозорість правового регулювання й зміцнює легітимність правової системи. Особливого значення ця функція набуває в адміністративному судочинстві, де контроль здійснюється щодо рішень та дій органів публічної влади, що об'єктивно посилює вимоги до справедливості, неупередженості та правової стабільності. Водночас єдність судової практики не може ототожнюватися з механічною уніфікацією чи надмірною стандартизацією правозуміння. Йдеться про гнучкий, але структурований механізм підтримання когерентності правозастосування, що спирається на правові позиції найвищих судових інстанцій. Баланс між автономією судів і орієнтацією на усталені доктринальні підходи є ключовим чинником для забезпечення внутрішньої єдності судової влади без порушення принципу правової визначеності. У цьому аспекті правові позиції Верховного Суду, зокрема Касаційного адміністративного суду, виконують як інтерпретаційно-нормативну, так і стандартизуючу функцію, формуючи концептуальні орієнтири для судової практики. Їхня послідовність та логічна системність сприяють зростанню суспільної довіри до правосуддя, оптимізують комунікацію між судами різних інстанцій і консолідують єдиний правовий простір у межах національної системи права. Таким чином, єдність судової практики слід розглядати як один із ключових індикаторів ефективності та зрілості судової системи. Вона потребує системної нормативної, інституційної та методологічної підтримки, що поєднує свободу юридичного мислення з відповідальністю за дотримання принципів належного судочинства. Лише за таких умов судова влада здатна реалізувати свою конституційну місію – виступати гарантом правової визначеності, спра-

ведливості та стабільності публічного порядку в демократичному суспільстві.

Єдність судової практики постає не лише як один із функціональних компонентів правової системи, а як ключовий детермінант правової визначеності, що має фундаментальне значення для аксіологічного підґрунтя правової держави. Вона забезпечує сталість, передбачуваність та концептуально обґрунтовану аргументацію судових рішень, інтегруючи їх у цілісну структуру правопорядку, здатну протидіяти викликам і дисгармоніям, породженим трансформаційними процесами у правовій та соціальній сферах. Саме узгоджене тлумачення права судами гарантує стабільність правопорядку та легітимність публічної влади, яка сьогодні діє в умовах складної взаємодії між нормативними імперативами й необхідністю практичної адаптації права.

Правові позиції Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду виконують роль концептуального інтерпретаційного каркаса, що спрямовує правозастосувачів на послідовне, логічне та узгоджене розуміння норм. У такій перспективі правова визначеність виходить за межі суто нормативної категорії та набуває соціально-інституційного й епістемологічного виміру, дозволяючи суб'єктам правовідносин формувати передбачувані очікування щодо поведінки держави та інших учасників правового процесу. Доступність і відкритість правових позицій сприяє зростанню довіри до судової системи, мінімізує ризики свавільного правозастосування та посилює ефективність механізмів захисту прав і свобод людини. При цьому єдність судової практики не блокує динаміку розвитку права, а спрямовує її у межі контрольованого, когерентного та інтелектуально відповідального правозастосування, забезпечуючи баланс між передбачуваністю судових рішень та їх адаптивністю до змінних соціально-правових умов.

Висновки. Єдність судової практики є ключовим механізмом реалізації принципу правової визначеності, адже забезпечує стабільність, передбачуваність і послідовність правозастосування. Вона виконує не лише техніко-юридичну, а й аксіологічну функцію, формуючи простір довіри до судової влади та мінімізуючи ризики свавільного тлумачення норм. Особлива роль у цьому належить Верховному Суду, який координує та уніфікує підходи, закріплюючи правові позиції як орієнтири для всієї судової системи. Таким чином, уніфікована судова практика постає фундаментальною гарантією верховенства права та легітимності правопорядку. Вона дозволяє поєднувати динаміку соціально-правових трансформацій із потребою стабільності, забезпечуючи баланс між передбачуваністю судових рішень і гнучкістю розвитку права.

Література

1. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики : монографія / М. О. Деменчук. Одеса : Фенікс, 2019. 176 с.

2. Висновок No 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень (Страсбург, 10 листопада 2017 року). Офіційний портал Судова влада. Верховний Суд: вебсайт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinion_20_ua.pdf.

3. Проскурня Т.В. Єдність судової практики. Досвід країн Європейського Союзу. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329278/318876

4. Конституція України: Закон №254к/96-ВР від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254к/96-вр (дата звернення 03.10.2025 р.)

5. CASE OF THE SUNDAY TIMES v. THE UNITED KINGDOM. Application no. 6538/74. JUDGMENT STRASBOURG. 26 April 1979. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57584%22]} (дата звернення 01.10.2025)

6. Мазур М. Принцип правової визначеності та зміни судової практики. Портал сучасного права. Supreme Observe. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/authors/607/pryntsyp-pravovoi-vyznachenosti-ta-zminy-sudovoi-praktyky (дата звернення 30.09.2025)

7. Велика українська юридична енциклопедія / редкол.: О. В. Петришин (голова) [та ін.]. Харків : Право, 2017. 952 с., С. 489.

8. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення – 30.09.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:347.951
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.10

Д. О. Воронов
доктор філософії у галузі «Право»,
докторант
Науково-дослідного інституту публічного права
orcid.org/0000-0003-0444-5480

КОНЦЕПЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ НЕВИКОНАННЯ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

Статтю присвячено розкриттю основних концепцій вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів та їх класифікації за критерієм характеру основного підходу. Проаналізовано основні пропозиції щодо вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів в науковій юридичній літературі, а також позиції Верховного Суду. Окрему увагу присвячено виявленню основних підходів та спільних ознак пропозицій науковців щодо вдосконалення механізму виконання рішень адміністративних судів, що дозволило сформувати цілісні концепції та класифікувати їх. Виведено дефініцію поняття концепції вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів, яке слід розуміти як цілісну систему поглядів, ідей та теоретичних засад, яка спрямована на розуміння причин невиконання рішень адміністративних судів і визначення шляхів їх подолання, що поєднує елементи системного аналізу, правового порівняння, наукового тлумачення із формулюванням практичних пропозицій у сфері публічного права. Зроблено висновок про існування комплексної концепції, яка передбачає інтеграцію різних підходів: нормативного, інституційного, фінансового, правозастосовного та компаративістського, з метою формування системної та узгодженої моделі вдосконалення механізму виконання рішень адміністративних судів. Аргументовано, що кожна концепція відображає певний аспект проблеми невиконання судових рішень адміністративних судів і формує відповідну модель її вирішення: шляхом впровадження нових правових механізмів, шляхом нормативного уточнення наявних процедур, впровадження передових практик, створення належних фінансових механізмів гарантування виконання рішень адміністративних судів, просування передових ідей серед усіх суб'єктів, які здатні впливати на правозастосування або шляхом поєднання різних підходів. Надано наступну класифікацію концепцій вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів за критерієм характеру основного підходу: 1) інституційно-правова концепція; 2) концепція нормативної деталізації процедурних механізмів; 3) концепція правозастосування; 4) концепція бюджетного забезпечення виконання рішень адміністративних судів; 5) концепція розвитку національної системи виконання судових рішень через компаративний аналіз та 6) комплексна концепція.

Ключові слова: виконання, судове рішення, правосуддя, публічно-правовий спір, концепція, невиконання рішень, судовий контроль.

Voronov D. O. **CONCEPTS FOR SOLVING THE PROBLEM OF NON-IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE COURT DECISIONS**

The article is devoted to revealing the main concepts of solving the problem of non-execution of administrative court decisions and their classification according to the criterion of the nature of the main approach. The main proposals for solving the problem of non-execution of administrative court decisions in the scientific legal literature, as well as the position of the Supreme Court, are analyzed. Special attention is paid to identifying the main approaches and common features of the proposals of scientists to improve the mechanism of execution of administrative court decisions, which allowed to form holistic concepts and classify them. The definition of the concept of solving the problem of non-enforcement of administrative court decisions is derived, which should be understood as a holistic system of views, ideas and theoretical principles aimed at understanding the reasons for non-enforcement of administrative court decisions and determining ways to overcome them, combining elements of systemic analysis, legal comparison, scientific interpretation with the formulation of practical proposals in the field of public law. The conclusion is made about the existence of a comprehensive concept that involves the integration of various approaches: normative, institutional, financial, law enforcement and comparative, to form a systemic and coordinated model for improving the mechanism for enforcing administrative court decisions. It is argued that each concept reflects a certain aspect of the problem of non-enforcement of administrative court decisions and forms an appropriate model for its solution: by introducing new legal mechanisms, by regulatory clarification of existing procedures, by implementing best practices, by creating appropriate financial mechanisms to guarantee the enforcement of administrative court decisions, by promoting advanced ideas among all subjects who are able to influence law enforcement, or by combining different approaches. The following classification of concepts for solving the problem of non-enforcement of administrative court decisions is provided according to the criterion of the nature of the main approach: 1) institutional and legal concept; 2) concept of regulatory detailing of procedural mechanisms; 3) concept of law enforcement; 4) concept of budgetary support for the enforcement of administrative court decisions; 5) concept of developing a national system for the enforcement of court decisions through comparative analysis, and 6) a comprehensive concept.

Key words: execution, court decision, justice, public law dispute, concept, non-execution of decisions, judicial control.

© Д. О. Воронов, 2025

Постановка проблеми. У процесі розвитку української системи адміністративного судочинства проблема невиконання рішень адміністративних судів набула особливої гостроти як у теоретичному, так і в практичному вимірах. Наявність фактів невиконання судових рішень у сфері публічно-правових відносин свідчить про недосконаліть існуючих механізмів правозастосування. А тому важливість даного дослідження зумовлена необхідністю розробки системного, комплексного бачення причин невиконання рішень адміністративних судів та шляхів їх подолання на основі уніфікації і класифікації існуючих наукових підходів у цілісні концепції.

Актуальність даного дослідження зумовлена також тим, що для ефективного реформування механізму виконання рішень адміністративних судів недостатньо окремого аналізу та доопрацювання запропонованих науковцями рішень. Натомість є необхідним визначення і теоретичне осмислення самих концепцій, які стоять за вказаними пропозиціями. А тому, саме уніфікація базових наукових категорій та класифікація концепцій дозволяють забезпечити концептуальну цілісність подальших наукових розвідок.

Таким чином, усвідомлення природи концепцій вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів, їх узагальнення і систематизація становлять необхідну передумову для подальшого вдосконалення механізму виконання рішень адміністративних судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем виконання рішень адміністративних судів присвячені праці наступних науковців: О. В. Джафарова, А. В. Завидняк, А. В. Іванцова, Н. Матвійчук, Д. Мельников, Я. П. Синицька, Б. Слободян, А. О. Фокіна та інші. При цьому, дослідженню виконання судових рішень в адміністративних судах та окремих аспектів виконавчого провадження присвячені також праці О. Капля, В. В. Цегеля та інших. Однак станом на сьогоднішній день є недостатньо розкритим питання класифікації основних концепцій, які лежать в основі наданих науковцями пропозицій.

Отже, подальша уніфікація і класифікація існуючих наукових підходів у цілісні концепції дозволить забезпечити концептуальну цілісність подальших наукових розвідок та створить передумову для подальшого вдосконалення механізму виконання рішень адміністративних судів.

Метою статті є розкриття основних концепцій вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів та їх класифікація за критерієм характеру основного підходу.

Виклад основного матеріалу. З метою вирішення певних проблем у юридичній науці, науковцями проводяться глибинні дослідження поточного стану правових відносин, а також наявні пропозиції щодо вирішення таких проблем. При цьому, в силу природи людського розуму та правової природи правовідносин, кожний вчений-юрист використовує той набір методів та підходів, який він сам вважає доречним у конкретному дослідженні. І саме первинний набір методів та підходів до вирішення проблеми формує концепцію вирішення певної проблеми.

Так, проблема невиконання судових рішень, які прийняти у справах адміністративної юрисдикції, є однією з найгостріших у сфері захисту публічних прав і свобод як у теоретичній, так і у практичній площинах. При цьому, є неможливим її вирішення без визначення й теоретичного обґрунтування концепційного підходу до формування належного механізму реалізації винесених рішень.

А тому, з метою формулювання обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізму вирішення виявленої правової проблеми, надзвичайно важливим є попереднє визначення базових категорій дослідження та уніфікація їх змісту, що забезпечує належний рівень правової визначеності та концептуальної єдності подальшого аналізу

Так, відповідно до визначення словника української мови, під концепцією розуміється «система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище» [1].

У ході даного дослідження є доречним філософський погляд на поняття концепції. Так, на думку В. А. Рижко, концепція являє собою «систему поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення. Так, автор зазначає, що концепція є «основною ідеєю будь-якої теорії, головний задум; ідея чи план нового, оригінального розуміння; конструктивний принцип художньої, технічної та інших видів діяльності» [2].

Варто також зазначити, що В. С. Бліхар розглядає концепцію у трьох вимірах: як одну з форм наукового знання, як певний спосіб розуміння та трактування реального світу, а також я провідний замисел, конструктивний принцип, основна ідея художнього, технічного та інших видів діяльності [3, с. 134]

Як слушно зауважує О. Л. Плахотнюк, термін «концепція» використовується філософами для позначення неусталеного знання, що має гіпотетичний характер. При цьому зміст поняття «концепція» визначається цілісністю розуміння та єдністю теоретичної спрямованості. Концепція виступає особливим способом інтерпретації та розуміння несамоочевидних наукових висловлювань. [4, с. 191].

При цьому, у контексті проблеми невиконання рішень адміністративних судів концепція має розглядатися як системний підхід до осмислення причин невиконання рішень адміністративних судів та засобів подолання означеної проблеми, що передбачає формулювання як теоретичних засад, так і прикладних рішень у відповідній сфері публічного права.

Отже, після з'ясування змісту поняття концепції вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів, слід перейти безпосередньо до аналізу пропозицій вчених-юристів у сфері адміністративного права щодо вирішення означених проблем невиконання судових рішень.

При цьому, слід акцентувати увагу на тому, що для цілей даного дослідження є релевантним не сам аналіз пропозиції та пошук шляхів їх вдосконалення, а пошук їх загальних ознак із метою уніфікації та класифікації.

Додатково слід звернути увагу на тому, що пошук концепцій вирішення проблеми невиконання рішень судів є багаторічним процесом, у якому зацікавлені не тільки науковці, але й держава безпосередньо. Прикладом тому може слугувати наявність Указу Президента Україні «Про Концепцію вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» (далі – Указ № 361/2006) від 2006 року, який є актом, що закладає основні принципи та спрямування української юриспруденції. Так, відповідно до абзаців 1, 2, 11 розділу 1 Указу № 361/2006, метою означеної концепції є забезпечення становлення в Україні судочинства як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд. При цьому, зазначається, що завданнями даної концепції, що випливають з її мети, є, зокрема, але не виключно, радикальне поліпшення стану виконання судових рішень [5].

Розглядаючи питання особливостей виконання судових рішень в адміністративних та господарських судах у контексті здійснення судового контролю, А. В. Іванцова зазначає, що «посилення судового контролю за виконанням судових рішень і наділення суду із цією метою правом накладати штрафні санкції визнається заходом для забезпечення конституційного права громадян на судовий захист». При цьому, автор підкреслює, що накладення штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення суду, є видом покарання, а тому право суду застосувати таку санкцію може бути реалізоване виключно за умови встановлення факту умисного невиконання рішення суду, прояву недобросовісності в діях суб'єкта владних повноважень, що свідчать про його ухилення від виконання відповідного судового рішення [6, с. 330].

Дослідженню судового контролю за виконанням судових рішень присвячені також праці Б. Слободяна та Д. Мельникова. Так, автори у висновках підкреслюють, що «наразі інститут контролю за виконанням судових рішень в Україні функціонує досить нестабільно. Він характеризується наявністю великої кількості неоднозначних норм та законодавчих прогалин» [7, с. 27]. У якості шляхів вирішення означеної проблеми автори вказують, що означена ситуація «потребує як більш детального нормативного врегулювання, так і вироблення сталих правозастосовних позицій Верховного Суду, особливо зі спірних питань. Це пояснюється тим, що судова практика безпосередньо впливає на ефективність функціонування інституту виконання судових рішень» [7, с. 27].

При дослідженні вирішення проблеми тривалого невиконання судових рішень Н. Матвійчук робить висновок про те, що із метою дієвої реалізації заходів примусового виконання слід «віднести їх застосування до повноважень самих виконавців». Авто зазначає, що «виконавець повинен самостійно здійснювати ці заходи з урахуванням певних умов, які передбачити законодавством для їх застосування, та відповідно нести відповідальність за наслідки» [8].

Аналізуючи вищенаведені твердження, можна виділити інституційно-правову концепцію вдосконалення системи виконання рішень суду, яка полягає у певному регламентуванні та зміні правових механізмів та інституцій, які є відповідальними за виконання судових рішень. У даному контексті мається на увазі, що відповідно до даного підходу, вирішення означеної проблеми може бути досягнуто шляхом внесення відповідних змін до законодавства України щодо розширення чи додаткової регламентації повноважень суду чи інших органів влади при здійсненні ними судового контролю. Прихильники означеної концепції також бачать вирішення наявних проблем через запровадження нових видів відповідальності або їх посиленні.

Окрім зазначеного, доцільно також звернути увагу на пропозицію вчених Б. Слободяна та Д. Мельникова щодо вироблення сталих правозастосовних позицій Верховного Суду. Означений підхід є популярним практикуючих юристів та адвокатів, які безпосередньо приймають участь у процесі судового розгляду справ. Так, вироблення сталих правозастосовних позицій Верховного Суду в системі українського права є дієвим засобом врегулювання спірних питань та проблем, зокрема щодо виконання судових рішень.

Ураховуючи вищенаведене, слід зробити висновок про наявність концепції правозастосування щодо вирішення проблеми виконання судових рішень. Означена концепція є найбільш складною у реалізації, адже потребує не тільки наукових розробок, але й комплексного стану просування означених ідей у судових засіданнях їх учасниками, прийняття рішень суддями та вироблені єдиних сталих позицій Верховним Судом.

Показовим прикладом впливу правозастосування на вирішення проблеми невиконання судового рішення є практика Верховного Суду з 2020 по 2024 роки у справі № 200/3958/19-а. Так, Постановою Верховного Суду від 11 лютого 2020 року касаційну скаргу задоволено частково, рішення першої та апеляційної інстанцій скасовано в частині відмови у задоволенні позову та ухвалено у цій частині нове рішення, яким позов задоволено частково: визнано протиправними дії Слов'янського об'єднаного управління Пенсійного фонду України Донецької області та зобов'язано його здійснити перерахунок та виплату ОСОБА_1 щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці [9].

Із метою належного виконання рішення суду, ухвалою Верховного Суду від 01.12.2021 у справі № 200/3958/19-а заяву позивача про встановлення судового контролю за виконанням постанови Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі №200/3958/19-а задоволено, зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Донецькій області протягом місяця з дня отримання цієї ухвали подати звіт про виконання постанови Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі №200/3958/19-а [10].

При цьому, як свідчить ухвала Верховного Суду від 17.09.2024 у даній справі, суд, протягом 2021-2024 років активно здійснював судовий контроль за виконанням рішення суду та приймав звіти від відповідача щодо стану виконання, і у підсумку колегія суддів дійшла висновку про наявність підстав для прийняття поданого Головним управлінням Пенсійного фонду України у Донецькій області звіту про виконання постанови Верховного Суду від 11 лютого 2020 року у справі № 200/3958/19-а в частині задоволених касаційною інстанцією вимог позову [11].

Варто додатково зауважити, що означена практика стала можливою саме завдяки комплексному впливу та просуванню передових правових ідей безпосередньо суддями, про що свідчить активна діяльність суддів щодо просвітництва та висвітлення практики Верховного Суду, зокрема на семінарах для суддів адміністративних судів щодо судової практики в справах щодо виконання судових рішень [12].

Непоодиноким є також підхід, відповідно до якого вчені-юристи шукають шляхи вирішення юридичних проблем у дослідженні основних засад та принципів судочинства, які вже закладені законодавцем. Так, наприклад, при здійсненні аналізу засад виконавчого провадження як гарантії захисту прав учасників виконавчого провадження, В. В. Цегеля підкреслює, що «законодавець при закріпленні основоположних засад виконавчого провадження заклав фундамент для захисту прав учасників виконавчого провадження, встановив певну систему стримувань та противаг. Однак, на відміну від тих таки процесуальних кодексів, які розкривають зміст кожної закріпленої засади судочинства, у Законі України «Про виконавче провадження» подібне розкриття на жаль відсутнє» [13, с. 15].

У ході дослідження форм судового контролю в адміністративному судочинстві України А. О. Фокіна пропонує удосконалити законодавство України, шляхом розширення наявного правового механізму у частині судового контролю за виконанням рішень. Так, автор пропонує відповідні зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» доповнивши відповідною статтею «Види судового контролю», та розширити понятійний апарат означеного закону, а також внести відповідні зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, доповнивши його окремою Главою «Судовий контроль за виконанням рішень в адміністративному судочинстві». Є показовою також пропозиція збільшення розміру штрафу за невиконання судових рішень» [14, с. 264].

Так, можна зазначити, що при означеному підході є закономірним висновки науковців щодо необхідності додаткової регламентації та розширенні наявних правових актів, що вже регламентують означені правовідносини, із метою реалізації основних засад та принципів судочинства і виконавчого провадження. При цьому, у даному випадку, науковці підкреслюють важливість дотримання основних принципів навіть у ході реформування наявної системи. Так, наприклад, О. Капля зазначає, що «окреслення проблеми тлумачення та впровадження конституційних засад судочинства, зокрема в адміністративному судочинстві, є ключовим етапом на шляху реалізації завдань судової реформи. Необхідність судової реформи є вирішеним та беззаперечним питанням, вимогою українського суспільства та міжнародних партнерів» [15, с. 59]. Так, автор зауважує, що «головною її метою є повернення довіри до судової влади не тільки шляхом люстраційних процесів, але й комплексного вирішення проблем здійснення правосуддя, зокрема принципу

обов'язковості рішень в адміністративному судочинстві» [15, с. 59]

Такий підхід поєднує в собі як інституційно-правову концепцію вдосконалення системи виконання рішень суду, так і окрему концепцію нормативної деталізації процедурних механізмів, адже основною метою є не стільки зміна самих правових механізмів та інституцій, але їх більш детальне уточнення, із метою усунення прогалин. Так, прихильники означеного підходу не ставлять основною метою впровадження нових правових механізмів, адже такий підхід є більш обтяжливим для адміністративного апарату та фінансування, а детальне регламентування та уточнення наявних правових механізмів.

Окрім вищевказаного, слушною також є думка А. В. Завидняк, яка провела детальне дослідження проблеми права на доступ до адміністративного судочинства. Так, автор зауважує, що при «виконанні рішення адміністративних судів щодо відшкодування шкоди і поновлення прав людини має існувати планування видатків до кошторису бюджету органів публічної влади, які мають прогнозуватися, виходячи із середніх показників такої заборгованості за попередні роки та можливості їх погашення за рахунок резервного фонду їхнього бюджету» [16, с. 149–150].

Означена позиція формує окремий фінансовий підхід до вдосконалення виконання рішень адміністративних судів, який ґрунтується на запровадженні системного бюджетного планування витрат, які є необхідними для належного забезпечення виконання судових рішень. Прихильники означеного підходу засновують власні аргументи на важливості урахування кошторисів органів публічної влади, які мають передбачати витрати на відшкодування шкоди та поновлення порушених прав людини, які повинні прогнозуватися з урахуванням середніх показників заборгованості за попередні роки. Вказаний фінансово-економічний підхід формує окрему концепцію бюджетного забезпечення виконання рішень адміністративних судів.

У ході аналізу проблем теорії та практики адміністративного судочинства, вченими-юристами також акцентується увага на дослідженні європейського досвіду реалізації рішень адміністративних судів. При цьому, як слушно зауважують О. В. Джафарова та Я. П. Синицька, «кожний судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Тому після вирішення публічноправового спору і набрання судовим рішенням законної сили суд продовжує відігравати активну роль у реалізації сторонами прав та законних інтересів, із приводу захисту яких він прийняв судове рішення» [17, с. 199]. При цьому, з огляду на важливість забезпечення належного виконання рішень, автор вважає за необхідне «розглянути судову практику та законодавство, що регулює діяльність адміністративних судів країн Європи з метою вироблення процесуальних гарантій виконання судових рішень в адміністративному судочинстві» [17, с. 201].

Означений компаративістський підхід формує окрему цілісну концепцію вдосконалення національної системи виконання рішень суду, адже науковці проводять комплексне дослідження інших правових систем у аналогічних правовідносинах, із метою знаходження готової апробованої системи вдосконалення законодавства. Так, виокремлюється пласт підходів порівняльного аналізу, який формує концепцію розвитку національної системи виконання судових рішень через компаративний аналіз.

Висновки. Отже, під концепцією вирішення проблеми невиконання рішень адміністративних судів слід розуміти цілісну систему поглядів, ідей та теоретичних засад, яка спрямована на розуміння причин невиконання рішень адміністративних судів і визначення шляхів їх подолання, що поєднує елементи системного аналізу, правового порівняння, наукового тлумачення із формулюванням практичних пропозицій у сфері публічного права.

Таким чином, в науці адміністративного права дискусії щодо проблеми невиконання рішень адміністративних судів в Україні дозволили вченим сформувати різні концепції, які спираються на окремі аспекти правовідносин та пропонують різноманітні підходи до вирішення вказаної проблеми. Вищезазначені концепції можна класифікувати за критерієм характеру основного підходу: 1) інституційно-правова концепція; 2) концепція нормативної деталізації процедурних механізмів; 3) концепція правозастосування; 4) концепція бюджетного забезпечення виконання рішень адміністративних судів; 5) концепція розвитку національної системи виконання судових рішень через компаративний аналіз та 6) комплексна концепція, яка передбачає інтеграцію різних підходів: нормативного, інституційного, фінансового, правозастосовного та компаративістського, з метою формування системної та узгодженої моделі вдосконалення механізму виконання рішень адміністративних судів.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зробити висновок про те, що кожна концепція відображає певний аспект проблеми невиконання судових рішень адміністративних судів і формує відповідну модель її вирішення: шляхом впровадження нових правових механізмів, шляхом

нормативного уточнення наявних процедур, впровадження передових практик, створення належних фінансових механізмів гарантування виконання рішень адміністративних судів, просування передових ідей серед усіх суб'єктів, які здатні впливати на правозастосування або шляхом поєднання різних підходів.

Література

1. Білодіда І. К. Словник української мови: в 11 томах. Київ: АН УРСР. Інститут мовознавства. Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. 860 с. URL: http://sum.in.ua (дата звернення: 22.04.2024).

2. Рижко В. А. Енциклопедія Сучасної України [редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Київ. 2014. URL: https://esu.com.ua/article-3256 (дата звернення: 22.04.2024).

3. Бліхар В. С., Козловець М. А., Горохова Л. В., Федоренко В. В., Федоренко В. О. Філософія: словник термінів та персоналій. КВІЦ, Київ. 2020. 274 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/Бліхар__М.А.ФІЛОСОФІЯ._Словник_остаточний_(2).pdf (дата звернення: 22.04.2024).

4. Плахотнюк О. Л. Поняття «концепція виховання»: змістовий аспект. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Том 1 № 57. 2011. С. 190–197. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3947 (дата звернення: 22.04.2024).

5. Про Концепцію вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 19. стаття 1376.

6. Іванцова А. В. Особливості виконання судових рішень в адміністративних та господарських судах. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 28. С. 327–332.

7. Слободян Б., Мельников Д. Судовий контроль за виконанням судових рішень. *Юридична газета*. № 18 (748). 2021. С. 26–27. URL: https://equity.law/images/publication/news_name/slobodyan-ta-melnikov.pdf (дата звернення: 22.04.2024).

8. Матвійчук Н. Шляхи вирішення проблеми тривалого невиконання судових рішень: порозуміння з судом або передача справи до іншого органу. *Юридична газета*. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadzhennya/shlyahi-virishennya-problemi-trivalogo-nevikonannya-sudovih-rishen-porozuminnya-z-sudom-abo-peredach.html (дата звернення: 22.04.2024).

9. Постанова Верховного Суду від 10.03.2020 у справі № 640/17730/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87527133 (дата звернення: 22.04.2024).

10. Ухвала Верховного Суду від 12.01.2022 у справі № 160/6734/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101534684 (дата звернення: 22.04.2024).

11. Ухвала Верховного Суду від 23.02.2024 у справі № 160/9379/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121738387 (дата звернення: 22.04.2024).

12. Бернацюк Я. Семінар «Виконання судових рішень: проблеми та шляхи їх вирішення». *Верховний Суд України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/execution_bernaziuk.pdf (дата звернення: 22.04.2024).

13. Цегеля В. В. Засади виконавчого провадження як гарантія захисту прав учасників виконавчого провадження. *Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова*. № 3 (19). 2019. С. 8–16. URL: https://www.ae.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/VP-2019.pdf (дата звернення: 22.04.2024).

14. Фокіна А. О. Удосконалення форм судового контролю в адміністративному судочинстві України. *Часопис Київського університету права*. № 2. 2019. С. 262–266.

15. Капля О. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства України. *National law journal: Teory and practice*. 2017. С. 56–59.

16. Завидняк А. В. Право на доступ до адміністративного судочинства в Україні. дис. доктора філософії у сфері права. *Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»*, МОН України, Ужгород. 2023. 206 с.

17. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики : монографія. Харків. *Юридичний вісник*, 2014 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/298c1686-98a5-4e9a-a18c-4c04e36e57ad/content (дата звернення: 22.04.2024).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:347.965.42(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.11

Н. О. Гольдберг
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
ДУ «Київській авіаційний інститут»
orcid.org/0000-0003-1624-1944

І. П. Устинова
кандидат юридичних наук, доцент,
професор адміністративного та інформаційного права
ДУ «Київській авіаційний інститут»
orcid.org/0000-0003-1112-807X

ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку інституту представництва в адміністративному процесі України в умовах судово-правової реформи. Розкрито вплив конституційних змін на визначення виключної ролі адвокатури у здійсненні професійного представництва в судах. Розкрито вплив Закону України № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» на формування нової моделі представництва, у межах якої адвокатура отримала конституційно закріплений статус єдиного професійного суб'єкта здійснення представництва в суді. Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу інституту представництва в адміністративному процесі України з урахуванням сучасних доктринальних підходів, конституційно-правових змін та судової практики. Узагальнено наукові підходи до визначення сутності представництва – як правовідносин і як процесуальної діяльності. Обґрунтовано, що сучасний інститут представництва в адміністративному судочинстві є комплексним правовим явищем, яке поєднує нормативно закріплену систему правовідносин і практичну діяльність представника, спрямовану на ефективну реалізацію та захист прав, свобод і законних інтересів учасників публічно-правових відносин.

Зроблено висновок, що інститут представництва в адміністративному процесі зазнав суттєвої еволюції під впливом конституційних і законодавчих реформ останнього десятиліття. Закріплення виключного права адвоката на здійснення представництва в судах стало важливим етапом професіоналізації процесуальної діяльності та забезпечення якісної правничої допомоги, що, у свою чергу, відображає загальну тенденцію розвитку інституту представництва, спрямовану на зміцнення гарантій ефективного судового захисту й підвищення рівня правової культури учасників адміністративного судочинства. Водночас подальше законодавче удосконалення інституту самопредставництва юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень свідчить про орієнтацію на демократизацію судового процесу та запровадження більш гнучких механізмів реалізації й захисту прав.

Ключові слова: інститут представництва, представник, самопредставництво, довіреність, адвокат, захист прав, адміністративне судочинство.

Holdberh N. O., Ustynova I. P. **INSTITUTE OF REPRESENTATION IN ADMINISTRATIVE JUSTICE OF UKRAINE**

The article analyzes the current state and trends in the development of the institution of representation in the administrative process of Ukraine in the context of judicial and legal reform. It reveals the impact of constitutional changes on defining the exclusive role of the bar in providing professional representation in courts. It reveals the impact of Law of Ukraine № 1401-VIII "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)" on the formation of a new model of representation, within which the bar has received a constitutionally enshrined status as the sole professional entity exercising representation in court. The purpose of the article is to conduct a theoretical and legal analysis of the institution of representation in the administrative process of Ukraine, taking into account modern doctrinal approaches, constitutional and legal changes, and judicial practice. Scientific approaches to defining the essence of representation – as legal relations and as procedural activity – are summarized. It is argued that the modern institution of representation in administrative proceedings is a complex legal phenomenon that combines a normatively established system of legal relations and the practical activities of a representative aimed at the effective realization and protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of participants in public-legal relations.

It was concluded that the institution of representation in administrative proceedings has undergone significant evolution under the influence of constitutional and legislative reforms of the last decade. The establishment of the exclusive right of lawyers to represent clients in court has been an important step in the professionalization of procedural activities and the provision of high-quality legal assistance, which, in turn, reflects the general trend in the development of the institution of representation aimed at strengthening guarantees of effective judicial protection and raising the level of legal culture among participants in administrative proceedings. At the same time, further legislative improvement of the institution of self-representation of legal entities and subjects of authority indicates a focus on the democratization of the judicial process and the introduction of more flexible mechanisms for the realization and protection of rights.

Key words: institution of representation, representative, self-representation, power of attorney, lawyer, protection of rights, administrative proceedings.

© Н. О. Гольдберг, І. П. Устинова, 2025

Постановка проблеми. Сучасний розвиток адміністративного судочинства в Україні супроводжується суттєвими трансформаціями інституту представництва, що зумовлено як конституційною реформою 2016 року, яка закріпила адвокатуру як інституційний елемент системи правосуддя, так і подальшими законодавчими змінами, спрямованими на розширення меж самопредставництва юридичних осіб та суб'єктів владних повноважень. Водночас у науці адміністративного процесуального права зберігається відсутність єдності у розумінні правової природи представництва: одні дослідники трактують його як систему адміністративно-процесуальних правовідносин, інші – як процесуальну діяльність, що має динамічний характер. Наявність таких концептуальних розбіжностей у поєднанні з активною еволюцією нормативного регулювання зумовлює потребу в комплексному осмисленні сутності, змісту та сучасної ролі інституту представництва в адміністративному процесі.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблематиці інституту представництва в адміністративному судочинстві приділяли увагу багато вітчизняних науковців, серед яких В. Бевзенко, М. Джафарова, І. Коліушко, В. Колпаков, Л. Кондрат'єва, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, П. Лютіков, В. Перепелюк, С. Стеценко, М. Цуркан та інші. Аналіз наукових праць вказує на потребу подальшого дослідження інституту представництва в умовах сучасних змін правової системи України.

Метою статті є здійснення аналізу інституту представництва в адміністративному процесі України з урахуванням сучасних доктринальних підходів, конституційно-правових змін та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Сучасний вимір інституту представництва в адміністративному процесі України визначається глибинними трансформаціями у сфері судової влади, що відбулися внаслідок конституційної та законодавчої реформ останнього десятиліття. Ці зміни суттєво вплинули на зміст, структуру та функціональне призначення представництва, зокрема на його професійно-правову складову та нормативне оформлення. Еволюція підходів до розуміння представництва в адміністративному судочинстві демонструє тенденцію до його інституціоналізації як невід'ємного елемента механізму реалізації права на судовий захист.

У цьому контексті особливого значення набули положення Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», якими було здійснено докорінне оновлення конституційних засад функціонування судової влади. У результаті цих змін відбулося концептуальне переосмислення ролі адвокатури як складової механізму реалізації правосуддя. Вона отримала конституційне визнання як невід'ємний інституційний елемент судової системи. Водночас реформа зумовила перегляд основних підходів до побудови та здійснення інституту представництва особи в судовому процесі, що свідчить про трансформацію доктринальних і практичних уявлень щодо його сутності, правової природи та функціонального призначення в умовах оновленої моделі судочинства.

Так, ст. 131^2 Конституції України, зокрема, встановила, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура; виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [1]. Згідно з підпунктом 11 п. 16^1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України (в редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» представництво відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 131^1 і ст. 131^2 Конституції України виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року [1].

Запроваджена реформа зумовила перегляд підходів до здійснення інституту представництва в судовому процесі, що свідчить про еволюцію у розумінні його правової природи та функціонального призначення. Відтепер представництво особи в суді набуло чітких професійно-правових контурів, тісно пов'язаних із діяльністю адвокатури як суб'єкта публічного інтересу в системі правосуддя.

Так, у Постанові від 04.12.2019 № 826/5500/18 Великої Палати Верховного Суду зазначено, що представництво за своєю природою – це організаційне правовідношення, змістом якого є повноваження однієї особи (представника) діяти від імені, в інтересах іншої особи, яке виникає з договору, закону, акта органу публічної влади. Крім того, представництвом є діяльність представника, спрямована на реалізацію наданих йому повноважень. Змістом відносин представництва є повноваження, без яких останнє не може існувати. Як повноваження розуміють систему двох суб'єктивних прав представника, одне з яких є абсолютним, інше – відносним. Абсолютне право представника містить у собі можливість вчинення певних дій від імені та в інтересах особи, а відносне право полягає у тому, що представник вправі розраховувати на те, що всі юридичні наслідки, створені його діями, виникнуть лише для особи,

яку він представляє, а не для самого представника. Також у даному рішенні роз'яснено, що повноваження представника юридичної особи підтверджуються засвідченою ним копією довіреності, виданої на нього [2].

Проте подальший розвиток правового регулювання інституту представництва не зупинився на рівні судової практики. Вже невдовзі, ухваленням Закону України від 18 грудня 2019 року № 390-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» [3] було започатковано новий етап еволюції процесуального інституту представництва. Цей закон істотно розширив межі самопредставництва юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень, що стало логічним продовженням тенденції до демократизації та гнучкішого підходу в адміністративному судочинстві. Внесені зміни до Кодексу адміністративного судочинства України конкретизували коло осіб, уповноважених на самопредставництво, а також визначили чіткі нормативні критерії та способи підтвердження їхніх повноважень. Це забезпечило більшу процесуальну автономію юридичних осіб, дозволивши їм реалізовувати свої права у суді не лише через адвокатів, а й через внутрішньо уповноважених посадових осіб.

Беручи до уваги системно-структурну взаємозумовленість процесуальних норм, суди адміністративної юрисдикції здійснюють доктринальне формування прецедентних орієнтирів у сфері процесуального представництва в адміністративному судочинстві. Так, правова позиція Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (далі – КАС ВС), з огляду на ухвали від 3 лютого 2020 року у справі № 160/6823/19 [4] і від 11 лютого 2020 року у справі № 260/988/19 [5]. Сутність правової позиції полягає в тому, що довіреність як інструмент делегування повноважень не охоплює можливості реалізації самопредставництва органу державної влади в судовому процесі. Така форма процесуальної участі допустима виключно за наявності прямої нормативної регламентації у законі, статуті, положенні чи трудовому договорі, які імперативно закріплюють компетенцію особи діяти від імені відповідного суб'єкта владних повноважень.

У постанові від 17 листопада 2022 року Велика Палата Верховного Суду констатувала, що інститут самопредставництва не має конституційного закріплення, однак його нормативна конкретизація здійснюється у процесуальних кодексах. Відповідно до змісту статті 55 КАС України, для кваліфікації особи як такої, що діє в порядку самопредставництва, необхідною умовою є закріплення в законі, статуті, положенні або трудовому договорі (контракті) прямої норми про її право діяти від імені юридичної особи чи суб'єкта владних повноважень без спеціального уповноваження. Велика Палата погодилася з висновком суду першої інстанції про відсутність між сторонами правовідносин публічно-правового характеру, що унеможливлює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між спірним указом Президента України та суб'єктивним правом позивача [7].

Екстраполяція доктринальних поглядів провідних учених-процесуалістів на категорію представництва в адміністративному процесі демонструє відносну єдність у розумінні його правової природи при водночас існуванні диференційованих підходів до визначення його функціонально-процесуальної сутності. Попри відсутність універсальної дефініції, домінуючим у науці є трактування представництва як кодифікованого інституту процесуального права, що опосередковує здійснення делегованих процесуальних повноважень від імені представлюваного суб'єкта.

У цьому контексті варто звернути увагу на позиції окремих дослідників, які розкривають зміст і функціональне призначення інституту представництва в адміністративному процесі. Так, О.Г. Ярема, І.Ю. Росовська роблять висновок про те, що інститут представництва в адміністративному процесі як сукупність нормативних установлень регламентує певний спектр правових відносин, що виникають між представником і особою, яку представляють, між представником і судом. У цьому проявляється регулятивна функція даного інституту і одночасно задається спрямованість, обумовлена особливим характером відносин, що виникають, становлять предмет адміністративного процесуального права [7, с. 329].

Продовжуючи наукову дискусію щодо змісту та структури інституту представництва, О. В. Бачун пропонує під терміном «процесуальне представництво у судовому адміністративному процесі розуміти «як сукупність дій, вчинених особою – представником від імені особи, яку представляє, у правовій процесуальній формі, спрямованих на захист прав, свобод, інтересів цієї особи. Водночас автор класифікує суб'єктів, які здійснюють законне представництво, за критерієм характеру взаємовідносин між законним представником і особою, щодо якої здійснюється представництво на: внутрішніх (тобто, батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників чи інших осіб, визначених

законом) і зовнішніх законних представників (тобто, керівників юридичної особи чи інших уповноважених законом, положенням, статутом осіб – щодо інтересів юридичної особи; органи та інших осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб)» [8, с. 12].

Розвиваючи наукові підходи до розуміння сутності інституту представництва, М. Джафарова пропонує адміністративне процесуальне представництво розглядати у двох правових аспектах: як самостійну правову категорію галузі адміністративного процесуального права (крізь призму поєднання системи адміністративно-процесуальних правовідносин і процесуальних дій) або як комплексний правовий інститут системи адміністративного процесуального права. В той же час, під адміністративним процесуальним представництвом як самостійною правовою категорією пропонується розуміти систему адміністративно-процесуальних правовідносин, в яких одна особа (представник) спеціально уповноважена в силу закону або договору на здійснення юридично значимих процесуальних дій від імені та в інтересах іншої особи, яку представляє, чим безпосередньо сприяє забезпеченню та реалізації захисту її законних прав, свобод та інтересів під час розгляду і вирішення конкретної адміністративної справи [9, с. 152].

Відповідно до позиції Топора І. В., процесуальне представництво є процесуальною діяльністю особи (представника), спрямована на захист публічних суб'єктивних прав та інтересів іншої особи, яка бере участь у справі, публічних інтересів, а також сприяє адміністративному суду з'ясувати об'єктивну істину в справі, прийняти обґрунтоване, справедливе й законне рішення [10, с. 337–338]. Зазначений підхід репрезентує системний взаємозв'язок процесуального представництва з фундаментальними категоріями адміністративного судочинства, забезпечуючи його реалізацію в межах усталених принципів на концептуально-теоретичному рівні.

У цьому ж контексті варто звернути увагу на позицію М. І. Смоковича, який визначає, що представництво в адміністративному процесі – це правовідносини, в яких особа, в межах визначених договором або законом повноважень, вчиняє процесуальні дії в адміністративному процесі, спрямовані на захист законних прав, свобод та інтересів іншої особи, яку представляє, у сфері публічно-правових відносин [11].

Продовжуючи розгляд теоретичних аспектів інституту представництва, Ю. Цвіркун зазначає, що самопредставництво – це новий вид представництва, який відмінний від представництва за договором чи законом в загальноприйнятому розумінні. Він містить елементи, які притаманні представництву і за законом, і за договором. Цей вид представництва потребує доопрацювання на законодавчому рівні [1].

У цьому контексті показовим є підхід, сформульований Великою Палатою Верховного Суду в ухвалі від 8 червня 2022 року у справі № 303/4297/20, де суд висловив правову позицію про те, що з 29 грудня 2019 року інститут самопредставництва юридичної особи охоплює можливість здійснення від її імені процесуальних дій у суді не лише керівником чи членом виконавчого органу, а й будь-якою іншою особою, уповноваженою на це відповідно до закону, статуту, положення або трудового договору (контракту) [13]. Такий висновок свідчить про розширене тлумачення меж самопредставництва та закріплює більш гнучкий підхід до визначення кола осіб, які можуть реалізовувати процесуальні повноваження юридичної особи. Водночас, беручи до уваги положення Кодексу адміністративного судочинства України та сформовану судову практику, необхідно наголосити, що особа – самопредставник, яка подає до суду довіреність як підтвердження своїх повноважень, не може бути допущена до участі у справі, якщо вона не має статусу адвоката. Такий підхід обумовлений тим, що самопредставництво передбачає реалізацію процесуальних прав безпосередньо уповноваженою особою на підставі закону, статуту чи посадових обов'язків, тоді як використання довіреності трансформує правовідносини у площину представництва, яке законом віднесено до виключної компетенції адвоката.

Поглиблюючи наукове осмислення функціонального призначення представництва, А. Вельков зазначає, що представництво в адміністративному суді переслідує мету забезпечення ефективному захисту суб'єктивних прав та інтересів особи [14, с. 49–50].

Розвиваючи цю наукову думку, О. В. Оніщик слушно виокремлює такі спільні ознаки представництва як те, що: 1) представник завжди виступає від імені та в інтересах особи, яку він представляє; 2) представник є юридично заінтересованою у результатах розгляду справи особою (як правило, особою, яка бере участь у справі); 3) виходячи з того, що він є заінтересованою у розгляді справи особою, він має як загальні права та обов'язки таких заінтересованих осіб, так і ті, що характеризують його спеціальний процесуально-правовий статус; 4) особа, яку представляє представник, залишається учасником процесу зі всіма належними їй загальними і спеціальними процесуальними правами та обов'язками, як у випадку, коли вона безпосередньо бере участь у судових засіданнях чи при вчиненні процесуальних

дій, так і тоді, коли вона такої участі не бере; 5) процесуальні дії представника породжують правові наслідки для особи, яку він представляє [15, с. 632].

Аналіз наукових підходів до визначення сутності представництва в адміністративному процесі дав можливість зробити висновок про те, що більшість дослідників поділяють спільне бачення його як самостійного інституту адміністративного процесуального права, який має нормативне закріплення та забезпечує реалізацію делегованих процесуальних повноважень від імені особи, яку представляють. При цьому спостерігається єдність у визнанні регулятивної функції представництва, що полягає у впорядкуванні правовідносин між учасниками процесу та забезпеченні ефективного здійснення правосуддя.

Більшість науковців погоджуються, що представництво має правовідносний характер, оскільки воно виникає, змінюється та припиняється на підставі норм адміністративного процесуального права і пов'язане з реалізацією прав та обов'язків сторін. Так, О.Г. Ярема та І.Ю. Росовська розглядають його саме як сукупність правових відносин між представником, особою, яку він представляє, та судом. У цьому контексті інститут представництва виступає елементом системи правового регулювання, покликаним впорядкувати взаємодію суб'єктів процесу.

Водночас інші науковці трактують представництво передусім як процесуальну діяльність, що має динамічний характер і виявляється у вчиненні представником дій від імені особи, яку він представляє. Зокрема, О. В. Бачун і І. В. Топор підкреслюють активну роль представника як учасника процесу, який реалізує захисну функцію, впливає на розвиток судового розгляду та сприяє досягненню справедливого рішення. У їхніх працях представництво постає не лише як правовий зв'язок, а як практична форма реалізації процесуальних прав.

М. Джафарова намагається поєднати обидва підходи, визначаючи представництво як комплексне правове явище, що охоплює і систему адміністративно-процесуальних правовідносин, і сукупність юридично значущих дій, спрямованих на захист прав і законних інтересів особи. Такий синтетичний підхід дозволяє усунути суперечність між статичним (правовідносини) і динамічним (діяльність) аспектами цього інституту.

Тому, з урахуванням узагальнення наукових позицій і розуміння представництва як інструменту реалізації процесуальних прав та гарантії ефективного судового захисту, його можна визначити як комплексний правовий інститут адміністративного процесуального права, який поєднує у собі елементи правовідносин і процесуальної діяльності, що виникають на підставі закону або волевиявлення сторін, у межах яких уповноважена особа (представник) від імені та в інтересах іншої особи здійснює юридично значущі дії, спрямовані на забезпечення, реалізацію та захист її прав, свобод і законних інтересів у публічно-правовій сфері.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інститут представництва в адміністративному процесі України зазнав суттєвої еволюції під впливом конституційних і законодавчих реформ останнього десятиліття. Його сучасний зміст визначається системним поєднанням норм Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших нормативно-правових актів, що комплексно регламентують участь представників у судовому процесі.

Закріплення виключного права адвоката на здійснення представництва у судах стало важливим етапом професіоналізації процесуальної діяльності та гарантування якісної правничої допомоги. Водночас подальше законодавче удосконалення інституту самопредставництва юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень свідчить про орієнтацію на демократизацію судового процесу та запровадження більш гнучких механізмів реалізації й захисту прав.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.10.2025).

2. Самопредставництво. Аналіз судової практики Верховного Суду. Західний апеляційний господарський суд : веб-сайт. URL: https://wag.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4870/2021-04-22/Samopredstavnytstvo.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18 грудня 2019 р. № 390-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/533-20 (дата звернення: 25.10.2025).

4. Ухвала Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 3 лютого 2020 р. у справі № 160/6823/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/8736358 1 (дата звернення: 25.10.2025).

5. Ухвала Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду від 11 лютого 2020 р. у справі № 260/988/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87515945(дата звернення: 25.10.2025).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 листопада 2022 р. у справі № 990/118/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107586121 (дата звернення: 25.10.2025).

7. Ярема О.Г., Росовська І.Ю. Представництво як правовий інститут адміністративного судочинства. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. Випуск № 03, частина 2. С. 326–331.

8. Бачун О.В Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства Київ : Логос, 2009. https://mydisser.com/dfiles/79584977.doc (дата звернення: 25.10.2025).

9. Джафарова М. Загальна характеристика інституту процесуального представництва в адміністративному судочинстві України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 148–152.

10. Топор І. В. Процесуальний статус представника в адміністративному судочинстві. Актуальні проблеми держа-ви і права. 2011. Вип. 60. С. 337–334.

11. Смокович М. І. Системний аналіз норм національного законодавства, які регулюють представництво в адміністративному процесі. Правова позиція. 2020. № 2 (27). С. 48–53. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/10.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

12. Цвіркун Ю. Представництво в адміністративному судочинстві: аналіз законодавства та судової практики. Слово національної школи суддів України. 2023. № 4 (45). С. 162–173.

13. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 08 червня 2022 р. у справі № 303/4297/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106841698 (дата звернення: 25.10.2025).

14. Вельков А. Поняття, види та сутність представництва громадянина та держави в адміністративному суді. Law. State. Technology. 2024. № 3. С. 47–51.

15. Оніщик Ю.В. Правові засади діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. Baltic Journal of Economic Studies. 2020. № 3. С. 629–638. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-31 (дата звернення: 25.10.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.12

П. В. Горінов
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений працівник соціальної сфери України,
професор кафедри приватного права та галузевих юридичних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
директор Навчально-наукового інституту права та політології
orcid.org/0000-0002-8294-2784

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В ГАЛУЗІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті аналізовано контроль і нагляд як ключові інструменти публічного адміністрування у сфері молодіжної політики. Показано, що контроль має три взаємозалежні виміри: процесуальний, інституційний та суб'єктний. У процесуальному плані він охоплює планові та позапланові перевірки, облік, моніторинг і корекцію дій, що забезпечує безперервний «цикл зворотного зв'язку» між формуванням рішень і їх реалізацією. Інституційну основу становить багаторівнева мережа центральних і місцевих органів влади, доповнена молодіжними центрами та консультативними радами; суб'єктну – державні службовці, експертні спільноти й активна молодь, що підсилює горизонтальну підзвітність. Нагляд розглядається як уже вужча форма управлінського впливу, орієнтована на попередження та припинення порушень, застосування адміністративних заходів і публічну легітимацію дій влади. Розмежовано функції контролю (право втручання, санкції) і нагляду (оціночна та превентивна роль без втручання в поточні процеси); підкреслено, що термінологічна невизначеність може спричиняти дублювання повноважень та розмивання відповідальності. Доктринальні джерела та матеріали міжнародної науково-практичної дискусії демонструють домінування дворівневої моделі: національний рівень забезпечує стратегічний контроль через щорічні доповіді, статистичні огляди та координацію мережі молодіжних центрів, тоді як місцевий концентрується на оцінці програм, розподілі ресурсів і громадській експертизі. Окремо проаналізовано парламентські слухання як інструмент законодавчого моніторингу, що виявляє прогалини фінансування, кадрові ризики та затримки у вторинному нормотворенні, водночас виконуючи наглядову місію прозорості перед громадськістю. Порівняння з іноземними моделями (соціал-демократичною, громадівською, універсалістською тощо) засвідчує, що оптимальне поєднання у публічному адмініструванні, незалежного аудиту й участі молодіжних рухів підвищує ефективність політики. Воєнний стан вносить додаткові вимоги: пріоритет набувають програми психологічної підтримки, повернення молоді та розвиток людського капіталу; обмежені ресурси підсилюють роль донорських аудитів як зовнішнього контрольного рівня. Гнучкі цифрові інструменти опитувань і відкриті реєстри скорочують цикл «дані – аналіз – корекція» майже до реального часу, що дозволяє оперативно адаптувати політику до безпрецедентних викликів.

Ключові слова: адміністративне право, громадська експертиза, державна політика, інституційна підзвітність, інструменти контролю, моніторинг, молодіжна політика, нагляд, нормативність, оцінка ефективності, підзвітність, публічне адміністрування, реалізація програм, ризик-орієнтований підхід, суб'єкти публічного адміністрування.

Horinov P. V. **CONTROL AND SUPERVISION AS TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF YOUTH POLICY**

The article provides a comprehensive analysis of control and oversight as key instruments of public administration in the field of youth policy. It is shown that control consists of three interrelated dimensions: procedural, institutional, and subjective. Procedurally, it includes planned and unplanned inspections, accounting, monitoring, and corrective actions, ensuring a continuous «feedback loop» between decision-making and implementation. Institutionally, it is supported by a multi-level network of central and local government bodies, complemented by youth centers and advisory councils; subjectively, it involves civil servants, expert communities, and active youth, enhancing horizontal accountability. Oversight is considered a narrower form of managerial influence focused on preventing and addressing violations, applying administrative measures, and ensuring public legitimacy of government actions. The article distinguishes between the functions of control (right to intervene, impose sanctions) and oversight (evaluative and preventive without intervening in current processes), emphasizing that terminological ambiguity can cause duplication of authority and blurred responsibility. Doctrinal sources and materials from international scientific and practical discussions highlight the dominance of a two-tier model: the national level provides strategic control through annual reports, statistical reviews, and coordination of youth centers, while the local level focuses on program evaluation, resource allocation, and public expertise. Parliamentary hearings are analyzed as a tool of post-legislative monitoring, identifying funding gaps, staffing risks, and delays in secondary law-making, while also fulfilling an oversight function of transparency. Comparison with foreign models (social-democratic, community-based, universalist, etc.) shows that an optimal combination of state regulation, independent audit, and youth movement participation increases policy effectiveness. Martial law introduces additional demands: priority is given to psychological support programs, youth reintegration, and human capital development; limited resources enhance the role of donor audits as an external control level. Flexible digital survey tools and open registries reduce the «data – analysis – correction» cycle to near real-time, allowing the policy to be adapted to unprecedented challenges.

© П. В. Горінов, 2025

Key words: accountability, administrative law, community expertise, control instruments, effectiveness evaluation, government policy, horizontal accountability, institutional accountability, monitoring, normative basis, oversight, program implementation, public administration, risk-based approach, youth policy.

Вступ. Контроль і нагляд виступають ключовими інструментами публічного адміністрування в умовах сучасних викликів, що стоять перед публічними інституціями у галузі молодіжної політики. У демократичному суспільстві ці інструменти забезпечують прозорість, підзвітність та ефективність реалізації політик, особливо у сферах, пов'язаних із соціальним розвитком. Молодіжна політика, як частина державної соціальної політики, потребує особливої уваги до механізмів управління, оскільки стосується молоді – однієї з найбільш уразливих і перспективних категорій населення. Системність і результативність заходів у цій галузі безпосередньо залежать від якісного функціонування механізмів контролю та нагляду.

У практиці публічного адміністрування контроль має багатовимірний характер: процес перевірки дій, інституційний механізм, діяльність конкретних суб'єктів. Натомість нагляд здебільшого виступає як зовнішній, превентивний і правозастосовчий інструмент, що обмежується фіксацією порушень і не передбачає прямого втручання в поточну діяльність. В умовах воєнного стану ці функції зазнають трансформації: зростає значення зовнішнього аудиту, цифрового моніторингу, громадської оцінки та донорського контролю. Розмежування між контролем і наглядом набуває особливого значення, оскільки визначає межі відповідальності та тип реагування.

Механізми контролю та нагляду реалізуються на двох рівнях: національному та місцевому. Центральні органи забезпечують координацію політики, статистичний облік і формування стратегічного бачення, тоді як місцева влада і молодіжні ради здійснюють оцінювання реалізації програм, розподіл ресурсів і громадський моніторинг. Парламентські слухання, консультації з експертами та громадські обговорення виступають засобами законодавчого моніторингу та публічної легітимації політики. Окрему роль відіграють інструменти оцінки якості послуг, звітності за грантовими коштами та впровадження цифрових платформ.

Наукова та прикладна думка схиляється до розуміння контролю і нагляду як невід'ємних елементів демократичного управління. Вони забезпечують не лише відповідність політики законодавству, а й стимулюють її постійне вдосконалення відповідно до актуальних соціальних викликів. Практика парламентського моніторингу, дослідження громадських організацій та участь міжнародних донорів підтверджують необхідність поєднання вертикального та горизонтального контролю. Контрольна діяльність має бути не лише каральною, а й аналітичною, підтримувальною та прозорою.

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією молодіжної політики в умовах воєнного стану, коли постає потреба в адаптивних, прозорих і відповідальних управлінських механізмах. Посилення ролі цифрових інструментів, інтеграція зовнішніх аудиторських практик і запровадження нових стандартів звітності створюють нове середовище для реалізації контролю та нагляду. Молодь стає не лише об'єктом політики, а й активним суб'єктом її оцінювання. Саме тому систематичний аналіз контрольних і наглядових механізмів дозволяє сформувати ефективну модель публічного адміністрування, орієнтовану на потреби молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До наукових викликів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні свою увагу у різних аспектах досліджень зосереджували вчені: А. Антонюк, Л. Авраменко, І. Алєксєєнко, В. Андрущенко, Д. Андрєєва, Д. Бараненко, А. Берлач, Я. Біляєв, О. Блиндюк, Є. Бородін, В. Галунько, В. Гаращук, Є. Гетьман, П. Горінов, Ю. Гришина, І. Грицай, О. Гуміна, П. Діхтієвський, Н. Драпушко, Р. Драпушко, В. Жук, О. Ільюк, І. Єрмоленко, Л. Малюга, Б. Мельниченко, О. Муза, О. Петришин, Є. Пряхіна, О. Соловйова, Г. Смокова, В. Фелика, М. Цвік, С. Вилков, В. Чернишова та ін. У своїх працях вони висвітлювали нормативно-правові основи, організаційні механізми, інституційні складові, участь молоді в ухваленні рішень та інші важливі аспекти публічного адміністрування в молодіжній сфері. Проте, поза межами їх наукового аналізу залишилися низка важливих адміністративно-правових і соціальних проблем інституційної підтримки молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Метою статті є визначення ролі контролю та нагляду як інструментів публічного адміністрування в реалізації молодіжної політики, з'ясування особливостей їх функціонування, встановлення оптимального співвідношення між державним регулюванням, громадською експертизою та незалежним аудитом.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови поняття «контроль» розкривається, як комплексне суспільно-правове явище, що охоплює водночас процесуальний, інституційний і суб'єктний

виміри: як процес він виражається у систематичному перевірянні, обліку та наглядовій діяльності з метою забезпечення відповідності об'єкта встановленим нормам, стандартам або завданням; як інституційний феномен постає у вигляді органів чи підрозділів, уповноважених здійснювати таку діяльність; як суб'єктний вимір втілюється у колективі осіб, які реалізують наглядові функції та формують організаційно-трудовий ресурс контролю [1]. В контексті написання нашої роботи доцільніше використовувати перше тлумачення, тобто контроль як процес перевірки та нагляду, а не як орган чи колектив контролерів. По-перше, саме функціональний вимір цього поняття дає змогу розкрити його механізм, етапи та правові наслідки, що становлять головний предмет наукового аналізу. По-друге, нинішня доктрина адміністративного та фінансового права трактує контроль передусім як юридичний інструмент забезпечення законності, підзвітності та прозорості діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Отже, акцент на процесі, а не на органі, краще відповідає теоретичному та методологічному фокусу статті.

В адміністративному праві контроль у системі публічного адміністрування виступає самостійним, комплексним інструментом, що має чітко окреслену мету перевірку відповідності дій контрольованого об'єкта встановленим нормам, завданням і функціям. Його правове підґрунтя визначене, зокрема, Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», який конкретизує суб'єктів, об'єкти і цілі державного контролю. Контроль не обмежується лише виявленням порушень, а має ширше значення, як інформаційно-аналітичний засіб для удосконалення системи управління. Адміністративний нагляд розглядається як окрема, більш вузька форма публічного адміністрування, яка тісно пов'язана з контролем, але відрізняється акцентом на застосуванні примусових заходів. Його головною метою є не лише спостереження за дотриманням правових норм, а й безпосереднє реагування на виявлені порушення через адміністративну відповідальність. Особливість нагляду полягає в тому, що він реалізується стосовно суб'єктів, які організаційно не підпорядковані наглядовим органам. Інструменти нагляду включають адміністративні засоби впливу, що дозволяють не тільки відновлювати правопорядок, а й запобігати його порушенню [2, с. 253–255].

Згідно із Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» державний контроль у сфері господарської діяльності визначається як діяльність уповноважених законом органів державної влади, включаючи органи місцевого самоврядування, яка здійснюється у межах їх повноважень для виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання. Основною метою контролю є забезпечення суспільних інтересів, зокрема якості продукції, робіт, послуг та прийнятного рівня небезпеки для населення та довкілля. Контроль реалізується через планові та позапланові заходи у формах перевірок, ревізій, обстежень, що здійснюються відповідно до закону. Його проведення має ґрунтуватися на принципах законності, прозорості, неприпустимості дублювання повноважень, а також презумпції правомірності дій суб'єкта господарювання у разі неоднозначного тлумачення норм. У разі виявлення порушень нагляд може передбачати застосування засобів реагування, визначених спеціальними законами, але лише в межах, узгоджених із цим Законом [3].

Контроль (нагляд) у галузі молодіжної політики в Україні виступає невід'ємним елементом забезпечення ефективної реалізації державних програм, стратегій і механізмів, що регулюють цю сферу. Закон України «Про основні засади молодіжної політики» передбачає, що здійснення молодіжної політики покладається на центральний орган виконавчої влади, який не лише формує політику, але й здійснює моніторинг її виконання, готує щорічну доповідь, координує діяльність молодіжних центрів та суб'єктів молодіжної роботи. Окремі повноваження в частині контролю делеговані Національній раді з питань молоді, яка має право вивчати стан виконання законодавства, надавати пропозиції та рекомендації, що є обов'язковими до розгляду. Місцеві органи влади й органи самоврядування здійснюють нагляд через оцінку реалізації місцевих програм, підтримку молодіжних центрів та аналіз діяльності молодіжних рад. Особливістю контролю в цій сфері є його спрямованість на забезпечення якості молодіжної політики, а не лише дотримання формальних вимог. Закон закладає механізми, притаманні контролювальній діяльності: обов'язковість звітності, проведення громадської експертизи, оцінювання діяльності молодіжних центрів, затвердження критеріїв якості [4].

Отже, контроль і нагляд у сфері молодіжної політики виступають ключовими інструментами забезпечення законності, ефективності та якості реалізації державної молодіжної стратегії. Контроль передбачає систематичний моніторинг діяльності суб'єктів молодіжної політики з боку центральних і місцевих органів влади, а також громадських структур, з метою забезпечення відповідності їх дій встановленим

нормам, принципам і стандартам. Нагляд, своєю чергою, реалізується переважно спеціалізованими органами у разі виявлення відхилень, з правом застосування адміністративного впливу або вимоги усунення порушень. Особливе значення в цій системі мають механізми оцінювання якості послуг, що надаються молодіжними центрами, а також інституційна звітність і прозорість фінансування (зокрема грантового). Участь молодіжних рад і громадських експертиз посилює горизонтальну підзвітність і включає молодь до процесів оцінки політики.

На доктринальному рівні контроль і нагляд у галузі молодіжної політики, проаналізовано у матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Молодь та молодіжна політика в Україні в умовах воєнного стану». А. Антонюк та С. Вилков вказують, що контроль і нагляд ґрунтуються на дворівневій системі: національній і місцевій. Центральний орган виконавчої влади, що формує й реалізує молодіжну політику, здійснює інституційний контроль через щорічні доповіді, узгодження нормативної бази та координування мережі молодіжних центрів. Парламентський пост-законодавчий контроль впроваджується у вигляді слухань щодо стану реалізації Закону «Про основні засади молодіжної політики», що дозволяє оцінювати ефективність підзаконних актів і виявляти прогалини у фінансуванні. Конференційні доповідачі підкреслюють, що у воєнних умовах пріоритетними об'єктами нагляду є грантові програми, психологічна підтримка та реінтеграційні ініціативи для молоді, переміщеної за кордон. Водночас обмежені ресурси держави актуалізують роль зовнішніх донорів, які запроваджують власні механізми аудиту та звітності, що слугує додатковим рівнем контролю. Нагляд, як зазначено у збірнику, набуває превентивного характеру: молодіжні ради, науково-дослідні інститути та міжнародні партнери здійснюють громадську експертизу якості програм і моніторинг дотримання прав молоді під час воєнного стану. Спеціальні дослідження (CEDOS, Info Sapiens) та регіональні звіти молодіжних центрів інтегруються у державні звітні документи, що дозволяє коригувати політику в реальному часі [5].

І. Єрмоленко розглядає молодіжну політику як динамічну багаторівневу систему, що формується під впливом національних традицій, правового середовища та ступеня демократизації суспільства. Виокремлюються універсалістську, соціал-демократичну, протекційну, громадську й централізовану (середземноморську) моделі, підкреслюючи, що кожна з них пропонує різні механізми взаємодії держави, громадянського суспільства й молоді. Центральним елементом усіх моделей є забезпечення соціально-економічних та культурних умов для самореалізації молоді, що робить політику інструментом довгострокового розвитку людського капіталу. Наголошується, що успішність молодіжної політики залежить від партнерства державних органів, інститутів громадянського суспільства й самої молоді, яка дедалі активніше висуває власні вимоги. Суттєвим чинником виступає необхідність постійної актуалізації даних і врахування зовнішніх та внутрішніх викликів, зокрема трансформаційних процесів і воєнних загроз. Питання контролю й нагляду в роботі розкриваються через призму інституційних і процедурних механізмів, потрібних для реалізації обраної моделі [6].

В. Гаращук розгорнуто трактує контроль як фундаментальну та системоутворюючу функцію державного управління, підкреслюючи, що без нього неможливе ефективне функціонування державного апарату. Зазначено, що контроль не обмежується лише завершальною фазою управлінського циклу, а пронизує всі його етапи (від підготовки рішень до поточної перевірки їх реалізації). Акцентується на тому, що контроль не є допоміжною дією, а самостійною функцією, здатною коригувати інші управлінські дії та формувати нові напрями. Особливої уваги приділено відмінності між поняттями «контроль» і «контролінг», «моніторинг», а також термінологічній плутанині, яка має як практичні, так і концептуальні наслідки. Вказується, що контроль – це не лише виявлення недоліків, а й надання допомоги підконтрольним структурам у налагодженні належного порядку. Розмежовуються поняття «контроль» і «нагляд», акцентуючи на їх функціональній та правовій відмінності. Контроль передбачає право втручатися в оперативну діяльність, надавати обов'язкові приписи та притягувати до відповідальності, що вирізняє його від нагляду (функції), що залишається винятковою прерогативою прокуратури [7].

Наприклад, комітетські слухання 30 квітня 2024 р., де парламентський Комітет з питань молоді і спорту спільно з Міністерством молоді та спорту України, Міністерством фінансів України, органами місцевого самоврядування та міжнародними партнерами здійснив моніторинг Закону «Про основні засади молодіжної політики». Такий моніторинг у режимі «зворотного зв'язку» виконує класичну контрольну функцію: збирає достовірні дані про знання молоддю своїх прав, ступінь виконання підзаконних актів, фінансові розриви та кадрові проблеми. Комітет, маючи право втручатися у нормотворчий процес, ініціює обов'язкові до розгляду рекомендації та консолідує міжвідомчі рішення

(наприклад, щодо формування Нацради молоді чи зміни грантових механізмів), тим самим здійснюючи оперативний контроль за підвідомчими міністерствами [8].

Висновки. Отже, контроль і нагляд як інструменти публічного адміністрування у сфері молодіжної політики формують багатовимірну систему відповідальності. Ці функції мають процесуальний, інституційний та суб'єктний виміри. Процесуально йдеться про планові й позапланові перевірки, аналіз даних, корегування дій. Інституційно їх забезпечує мережа державних і місцевих структур, доповнена молодіжними середовищами. Суб'єктно залучено як посадових осіб, так і громадські ініціативи, що підсилює горизонтальну підзвітність. Безперервність процедури, відкриті звіти та ризик-орієнтовані вибірки роблять контроль гнучким. У воєнний час така конструкція дає можливість швидко реагувати на потреби молоді та корегувати програми психологічної допомоги.

Нормативна база передбачає дворівневу модель: національну та місцеву. Центральний орган координує мережу молодіжних центрів, збирає статистику й щороку публікує доповіді. На місцевому рівні виконавчі структури й молодіжні ради оцінюють реалізацію програм і розподіл ресурсів. Поєднання вертикального та громадського контролю дає змогу виявляти фінансові й кадрові прогалини. Наглядові повноваження дозволяють зупиняти діяльність проєктів, що не відповідають стандартам, і вимагати усунення порушень. Разом ці дії формують замкнений цикл «план – перевірка – корекція». Проте затримка з підзаконними актами демонструє, що формальні норми без процедурної підтримки не гарантують результатів.

Порівняння світових моделей молодіжної політики показує різну вагу держави та громадянського суспільства у контрольних процедурах. Соціально-демократичний підхід робить наголос на державних стандартах та бюджетних програмах. Громадівська модель делегує більшість повноважень місцевому самоврядуванню і молодіжним спільнотам. Універсалістський формат поєднує мінімальне регулювання з паритетним партнерством, де контроль здійснюють професійні асоціації. Для України корисно комбінувати ці принципи, орієнтуючись на прозору звітність, незалежний аудит та участь самих бенефіціарів.

Доктринальний підхід до контролю підкреслює, що ця функція пронизує всі фази управління: від підготовки рішень до їх реалізації. На відміну від нагляду, контроль передбачає право прямого втручання в оперативну діяльність і застосування санкцій. Нагляд обмежується аналізом законності без впливу на поточні процеси. Для молодіжної політики це означає, що профільні міністерства та місцеві структури можуть зупиняти проєкти, відкликати фінансування чи вимагати перегляду програм. Правоохоронні органи слідкують за тим, щоб самі контролери діяли в межах закону. Чітке розмежування компетенцій усуває дублювання, підвищує ефективність і спрощує підготовку кадрів.

Воєнний стан додає контролю та нагляду превентивного і реінтеграційного вимірів. Пріоритетними є програми психологічної підтримки, проєкти повернення молоді та ініціативи, спрямовані на розвиток людського капіталу. Обмежені бюджетні ресурси підсилюють значення зовнішніх донорів, які впроваджують власні аудиторські вимоги і тим самим створюють додатковий рівень контролю. Швидкий цикл «збір даних – аналіз – корекція» реалізується через цифрові платформи, опитування та відкриті реєстри, що дозволяє корегувати політику майже в реальному часі. Важливо, щоб регуляції були гнучкими та не гальмували оперативну підтримку молоді. Гармонізація державних процедур і донорських стандартів підвищує довіру до політики та мінімізує корупційні ризики.

Література

1. Контроль. Тлумачний словник української мови: у 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 368. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C

2. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квітня 2007 № 877-V // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16

4. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 № 1414-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20

5. Антонюк А., Вилков С., Особливості нормативно-правового регулювання молодіжної політики в Україні в умовах воєнного стану. Молодь та молодіжна політика в Україні в умовах воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 12–16. URL: https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/14da8128-ce8d-4e91-bba1-178ba6a1c100/content

6. Єрмоленко І. Молодіжна політика: сутність та основні моделі реалізації. Науково-теоретичний альманах Грані. 26 (4). 2023. С. 51–56. https://doi.org/10.15421/172374

7. Гаращук В. М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні / В. М. Гаращук/ Правова

доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Харків: Нац. акад. прав. наук України, 2013. С. 201–207.

8. Шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення молодіжної політики в Україні на підставі підсумків моніторингу практики застосування та ефективності його положень: Комітетські слухання Комітету Верховної Ради України з питань молоді і спорту, 30 квітня 2024 р. *Офіційний сайт Комітету Верховної Ради України з питань молоді і спорту*. 2024. URL: https://komsport.rada.gov.ua/documents/sluhannja/76669.html

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 343.35:336.226
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.13

Н. З. Деревянко
доктор філософії в галузі права, доцент,
декан юридичного факультету
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
orcid.org/0000-0002-4749-6782

А. М. Оксентюк
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права, адвокат
orcid.org/0009-0005-6402-5017

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто ключову роль Державної податкової служби України (далі – ДПС) у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням. Проаналізовано значущість її діяльності для макроекономічної та фінансової стабільності держави, євроінтеграційних процесів і зміцнення довіри до державних інституцій в умовах сучасних викликів. Досліджено основні функцій ДПС у протидії економічним кримінальним правопорушенням, включаючи податковий контроль, застосування санкцій, погашення податкового боргу, ліцензування, контроль за розрахунковими операціями та виявлення операцій, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Окреслено роль спеціалізованих департаментів у структурі ДПС, що безпосередньо задіяні у виявленні та запобіганні економічним кримінальним правопорушенням. Детально розглянуто завдання Департаменту запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, включаючи виявлення і аналіз підозрілих операцій, забезпечення міжнародного автоматичного обміну фінансовою інформацією та застосування санкцій. Наведено приклади ключових напрямків роботи даного Департаменту, що охоплюють протидію схемам експорту фіктивними суб'єктами, незаконному будівництву, зловживанням на ринку цінних паперів та співпраці щодо підприємств, які користувалися послугами «конвертаційних центрів». Визначено пріоритетні напрями подальшого вдосконалення діяльності ДПС у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням. До них віднесено поглиблення аналітичної роботи із застосуванням сучасних технологій, посилення взаємодії та обміну інформацією з іншими правоохоронними органами, інвестування у розвиток кадрового потенціалу і запобігання корупційним проявам, розширення міжнародного співробітництва, а також подальшу діджиталізацію та підвищення прозорості податкових процедур. Підкреслено, що ефективність функціонування ДПС є запорукою національної економічної безпеки, фінансової стабільності і формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні.

Ключові слова: Державна податкова служба України, економічні кримінальні правопорушення, податковий контроль, міжнародне співробітництво, протидія злочинності.

Derevianko N. Z., Oksentiuk A. M. **THE ROLE OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF PREVENTION OF ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE**

The article deals with the key role of the State Tax Service of Ukraine (hereinafter referred to as the DPS) in the system of preventing an economic criminal offense. The importance of its activity for the macroeconomic and financial stability of the state, European integration processes and strengthening confidence in state institutions in the face of modern challenges is analyzed. The basic functions of the DPS in combating economic criminal offenses, including tax control, application of sanctions, repayment of tax debt, licensing, control over settlement transactions and identification of transactions related to the legalization of income received by crime. The role of specialized departments in the structure of DPS, which is directly involved in identifying and preventing economic criminal offenses, is outlined. The task of prevention of financial transactions related to the legalization of proceeds from crime, including the detection and analysis of suspicious operations, providing international automatic exchange of financial information and the application of sanctions, is considered in detail. Examples of key areas of work of this department, covering the counteraction of export schemes by fictitious entities, illegal construction, abuse in the securities market and cooperation on enterprises that used the services of «conversion centers». Priority directions of further improvement of the activity of the STS in the system of preventing economic criminal offenses are determined.These include the deepening of analytical work with the use of modern technologies, increased interaction and exchange of information with other law enforcement agencies, investing in the development of personnel potential and preventing corruption, expanding international cooperation, as well as further digitalization and increased transparency. It is emphasized that the effectiveness of the traffic police is the key to national economic security, financial stability and the formation of a favorable investment climate in Ukraine.

Key words: State Tax Service of Ukraine, economic criminal offenses, tax control, international cooperation, combating crime.

© Н. З. Деревянко, А. М. Оксентюк, 2025

Постановка проблеми. Роль Державної податкової служби України (далі – ДПС) у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням в Україні є надзвичайно актуальною в сучасних умовах та зумовлена низкою взаємопов'язаних чинників. По-перше, макроекономічна та фінансова стабільність держави, особливо в умовах триваючої широкомасштабної агресії та післявоєнної відбудови України, безпосередньо залежить від ефективності мобілізації доходів до державного бюджету, а економічні кримінальні правопорушення, такі як ухилення від сплати податків, шахрайство, легалізація (відмивання) злочинних доходів, значно підривають фінансову базу країни, що ускладнює фінансування оборони, соціальних програм та відновлення її інфраструктури. По-друге, євроінтеграційні прагнення України вимагають гармонізації національного законодавства та податкового адміністрування зі стандартами Європейського Союзу, що включає впровадження ефективних механізмів боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями, підвищення прозорості і відповідності міжнародним нормам, зокрема щодо автоматичного обміну фінансовою інформацією. По-третє, зміцнення доброчесності та довіри до державних інституцій є ключовим для подальшого розвитку держави і залучення іноземних інвестицій, а ефективна протидія корупції та економічним правопорушенням з боку ДПС сприяє формуванню прозорого і передбачуваного бізнес-середовища, що, у свою чергу, підвищує рівень дотримання податкового законодавства платниками податків. По-четверте, складність та масштаби сучасних схем економічних кримінальних правопорушень вимагають від ДПС постійного вдосконалення аналітичних інструментів, розвитку Big Data та штучного інтелекту для прогнозування і виявлення нових видів правопорушень, а від так ефективне управління податковими ризиками і співпраця з іншими правоохоронними органами через координаційні механізми є критично важливими для оперативного та комплексного реагування на виклики.

Отже, дослідження ролі ДПС у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням є актуальним з огляду на її стратегічне значення для забезпечення національної економічної безпеки, фінансової стабільності, європейської інтеграції та формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні.

Мета статті полягає у дослідженні ролі Державної податкової служби України у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням в Україні.

Виклад основного матеріалу. У своїй діяльності ДПС керується Податковим кодексом України, законами України, постановами Кабінету Міністрів України, відповідними підзаконними нормативно-правовими актами, судовою практикою та ін. Зокрема, відповідно до п. 1 Положення про Державну податкову службу України ДПС «є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [1]. Місія, стратегічні цілі та пріоритети ДПС визначають, що служба прагне бути прозорою, сучасною та технологічною, надаючи якісні послуги платникам податків, ефективно адмініструючи податкову систему та борючись з корупцією. Для досягнення цієї місії ДПС зосереджується на збільшенні бюджетних надходжень, адаптації до законодавства ЄС, зміцненні доброчесності, підвищенні податкової дисципліни, впровадженні цифрових рішень, оптимізації внутрішнього управління та формуванні кваліфікованої команди [2].

Положення про Державну податкову службу України визначає в т.ч. і повноваження ДПС у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням в Україні. Зокрема, ДПС відіграє ключову роль у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням через реалізацію державної податкової політики, контроль за надходженням платежів до бюджетів, адміністрування єдиного внеску, а також контроль за виробництвом та обігом підакцизних товарів. Серед її повноважень можна відмітити здійснення податкового контролю (включно з перевірками, аналізом фінансових операцій та моніторингом ризиків), застосування фінансових і адміністративних санкцій за порушення податкового законодавства, погашення податкового боргу, ліцензування певних видів господарської діяльності, контроль за розрахунковими операціями, а також виявлення та перевірка фінансових операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму. Крім того, ДПС веде реєстри та бази даних платників податків, забезпечує міжнародний обмін інформацією для протидії транскордонній економічній злочинності та здійснює комплаєнс і управління податковими ризиками, що в сукупності створює бар'єр для економічних злочинів і сприяє їх виявленню [1].

У структурі ДПС серед департаментів, які безпосередньо протидіють економічним кримінальним правопорушенням або відіграють ключову роль у їх виявленні та запобіганні можна виділити такі: Департамент оподаткування

юридичних осіб (виявляє та попереджає податкові кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю підприємств); Департамент оподаткування фізичних осіб (займається виявленням податкових кримінальних правопорушень, вчинених фізичними особами); Департамент податкового аудиту (проводить перевірки, що є основним інструментом виявлення податкових правопорушень, які можуть мати ознаки кримінальних правопорушень); Департамент запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом (безпосередньо бореться з відмиванням грошей, що є одним із ключових компонентів економічних кримінальних правопорушень); Департамент контролю за підакцизними товарами (протидіє незаконному виробництву та обігу підакцизних товарів, що часто є джерелом значних тіньових доходів); Департамент по роботі з податковим боргом (хоча його основна функція – стягнення боргу, він може виявляти ознаки навмисного ухилення від сплати податків, що є кримінальним правопорушенням); Департамент міжнародного співробітництва (сприяє обміну інформацією з іншими країнами для боротьби з транскордонними економічними кримінальними правопорушеннями); Департамент управління ризиками (виявляє потенційні ризики ухилення від оподаткування та інших економічних правопорушень); Департамент економічного аналізу (аналізує фінансові дані, виявляючи схеми, які можуть свідчити про економічні кримінальні правопорушення); Департамент з питань запобігання та виявлення корупції (корупція є окремим видом кримінального правопорушення і часто пов'язана з іншими економічними кримінальними правопорушеннями); Департамент трансфертного ціноутворення (контролює операції між пов'язаними особами, що часто використовуються для мінімізації податків та виведення капіталів за кордон, що може мати ознаки економічних кримінальних правопорушень) [3].

Зокрема, Департамент запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом (далі – Департамент) у ДПС, відповідає за комплексну протидію відмиванню злочинних доходів та фінансуванню тероризму. Його основними завданнями є виявлення, аналіз та перевірка підозрілих фінансових операцій, а також організація відповідної роботи в усіх підрозділах ДПС. Ключові функції включають забезпечення міжнародного автоматичного обміну фінансовою інформацією (FATCA/ Foreign Account Tax Compliance Act та CRS/ Common Reporting Standard), комплексне опрацювання суб'єктів господарювання за галузевим принципом, а також застосування санкцій щодо платників податків [4].

Зокрема, Департамент у 2020 р. (останні дані, які розміщено на офіційній веб-сторінці Департаменту) зосереджував свою роботу на кількох ключових напрямах:

– протидія схемам експорту продукції фіктивними суб'єктами господарювання (за цим напрямом було написано 81 аналітичне дослідження на загальну суму легалізованих активів у 3,0 млрд. грн., з ймовірними втратами бюджету понад 1,3 млрд. грн.);

– протидія схемам будівництва та реалізації нерухомості фізичними особами без реєстрації підприємницької діяльності (визначено втрати бюджету у розмірі 189,3 млн. грн., а 18 матеріалів досліджень перебувають у процесі реалізації правоохоронними органами);

– виявлення податкових зловживань учасників ринку цінних паперів (проведено дослідження стосовно 21 платника, а матеріали щодо 269 суб'єктів господарювання підготовлено та передано до підрозділів аудиту для перевірок);

– спільна робота з підрозділами аудиту щодо підприємств, які скористались послугами «конвертаційних центрів» (проведено дослідження стосовно 245 платників на суму понад 6,6 млрд. грн.);

– робота за матеріалами Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України (складено аналітичні дослідження на загальну суму збитків 8,2 млрд. грн., а сума арештованих коштів на банківських рахунках складає 25,9 млн. грн.) [5].

У 2020 р. було виявлено 4 483 підозрілі фінансові операції, що на 28,6% більше, ніж у 2019 р., інформацію щодо яких було передано до Державної служби фінансового моніторингу. Застосування ризик-орієнтованого підходу дозволило виявити 2 742 підозрілі фінансові операції, на підставі чого було складено та спрямовано до правоохоронних органів 80 узагальнених матеріалів [5]. Загалом у 2020 р. складено 1585 аналітичних матеріалів з ознаками кримінальних правопорушень, що на 28% більше, ніж у 2019 р., з них 1237 матеріалів (що на 33% більше, ніж у 2019 р.) були прийняті до розгляду правоохоронними органами. Наприклад, за ознаками статті 209 КК України (легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом) [6] складено 554 дослідження [5]. Сума виявлених легалізованих доходів, які досліджуються у кримінальних провадженнях, становить 14 млрд. грн., а сума встановлених збитків, що досліджуються у кримінальних провадженнях, складає 36,7 млрд. грн. Передано аналітичних досліджень для правоохоронних органів за 2020 рік: 798 матеріалів передано до Державної

фіскальної служби України (50% від загальної кількості переданих матеріалів), 286 – до Національної поліції (НПУ, 18%), 222 – до Служби безпеки України (СБУ, 14%), 162 – до Прокуратури (10%), 110 – до Державного бюро розслідувань (ДБР, 7%) та 3 – до Національного антикорупційного бюро (НАБУ) [5].

Зокрема, за даними Департаменту у 2020 р. досягнуто наступних основних результатів: 1) підготовка пропозицій щодо створення програмного модуля «Підозрілі фінансові операції» в АІС «Податковий блок» та їх направлення до Департаменту електронних сервісів; 2) розробка проєкту Заявки на створення програмного модуля «Підозрілі фінансові операції» щодо інформаційної взаємодії ДПС та її територіальних органів для виявлення фінансових операцій, пов'язаних з легалізацією доходів або фінансуванням тероризму [7].

Пріоритетні напрями роботи Департаменту на майбутнє включають покращення аналітики (актуалізація аналізу ризиків, покращення міжвідомчої взаємодії, виявлення нових схем економічних кримінальних правопорушень, збільшення досліджень за власною ініціативою), підвищення якості аналітичних матеріалів (повнота, масштабність, актуальність схем, збільшення відсотку реалізованих матеріалів правоохоронними органами) та цілеспрямовану роботу з ризиковими операціями (в основних галузях економіки кожного регіону, а також пов'язаними з сумнівними експортними операціями, ризиковими операціями суб'єктів господарювання фінансового сектору та фактами легалізації незаконних доходів фізичними особами) [5].

ДПС є ключовим суб'єктом державного фінансового контролю та взаємодіє з такими правоохоронними органами, як Бюро економічної безпеки, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро, Національна поліція, прокуратура та ін., що є основою для ефективної протидії економічним кримінальним правопорушенням. Наприклад у 2025 р. ДПС спільно з Державною службою фінансового моніторингу та Бюро економічної безпеки України ініціювали створення Координаційного центру протидії податковими махінаціями із залученням в т.ч. Державної митної службу. Метою діяльності Координаційного центру протидії податковими махінаціями є здійснення фінансово-податкового моніторингу підприємств, узагальнення виявлених правопорушень та розробка оперативних заходів реагування. У пресрелізі ДПС зауважено, що центр сприятиме швидшому вирішенню робочих питань і підвищенню ефективності реагування на кримінальні правопорушення в податковій сфері на основі подальших планів взаємодії, аналізу тенденції економічних кримінальних правопорушень, зокрема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та використання фізичними особами-підприємцями протиправних схемах. Відзначено, що вже існуючий обмін даними та аналітичною інформацією в рамках підписаного у березні Меморандуму про співробітництво між відомствами дозволяє оперативно зупиняти підозрілі фінансові операції [8].

Отже, узагальнюючи зауважене вище до основних функції ДПС в сфері протидії економічній злочинності можна віднести: проведення камеральних, документальних (планових і позапланових) та фактичних перевірок для виявлення податкових правопорушень, що можуть бути предикатними до економічних кримінальних правопорушень (ухилення від сплати податків, шахрайство з ПДВ тощо); моніторинг та аналіз податкової інформації, фінансових операцій, виявлення ризикових платників податків і схем мінімізації податкових зобов'язань/виведення капіталів; інформаційно-аналітичне забезпечення, зокрема, шляхом надання інформації іншим правоохоронним органам щодо виявлених ознак кримінальних правопорушень та формування баз даних недобросовісних платників податків; інформаційно-роз'яснювальна робота серед платників податків, консультування, створення умов для добровільного виконання податкових зобов'язань, що знижує стимули до вчинення податкових злочинів та ін.

У контексті підвищення ефективності діяльності ДПС у системі запобігання економічним кримінальним правопорушенням, ідентифіковано низку ключових напрямів удосконалення в цій сфері. По-перше, критично важливим є поглиблення аналітичної роботи, що передбачає інтенсивний розвиток та впровадження технологій Big Data та штучного інтелекту, створення інтегрованих аналітичних платформ, що забезпечать комплексний підхід до обробки та аналізу інформації з метою прогнозування виникнення нових схем податкових кримінальних правопорушень та їх оперативного виявлення. По-друге, суттєвого посилення потребує взаємодія та обмін інформацією між ДПС та іншими суб'єктами протидії економічним кримінальним правопорушенням, оскільки розробка та імплементація ефективних механізмів міжвідомчої координації з Бюро економічної безпеки, Національним антикорупційним бюро, Службою безпеки України, Національною поліцією та органами прокуратури є запорукою уникнення дублювання функцій і чіткого розмежування компетенції, що сприятиме підвищенню загальної ефективності системи запобігання економічним кримінальним пра-

вопорушенням в Україні. По-третє, необхідно інвестувати у кадровий потенціал ДПС, що включає підвищення кваліфікації співробітників у сферах економічної безпеки та фінансових розслідувань. Одночасно, особлива увага має бути приділена запобіганню корупційним проявам всередині ДПС, що є фундаментальною умовою для відновлення довіри додержавних органів та забезпечення безкомпромісної боротьби з економічною злочинністю. По-четверте, посилення механізмів обміну інформацією з податковими органами інших країн, що виступає невід'ємним елементом протидії транскордонним економічним кримінальним правопорушенням, виявлення тіньових схем і легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом. По-п'яте, послідовна діджиталізація та підвищення прозорості податкових процедур, оскільки подальше впровадження електронних сервісів дозволить мінімізувати вплив людського фактора, знизити корупційні ризики і забезпечити зрозумілість та відкритість процесів для платників податків.

Висновки. Роль ДПС у протидії економічним кримінальним правопорушенням є однією із визначальних для макроекономічної стабільності, євроінтеграційних процесів та зміцнення довіри до державних інституцій, адже сучасні схеми економічних злочинів вимагають від ДПС постійного вдосконалення аналітичних інструментів і співпраці з правоохоронними органами. ДПС здійснює податковий контроль, застосовує фінансові та адміністративні санкції, контролює виробництво і обіг підакцизних товарів, а також виявляє фінансові операції, пов'язані з легалізацією доходів триманих злочинним шляхом. Важливими напрямками роботи відомства є протидія схемам експорту фіктивними суб'єктами, будівництву та реалізації нерухомості без реєстрації підприємницької діяльності, податковим зловживанням на ринку цінних паперів, а також роботі підприємств, які користуються послугами «конвертаційних центрів». Підрозділи ДПС, такі як департаменти оподаткування юридичних та фізичних осіб, податкового аудиту, запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів отриманих злочинним шляхом, а також контролю за підакцизними товарами, відіграють ключову роль у виявленні та попередженні економічних кримінальних правопорушень. Для підвищення ефективності діяльності ДПС необхідно поглибити аналітичну роботу із залученням Big Data і штучного інтелекту, посилити взаємодію та обмін інформацією з іншими правоохоронними органами, інвестувати у кадровий потенціал і запобігання корупційним проявам всередині служби, розширити обмін інформацією з податковими органами інших країн, а також здійснити подальшу діджиталізацію та підвищення прозорості податкових процедур.

Література

1. Положення про Державну податкову службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.07.2025)

2. Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2025 – 2030 роки: Наказ ДПС від 21.02.2025 № 150 (зі змінами). URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/79393.html (дата звернення: 07.07.2025)

3. Апарат. Державна податкова служба. URL: https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/struktura/aparat/ (дата звернення: 09.07.2025)

4. Завдання і функції. Департамент запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/struktura/aparat/departament-zapobigannya/zavdannya-i-funktsii/ (дата звернення: 12.07.2025)

5. Основні результати роботи підрозділів боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом. Департамент запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/355/451063/slayd_buklet_rezultati.pdf (дата звернення: 04.07.2025)

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1336 (дата звернення: 09.07.2025)

7. Деталізований план та звіт про його виконання Департаменту боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом щодо виконання стратегічнихцілей діяльності ДПС до 2022 року. Департамент запобігання фінансовим операціям, пов'язаним з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/struktura/aparat/departament-zapobigannya/povidomlennya/443221.html (дата звернення: 06.07.2025)

8. Координаційний центр протидії податковим махінаціям: ДПС, Держфінмоніторинг та БЕБ посилять боротьбу з ухиленням від оподаткування. Державна податкова служба. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/901938.html (дата звернення: 09.07.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:69
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.14

Ч. Ч. Левандовський
доктор філософії (PhD) в галузі знань 08 «Право»,
адвокат
orcid.org/0009-0005-7419-9205

НОРМАТИВНА РОЛЬ ДБН, ГБН ТА ДСТУ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА

Стаття присвячена дослідженню нормативної ролі державних будівельних норм (ДБН), галузевих будівельних норм (ГБН) та державних стандартів України (ДСТУ) в системі адміністративно-правового регулювання публічних закупівель у будівельній галузі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення високих стандартів якості, безпеки та енергоефективності будівельних робіт та послуг при здійсненні публічних закупівель, а також потребою комплексного аналізу взаємодії технічних норм і стандартів із правовими механізмами їх застосування.

У статті проаналізовано правову природу державних будівельних норм, галузевих будівельних норм та державних стандартів як основних інструментів забезпечення належного виконання будівельних робіт та послуг. Досліджено особливості їх застосування у процедурах публічних закупівель, зокрема при формуванні технічних специфікацій та критеріїв оцінки пропозицій учасників торгів. Автором запропоновано класифікацію основних державних будівельних норм та національних стандартів залежно від типу об'єкта будівництва, що охоплює житлове та нежитлове будівництво, інженерне будівництво, будівельне виробництво, інженерні вишукування, реставрацію архітектурних об'єктів культурної спадщини, цивільний захист та екологічне будівництво.

Висвітлено систему багаторівневого контролю дотримання технічних норм і стандартів, яка включає попередній контроль на етапі планування закупівлі, поточний моніторинг у процесі виконання, контроль при прийманні та гарантійний контроль якості реалізованих об'єктів. Виявлено основні проблеми застосування технічних норм та стандартів у публічних закупівлях у галузі будівництва, включаючи недостатню гармонізацію національних будівельних норм з європейськими стандартами, застарілість окремих технічних норм та стандартів та недостатню кваліфікацію працівників замовників у сфері нормування та стандартизації.

Обґрунтовано перспективні напрями розвитку системи технічного нормування та стандартизації, зокрема гармонізацію з європейськими стандартами, впровадження функціонального підходу до нормування та використання цифрових технологій, включаючи BIM-технології, для підвищення ефективності контролю дотримання технічних вимог. Результати дослідження мають практичне значення для удосконалення механізмів публічних закупівель у будівельній галузі та підвищення ефективності публічних закупівель у галузі будівництва.

Ключові слова: державні будівельні норми, галузеві будівельні норми, державні стандарти України, публічні закупівлі, будівництво, адміністративно-правове регулювання, технічні специфікації, контроль якості, європейські стандарти, цифрові технології.

Levandovskyi Ch.Ch. **THE NORMATIVE ROLE OF STATE BUILDING CODES, SECTORAL BUILDING CODES, AND NATIONAL STANDARDS OF UKRAINE IN THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC PROCUREMENT IN THE CONSTRUCTION SECTOR**

The article is devoted to the study of the normative role of State Building Codes, Sectoral Building Codes, and National Standards of Ukraine within the system of administrative and legal regulation of public procurement in the construction sector. The relevance of the study is conditioned by the need to ensure high standards of quality, safety, and energy efficiency of construction works and services during public procurement procedures, as well as by the necessity of a comprehensive analysis of the interaction between technical regulations and standards and the legal mechanisms for their implementation.

The article analyzes the legal nature of State Building Codes, Sectoral Building Codes, and National Standards of Ukraine as fundamental instruments for ensuring proper execution of construction works and services. It examines the specifics of their application in public procurement procedures, particularly in the development of technical specifications and evaluation criteria for tender proposals. The author proposes a classification of key state building codes and national standards based on the type of construction object, including residential and non-residential construction, infrastructure construction, construction production, engineering surveys, restoration architectural objects of cultural heritage, civil protection, and environmental construction.

The article highlights the system of multi-level control over compliance with technical regulations and standards, which includes preliminary control at the planning stage of procurement, ongoing monitoring during the execution, acceptance control and warranty quality assurance of delivered projects. Key problems in the application of technical norms and standards in public procurement in the field of construction are identified, including the insufficient harmonization of national building codes with European standards, the obsolescence of certain technical norms and standards, and the lack of qualification among procurement officials in the field of standardization and technical regulation.

The article substantiates promising directions for the development of the technical regulation and standardization system, including harmonization with European standards, implementation of a functional approach to regulation, and the use of digital technologies, including BIM technologies, to enhance the efficiency

© Ч. Ч. Левандовський, 2025

of compliance control with technical requirements. The research findings have practical value for improving public procurement mechanisms in the construction sector and increasing effectiveness of public procurement in the construction sector.

Key words: State Building Codes, Sectoral Building Codes, National Standards of Ukraine, public procurement, construction, administrative and legal regulation, technical specifications, quality control, European standards, digital technologies.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи публічних закупівель у будівельній галузі України супроводжується зростаючими вимогами до якості, безпеки, енергоефективності та екологічності будівельних робіт. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання нормативного забезпечення відповідних процесів, зокрема через призму застосування державних будівельних норм (ДБН), галузевих будівельних норм (ГБН) та державних стандартів України (ДСТУ) у межах адміністративно-правового регулювання публічних закупівель.

Проблема полягає в необхідності комплексного наукового аналізу чинної нормативної бази, яка визначає технічні вимоги до проєктування, будівництва та введення в експлуатацію об'єктів, що фінансуються за рахунок публічних коштів. З одного боку, застосування ДБН та інших технічних регламентів покликане забезпечити належну якість та безпечність результатів будівництва. З іншого — виникає потреба у нормативно врегульованому балансі між деталізацією технічних вимог і принципами відкритості, недискримінації та забезпечення конкуренції у процедурах публічних закупівель.

Наявна система нормативного регулювання у сфері будівництва демонструє фрагментарність, неоднорідність підходів до імплементації технічних норм у закупівельну практику та недостатній рівень адаптації до сучасних викликів. Зокрема, це стосується недостатньої інтеграції принципів енергоефективного будівництва, екологічної безпеки, цифровізації процесів (зокрема через застосування BIM-технологій), а також нормативного реагування на інновації, які ще не мають належного відображення у чинних регламентах. У результаті це знижує ефективність правозастосування, ускладнює роботу замовників та підрядників і створює передумови для правової невизначеності у сфері публічних закупівель будівельних робіт.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена потребою у науковому обґрунтуванні концептуальних підходів до вдосконалення адміністративно-правових механізмів публічних закупівель із урахуванням технічного регулювання, а також формування єдиної, узгодженої системи взаємодії правових і технічних стандартів у будівельній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання публічних закупівель у будівельній сфері досліджували В.Г.Олюха, І.М. Миронець, В.С. Бевзенко та інші. На галузеві особливості, до яких належать і особливості будівельної галузі, звертали свою увагу науковці-правеники В.К. Малолітнева, І.Г. Кучеренко, І. Кушал та інші. Досліджуючи капітальне будівництво, в тому числі у контексті державних (публічних) закупівель, В.Г.Олюха звертає особливу увагу на важливість дотримання європейських вимог щодо енергоефективності будівель та споруд та гармонізації будівельних нормативно-технічних актів з Єврокодами [1]. Єврокоди (Eurocodes) — це система європейських будівельних норм (EN 1990–EN 1999), які встановлюють єдині технічні вимоги до проєктування будівель і споруд у країнах ЄС. У своїй роботі «Господарсько-правовий інститут публічних закупівель» В.К. Малолітнева робить вагомі висновки щодо особливостей закупівель у галузевому контексті, однак питання специфіки застосування будівельних норм у процедурах публічних закупівель потребує більш ґрунтовного й комплексного аналізу [1; 2; 3; 4; 5, 6].

Інші наукові дослідження, присвячені адміністративно-правовому регулюванню будівельної діяльності, створюють теоретичну базу для розуміння ролі технічних стандартів у системі правового регулювання. Водночас взаємозв'язок між цими стандартами та механізмами публічних закупівель залишається недостатньо розкритими, що відкриває нові перспективи для подальших наукових досліджень.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні нормативної ролі ДБН, ГБН та ДСТУ в адміністративно-правовому регулюванні публічних закупівель у галузі будівництва, визначенні особливостей їх застосування та розробці пропозицій щодо підвищення ефективності правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи систему технічного нормування та стандартів у будівельній галузі України, необхідно передусім визначити правову природу державних будівельних норм, галузевих будівельних норм та державних стандартів як основних інструментів забезпечення належного виконання будівельних робіт та послуг.

Відповідно до частини 1 статті 1 профільного Закону України «Про будівельні норми» державна політика у сфері нормування у будівництві базується на таких принципах: 1) створення безпечного середовища для здоров'я та

життєдіяльності людини (у тому числі для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення); 2) відкритості, прозорості і демократичності процедури розроблення, погодження та затвердження будівельних норм; 3) доступності інформації про чинні будівельні норми; 4) відповідності будівельних норм сучасним досягненням науки і техніки; 5) відповідності будівельних норм вимогам законодавства, міжнародних норм та правил [7].

Таким чином, будівельні норми являють собою нормативні документи, до основаних завдань яких належить забезпечення безпечного середовища, відповідності сучасним досягненням науки і техніки та міжнародним нормам і правилам. Особливістю ДБН є їх обов'язковий характер для всіх суб'єктів будівельної діяльності, що робить їх важливим невід'ємним елементом системи публічних закупівель у будівництві.

Будівельні норми є результатом нормування у будівництві – діяльності із розроблення, погодження, перевірки, затвердження, внесення змін, скасування або визнання такими, що втратили чинність, будівельних норм та поділяються на два види: державні будівельні норми (ДБН) та галузеві будівельні норми (ГБН), які відрізняються сферою їх застосування [7].

Відповідно до частини 1 статті 1 профільного Закону України «Про будівельні норми», державні будівельні норми – це нормативний акт, затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері будівництва, у той час коли галузеві будівельні норми – це нормативний акт, затверджений центральним органом виконавчої влади в межах своїх повноважень у разі відсутності державних будівельних норм або необхідності встановлення вимог до будівництва окремих видів споруд, що конкретизують вимоги державних будівельних норм.

Галузеві будівельні норми (ГБН) у доповнення до державних будівельних норм (ДБН) конкретизують загальні вимоги ДБН для специфічних галузей будівництва, забезпечуючи більш детальне регулювання технологічних процесів. Вони відіграють важливу роль у формуванні технічних специфікацій закупівель, особливо у сферах промислового та спеціального інфраструктурного будівництва.

Сучасний доктринальний підхід в Україні до нормування та стандартизації у будівництві ґрунтується на природньому поділі цих двох сфер. Розглядаючи питання нормування та стандартизації у будівництві, в тому числі у контексті публічних закупівель, слід відзначити, що відповідно до частини 1 статті 2 профільного Закону України «Про будівельні норми», дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають у сфері нормування у будівництві та застосування будівельних норм. У той же час, як зазначено у частині 1 статті 2, дія цього Закону не поширюється на діяльність у сфері стандартизації будівельних матеріалів та виробів. Тобто в будівельній галузі, в тому числі у сфері публічних закупівель, слід окремо чітко відрізняти нормування від стандартизації. Крім цього стаття 3 зазначає, що законодавство у сфері нормування у будівництві складається з Закону України «Про будівельні норми», законів України «Про основи містобудування», «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в цій сфері.

Відповідно до частини 1 та 2 статті 13 профільного Закону України «Про будівельні норми» застосування будівельних норм або їх окремих положень є обов'язковим для всіх суб'єктів містобудування. Будівельні норми, правила іноземних держав застосовуються в Україні відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Сфера застосування будівельних норм визначається у кожному нормативному акті з урахуванням особливостей об'єкта нормування. Будівельні норми встановлюють обов'язкові вимоги до об'єкта нормування, що застосовуються при плануванні і забудові територій, проектуванні і будівництві. Будівельні норми мають містити положення щодо забезпечення виконання основних вимог до споруд та дотримання функціональних параметрів об'єкта нормування під час його експлуатації.

Відповідно до частини 5 статті 10 профільного Закону України «Про будівельні норми» порядок розроблення, погодження, затвердження, реєстрації, внесення змін до будівельних норм та визнання їх такими, що втратили чинність, встановлюється Кабінетом Міністрів України. Для забезпечення гармонізації нормативної бази України з нормативною базою Європейського Союзу встановлюється період одночасної дії будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу (або інших будівельних норм, кодів). Порядок застосування зазначених норм визначається Кабінетом Міністрів України. Обґрунтовані відхилення від будівельних норм, що забезпечують дотримання встановлених вимог безпеки у спосіб, не передбачений будівельними нормами, можуть бути погоджені суб'єктом нормування відповідно до встановленого ним порядку [7]. Постановою Кабінету Міністрів України №547

від 23.05.2011р. було затверджено Порядок застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу [8]. Пунктом 5 цього Порядку передбачено, що період одночасної дії будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами ЄС, встановлюється з дати набрання чинності ДБН А.1.1-94:2010 «Проектування будівельних конструкцій за Єврокодами. Основні положення» [9] до втрати ним чинності або втрати чинності відповідними будівельними нормами, розробленими на основі національних технологічних традицій. На час проведення цього дослідження вищезазначений ДБН А.1.1-94:2010 є діючим.

Актуальний в Україні доктринальний підхід в нормуванні та стандартизації у будівництві, підтверджується нормативно, а саме в статтях Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI. Так у статті 9 цього Закону передбачено, що нормативне регулювання здійснюється шляхом прийняття нормативно-правових актів, правил, державних та галузевих будівельних норм. Розроблення, затвердження, перегляд, внесення змін і скасування державних будівельних норм здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, містобудування та архітектури. Щодо питань стандартизації, зазначається, що центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, містобудування та архітектури, може бути замовником робіт з національної стандартизації за рахунок коштів державного бюджету [10].

У контексті публічних закупівель, державні стандарти України (ДСТУ) у будівельній галузі встановлюють вимоги до якості будівельних матеріалів, виробів та технологій, створюючи уніфіковану основу для оцінки відповідності пропозицій учасників торгів. Їх застосування у публічних закупівлях забезпечує об'єктивність критеріїв оцінки та запобігає дискримінації учасників.

Щодо стандартизації будівельної продукції, в Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI передбачено, що для будівельної продукції, яка надається на ринку та не охоплюється або не повністю охоплюється національними стандартами для цілей застосування Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку», можуть розроблятися та прийматися інші національні стандарти, за умови забезпечення якості та стабільності показників будівельної продукції, пов'язаних з її суттєвими експлуатаційними характеристиками. Перелік національних стандартів затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері будівництва, містобудування та архітектури. Перелік національних стандартів застосовується для цілей декларування показників будівельної продукції та здійснення державного ринкового нагляду і державного контролю за будівельною продукцією. Порядок застосування національних стандартів для будівельної продукції, що надається на ринку та не охоплюється або не повністю охоплюється національними стандартами для цілей застосування Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку», встановлюється Кабінетом Міністрів України. Так, Постановою Кабінету міністрів України № 1348 від 02.12.2022 р. затверджено «Порядок застосування національних стандартів для будівельної продукції», що надається на ринку та не охоплюється або не повністю охоплюється національними стандартами для цілей застосування Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку». Пунктом 4 цього Порядку передбачено, що національні стандарти, включені до переліку національних стандартів, застосовуються для цілей виготовлення, оцінки та перевірки стабільності показників, декларування показників будівельної продукції, маркування знаком відповідності технічним регламентам та національний стандарт розробляється відповідно до Закону України «Про стандартизацію» для будівельної продукції, не охопленої або не повністю охопленої національними стандартами для цілей застосування Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку», що є ідентичними відповідним гармонізованим європейським стандартам, суттєві характеристики якої впливають на забезпечення виконання основних вимог до будівель і споруд та яка виготовляється та призначена для використання за її призначенням споживачем (користувачем) в Україні.

Таким чином можна зробити висновок, що у контексті нормування та стандартизації адміністративно-правове регулюванні публічних закупівель у галузі будівництва крім правозастосування будівельних норм, стандартів та технічних регламентів, здійснюється правозастосування шляхом низки некодифікованих законодавчих актів, що яких належать Закони України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI, «Про будівельні норми» від 05.11.2009 № 1704-VI, «Про надання будівельної продукції на ринку» №850-IX від 02.09.2020 [11], «Про стандар-

тизацію» №1315-VII від 05.06.201 [12]., «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» №124-VIII від 15.01.2015. [13], а також Постанови Кабінету міністрів України № 1348 від 02.12.2022 «Про затвердження Порядку застосування національних стандартів для будівельної продукції, що надається на ринку та не охоплюється або не повністю охоплюється національними стандартами для цілей застосування Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку» [14].

При цьому, з огляду на посилання в вищезазначених законодавчих актах на гармонізацію нормативної бази України з нормативною базою Європейського Союзу [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14] слід зазначити про євроінтеграційний напрямок розвитку адміністративно-правового регулювання нормування, стандартизації та технічних регламентів у будівельних роботах та послугах у контексті сфери публічних закупівель.

Аналізуючи правовий статус будівельних норм та стандартів у контексті їх застосування у публічних закупівлях, можна зробити обґрунтований висновок, що вони виконують подвійну функцію: регулятивну (встановлення технічних вимог) та контрольну (забезпечення їх дотримання) [15].

Згідно із Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності», державні та галузеві будівельні норми, державні стандарти і правила (технічні регламенти) є складовою нормативно-правової бази у сфері будівництва та підлягають обов'язковому застосуванню суб'єктами містобудування під час проєктування та виконання будівельних робіт. Це означає, що під час здійснення публічних закупівель у сфері будівництва, технічні специфікації мають відповідати вимогам чинних нормативних документів та стандартів [10].

Водночас, Закон України «Про публічні закупівлі» передбачає, що технічні специфікації мають включати чіткий опис характеристик товарів, робіт чи послуг. Якщо деталізовані вимоги вичерпно сформулювати не можна, дозволяється робити посилання на міжнародні чи європейські стандарти, національні стандарти або інші нормативні технічні регламенти, за умови додавання фрази «або еквівалент». Це створює потенційні колізії у випадках, коли національні будівельні норми та стандарти не повністю гармонізовані з європейськими вимогами.

Важливою особливістю є те, що порушення вимог нормативів та стандартів у процесі виконання будівельних робіт та послуг може призвести не лише до адміністративної, але й до кримінальної відповідальності, що підвищує значущість їх належного врахування як на етапі планування відповідних закупівель, так і на етапі їх виконання (фактичного виконання будівельних робіт та послуг).

З урахуванням внутрішньої диференціації будівельної галузі та необхідності нормативного забезпечення її окремих підсекторів, у межах дисертаційного дослідження нами було здійснено класифікацію основних державних будівельних норм та національних стандартів, які застосовуються в рамках публічних закупівель залежно від типу об'єкта будівництва, а саме.

1. Житлове будівництво:

ДБН В.2.2-15:2019 «Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення» – державні будівельні норми для проектування та зведення житлових будинків (дані нормативи діють у взаємозв'язку із Постановою Кабінету Міністрів України № 903 від 23.06.2016 «Про затвердження Порядку виконання робіт у будівництві»).

2. Нежитлове будівництво:

ДБН В.2.2-9:2018 «Будинки і споруди. Громадські будинки та споруди. Основні положення» – регламентує проектування громадських будівель;

ДБН В.2.2-28:2010 «Будинки адміністративного та побутового призначення» – вимоги до проектування адміністративних і побутових будівель.

3. Інженерне будівництво (транспорт, мости, інфраструктура):

ДБН В.2.3-4:2015 «Автомобільні дороги. Частина І. Проектування. Частина ІІ. Будівництво» – визначає норми будівництва автомобільних доріг;

ДБН В.2.3-5:2018 «Вулиці та дороги населених пунктів. Зі Зміною № 1» – регламентує проектування вулиць у межах населених пунктів;

ДБН В.2.3-14:2006 «Мости та труби. Правила проектування» – правила проектування мостів і труб.

4. Будівельне виробництво та організація:

ДБН А.3.1-5:2016 «Організація будівельного виробництва» – правила організації процесів будівництва;

ДСТУ Б В.2.7-70-98 Матеріали будівельні. Метод випробування на розповсюдження полум'я (ГОСТ 30444-97);

ДСТУ Б А.1.1-27-94 Система стандартизації та нормування в будівництві. Матеріали будівельні. Дефекти. Терміни та визначення.

5. Інженерні вишукування та проєктна документація:

ДБН А.2.1-1-2008 «Вишукування, проектування і територіальна діяльність. Вишукування. Інженерні вишукування для будівництва» – вимоги до проведення вишукувальних робіт;

ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво» – структура та вимоги до проектної документації.

6. Реставрація та збереження архітектурних об'єктів культурної спадщини:

ДБН А.2.2-14:2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування».

7. Цивільний захист у будівництві:

ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» – нормативи для проектування укриттів і захисних споруд;

ДБН В.1.2-4:2019 «Система надійності та безпеки в будівництві. Інженерно-технічні заходи цивільного захисту» – вимоги до реалізації технічних заходів у надзвичайних ситуаціях;

ДБН Б.1.1-5:2007 «Система містобудівної документації. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження розділу інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони)».

8. Екологічне та енергоефективне будівництво:

ДБН В.1.2-11:2021 «Основні вимоги до будівель і споруд. Енергозбереження та енергоефективність»;

ДБН А.2.2-1:2021 «Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС)» [16, с. 94-97].

Такий підхід дозволяє здійснити систематизацію будівельних норм та стандартів за функціональним призначенням об'єктів будівництва, що, у свою чергу, дає змогу визначити комплекс правових і технічних вимог на всіх етапах реалізації проєктів. Крім того, це дозволяє оцінити рівень нормативної деталізації, що безпосередньо впливає на формування технічних специфікацій у межах документації з публічних закупівель. Запропонована класифікація охоплює основні напрями будівництва, які регламентують їх правовий і технічний супровід у процесі закупівельної діяльності.

У цьому контексті чинна нормативна база безпосередньо впливає на зміст і структуру вимог у сфері публічних закупівель, зокрема через технічні специфікації, які визначають характеристики предмета закупівлі. Замовники наділені правом встановлювати технічні вимоги, що перевищують мінімальні стандарти, передбачені державними будівельними нормами, однак такі вимоги повинні бути обґрунтованими з урахуванням функціонального призначення об'єкта закупівлі та техніко-економічної доцільності їх запровадження. У зв'язку з цим особливо актуальним постає питання врахування інноваційних рішень, які не завжди мають нормативне закріплення в чинних технічних документах, але можуть відповідати сучасним підходам до енергоефективності, екологічності або цифровізації будівельних процесів.

Показовим прикладом колізії між технічними нормами та процедурами публічних закупівель є ситуація з будівництвом енергоефективних будівель за державні кошти. Згідно з ДБН В.1.2-11:2021 «Основні вимоги до будівель і споруд. Енергозбереження та енергоефективність», нові будівлі повинні відповідати класу енергоефективності не нижче «С». Водночас, на практиці замовники часто формулюють технічні специфікації, вимагаючи клас «А» або «А+», що є вищими за мінімальні вимоги норм.

Така ситуація створює правову невизначеність: з одного боку, Закон України «Про публічні закупівлі» вимагає обґрунтованості технічних вимог, з іншого — застосування вищих стандартів енергоефективності відповідає стратегічним цілям енергонезалежності країни.

Зокрема, з огляду на швидкий розвиток технологій вітрових та сонячних електростанцій, геотермальних систем опалення та інших відновлювальних джерел енергії, необхідно ввести нові нормативи, які б регулювали проектування та інтеграцію таких технологій в будівельні об'єкти. Крім того, важливо посилити вимоги до технічних рішень в будівництві, що мінімізують негативний вплив на навколишнє середовище та життєдіяльність людини.

Цей приклад демонструє потребу у розробці методичних рекомендацій щодо обґрунтування технічних вимог, які перевищують мінімальні норми та стандарти, особливо в контексті забезпечення енергоефективності

Враховуючи такі приклади, важливою складовою механізму забезпечення належної якості будівельних робіт та послуг у сфері публічних закупівель є процедура підтвердження відповідності пропозицій учасників встановленим технічним вимогам. Така відповідність може бути засвідчена через надання сертифікатів відповідності, декларацій, технічних паспортів, а також результатів експертних оцінок, проведених акредитованими установами або профільними технічними комісіями.

Разом із тим, перевірка технічної відповідності на етапі оцінки тендерних пропозицій є об'єктивно може вважатися лише одним із елементів комплексної системи контролю за дотриманням будівельних норм, стандартів та регламентів. Така система повинна включати кілька рівнів: попередній контроль на етапі планування закупівлі, поточний моніторинг у процесі виконання робіт, а також контроль при прийманні та гарантійний контроль якості реалізованих об'єктів. Наявність багаторівневої структури контролю сприяє зменшенню ризиків порушення технічних вимог норм та стандартів,

підвищенню якості виконаних робіт та забезпеченню ефективного і—використання публічних коштів у сфері будівництва.

Отже, попередній контроль здійснюється через перевірку технічних специфікацій на відповідність чинним будівельним нормам та обов'язковим стандартам. Органи архітектурно-будівельного контролю мають право вимагати внесення змін до документації закупівлі у випадку виявлення невідповідностей.

Поточний контроль включає технічний нагляд за виконанням будівельних робіт, який здійснюється як власними силами замовника, так і через залучення спеціалізованих організацій. Особливої ваги набуває контроль дотримання технологічних процесів та використання матеріалів, що відповідають технічним специфікаціям.

Аналіз практики застосування технічних норм і стандартів у публічних закупівлях виявляє ряд системних проблем. Насамперед це недостатня гармонізація національних будівельних норм з європейськими стандартами, що створює бар'єри для участі іноземних підрядників у закупівлях.

Проблемою є також застарілість окремих технічних норм, які не враховують сучасних технологій та матеріалів. Це призводить до необхідності отримання технічних умов або спеціальних дозволів, що ускладнює процедури закупівель та може призвести до зловживань [3, с. 3].

Значною проблемою є недостатня кваліфікація працівників замовників у питаннях нормування та стандартизації, що призводить до помилок у формуванні технічних специфікацій та неефективного використання ~~бюджетних~~ публічних коштів.

Слід наголосити на тому, що розвиток системи нормування та стандартизації у сфері публічних закупівель будівельних робіт та послуг має відбуватися у напрямку гармонізації з європейськими стандартами та впровадження принципів функціонального нормування. Це передбачає перехід від детального регламентування технічних рішень (встановлення функціональних вимог) до результату.

Важливим напрямом є і розвиток системи технічної оцінки інноваційних рішень, що дозволить ефективно впроваджувати нові технології та матеріали у будівельну практику. Втім, це потребує створення спеціалізованих експертних органів та процедур технічної оцінки.

Доцільним напрямом розвитку системи контролю дотримання технічних норм у будівництві є впровадження цифрових технологій, зокрема інформаційного моделювання будівель (BIM). Застосування BIM-технологій дозволяє здійснювати моделювання будівельних процесів, а також забезпечувати автоматизовану перевірку відповідності проєктних рішень чинним нормативно-технічним вимогам.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що державні будівельні норми, галузеві будівельні норми та державні стандарти України відіграють ключову роль в адміністративно-правовому регулюванні публічних закупівель у галузі будівництва, виступаючи основою для формування технічних специфікацій та критеріїв оцінки пропозицій учасників торгів.

Система нормування та стандартизації у будівництві має складну некодифіковану структуру, що має на меті забезпечити комплексне регулювання всіх аспектів будівельної діяльності від проектування до введення об'єктів в експлуатацію. Ця система на даний час історично інтегрована у механізми публічних закупівель через систему обов'язкових технічних вимог.

Дослідження виявило основні проблеми застосування технічних норм у публічних закупівлях, включаючи недостатню гармонізацію з європейськими стандартами. Ці проблеми потребують системного вирішення через комплекс законодавчих та організаційних заходів.

Класифікація будівельних норм за галузевими напрямками демонструє високий ступінь спеціалізації технічного регулювання, що вимагає враховувати специфіку різних типів будівельних об'єктів та забезпечити належний рівень виконання будівельних робіт та послуг.

Перспективи розвитку системи нормування та стандартизації пов'язані з гармонізацією з європейськими стандартами, впровадженням функціонального підходу до нормування та використанням цифрових технологій для підвищення ефективності публічних закупівель у галузі будівництва.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на аналіз зарубіжного досвіду кодифікації та інтеграції технічних норм і стандартів у системи публічних закупівель та розробку пропозицій щодо адаптації кращих практик в українських умовах.

Література

1. Олюха В. Г. Господарсько-правові засоби оптимізації капітального будівництва у сучасній Україні : дис. … д.ю.н. : 12.00.04. Одеса, 2015. 470 с.

2. Миронець І. М. Адміністративно-правове регулювання будівельної діяльності в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т держ. податкової служби України. Ірпінь, 2012. 180 с.

3. Бевзенко В. С. Адміністративно-правова доктрина регулювання будівельної галузі в Україні: національне законодавство і практики та європейські стандарти. *Право України.* 2023. № 2. С. 1–8. URL: https://www.academia.edu/99762775

4. Малолітнева В.К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва, 2020. 456 с.

5. Кучеренко І. Г. Адміністративно-правові засади здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері публічних закупівель в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2021. 235 с.

6. Кушал І. Публічні закупівлі : навч. посіб. / І. Кушал ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Ф-т екон. та упр. Київ, 2023. 100 с. URL: https://dspace.snu.edu.ua/items/1058ec2d-5c02-4081-b8b0-6b9df25687f0/full

7. Закон України «Про будівельні норми» від 05.11.2009 № 1704-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку застосування будівельних норм, розроблених на основі національних технологічних традицій, та будівельних норм, гармонізованих з нормативними документами Європейського Союзу» від 23.05.2011 № 547 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547-2011-%D0%BF#Text

9. ДБН А.1.1-94:2010 Проектування будівельних конструкцій за Єврокодами. Основні положення. Зі Змінами № 1 та № 2. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=26630

10. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17

11. Закон України «Про надання будівельної продукції на ринку» від 02.09.2020 № 850-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-20#Text

12. Закон України «Про стандартизацію» від 05.12.2014 № 1315-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text

13. Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15.01.2015 № 124-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-19#Text

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.2022 №1348 р. «Про затвердження Порядку застосування національних стандартів для будівельної продукції, що надається на ринку та не охоплюється або не повністю охоплюється національними стандартами для цілей застосування Закону України «Про надання будівельної продукції на ринку» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1348-2022-%D0%BF#n12

15. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19

16. Левандовський Чеслав Чеславович. Адміністративно-правове регулювання публічних закупівель у галузі будівництва в Україні: дис. … докт. філос. наук: 081 «Право», 2025. 212 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.15

М. М. Лотоцький
аспірант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
orcid.org/0009-0009-5239-0681

СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розкриваються теоретичні та практичні аспекти визначення суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку) у сфері земельних відносин. Підкреслюється, що встановлення суб'єкта відіграє вирішальну роль у кваліфікації земельних правопорушень та персоналізації адміністративної відповідальності за їх учинення.

На підставі положень діючого адміністративно-деліктного законодавства зроблено висновок про те, що суб'єктом адміністративного правопорушення може вважатися лише фізична особа. Констатовано, що, попри широку популярність наукової концепції адміністративної відповідальності юридичних осіб, вона досі не отримала законодавчого закріплення та практичної реалізації. Окреслено перспективи запровадження адміністративної відповідальності юридичних осіб за правопорушення у сфері земельних відносин. Підтримано точку зору, згідно з якою, забезпечити ефективне регулювання всіх матеріально-правових та процесуальних аспектів адміністративної відповідальності юридичних осіб можна тільки шляхом прийняття концептуально нового законодавчого акту – Кодексу про адміністративні проступки.

Встановлено, що адміністративні правопорушення в сфері земельних відносин можуть вчинятися як загальними, так і спеціальними суб'єктами. Здійснено науково-правову характеристику спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин. адміністративні правопорушення в сфері земельних відносин

Констатовано відсутність системного підходу до визначення суб'єктів відповідальності у вітчизняному адміністративно-деліктному законодавстві. Зокрема, зазначається, що за порушення законодавства про Державний земельний кадастр до відповідальності притягується тільки одна група посадових осіб – державні реєстратори. Інші посадові особи з аналогічними повноваженнями (адміністратори центрів надання адміністративних послуг та уповноважені посадові особи виконавчих органів місцевого самоврядування) за чинним законодавство відповідальності не підлягають.

Стверджується, що такий стан суперечить принципу справедливості адміністративно-правового регулювання. Запропоновано зміни до чинного КУпАП, спрямовані на встановлення однакової міри відповідальності для всіх категорій посадових осіб, наділених повноваженнями щодо надання відомостей з Державного земельного кадастру.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративний проступок, кваліфікація правопорушень, склад адміністративного правопорушення, суб'єкт адміністративного правопорушення у сфері земельних відносин.

Lototskyi M. M. **SUBJECT OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS**

The article elucidates the theoretical and practical aspects of identifying the subject of an administrative offense (misdemeanor) within the realm of land relations. It emphasizes that the determination of the subject plays a decisive role in the qualification of land violations and the personalization of administrative liability for their commission.

Based on the provisions of the current administrative delict legislation, it is concluded that only a natural person can be regarded as the subject of an administrative offense. It is noted that despite the wide popularity of the scientific concept of administrative liability of legal entities, it has yet to receive legislative recognition and practical implementation. Prospects for introducing administrative liability of legal entities for offenses in the sphere of land relations are outlined. The viewpoint is supported whereby effective regulation of all substantive and procedural aspects of administrative liability of legal entities can only be ensured through the adoption of a conceptually new legislative act — the Code of Administrative Offenses.

It is established that administrative offenses in the field of land relations can be committed by both general and special subjects. A scientific and legal characterization of the special subjects of administrative offenses in the area of land relations is provided.

The absence of a systematic approach to defining subjects of liability in domestic administrative delict legislation is noted. In particular, it is indicated that for violations of the legislation on the State Land Cadastre, only one group of officials — state registrars — are held liable. Other officials with similar powers (administrators of administrative service centers and authorized officials of local self-government executive bodies) are not subject to liability under current legislation.

It is asserted that such a state of affairs contradicts the principle of fairness in administrative-legal regulation. Amendments to the current Code of Administrative Offenses are proposed, aimed at establishing equal liability measures for all categories of officials empowered to provide information from the State Land Cadastre.

Key words: administrative offense, administrative misconduct, qualification of offenses, corpus delicti of an administrative offense, subject of an administrative offense in the sphere of land relations.

© М. М. Лотоцький, 2025

Необхідною умовою кваліфікації адміністративного правопорушення та відкриття адміністративно-деліктного провадження є встановлення суб'єкта, винного у його вчиненні. «Відсутність суб'єкта означає відсутність складу адміністративного проступку в цілому, пише Т.О.Гуржій, – більше того, неможливість установлення суб'єкта адміністративного проступку взагалі виключає провадження у відповідній адміністративній справі. Ця обставина пояснюється величезною кількістю та порівняно низькою суспільною небезпекою адміністративних проступків. Зазвичай реальна шкода від адміністративного проступку є набагато меншою від витрат, які держава зазнала б у зв'язку з розшукуванням правопорушника [1, с. 240]».

Варто зауважити, що на сьогодні поняття «суб'єкт адміністративного правопорушення» є суто доктринальним. Попри всю свою практичну значущість, у вітчизняному адміністративно-деліктному законодавстві воно не тільки не визначається, але й узагалі не згадується. При описі ключових ознак суб'єкта адміністративного правопорушення в чинному КУпАП законодавець використовує синонімічний термін «особа», створюючи підґрунтя для дискусії про те, яку саме особу (фізичну чи юридичну) слід вважати таким суб'єктом.

Тим не менше, навіть поверхневий аналіз відповідних положень КУпАП дає підстави для висновку про те, що суб'єктом адміністративного правопорушення може вважатися лише фізична особа.

Так, наприклад, у ст. 12 КУпАП зазначається, що адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. Стаття 13 КУпАП урегульовує порядок застосування заходів впливу щодо неповнолітніх осіб, які вчинили адміністративні правопорушення. Водночас, ст.ст. 14–16 КУпАП визначають особливості притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб, власників (співвласників) транспортних засобів, військовослужбовців, осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, іноземців та осіб без громадянства. При цьому, ведучи мову про власників (співвласників) транспортних засобів, законодавець вказує, що такими власниками виступають: фізична особа або керівник (особа, яка виконує повноваження керівника) юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб (див.: ст.ст. 14-2 та 14-3 КУпАП) [2].

Втім, попри вельми недвозначний характер наведених положень КУпАП, деякі вітчизняні науковці обстоюють ідею про здатність юридичних осіб бути суб'єктами адміністративної відповідальності, а отже й суб'єктами адміністративних правопорушень. Як правило, своїх міркуваннях вони спираються на існування низки законодавчих актів, котрі передбачають застосування фінансових санкцій щодо юридичних осіб, які порушили встановлений порядок управління у певній галузі або сфері суспільного життя

Зокрема, В.В.Пахомов стверджує, що концепція адміністративної відповідальності юридичних осіб отримала втілення у Законі України від 14.10.1994р. №208/94-ВР «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування» [3], а також у Законі України від 24.02.1994р. №4004-XII «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (втратив чинність) [4], згідно з якими на підприємства, установи та організації можуть бути накладені фінансові санкції у вигляді штрафу. В обґрунтування даного твердження автор наводить праці ряду вітчизняних правників (Л. Мілімко, Ю. Чиж, С. Слюсаренко та ін.), в яких підкреслюється наявність у відповідальності юридичних осіб деяких ознак, притаманних саме адміністративній відповідальності, а також наголошує на адміністративно-правовому характері фінансових санкцій у вигляді штрафу [5, с. 50]. З точки зору В.В.Пахомова, це дозволяє вважати, що: «суб'єктами адміністративної відповідальності за проступки, передбачені, зокрема, статтями 52, 53-1, 53-3, 54, 55, 56 Кодексу України про адміністративні правопорушення, мають бути також і юридичні особи [5, с. 51]».

Зі свого боку, маємо зазначити, що станом на сьогодні ні діюче законодавство, ані сучасна правозастосовна (зокрема, юрисдикційна) практика не дають підстав для категоричного висновку про здатність юридичних осіб бути суб'єктом адміністративних правопорушень та адміністративної відповідальності.

По-перше, у законодавстві України немає прямої вказівки на існування адміністративної відповідальності юридичних осіб. Немає у ньому і положень, які б свідчили про адміністративну відповідальність юридичних осіб хоч і опосередковано, але безумовно (наприклад, таким могло б бути положення те, що за певне правопорушення на юридичну особу накладається адміністративне стягнення). Навпаки, в контексті регулювання деліктних відносин за участю юридичних осіб законодавець підкреслено уникає терміну «адміністративне стягнення», використовуючи натомість широкий спектр синонімічних понять, як-то: «санкції», «фінансові санкції», «заходи відповідальності», «заходи впливу», «стягнення», «штрафи» і т.п. [6, с. 114].

По-друге, як уже зазначалося вище, з цілого ряду положень КУпАП випливає, що суб'єк-

том адміністративного правопорушення може бути тільки фізична особа. Відповідні положення (насамперед, ст.ст. 10–16) КУпАП сформульовані у спосіб, який дозволяє поширювати їх дію на адміністративно-деліктні відносини, регламентовані не лише КУпАП, але й іншими законодавчими актами. Ці положення мають загальний характер, вони визначають засади функціонування всього інституту адміністративної відповідальності, а відтак – поширюються на всі випадки інституційного правозастосування. Про це, зокрема, йдеться у ч.3 ст. 2 КУпАП, згідно з якою: «Положення цього Кодексу поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена законами, ще не включеними до Кодексу [2]».

Таким чином, будь-які аргументи, засновані на тому, що адміністративна відповідальність юридичних осіб передбачена окремими галузевими законами (наприклад, Законом України «Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування»), виглядають дуже «крихкими» у світлі реалій правового регулювання.

По-третє, така фінансова санкція як штраф далеко не завжди має адміністративно-правовий характер. Покарання (стягнення) у вигляді штрафу передбачається санкціями і адміністративно-правових, і кримінально-правових, і цивільно-правових, і господарсько-правових норм. Фактично, накладення та стягнення штрафів здійснюється у різних галузевих «рамках», а відтак – не може слугувати надійним критерієм для диференціації різних видів юридичної відповідальності. У даному контексті не виглядають переконливими аргументи тих науковців, котрі обґрунтовують ідею про специфічний характер адміністративних штрафів, який, з одного боку, відрізняє їх від усіх інших штрафів, а, з іншого –дозволяє асоціювати їх виключно з адміністративною відповідальністю [7, с. 166–172]. Цілком очевидно, що, з точки зору мети і характеру, штраф як адміністративне стягнення мало чим відрізняється від однойменного кримінального покарання. Основна відмінність між ними полягає в тому, нормами якої саме галузі (адміністративного права чи кримінального права) регулюється їх застосування. Таким чином, у даному випадку не штраф є критерієм розмежування різних видів юридичної відповідальності, а навпаки – реалізація штрафу у рамках певного виду юридичної відповідальності дозволяє говорити про його галузеву (інституційну) специфіку.

По-четверте, висновок В.В.Пахомова про те, що суб'єктами адміністративних правопорушень (проступків) у сфері земельних відносин, передбачених КУпАП, мають бути визнані юридичні особи, дисонує з Рішенням Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. по справі № 1-22/2001 «Щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч.ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 КУпАП (справа про відповідальність юридичних осіб)», у якому вказано таке: «Певний період у правовій науці та законодавстві суб'єктами адміністративного проступку визнавалися як фізичні, так і юридичні особи. Проте в умовах панування державної форми власності накладення штрафів на юридичних осіб втрачали будь-який сенс, тому правова доктрина схилялась до недоцільності визнання підприємств, установ та організацій суб'єктами адміністративної відповідальності. Саме цю концепцію було реалізовано у прийнятому 7.12.1984 р. Кодексі УРСР про адміністративні правопорушення, за яким суб'єктом адміністративної відповідальності є лише фізична особа. Ця позиція законодавця залишилась незмінною, свідченням чого є численні доповнення, які вносились до КУпАП протягом усього часу його дії [8]».

Таким чином, доводиться констатувати, що на сьогодні концепція адміністративної відповідальності юридичних осіб не отримала законодавчого закріплення та практичної реалізації. З огляду на це, питання відповідальності юридичних осіб за адміністративні правопорушення наразі має радше теоретичний, аніж прикладний характер.

Даний висновок опосередковано підтверджується тим, що практично всі прибічники вищезгаданої концепції, наполягаючи на фактичному існуванні адміністративної відповідальності юридичних осіб та визнаючи здатність останніх бути суб'єктами адміністративних правопорушень, розглядають ознаки таких суб'єктів виключно крізь призму індивідуальної відповідальності (читай – відповідальності фізичної особи). Так, наприклад, В.В.Галунько стверджує, що суб'єкти адміністративної відповідальності можуть бути індивідуальними, так і колективними (юридичні особи), однак при цьому розкриває ознаки тільки індивідуальних суб'єктів [9, с. 491, 492]. Як правило, не вдаються до розкриття ознак колективних суб'єктів адміністративної відповідальності й інші прибічники концепції їх існування. З нашої точки зору, це свідчить про те, що концепція адміністративної відповідальності юридичних осіб не набула остаточної визначеності навіть на суто доктринальному рівні.

Безумовно, в силу своєї актуальності та масштабності потенційного впливу на розвиток вітчизняної юрисдикційної практики, дана концепція варта прискіпливої уваги. Тим не менше, у світлі існуючих реалій правового регулювання відповідальність юридичних осіб за правопорушення в сфері земельних відносин навряд чи може розглядатися як явище об'єктивної дійсності.

Що ж стосується перспектив законодавчого втілення концепту адміністративної відповідальності юридичних осіб (в т.ч., за правопорушення у сфері земельних відносин), то тут маємо зазначити наступне.

На сьогодні законодавство більшості держав – членів ЄС передбачає можливість притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності. «Досвід таких європейських країн як Німеччина, Італія, Португалія показує, що для припинення зростання правопорушень, скоєних корпораціями, вони пішли по шляху освоєння інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб [10, с. 409]», – пише Н.В. Бондарчук, відмічаючи, що цей інститут міцно укорінився не тільки в юридичній практиці Європейського Союзу, але й набув характеру загальносвітової тенденції. У багатьох країнах світу адміністративна відповідальність зарекомендувала себе як дієвий інструмент протидії правопорушенням юридичних осіб у публічно-адміністративній сфері [11, с. 89].

Під впливом окреслених тенденцій вітчизняна правова доктрина упродовж останніх років послідовно формувала теоретичне підґрунтя для імплементації концепту адміністративної відповідальності юридичних осіб в національне законодавство та юрисдикційну практику. Вагомий внесок у розвиток даного концепту здійснили А.В.Гуржій, Т.О.Гуржій, В. К. Колпаков, Д.М.Лукянець, В. В. Гордєєв, О.Т.Зима, Є.С.Герасименко, І.Й.Слубський та багато інших правників [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]. Їх спільними зусиллями ідея про запровадження адміністративної відповідальності юридичних осіб набула концептуального оформлення, перспектив для реалізації та широкого визнання.

Варто зазначити, що, попри загальну підтримку ідеї інституалізації адміністративної відповідальності юридичних осіб, сучасні вчені дещо по різному бачать перспективи її практичного втілення.

Зокрема, Т.М.Тимчишин наполягає на тому, що: «для забезпечення законності й ефективності притягнення до адміністративної відповідальності юридичної особи необхідно внести відповідні зміни до законодавчих актів, що регулюють діяльність із провадження у справах про адміністративні правопорушення [22, с. 188]».

З точки зору Л.Л.Савранчук, з цією метою потрібно систематизувати законодавство про відповідальність юридичних осіб шляхом розробки та прийняття низки комплексних законів, що регулюють всі аспекти відповідальності юридичних осіб, включаючи цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність [23, с. 383].

Найбільш перспективним напрямом правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб М.Р.Гарат вважає визначення засад такої відповідальності у чинному КУпАП. Для цього автор виробив широкий комплекс законодавчих пропозицій, які передбачають визнання юридичних осіб суб'єктами адміністративних правопорушень, встановлення їх вини, а також умов і особливостей їх притягнення до адміністративної відповідальності [6, с. 5]. Схожої позиції притримуються Л.В.Перова та М.С.Кузнєцов, які обгрунтовують доцільність: «чіткого визначення адміністративної відповідальності юридичних осіб як самостійної групи суб'єктів земельних правовідносин із врегулюванням нормами адміністративного права та закріпленням окремими положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення [24, с. 41]».

Та все ж, найбільш обґрунтованою вважаємо позицію тих фахівців (О.В.Запотоцька, В.В.Тімашов, Ю.Ю.Пустовіт, І.Г.Петрова), на думку яких, забезпечити ефективне регулювання всіх матеріально-правових та процесуальних аспектів адміністративної відповідальності юридичних осіб можна тільки шляхом прийняття концептуально нового законодавчого акту (кодексу) – Кодексу про адміністративні проступки [25, с. 85; 26, с. 181].

В теорії адміністративного права ознаки суб'єкта правопорушення (зокрема, вчиненого у сфері земельних відносин) прийнято поділяти загальні та спеціальні.

Загальними вважаються ознаки, властиві усім, без винятку, суб'єктам адміністративних правопорушень. Це, зокрема: осудність фізичної і досягнення нею віку адміністративної відповідальності (16 років). Загальні ознаки – характеризують особу порушника, як таку, що в силу свого рівня психологічного розвитку та поточного (на момент вчинення делікту) психічного стану, є здатною усвідомлювати протиправний та антисоціальний характер своєї поведінки, а також нести за свої дії адміністративну відповідальність [27, с. 135].

Водночас, спеціальні ознаки притаманні лише окремим суб'єктам, а точніше – лише суб'єктам окремих правопорушень. Такі ознаки випливають зі змісту конкретної адміністративно-деліктної норми, вони завжди обов'язкові для суб'єкта (суб'єктів) передбаченого нею правопорушення та завжди підлягають встановленню при кваліфікації.

Виходячи з цього, адміністративно-правова доктрина постулює тезу про те, що за відсутності в змісті адміністративно-деліктної норми вказівки на спеціальні ознаки суб'єкта правопорушення, суб'єктом такого правопорушення

може бути будь-яка особа, яка на момент вчинення посягання досягала 16-річного віку та перебувала у стані осудності.

Як свідчить аналіз норм про відповідальність за адміністративні правопорушення в сфері земельних відносин, відповідні правопорушення можуть як загальними, так і спеціальними суб'єктами.

Зокрема, до категорії загальних належать суб'єкти вчинення таких правопорушень, як: псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ч. 1 ст. 52 КУпАП); самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1 КУпАП); зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту (ст. 53-3 КУпАП); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 53-4 КУпАП); знищення межових знаків, пошкодження або знищення геодезичних пунктів і мереж (ст. 56 КУпАП); пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69 КУпАП); знищення або пошкодження лісоосушувальних канав, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74 КУпАП); порушення встановленого законом порядку отримання інформації з Державного земельного кадастру (ст. 188-47 КУпАП), а також невиконання законних розпоряджень, приписів посадових осіб органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель (ст. 188-56 КУпАП) [2].

У більшості перерахованих статей КУпАП спеціальні ознаки суб'єкта адміністративного правопорушення не конкретизовані (виняток становлять тільки ст. 53-5 і 53-6 КУпАП). Висновок про їх існування та обов'язковість здійснюється суто логічним шляхом – на підставі аналізу законодавчого опису того чи іншого делікту.

Аналіз норм про відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин змушує констатувати, вітчизняний законодавець не завжди застосовує системний підхід до визначення суб'єктів відповідальності за їх учинення [28]. Перше за все, це стосується ст. 53-6 КУпАП, якою передбачена відповідальність державних кадастрових реєстраторів за порушення встановлених законом строків внесення відомостей до Державного земельного кадастру, надання таких відомостей, вимагання не передбачених законом документів для внесення відомостей до Державного земельного кадастру та для надання таких відомостей [2]. Зі змісту цієї норми однозначно випливає, що єдино можливим суб'єктом перерахованих в ній правопорушень є державні реєстратори.

Разом з тим, відповідно до чинного земельного законодавства, функції щодо надання відомостей з Державного земельного кадастру покладаються не тільки на державних реєстраторів, а й на інших уповноважених посадових осіб. Зокрема, абз. 8 ч. 3 ст. 38 Закону України від 07.07.2011р. № 3613-VI «Про Державний земельний кадастр» вказує, що: «Надання відомостей з Державного земельного кадастру або мотивованої відмови в наданні таких відомостей за бажанням заявника здійснюється Державним кадастровим реєстратором, адміністратором центру надання адміністративних послуг, уповноваженою посадовою особою виконавчого органу місцевого самоврядування особисто заявнику або шляхом направлення зазначеними особами поштою цінним листом з описом вкладення та повідомленням про вручення чи у формі електронного документа засобами телекомунікаційного зв'язку [29]».

Таким чином, у вітчизняній юрисдикційній практиці склалася ситуація, коли за вчинення одного й того самого суспільно небезпечного діяння одна група посадових осіб (державні реєстратори) притягуються до адміністративної відповідальності, а інші (адміністратори центрів надання адміністративних послуг та уповноважені посадові особи виконавчих органів місцевого самоврядування) – ні. На наше переконання, таку ситуацію не можна вважати прийнятною, оскільки вона йде у розріз з принципом справедливості адміністративно-правового регулювання, який передбачає неупередженість, правильність, обґрунтованість та адекватність реагування держави на той або інший акт правової поведінки [30].

Висновки. У світлі зазначеного постає необхідність забезпечення системного підходу в правовому регулюванні адміністративної відповідальності за порушення законодавства про Державний земельний кадастр, зокрема, шляхом встановлення однакової міри відповідальності для всіх категорій посадових осіб, наділених повноваженнями щодо надання відомостей з Державного земельного кадастру.

З цією метою пропонуємо викласти ч. 1 ст. 53-6 КУпАП «Порушення законодавства про Державний земельний кадастр» у такій редакції:

«Порушення встановлених законом строків внесення відомостей до Державного земельного кадастру, надання таких відомостей, вимагання не передбачених законом документів для внесення відомостей до Державного земельного кадастру та для надання таких відомостей, – тягнуть за собою накладення штрафу на державних кадастрових реєстраторів, адміністраторів центрів надання адміністративних послуг, уповноважених посадових осіб виконавчих органів місцевого самоврядування від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Література

1. Гуржій Т.О. Суб'єкт адміністративного проступку: Відповіальність у публічному праві : монографія / [П.Андрушко, І.Безклубий, Т. Гуржій та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. К. «Грамота», 2014. С. 239–242.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (станом на 12 травня 1993 року). Харків, 1993. 200 с.

3. Про відповідальність підприємств, їх об'єднань, установ та організацій за правопорушення у сфері містобудування : Закон України від 14.10.1994 р. №208/94-ВР (редакція від 14.10.1994 р.). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80/ed19941014#Text

4. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994р. №4004-XII. *Відомості Верховної Ради* України. 1994. №27. С. 218.

5. Пахомов В.В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. *Наше право.* 2015. № 6. С. 46–53.

6. Гарат М.Р. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері містобудівної діяльності : дис. … доктора філософії : спец. 081 «Право» ; Державний торговельно-економічний університет. Київ, 2023. 265 с.

7. Гордійчук М. В., Котенко Н. М. Адміністративний штраф як вид адміністративного стягнення. *Право і суспільство*. 2023. №3. С. 166–172.

8. Рішення Конституційного Суду України від 30.05.2001 р. у справі № 1-22/2001 «Щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб)». Офіційний вісник України. 2001. № 24. Ст. 1076.

9. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: монографія / Галунько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. ; за заг. ред. В. Фелика та В. Курила. К.: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.

10. Бондарчук Н.В. Проблеми правового регулювання юридичної відповідальності за земельні правопорушення. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2011. №2. Том 24 (63). С.407–411.

11. Польщиков В. В. Інститут адміністративної відповідальності юридичних осіб в Україні та зарубіжних державах: порівняльно-правовий аналіз. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2015. № 15. Т. 1. С. 88–90.

12. Гуржій Т.О., Гуржій А.В. Удосконалення законодавства про відповідальність за адміністративні проступки. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2022. № 5. С. 78–87.

13. Гуржій Т. О. До питання про суб'єкта адміністративного делікту. *Вісник прокуратури*. 2007. № 10. С.109–112.

14. Гуржій Т.О. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин: перспективи розвитку. Вісник прокуратури. 2008. №8. С. 92–99.

15. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К.: Юрінком-інтер, 2004. 528 с.

16. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Склад адміністративного проступку. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 44 с.

17. Зима О. Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : дис… канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2001. 164 с.

18. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 35 с.

19. Герасименко Є. С. Питання реформування інституту адміністративної відповідальності : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2000. 21 с.

20. Слубський І. Й. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : автореф. : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 20 с.

21. Goncharuk, S., Kuzinienko, O., Berlach, A., Yarmaki, K., Gurzhii, T. Establishment of the institute of administrative responsibility in the legal system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2021. №1. P. 261–285.

22. Тимчишин Т. М. Окремі аспекти притягнення до адміністративної відповідальності юридичних осіб за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. №1. С. 186–188.

23. Савранчук Л.Л. Адміністративна відповідальність юридичних осіб в умовах воєнного стану в Україні: правові засади та практичні аспекти. In: Jurisprudence under martial law: conceptual dimension : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 355–389

24. Перова Л.В., Кузнєцов М.С. Сучасні виклики та інституційні проблеми настанняадміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2023. № 62. С. 39–42.

25. Пустовіт Ю.Ю., Запотоцька О.В., Тімашов В.В. Сьогодення адміністративної відповідальності юридичних осіб. *Держава та регіони*. 2020. №3(69). С. 82–86.

26. Петрова І.Г. Розвиток інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб на території України. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. №6-1. Т.1. С. 171–182.

27. Нефедова А. В. Спеціальні ознаки суб'єкта адміністративних проступків на автомобільному транспорті. **Актуальні проблеми** держави і права. 2019. № 82. С. 134–143.

28. Ярмиш О., Гуржій Т. Правове забезпечення земельної реформи в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.* 2014. № 1. С. 83–92.

29. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011р. № 3613-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 60. Ст. 2405.

30. Гуржій Т.О., Бодров Ю.В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 79. Т. 2. С. 42–48.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:347.918:340.12(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.16

О. Л. Мілоцький
аспірант
Київського університету інтелектуальної власності та права
orcid.org/0009-0007-5991-3786

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність та системну роль принципів правового регулювання примусового виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні. Акцент зроблено на визначенні принципу як вихідного положення, що поєднує теоретичну ідею та нормативний орієнтир, забезпечуючи узгодженість, стабільність і гуманістичну спрямованість правової системи. Обґрунтовано, що принципи права виконують методологічну функцію, виступаючи духовно-ціннісною та юридичною основою, на якій ґрунтуються правотворчість, правозастосування та тлумачення норм. У роботі здійснено класифікацію принципів на загальноправові, міжгалузеві та спеціальні, що забезпечує єдність і системність правового регулювання у сфері примусового виконання. Підкреслено, що серед них провідне місце посідають верховенство права, законність, справедливість, пропорційність, гласність, розумність строків, диспозитивність і право на оскарження, які гарантують баланс між ефективністю державного примусу та захистом прав особи. Визначено, що правове регулювання діяльності органів і осіб, уповноважених на виконання рішень, базується на принципах незалежності, неупередженості, професійної відповідальності, добросовісності та підзвітності. Окрему увагу приділено ролі принципів пропорційності й співмірності як засобу досягнення рівноваги між інтересами сторін виконавчого провадження, що забезпечує дотримання законності й недопущення зловживань владними повноваженнями. Проаналізовано адаптацію цих принципів в умовах воєнного стану, коли нормативне забезпечення набуває гнучкості, цілеспрямованості та соціальної орієнтованості, зберігаючи при цьому фундаментальні засади верховенства права, гуманізму та справедливості. Наголошено, що у період кризових викликів реалізація принципів права сприяє підтриманню правової стійкості держави, забезпеченню передбачуваності правозастосовної практики та зміцненню довіри до системи правосуддя. Принципи правового регулювання у сфері примусового виконання виконують системоутворюючу, стабілізуючу й координуючу функції, забезпечуючи цілісність, ефективність і справедливість правового порядку, а також гармонійне поєднання публічного інтересу з гарантіями прав і свобод людини.

Ключові слова: примусове виконання, виконавче провадження, принципи права, верховенство права, законність, справедливість, пропорційність, обов'язковість виконання рішень, гласність, диспозитивність, неупередженість, незалежність виконавців, захист прав людини, публічний інтерес, ефективність правового регулювання.

Milotskyi O. L. **PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF FORCED ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS AND DECISIONS OF OTHER BODIES IN UKRAINE**

The article examines the essence and systemic role of the principles of legal regulation of the enforcement of court decisions and decisions of other authorities in Ukraine. The emphasis is placed on defining the principle as a fundamental provision that combines a theoretical idea and a normative guideline, ensuring coherence, stability, and a humanistic orientation of the legal system. It is substantiated that the principles of law perform a methodological function, acting as a moral-value and legal foundation on which law-making, law enforcement, and interpretation of legal norms are based. The study classifies the principles into general legal, interbranch, and special ones, which ensure unity and systematicity of legal regulation in the field of enforcement. It is emphasized that among them, the leading role belongs to the rule of law, legality, justice, proportionality, publicity, reasonableness of terms, dispositivity, and the right to appeal, which guarantee a balance between the effectiveness of state coercion and the protection of individual rights. It is determined that the legal regulation of the activities of authorities and individuals authorized to enforce decisions is based on the principles of independence, impartiality, professional responsibility, good faith, and accountability. Particular attention is paid to the role of the principles of proportionality and commensurability as a means of achieving equilibrium between the interests of the parties to enforcement proceedings, ensuring legality and preventing abuse of power. The adaptation of these principles under martial law is analyzed, when the legal framework becomes more flexible, purposeful, and socially oriented while maintaining the fundamental principles of the rule of law, humanism, and justice. It is noted that during periods of crisis challenges, the implementation of legal principles contributes to maintaining the legal stability of the state, ensuring the predictability of law enforcement practices, and strengthening public trust in the justice system. The principles of legal regulation in the field of enforcement perform system-forming, stabilizing, and coordinating functions, ensuring the integrity, efficiency, and justice of the legal order, as well as the harmonious combination of public interest with guarantees of human rights and freedoms.

Key words: accountability, commensurability, dispositivity, effectiveness of legal regulation, enforcement, enforcement proceedings, good faith, impartiality, independence of enforcers, justice, legality, proportionality, protection of human rights, public interest, rule of law.

© О. Л. Мілоцький, 2025

Вступ. Принципи правового регулювання становлять одну з ключових категорій сучасної юридичної науки, оскільки саме вони визначають внутрішню логіку, зміст і спрямованість усієї правової системи. У сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів принципи набувають особливого значення, адже регламентують баланс між владними повноваженнями держави та правами учасників виконавчого провадження. Їхня дія забезпечує узгодженість процедур, передбачуваність правозастосування й стабільність функціонування механізму виконання судових актів. Вони не лише формують нормативну основу діяльності виконавчих органів, але й відображають морально-ціннісний зміст правового регулювання.

У контексті адміністративного права принципи виконують системоутворюючу функцію, забезпечуючи належне врядування, законність і підзвітність публічної влади. Їх дотримання гарантує реалізацію конституційних засад верховенства права, гуманізму, рівності перед законом і поваги до прав людини. Зокрема, у сфері виконавчого провадження вони визначають межі дискреції виконавців, запобігають свавіллю та зловживанням владними повноваженнями. Правильне розуміння і застосування принципів забезпечує прозорість та ефективність діяльності державної виконавчої служби й приватних виконавців. Крім того, принципи є методологічним орієнтиром для удосконалення законодавства, спрямованого на підвищення якості правозастосування та довіри до системи правосуддя.

Проблематика правового регулювання примусового виконання судових рішень полягає у необхідності забезпечення одночасно ефективності державного примусу та захисту прав і свобод людини. На практиці часто виникають конфлікти між потребою в оперативному виконанні рішень і дотриманням вимог законності та пропорційності. Залишається актуальною проблема перевищення повноважень виконавців, зловживання засобами примусу, затягування процедур або вибіркового застосування законодавства. Додаткові труднощі спричиняє відсутність чітких критеріїв співмірності заходів виконання, що ускладнює забезпечення рівноваги між інтересами сторін виконавчого провадження.

Особливу роль у забезпеченні належного виконання рішень відіграє система загальноправових, міжгалузевих і спеціальних принципів. Їхня сукупність створює цілісну нормативну структуру, у межах якої реалізується державний примус із дотриманням стандартів прав людини. Загальноправові принципи верховенство права, законність, справедливість, рівність і гуманізм формують етичний фундамент правового регулювання. Міжгалузеві засади, зокрема об'єктивність, гласність і доступність, забезпечують неупередженість і відкритість діяльності виконавчих органів. Спеціальні принципи, як-от диспозитивність, розумність строків, співмірність і право на оскарження, надають правовій системі гнучкості й практичної ефективності.

В умовах воєнного стану питання реалізації принципів права у сфері примусового виконання набуває особливої актуальності. Соціально-економічна нестабільність, обмеження ресурсів і зростання кількості виконавчих справ вимагають адаптації правового регулювання до надзвичайних обставин. Водночас зберігається потреба у дотриманні ключових засад законності, пропорційності, гуманізму й захисту прав людини. Внесення тимчасових змін до законодавства щодо організації діяльності державних і приватних виконавців підтверджує важливість принципів як механізму гнучкого, але правомірного реагування на кризові виклики. Реалізація цих засад дозволяє забезпечити безперервність правосуддя, підтримати правову стійкість держави та зберегти довіру громадян до системи правового регулювання навіть у надзвичайних умовах.

Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення ролі принципів права в умовах трансформації правової системи України, зокрема у сфері примусового виконання рішень. У період реформування судової влади, децентралізації та інтеграції в європейський правовий простір важливо забезпечити ефективне поєднання державного примусу з гарантіями прав людини. Системне дослідження принципів правового регулювання дозволяє сформувати узгоджену модель правозастосування, що ґрунтується на справедливості, пропорційності та правовій визначеності. Актуальність теми також підсилюється потребою у вдосконаленні нормативного забезпечення діяльності органів виконавчої служби, підвищенні стандартів добросовісності та прозорості правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Показується, що проблематику принципів правового регулювання виконавчого провадження досліджували В. Галунько, Х. Гнот, Н. Грабар, С. Данієлян, Т. Мінка, Н. Сергієнко, О. Уварова, І. Француз, Є. Шиман та ін. Аналізують як теоретичні засади, так і практичні засоби реалізації принципів у сфері примусового виконання судових рішень. Ці вчені звертають увагу на роль принципів як засобів балансування між ефективністю державного примусу й гарантіями прав людини, виокремлюючи співмірність, пропорційність та гласність як пріоритетні напрями розвитку виконавчого процесу.

Мета статті є на основі теорії права, правових наук та аналізу чинного законодавства України розкрити зміст, класифікацію й значення принципів правового регулювання примусового виконання судових рішень та рішень інших органів, визначивши їх роль у забезпеченні законності, справедливості та балансу між публічним інтересом і правами людини.

Виклад основного матеріалу. Поняття «принцип» охоплює узагальнене вихідне положення, що лежить в основі певної системи знань, теорії, напряму чи діяльності. Воно відображає закономірність або ідею, яка визначає структуру та спрямованість наукового, ідеологічного чи практичного підходу. Як категорія мислення, принцип є базовим орієнтиром для пізнання, оцінки явищ і побудови логічних висновків. У більш прикладному вимірі він позначає спосіб або основу організації, за якою здійснюється створення чи функціонування системи, процесу чи об'єкта. У сфері соціальної поведінки принцип виступає внутрішнім переконанням, нормою або правилом, що визначає моральні чи професійні дії особи. Поняття «принцип» поєднує інтелектуально-ціннісну та нормативно-організаційну функції, забезпечуючи єдність теоретичної та практичної діяльності людини [1]. В контексті написання нашої роботи найбільш доречним є тлумачення поняття «принцип» як основного вихідного положення, що визначає зміст, спрямованість і логіку правового регулювання. У цьому контексті принцип виступає не лише теоретичною ідеєю, а й нормативним орієнтиром, який забезпечує цілісність і послідовність правової системи. Він формує підґрунтя для тлумачення норм права, правозастосування та правотворчості. Отже, у правознавстві «принцип» доцільно розглядати як фундаментальну засаду, на якій ґрунтується юридична діяльність і реалізація публічного інтересу.

В теорії права принципи становлять фундаментальні, найбільш загальні й стійкі засади правової системи, які відображають її ціннісну, моральну та соціальну природу. Вони визначають напрями формування, тлумачення та застосування норм, виступаючи орієнтирами для правотворчої і правозастосовчої діяльності. Принципи забезпечують узгодженість і єдність системи права, перетворюючи окремі правові норми на цілісну структуру, спрямовану на реалізацію справедливості й захист суспільних цінностей. Їхнім змістом є найвищі ідеї, що мають пріоритет над нормами права та визначають їхній дух. Вони формуються на основі суспільних переконань, історичного досвіду, правової культури й відображають загальнолюдські уявлення про добро, рівність і свободу. Принципи права виступають мірилом правомірності поведінки, орієнтуючи діяльність суб'єктів права на досягнення публічного блага. Вони є системоутворюючими ідеями, що забезпечують стабільність, послідовність і гуманістичну спрямованість усього правового регулювання [2, С. 123–133].

Принципи адміністративного права є фундаментальними засадами, що визначають зміст, спрямованість і межі публічного адміністрування, забезпечуючи узгодженість дій адміністративних органів із правами людини та верховенством права. Вони формують нормативно-ціннісну основу, яка гарантує законність, справедливість, рівність, пропорційність і підзвітність публічної влади. Ключове місце серед них займає принцип верховенства права, що передбачає пріоритет природних прав людини над державними інтересами, а також вимагає від органів влади діяти в межах повноважень і на підставі закону. Принципи належного врядування відкритість, прозорість, участь, ефективність, доброчесність і повага до прав людини забезпечують демократичний характер державного управління. Їх застосування сприяє зміцненню довіри громадян до публічної влади, розвитку відповідального врядування та запобіганню корупції. Важливою є юридична визначеність, що дозволяє громадянам передбачати наслідки своїх дій і захищати легітимні очікування. Рівність перед законом і заборона дискримінації гарантують справедливе ставлення до кожного, а доступ до правосуддя можливість ефективного захисту порушених прав. Отже, система принципів адміністративного права формує етичну, правову й організаційну основу діяльності держави, орієнтовану на служіння суспільству та утвердження публічного інтересу [3, С. 50–80].

Принцип у праві є вихідним положенням, що визначає зміст, спрямованість і логіку правового регулювання, поєднуючи теоретичну ідею з нормативним орієнтиром, який забезпечує цілісність правової системи. Принципи права становлять фундаментальні, загальні та стійкі засади, що відображають моральні, соціальні й ціннісні орієнтири суспільства. Вони формують підґрунтя для тлумачення, застосування й створення правових норм, спрямовуючи їх на досягнення справедливості, законності й публічного блага. Принципи адміністративного права конкретизують ці засади у сфері публічного адміністрування, забезпечуючи узгодженість дій влади з правами людини та верховенством права. Ключову роль відіграють принципи законності, пропорційності, підзвітності, рівності та належного врядування, які гарантують демократичність і прозорість управлінських процесів. Вони сприяють формуванню правової держа-

ви, що ґрунтується на довірі громадян і захисті їхніх легітимних очікувань. Отже, система принципів виступає основою стабільності, послідовності та гуманістичної спрямованості всього правового регулювання і діяльності публічної влади.

На доктринальному рівні О. Уварова розкрила філософсько-правову природу принципів права як основоположних засад, що поєднують природно-правовий і позитивістський підходи до праворозуміння. Підкреслюється що принципи права мають подвійну природу вони одночасно відображають моральні цінності суспільства й забезпечують нормативну визначеність правового регулювання. Принципи виступають містком між правом і мораллю, слугуючи критерієм справедливості та законності, особливо у випадках, коли норми права не дають чіткої відповіді. Уварова зазначає, що історично принципи права визнавалися джерелом права ще в античній і римській юриспруденції, набуваючи значення у процесі тлумачення та заповнення прогалин у законодавстві. У сучасному розумінні вони визначають спрямованість правозастосування, забезпечуючи баланс між правовими нормами та загальнолюдськими цінностями. Особливе значення має їхнє нормативне визнання в судовій практиці, що підтверджує інтеграцію моральних засад у правову систему. Принципи права розглядаються як самостійне джерело права, що забезпечує справедливість, гуманізм і узгодженість правового регулювання [4].

С. Данієлян проаналізував змістовне наповнення поняття «принципи права» як універсальних регуляторів суспільних відносин, що поєднують ідеї природного права та юридичного позитивізму. Розмежовується два типи правових принципів правові принципи-ідеї та норми-принципи права, підкреслюючи їх підвищену імперативність і системоутворюючу роль у правовому регулюванні. З позицій природного права принципи визнаються вихідними положеннями, які мають вищу юридичну силу, тоді як позитивістський підхід розглядає їх як рівнозначні звичайним нормам, наділені юридичною силою лише у разі нормативного закріплення. Наголошується, що принципи виступають не лише декларативними ідеями, а й конкретними правилами поведінки, що визначають напрями правотворчості та правозастосування. Визначено два алгоритми формування принципів висхідний (через практику суспільних відносин) і низхідний (через законодавче формулювання). Особливу увагу приділено судовій практиці, де принципи права дедалі частіше використовуються як підґрунтя для доктриналізації правових позицій Верховного Суду. Принципи права розглядаються, як основа єдності нормативного масиву, що забезпечує баланс між стабільністю правової системи та її динамічним розвитком [5].

Х. Гнот розкрила сутність і систему принципів забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань в Україні, які становлять нормативну та ідеологічну основу діяльності Державної кримінально-виконавчої служби. Наголошується, що ці принципи випливають із положень Конституції України, Кримінально-виконавчого кодексу та міжнародних стандартів, зокрема Європейських пенітенціарних правил. До ключових віднесено законність, гуманізм, справедливість, рівність засуджених перед законом, демократизм, взаємну відповідальність держави й засудженого, диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань. Особливе значення має принцип невідворотності виконання судового рішення, який забезпечує обов'язковість і точність реалізації вироку як гарантію законності. Принцип гуманізму спрямований на поєднання дисциплінарних вимог із повагою до прав людини та умовами ресоціалізації. Рівність засуджених тлумачиться як єдність умов відбування покарання без дискримінації за соціальними чи іншими ознаками. Диференціація та індивідуалізація підкреслюють необхідність урахування особистих характеристик кожного засудженого. Доводиться, що реалізація цих принципів утверджує верховенство права й підвищує ефективність функціонування системи виконання судових рішень [6].

Є. Шиман проаналізував принцип співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями у виконавчому провадженні як спеціальний галузевий принцип. Підкреслюється, що сутність цього принципу полягає у досягненні балансу між примусом державного виконавця і правами боржника, забезпеченні справедливості та пропорційності дій виконавця щодо мети виконання рішення. Принцип співмірності розглядається не лише як обмеження надмірного втручання у права боржника, але й як гарантія ефективності виконання судових рішень у частині забезпечення прав стягувача. Доводиться необхідність законодавчого закріплення окремої статті, яка б розкривала зміст цього принципу та визначала критерії співмірності. До таких критеріїв він відносить законність дій виконавця, спрямованість заходів на досягнення фактичного виконання рішення, а також заборону застосовувати непропорційні засоби впливу. Автор підтримує позицію Верховного Суду, за якою співмірність дій виконавця визначається тим, наскільки вони сприяють виконанню остаточного рішення. Принцип співмірності виступає ключовою

гарантією балансу між ефективністю виконання рішень і дотриманням прав учасників виконавчого провадження, що утверджує верховенство права у сфері примусового виконання [7].

І. Француз розкрив принципи діяльності з примусового виконання судових рішень в Україні як багаторівневу систему правових засад, що забезпечують законність, справедливість і гуманність виконавчого процесу. Класифікуються принципи на загальноправові, міжгалузеві та спеціальні, визначаючи їхню єдність і взаємозалежність. До загальноправових віднесено верховенство права, рівність, гуманізм і справедливість, які формують морально-ціннісну основу діяльності виконавчих органів і гарантують дотримання прав людини. Міжгалузеві принципи універсальності, всебічності та доступності покликані забезпечити неупередженість, рівність сторін та доступ до правосуддя на всіх етапах примусового виконання. Спеціальні принципи, закріплені у статті 2 Закону України «Про виконавче провадження» [8], охоплюють обов'язковість виконання рішень, законність, диспозитивність, гласність, розумність строків, співмірність заходів примусу та право на оскарження. Вказується, що саме системна дія цих принципів гарантує ефективність, прозорість і підзвітність виконавчого процесу. Наголошується, що їх реалізація вимагає узгодженості норм законодавства з конституційними положеннями та демократичними стандартами [9].

Отже, на доктринальному рівні принципи права розглядаються як фундаментальні засади, що поєднують природно-правовий і позитивістський підходи, виступаючи містком між правом і мораллю. Вони мають подвійну природу, оскільки водночас відображають моральні цінності суспільства та забезпечують нормативну визначеність правового регулювання. У правовій системі принципи виконують функцію орієнтира для тлумачення і заповнення прогалин у законодавстві, визначаючи напрям правозастосування та правотворчості. У сфері примусового виконання рішень вони забезпечують баланс між владними повноваженнями держави та захистом прав людини, поєднуючи вимоги законності, справедливості й пропорційності. Принципи формують цілісну структуру правового регулювання, у якій загальноправові, міжгалузеві та спеціальні засади взаємодіють і забезпечують ефективність правозастосування. Їхнє нормативне визнання у законодавстві та судовій практиці гарантує єдність і стабільність правової системи. Загалом принципи виступають джерелом права, що забезпечує гармонію між нормою, справедливістю та публічним інтересом.

На законодавчому рівня Закон України «Про виконавче провадження» визначає, що виконавче провадження є завершальною стадією судового процесу, спрямованою на примусове виконання судових рішень та рішень інших органів, яке здійснюється у межах повноважень, установлених Конституцією та законами України. У статті 2 закріплено засади (принципи) виконавчого провадження, які становлять його правову основу. До них віднесено: верховенство права, що забезпечує дотримання конституційних гарантій; обов'язковість виконання рішень, як невід'ємну умову правопорядку; законність, яка зобов'язує діяти лише на підставі та в межах закону; диспозитивність, що гарантує реалізацію прав сторін у процесі виконання; справедливість, неупередженість та об'єктивність, як критерії оцінки дій виконавців; гласність і відкритість виконавчого провадження, які забезпечують прозорість процедур; розумність строків, що гарантує оперативність виконання; співмірність заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог, що забезпечує баланс інтересів сторін; а також право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності виконавців. Сукупність цих принципів визначає правовий зміст, порядок і межі діяльності органів та осіб, що здійснюють примусове виконання [8].

Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» визначає правові засади організації та діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, спрямовані на забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень. Відповідно до статті 4, діяльність цих органів і осіб ґрунтується на таких принципах: верховенства права, законності, незалежності, справедливості, неупередженості та об'єктивності, обов'язковості виконання рішень, диспозитивності, гласності та відкритості виконавчого провадження і його фіксування технічними засобами, розумності строків виконавчого провадження, а також співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями. Закон встановлює обов'язок державних і приватних виконавців діяти сумлінно, поважати права учасників виконавчого провадження та не розголошувати професійну таємницю. Гарантується їхня незалежність від будь-якого незаконного впливу чи втручання з боку органів влади, політичних партій чи посадових осіб. Визначено, що правовою основою діяльності виконавців є Конституція України, цей Закон, міжнародні договори та інші нормативно-правові акти. Крім того, закон передбачає обов'язок вживати всіх заходів для запобігання конфлікту інтересів під час виконання рішень [10].

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливос-

тей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану» визначає тимчасові засади діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців у період воєнного стану. У Законі закріплено, що перевірки діяльності приватних виконавців обмежуються лише випадками, коли виникають сумніви щодо фактичного здійснення ними своєї діяльності. Передбачено можливість заміщення приватного виконавця іншим виконавцем у разі його тимчасової відсутності, а також встановлено порядок укладення договорів про заміщення без погодження із стягувачем. Визначено особливості зміни виконавчого округу приватним виконавцем у зв'язку з активними бойовими діями або окупацією територій. Законом регламентовано право боржників на здійснення видаткових операцій у межах визначених сум, а також обмеження щодо арештів коштів на рахунках для забезпечення життєво необхідних витрат. Передбачено зупинення вчинення виконавчих дій у певних категоріях справ, зокрема щодо підприємств оборонно-промислового комплексу, органів військового управління та осіб, які постраждали від бойових дій. Законом також заборонено відкриття виконавчих проваджень і вжиття заходів примусового виконання рішень на територіях, де ведуться активні бойові дії або тимчасова окупація [11].

Отже, на законодавчому рівні визначено комплекс правових засад, що регулюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів в Україні. Нормами встановлено обов'язковість виконання рішень, верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, гласність та розумність строків виконавчого провадження. Закріплено вимогу дотримання співмірності заходів примусу з обсягом вимог, що забезпечує баланс між правами сторін. Передбачено незалежність виконавців, їхню професійну відповідальність і заборону будь-якого незаконного втручання в їхню діяльність. Особливу увагу приділено дотриманню прав боржників, прозорості процедур та запобіганню конфлікту інтересів. У період воєнного стану встановлено додаткові гарантії обмеження перевірок, можливість заміщення виконавців, зміну виконавчих округів і зупинення окремих виконавчих дій у зонах бойових дій. Сукупність цих положень формує систему принципів правового регулювання примусового виконання, спрямовану на забезпечення законності, пропорційності та захисту прав людини.

Висновки. Отже, принцип у правовому регулюванні виступає вихідним положенням, що визначає зміст і спрямованість усієї системи права. Його природа поєднує теоретичну ідею з нормативним орієнтиром, що забезпечує єдність правотворчості, тлумачення та застосування норм. У сфері правового регулювання принципи виконують функцію методологічного ядра, яке надає узгодженості та стабільності правовим відносинам. Вони закладають ціннісні орієнтири, що відображають уявлення суспільства про справедливість, свободу та відповідальність. Завдяки цьому принципи права забезпечують не лише формальну законність, а й моральну легітимність правового порядку. Вони мають універсальний характер і виступають основою для гармонізації правових систем у контексті демократичного розвитку держави. Отже, принципи є базовою конструкцією, що інтегрує норми права у цілісну, узгоджену систему.

Принципи права мають подвійний зміст філософсько-ціннісний та нормативно-практичний. З одного боку, вони формують духовно-моральний фундамент права, що спирається на ідеї гуманізму, рівності, справедливості й верховенства права. З іншого боку, вони набувають юридичного значення як норми вищого рівня, які визначають логіку формування законодавства й спрямовують правозастосування. У системі права принципи виконують функцію орієнтира для розв'язання правових колізій і заповнення прогалин у законодавстві. Вони забезпечують послідовність і стабільність правового регулювання, слугуючи еталоном для оцінки правомірності поведінки суб'єктів. Саме через реалізацію принципів досягається узгодженість між нормою права та її ціннісним змістом.

Система принципів правового регулювання примусового виконання судових рішень охоплює загальноправові, міжгалузеві та спеціальні засади. Їхня єдність забезпечує узгодженість дій органів примусового виконання, законність і захист прав сторін виконавчого провадження. Загальноправові принципи, такі як верховенство права, справедливість, рівність і гуманізм, надають етичного змісту всій системі виконання рішень. Міжгалузеві засади, серед яких доступність, об'єктивність і всебічність, гарантують прозорість і неупередженість процедур. Спеціальні принципи, як-от обов'язковість виконання рішень, диспозитивність, гласність і співмірність заходів примусу, формують механізм реалізації законності. Їхня взаємодія створює збалансовану правову конструкцію, яка спрямована на ефективність і захист публічного інтересу.

Правове регулювання діяльності виконавців базується на поєднанні законності, професійної незалежності та відповідальності. Основні засади вимагають від суб'єктів виконання діяти

неупереджено, добросовісно й у межах визначених повноважень. Гарантується захист від зовнішнього впливу та втручання, що зміцнює інституційну незалежність виконавчої системи. Принципи гласності, відкритості та пропорційності забезпечують прозорість процедур і рівність сторін. Водночас вимога дотримання співмірності заходів примусу з обсягом вимог слугує запобіжником від зловживань владними повноваженнями. Усе це формує умови для справедливого, ефективного та людяного виконання судових рішень.

У період воєнного стану система правового регулювання примусового виконання набуває адаптивного характеру, зберігаючи при цьому основоположні принципи. Тимчасові норми спрямовані на забезпечення безперервності виконання рішень і водночас захисту прав учасників процесу в умовах надзвичайних обставин. Обмеження перевірок, можливість заміщення виконавців, гнучкість у зміні виконавчих округів та зупинення окремих дій відображають принципи доцільності, пропорційності та гуманізму. Право боржників на користування мінімальними коштами для життєвих потреб демонструє пріоритет соціальної справедливості навіть у кризових умовах. Усі ці положення зберігають баланс між потребою держави у виконанні рішень і захистом прав людини. Такий підхід підсилює правову стійкість системи та забезпечує її відповідність конституційним засадам.

Сукупність доктринальних і законодавчих положень свідчить, що принципи правового регулювання примусового виконання є системоутворюючим чинником усієї виконавчої діяльності. Вони забезпечують поєднання законності, ефективності та справедливості в реалізації судових рішень, формуючи правовий простір, заснований на верховенстві права. У межах цієї системи кожен принцип виконує конкретну функцію від етичного орієнтиру до нормативного обов'язку. Їхня взаємодія створює гармонійну модель, у якій державна примусовість поєднується з повагою до прав людини. Такий підхід гарантує баланс між публічним інтересом і правовими гарантіями особи. У результаті формується цілісна концепція правового регулювання, що забезпечує передбачуваність, пропорційність і довіру до правосуддя.

Література

1. Принцип // Словник української мови: Slovnyk.ua. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF

2. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. По-гребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків. : Право, 2015. 368 с.

3. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

4. Уварова О. Загальні принципи права та їх роль у правозастосуванні з позицій природно-правового і позитивістського підходів до права / О. Уварова // Вісник Академії правових наук України. 2008 р. №2(53). – Харків. : Право, 2008. – С. 244–252.

5. Данієлян С. А. До питання змістовного наповнення поняття «принципи права» / С. А. Данієлян // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2021. Вип. 51. С. 180–184. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2021_51_38

6. Гнот Х. Я. Принципи забезпечення виконання судових рішень установами виконання покарань в Україні / Х. Я. Гнот // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. – С. 441–446

7. Шиман Є.О. Принцип співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями у виконавчому провадженні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 83, ч. 1. С. 277–283. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.41

8. Про виконавче провадження: Закон України. Перелік від 2 червня 2016 № 1404-VIII. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1404-19

9. Француз І. Г. Принципи діяльності з примусового виконання судових рішень в Україні: теоретико-прикладні питання. Правничий вісник Університету «КРОК». 2017. Вип. 26. С. 102–110

10. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016 № 1403-VIII. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1403-19

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану : Закон України від 11 квітня 2023 № 3048-IX. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3048-20

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.17

О. В. Могила
кандидат юридичних наук
orcid.org/0009-0006-1098-0032

А. В. Капелюха
доктор філософії в галузі права
orcid.org/0009-0007-9867-5311

ПОРЯДОК ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З МІНІСТЕРСТВОМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У КОНТЕКСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Акцентовано увагу, що взаємодія Національної поліції з МВС України щодо матеріально-технічного забезпечення реалізується в чітко визначеному порядку, який становить сукупність закріплених нормами чинного законодавства послідовних дій організаційного, управлінського, економічного характеру, які мають здійснити вказані суб'єкти задля забезпечення поліції всіма необхідними ресурсами.

Виокремлено ключові етапи такого порядку та надано їх характеристику. Визначення потреб поліції в матеріально-технічних засобах визнано процесом виявлення, аналізу й обґрунтування необхідного обсягу ресурсів, які забезпечують ефективне виконання завдань, покладених на Національну поліцію України. Цей процес передбачає оцінку наявних ресурсів, урахування поточних і перспективних загроз безпеці, а також відповідність технічних засобів сучасним стандартам і технологіям. Підкреслено, що планування є важливим етапом взаємодії Національної поліції з Міністерством внутрішніх справ у сфері матеріально-технічного забезпечення. На цьому етапі узгоджуються потреби поліції з можливостями та пріоритетами державної політики у сфері безпеки. Планування передбачає оцінку майбутніх викликів, а також подальше прогнозування необхідного рівня ресурсів та формування конкретних пропозицій щодо їх обсягів і напрямів використання.

Зазначено, що взаємний контроль як етап взаємодії Національної поліції з МВС України у сфері матеріально-технічного забезпечення є важливим елементом забезпечення прозорості, ефективності та відповідності спільних дій обох структур. У цьому контексті взаємний контроль передбачає не лише перевірку фактичного стану постачання, зберігання та використання матеріальних ресурсів, а й узгодження управлінських рішень, що впливають на забезпечення потреб поліції в техніці, обладнанні, спорядженні та інших матеріальних засобах. Він реалізується як у формі регулярного звітування й моніторингу, так і шляхом службових перевірок, аудитів.

Ключові слова: Національна поліція України, Міністерство внутрішніх справ, взаємодія, порядок взаємодії, матеріально-технічне забезпечення, ефективність.

Mohyla O. V., Kapeliukha A. V. **PROCEDURE FOR INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE WITH THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS IN THE CONTEXT OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT**

It is emphasized that the interaction of the National Police with the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding material and technical support is implemented in a clearly defined procedure, which constitutes a set of sequential actions of an organizational, managerial, and economic nature, stipulated by the norms of current legislation, which must be carried out by the specified entities in order to provide the police with all the necessary resources.

The key sequential stages of such a procedure are identified and their characteristics are provided. Determining the needs of the police in material and technical means is recognized as the process of identifying, analyzing, and justifying the necessary amount of resources that ensure the effective implementation of the tasks assigned to the National Police of Ukraine. This process involves assessing available resources, taking into account current and future security threats, as well as compliance of technical means with modern standards and technologies. It is emphasized that planning is an important stage of interaction between the National Police and the Ministry of Internal Affairs in the field of material and technical support. At this stage, the needs of the police are coordinated with the capabilities and priorities of state policy in the field of security. Planning involves assessing future challenges, as well as further forecasting the required level of resources and forming specific proposals regarding their volumes and directions of use.

It is noted that mutual control as a stage of interaction between the National Police and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of material and technical support is an important element of ensuring transparency, efficiency and compliance of joint actions of both structures. In this context, mutual control involves not only checking the actual state of supply, storage and use of material resources, but also coordinating management decisions that affect the provision of police needs in equipment, equipment, supplies and other material means. It is implemented both in the form of regular reporting and monitoring, and through official inspections and audits.

Key words: National Police of Ukraine, Ministry of Internal Affairs, interaction, procedure for interaction, material and technical support, efficiency.

© О. В. Могила, А. В. Капелюха, 2025

Постановка проблеми. Необхідність дослідження питань взаємодії Національної поліції України з Міністерством внутрішніх справ у сфері матеріально-технічного забезпечення зумовлена зростаючими вимогами до ефективності функціонування правоохоронних органів в умовах реформування системи публічної безпеки. Від належної організації цієї взаємодії залежить своєчасне та раціональне забезпечення підрозділів поліції сучасними засобами, технікою й ресурсами, що, у свою чергу, визначає рівень їхньої готовності до виконання службових завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із матеріально-технічним забезпеченням Національної поліції України, досліджувались у працях таких дослідників як: О. М. Бандурка, О. М. Бортник, С. В. Васюк, В. В. Гаркуша, А. Г. Гончар, З. Р. Кісіль, О. Ф. Кобзар, Є. В. Кобко, М. В. Кочеров, В. І. Курило, О. М. Музичук, О. О. Панова, Я. А. Пащенко, В. В. Середа, В. І. Фелик, В. С. Шапіро, Р. В. Шаповал, Д. В. Швець, О. О. Юхно, Х. П. Ярмакі тощо. Водночас, незважаючи на наявний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованими залишаються питання теоретико-правових аспектів взаємодії Національної поліції України з Міністерством внутрішніх справ у контексті безпосередньо матеріально-технічного забезпечення. З огляду на що обрана до дослідження проблематика потребує подальших наукових пошуків та становитиме наукове підґрунтя для підвищення ефективності матеріально-технічного забезпечення діяльності Національної поліції.

Метою статті є дослідження порядку взаємодії Національної поліції з Міністерством внутрішніх справ України у контексті матеріально-технічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія Національної поліції з Міністерством внутрішніх справ України (далі – МВС) щодо матеріально-технічного забезпечення реалізується в чітко визначеному порядку, який становить сукупність визначених нормами чинного законодавства послідовність дій організаційного, управлінського, економічного характеру тощо, які мають здійснити вказані суб'єкти задля забезпечення поліції всіма необхідними ресурсами.

Так, визначення потреб поліції в матеріально-технічних засобах передусім здійснюється з урахуванням штатної чисельності органів і підрозділів Національної поліції. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», у складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення; 7) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких приймається керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ [1]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2014 року № 85 «Деякі питання затвердження граничної чисельності працівників апарату та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, інших державних органів», чисельність працівників територіальних органів становить 138 330 осіб, з яких 4000 держслужбовців [2]. Саме чисельність поліцейських обумовлює кількість зброї, транспорту, а також інших засобів, необхідних для виконання поліцією покладених на неї завдань і функцій.

Отже визначення потреб поліції в матеріально-технічних засобах – це процес виявлення, аналізу й обґрунтування необхідного обсягу ресурсів, які забезпечують ефективне виконання завдань, покладених на Національну поліцію України. Цей процес передбачає оцінку наявних ресурсів, урахування поточних і перспективних загроз безпеці, а також відповідність технічних засобів сучасним стандартам і технологіям. Крім того, саме на цьому етапі визначають, наскільки наявні ресурси дозволяють підтримувати належний рівень оперативного реагування, проведення слідчих дій, патрулювання, охорони громадського порядку й інших функцій поліції. Процес оцінки потреб Національної поліції в матеріально-технічному забезпеченні має постійний і водночас динамічний характер, адже залежить від багатьох чинників: соціальної та економічної стабільності; криміногенної ситуації, геополітичної стабільності; технологічного прогресу тощо.

Наступним етапом є планування. Категорію планування в теорії та практиці соціального управління вчені розглядають у різноманітних аспектах, стверджуючи, що це – одна із загальних функцій управління, змістом якої є визначення завдань діяльності конкретних структур управління на основі загальної мети системи, складання відповідної системи взаємодії та порядку і термінів виконання комплексних або окремих заходів; частина процесу управління, етап управлінського циклу, зміст якого полягає в виробленні та прийнятті конкретного управлінського рішення у формі плану тощо [3, с. 244].

Досліджуючи сутність планування, С. К. Гречанюк переконує, що йдеться про процес реалізації стратегії, який передбачає прийняття та впровадження конкретних рішень, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності та ста-

лого розвитку організації або установи в майбутньому [4]. Л. Б. Круп'як акцентує увагу на тому, що планування – це процес попереднього визначення завдань, які належить виконувати в наступних періодах часу, їхньої черговості, строків та якості виконання. Автор також наголошує, що планування – вид діяльності, що спрямований на визначення перспективного стану об'єкта управління та сприяє формуванню орієнтирів його діяльності в майбутньому. План є не кінцевою метою, а лише частиною процесу. Планування має здійснюватися безперервно, плани доцільно переглядати (коригувати), щоб вони погоджувалися з реальністю та були ефективними [5, с. 113].

Отже, з огляду на зазначене вище, можемо дійти висновку, що планування є важливим етапом взаємодії Національної поліції з Міністерством внутрішніх справ у сфері матеріально-технічного забезпечення. Саме на цьому етапі узгоджуються потреби поліції з можливостями та пріоритетами державної політики у сфері безпеки. Планування передбачає оцінку майбутніх викликів, а також подальше прогнозування необхідного рівня ресурсів і формування конкретних пропозицій щодо їх обсягів та напрямів використання. У процесі взаємодії з МВС поліція подає обґрунтовані дані щодо необхідного оснащення, техніки, засобів зв'язку, озброєння, спеціального транспорту тощо з урахуванням оперативної обстановки, змін у законодавстві, стратегічних документів і планів розвитку. Водночас МВС здійснює координацію та пріоритизацію запитів, погодження фінансових і логістичних можливостей, а також інтеграцію потреб поліції в загальнодержавні програми. Таким чином, планування є не лише адміністративною процедурою, а стратегічним інструментом, що забезпечує раціональне та цільове використання ресурсів для досягнення максимальної ефективності у виконанні функцій поліції.

Наступним етапом є здійснення публічних закупівель. Публічні закупівлі МВС для потреб Національної поліції України здійснюються відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» із дотриманням чітких процедур і правил, спрямованих на забезпечення прозорості, ефективності й раціонального використання державних коштів. Так, МВС як головний розпорядник бюджетних коштів проводить закупівлі централізовано або делегує повноваження окремим підрозділам, зокрема структурним підрозділам Національної поліції, які є замовниками. Закупівлі можуть стосуватися постачання транспорту, спецобладнання, форми, засобів зв'язку, зброї, техніки, будівельних робіт тощо.

В особливих умовах (воєнний стан, надзвичайна ситуація) закупівлі можуть проводитися за спрощеними або закритими процедурами, відповідно до спеціальних норм, що надають змогу швидше і без розголошення деталей забезпечити першочергові потреби поліції. Контроль за дотриманням законодавства здійснюється як внутрішніми аудиторами МВС і поліції, так і зовнішніми органами – Держаудитслужбою, Рахунковою палатою, а також громадськістю через відкритість системи Prozorro (у разі відкритих закупівель). Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, вживає таких заходів: «1) до здійснення оплати за договором про закупівлю перевіряє наявність річного плану, договору про закупівлю та звіту про результати проведення закупівлі з використанням електронної системи закупівель, що підтверджують проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та за результатами якої укладено договір про закупівлю; 2) не допускає здійснення платежів з рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю у випадках: відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів, передбачених пунктом 1 цієї частини; відміни процедури закупівлі/спрощеної закупівлі; набрання законної сили рішенням суду про визнання результатів процедури закупівлі/спрощеної закупівлі недійсною та/або договору про закупівлю нікчемним; оскарження відповідно до ст. 18 цього Закону на період призупинення процедури закупівлі; наявності відповідного рішення органу оскарження відповідно до статті 18 цього Закону» [6].

Наступним етапом є приймання, розподіл, облік і передача майна до «кінцевого» споживача, тобто до органів та підрозділів Національної поліції України.

Так, наприклад, отримання транспортних засобів, обладнання, запасних частин від підприємств, установ, організацій та/або їх передача між органами поліції (розпорядниками бюджетних коштів) здійснюються відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 року № 1482 «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності». Передача транспортних засобів у тимчасове користування між органами поліції здійснюється відповідними керівниками органів поліції – розпорядниками бюджетних коштів на підставі укладених договорів оренди. Самостійне комплектування органів поліції транспортними засобами здійснюється шляхом отримання транспортних засобів, придбаних за рахунок субвенцій і безоплатно переданих органам поліції органами місцевого самоврядування

на виконання програм регіонального розвитку або у вигляді інших визначених законодавством незаборонених джерел фінансування поліції [7]. Реєстрація транспортних засобів здійснюється відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 року № 1388 «Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів». Свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів, дозволи на встановлення та використання спеціальних світлових і гучномовних пристроїв, а також страхові поліси видаються штатним та позаштатним водіям з обов'язковою фіксацією їх видачі в акті закріплення (передачі) транспортного засобу [7].

Іншим прикладом є запровадження телекомунікаційних мереж (далі – ТЗТ), призначених для організації зв'язку та обміну інформацією. Так, надходження ТЗТ оформлюється у встановленому законодавством порядку структурним підрозділом органу поліції, на який покладено функції щодо експлуатації та обслуговування ТЗТ, шляхом оформлення акта приймання-передачі основних засобів за формою, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 13 вересня 2016 року № 818 «Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання» (далі – наказ Мінфіну № 818). Акт передається до підрозділу фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку. Передання ТЗТ з одного органу поліції до іншого здійснюється відповідно до Положення про порядок передачі об'єктів права державної власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1998 року № 1482. Розподіл ТЗТ між підрозділами органів поліції здійснюється за наказом керівника органу поліції з дотриманням вимог законодавства України. ТЗТ, які не потребують монтажу та налагоджувальних робіт (послуг), вважаються введеними в експлуатацію з дати затвердження акта введення в експлуатацію основних засобів за формою, затвердженою наказом Мінфіну № 818). Після оформлення акт введення в експлуатацію основних засобів разом з технічною документацією щодо ТЗТ передається до підрозділу фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку [8].

Передання озброєння між органами поліції, установами, які належать до сфери управління Національної поліції України, здійснюється за рішенням керівництва Національної поліції України відповідно до вимог чинного законодавства, з відображенням у бухгалтерському обліку таких операцій шляхом заповнення типових форм у сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності, установлених відповідними нормативно-правовими актами (далі – типові форми бухгалтерського обліку). Заборонено передавати озброєння до інших органів, установ, що належать до сфери управління Національної поліції України, у порядку, не передбаченому чинним законодавством. Під час внутрішнього переміщення озброєння в межах одного ТО (МТО, УП) видачу в користування до їх територіальних (відокремлених) підрозділів озброєння зі складу та прийом озброєння на склад здійснюють за листом (заявкою) керівника територіального (відокремленого) підрозділу з кутовим штампом і реєстраційним номером на підставі видаткового документа й наряду [9].

Важливим елементом обліку є те, що для підвищення ефективності використання транспортних засобів, забезпечення раціонального використання коштів на їх утримання та недопущення перевитрат ПММ в органах поліції застосовуються річні норми експлуатації (через дріб указана норма пробігу на місяць), які є максимально допустимим показником під час регулювання пробігу транспортних засобів упродовж року, що не повинен бути перевищений: 1) для оперативних транспортних засобів: з однозмінним режимом роботи – 31 680 км / 2640 км; із двозмінним режимом роботи – 39 600 км / 3300 км; з двозмінним режимом роботи для груп реагування – 96 000 км / 8000 км; з тризмінним режимом роботи – 120 000 км / 10 000 км; із тризмінним режимом роботи для супроводження осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, та груп реагування – 300 000 км / 25 000 км; підрозділів поліції особливого призначення – 72 000 км / 6000 км; патрульної і дорожньо-патрульної поліції – 300 000 км / 25 000 км; перевезення затриманих та ув'язнених осіб – 52 800 км / 4400 км; груп безпеки руху – 50 000 км / 4166 км; 2) для оперативного мототранспорту – 15 000 км / 1250 км; 3) для господарчих (спеціальних та спеціалізованих) транспортних засобів – 30 000 км / 2500 км [7].

Забезпечення належного розподілу ресурсів вимагає здійснення ефективного документообігу в системі ОВС. Документообіг в ОВС – це проходження документів у системі МВС з моменту їх створення або одержання до завершення виконання або відправлення. Документи незалежно від способу фіксації та відтворення інформації проходять і опрацьовуються у МВС на єдиних організаційних та правових засадах організації документообігу [10]. Ефективна

організація документообігу передбачає: проходження документів у системі МВС найкоротшим шляхом; скорочення кількості інстанцій, до яких повинні надходити документи (наприклад, під час погодження); одноразовість операцій з опрацювання документів, уникнення дублювання під час роботи з ними; централізацію, зосередження здійснення однотипних операцій з документами в одному місці; раціональне розташування у МВС структурних підрозділів і робочих місць. Порядок документообігу регламентується Інструкцією з діловодства в системі Міністерства внутрішніх справ України, регламентом МВС, положеннями про структурні підрозділи тощо [10].

Останнім етапом є здійснення взаємного контролю Національної поліції та МВС. З точки зору управління, контроль – це процес забезпечення досягнень організацією своїх цілей. Цей процес складається з встановлення стандартів, вимірів фактично досягнутих результатів і проведення коректувань у тому випадку, якщо досягнуті результати істотно відрізняються від встановлених стандартів [11, с. 13]. Як зазначає Н. В. Дикань, контроль – це процес досягнення організацією цілей. Процес контролю полягає у визначенні стандартів, фактично досягнутих результатів та здійсненні корегувань, якщо досягнуті результати суттєво відрізняються від визначених стандартів [12].

У сфері матеріально-технічного забезпечення Національної поліції в умовах воєнного стану контроль активно використовується для перевірки норм належності отримуваних органами та підрозділами НПУ ресурсів і майна, процесу їх використання, дотримання уповноваженими посадовими особами обов'язків у сфері обслуговування відповідних об'єктів, законності джерел забезпечення тощо. Наприклад, у положеннях вже згаданого наказу МВС України від 7 вересня 2017 року №757 «Про затвердження Порядку використання і зберігання транспортних засобів Національної поліції України» встановлено, що контроль за правильним і раціональним використанням транспортних засобів, паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, іншого автомобільного майна за призначенням, у межах виконання службових завдань та відповідно до установлених норм (лімітів) покладається на керівництво органів поліції [7].

Іншим прикладом є контроль за збереженням і порядком обліку озброєння, який, відповідно до наказу МВС України від 11 жовтня 2018 року № 828 «Про затвердження Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України», мають право реалізовувати: 1) Голова Національної поліції України, його перший заступник та заступники (у всіх без винятку органах (підрозділах) поліції); 2) керівники територіальних органів поліції та їх заступники – не рідше одного разу на рік; 3) керівники управління поліції та їх заступники (у підпорядкованих їм підрозділах) – не рідше одного разу на рік. Здійснювати перевірку організації зберігання та обліку озброєння в органах (підрозділах) поліції можуть посадові особи інших державних органів, які відповідно до чинного законодавства мають право на здійснення таких перевірок [9].

Таким чином, взаємний контроль як етап взаємодії Національної поліції з Міністерством внутрішніх справ України у сфері матеріально-технічного забезпечення є важливим елементом забезпечення прозорості, ефективності та відповідності спільних дій обох структур. У цьому контексті взаємний контроль передбачає не лише перевірку фактичного стану постачання, зберігання та використання матеріальних ресурсів, а й узгодження управлінських рішень, що впливають на забезпечення потреб поліції в техніці, обладнанні, спорядженні та інших матеріальних засобах. Він реалізується як у формі регулярного звітування та моніторингу, так і шляхом службових перевірок, аудитів. Такий контроль дозволяє виявляти неефективність, недоліки або зловживання в системі МТЗ, а також сприяє оперативному усуненню порушень і вдосконаленню процедур.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити такі узагальнюючі висновки.

Взаємодія Національної поліції з МВС України щодо матеріально-технічного забезпечення реалізується в чітко визначеному порядку, який становить сукупність закріплених нормами чинного законодавства послідовних дій організаційного, управлінського, економічного характеру, які мають здійснити вказані суб'єкти задля забезпечення поліції всіма необхідними ресурсами.

Вказаний порядок складається з таких послідовних етапів: 1) визначення потреб поліції в матеріально-технічних засобах, у процесі якого органи та підрозділи поліції подають заявки на необхідне озброєння, техніку, форму, обладнання тощо; 2) планування забезпечення, у межах якого МВС аналізує подані потреби, формує зведені плани та проєкти державного замовлення, визначає обсяги фінансування, джерела та строки постачання; 3) здійснення всіх необхідних закупівель згідно з чинним законодавством, зокрема відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі»; 4) приймання, розподіл, облік і передача майна до «кінцевого» споживача; 5) взаємний

контроль та звітність – у межах цього етапу сторони взаємодії здійснюють спільний моніторинг і перевірку використання та збереження ресурсів, на основі чого приймаються відповідні нормативні акти.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

2. Деякі питання затвердження граничної чисельності працівників апарату та територіальних органів центральних органів виконавчої влади, інших державних органів: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2014 р. № 85. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85-2014-п/conv#Text

3. Організація управління персоналом в органах внутрішніх справ: монографічне дослідження / В. Д. Сущенко, А. М. Смирнов, О. І. Коваленко, А. А. Смирнов. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 352 с.

4. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2006. 253 с.

5. Круп'як Л. Б. Організація діяльності державного службовця: навч. посіб. Тернопіль: Крок, 2015. 243 с.

6. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.

7. Про затвердження Порядку використання і зберігання транспортних засобів Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2017 р. № 757. *Офіційний вісник України*. 2017. № 115. Ст. 2707.

8. Про затвердження Інструкції з організації експлуатації, зберігання технічних засобів телекомунікацій Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24.09.2018 р. № 780. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0280-19/conv#Text.

9. Про затвердження Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.10.2018 р. № 828. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1249-18#Text.

10. Про затвердження Інструкції з діловодства в системі Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23.08.2012 р. № 747. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0747320-12/conv#Text.

11. Духневич А. В. Правове становище кредитних спілок в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.

12. Дикань Н. В., Борисенко І. І. Менеджмент: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 389 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.18

Д. Д. Москаль
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри освіти дорослих
Навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0009-9397-1255

МУНІЦИПАЛЬНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗМІЦНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню муніципальної освіти як важливого інструменту зміцнення адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації. Наголошено, що ефективність діяльності місцевої влади безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки та компетентності кадрів, а інвестиції в розвиток людського капіталу є необхідною передумовою успішного управління громадами. Зазначено, що муніципальна освіта охоплює різні форми навчання: підвищення кваліфікації посадових осіб, освітні програми для молоді та партнерство з університетами, які у своїй сукупності формують цілісну систему безперервного професійного розвитку.

Проаналізовано сучасний стан та нормативно-правові засади підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування в Україні, а також типові програми НАДС. Висвітлено діяльність мережі регіональних центрів підвищення кваліфікації, роль НАДС у координації навчального процесу, форми та результати професійного розвитку службовців. Показано, що безперервне навчання сприяє розвитку компетенцій у сферах стратегічного планування, цифрового врядування, фінансового менеджменту, антикорупції, що безпосередньо підсилює інституційну спроможність громад.

Окрему увагу приділено освітнім ініціативам для молоді, зокрема державним та донорським програмам стажувань, які сприяють формуванню кадрового резерву органів місцевого самоврядування. Наголошено на важливості партнерства громад із закладами вищої освіти для підготовки нових кадрів, спільного розроблення навчальних програм, проведення практик, стажувань та залучення наукової експертизи. У статті наведено вибірковий аналіз зарубіжного досвіду, зокрема програм стажувань та діяльності муніципальних академій, що можуть бути адаптовані в Україні.

У висновках обґрунтовано, що розвиток системи муніципальної освіти є одним із ключових чинників підвищення професійності, мотивації та оновлення кадрового складу місцевого самоврядування, а отже, важливий елемент забезпечення ефективності та сталості децентралізації.

Ключові слова: муніципальна освіта; місцеве самоврядування; адміністративна спроможність; підвищення кваліфікації; кадровий потенціал; децентралізація; професійний розвиток; публічне управління.

Moskal D. D. **MUNICIPAL EDUCATION AS A TOOL FOR STRENGTHENING THE ADMINISTRATIVE CAPACITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES**

The article examines municipal education as an important tool for strengthening the administrative capacity of local self-government bodies in Ukraine under the conditions of decentralization. It is emphasized that the effectiveness of local government activities directly depends on the level of professional training and competence of its personnel, while investments in human capital development are a necessary prerequisite for the successful governance of territorial communities. It is noted that municipal education encompasses various forms of learning—professional development of local self-government officials, educational programs for youth, and partnerships with universities—which together form an integrated system of continuous professional development.

The article analyzes the current state and legal framework of professional development for local self-government officials in Ukraine, including typical training programs developed by the National Agency of Ukraine on Civil Service (NACS). It highlights the functioning of regional professional development centers, the coordinating role of NACS, as well as the forms and outcomes of civil servants' professional growth. It is shown that continuous learning contributes to developing competencies in strategic planning, digital governance, financial management, and anti-corruption, which directly enhances the institutional capacity of local communities.

Special attention is given to youth-oriented educational initiatives, including state-funded and donor-supported internship programs that contribute to forming a human resource reserve for local self-government bodies. The article stresses the importance of partnerships between local governments and higher education institutions for training new specialists, jointly developing educational programs, conducting internships and placements, and engaging academic expertise. A selective review of international experience is provided, focusing on internship programs and the activities of municipal academies that could be adapted to the Ukrainian context.

The conclusions argue that the development of a municipal education system is one of the key factors for improving professionalism, motivation, and the renewal of human resources in local self-government, and therefore represents a crucial element in ensuring the effectiveness and sustainability of decentralization.

Key words: municipal education; local self-government; administrative capacity; professional development; human resources; decentralization; competence; public administration.

© Д. Д. Москаль, 2025

Актуальність проблеми. У сучасних умовах децентралізації та реформування публічного управління в Україні питання підвищення адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування набуває особливого значення. Передача значного обсягу повноважень, фінансових і матеріальних ресурсів на рівень територіальних громад зумовила необхідність якісно нового рівня управлінських компетенцій посадових осіб місцевого самоврядування. Ефективне виконання ними покладених функцій, забезпечення належного рівня публічних послуг та сталого місцевого розвитку безпосередньо залежить від рівня їх професійної підготовки, управлінських навичок і здатності працювати в умовах зростаючої автономії громад.

Водночас наявна система професійного навчання і кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування все ще характеризується певною фрагментарністю, недостатнім рівнем координації та нестачею ресурсів. Значна частина громад не має власного кадрового резерву, а конкуренція з приватним сектором ускладнює залучення молодих фахівців до служби. Існує також розрив між формальними вимогами щодо підвищення кваліфікації та реальним рівнем знань і навичок службовців, що негативно впливає на ефективність управлінських процесів.

У цих умовах розвиток муніципальної освіти як цілісної системи підвищення кваліфікації, професійної перепідготовки та навчання молоді для потреб місцевого самоврядування, стає ключовим чинником зміцнення кадрового потенціалу і забезпечення сталості реформи децентралізації. Вона покликана не лише підвищити професійний рівень чинних посадових осіб, а й сформувати нове покоління управлінців, здатних ефективно вирішувати комплексні завдання розвитку громад.

Отже, дослідження муніципальної освіти як інструменту зміцнення адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування є своєчасним і соціально значущим, адже безпосередньо пов'язане з підвищенням якості публічного управління та результативності місцевої влади в Україні.

Мета статті – проаналізувати роль муніципальної освіти у зміцненні адміністративної спроможності органів місцевого самоврядування та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення системи підготовки і розвитку кадрів на місцевому рівні.

Адміністративна спроможність органів місцевого самоврядування визначається здатністю місцевих рад і їх виконавчих органів ефективно виконувати свої повноваження, надавати якісні послуги громаді та забезпечувати місцевий розвиток. В умовах децентралізації та розширення повноважень громад в Україні питання підготовки кваліфікованих кадрів набуло особливої актуальності.

Муніципальна освіта у цьому контексті охоплює різні форми навчання і підвищення кваліфікації, спрямовані на працівників місцевого самоврядування та громаду, зокрема молодь. Саме через професійне навчання посадових осіб, освітні програми для молоді та партнерство з закладами вищої освіти можна підвищити кадровий потенціал громад та зміцнити їхню інституційну спроможність.

Розбудова системи муніципальної освіти підтримується і державою, і міжнародними нормативами. Зокрема, Європейська хартія місцевого самоврядування наголошує, що умови служби в органах місцевого самоврядування мають забезпечувати залучення висококваліфікованого персоналу – для цього повинні бути створені належні можливості професійної підготовки та кар'єрного зростання [1]. Тобто навчання кадрів на місцевому рівні є частиною європейських стандартів належного врядування.

В Україні законодавство також передбачає регулярне навчання службовців місцевого самоврядування. Зокрема, затверджено План розвитку системи професійного навчання посадових осіб місцевого самоврядування до 2027 року (розпорядження КМУ №1206-р від 27.12.2023) [2]. Відповідний документ окреслює заходи для удосконалення системи підготовки кадрів у громадах.

Одним із найважливіших аспектів зміцнення інституційної спроможності громад є система підвищення кваліфікації працівників органів місцевого самоврядування. Регулярне навчання дозволяє службовцям поновлювати знання про законодавство, опановувати сучасні методи управління та обмінюватися кращими практиками. В Україні законодавчо встановлено обов'язок посадових осіб місцевого самоврядування проходити підвищення кваліфікації не рідше одного разу на три роки [3]. Для цього функціонує система професійних (сертифікатних) програм, координацію яких здійснює Національне агентство України з питань державної служби (НАДС).

Метою підвищення кваліфікації є розвиток компетентностей, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків та задоволення потреб громади. Згідно з описом типової програми НАДС, загальна мета навчання полягає у «підвищенні рівня професійних компетентностей посадових осіб місцевого самоврядування, розвитку практичних умінь та навичок, необхідних для ефективного вирішення професійних завдань, пов'язаних із задоволенням потреб громади, та забезпечення результативності влас-

ної службової діяльності» [4]. Програми підвищення кваліфікації охоплюють широке коло тем – від лідерства й стратегічного планування до цифрової грамотності та антикорупції. Такий комплексний підхід забезпечує всебічний розвиток компетенцій місцевих службовців.

Практична реалізація підвищення кваліфікації здійснюється через мережу центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації (регіональних центрів навчання), онлайн-платформи та спеціалізовані заклади (наприклад, Вища школа публічного управління при НАДС) [5]. Однак все ще існують серйозні виклики, зокрема недостатнє фінансове забезпечення громад, через яке не всі посадовці мають рівний доступ до якісних освітніх послуг. Попри це, тренд все одно є досить оптимістичним: інвестиції у людський капітал місцевого самоврядування розглядаються як необхідна умова успішної децентралізації.

Підвищення кваліфікації вже приносить конкретні результати у громадах. Посадовці, які пройшли сучасні тренінги, демонструють кращі навички стратегічного планування, проектного менеджменту, цифрового врядування тощо. Як наслідок, адміністративна спроможність органу самоврядування зростає: рішення ухвалюються більш фахово, ефективність управління ресурсами громади підвищується, запроваджуються нові підходи до надання послуг населенню. Таким чином, безперервна освіта дорослих у сфері місцевого управління прямо впливає на якість роботи місцевої влади і є одним із найдієвіших інструментів зміцнення інституційної спроможності громад.

Разом з тим, розвиток кадрового потенціалу неможливий без підготовки майбутніх фахівців та заохочення молоді до роботи в органах місцевого самоврядування. Молоде покоління привносить інноваційні ідеї, сучасні знання та енергію, тому важливо створити умови для їхнього залучення на публічну службу на місцевому рівні. В Україні реалізуються спеціальні програми, спрямовані на ознайомлення молоді з роботою муніципалітетів, розвиток їх компетенцій та мотивацію будувати кар'єру у сфері місцевого самоврядування.

Одним із прикладів є Програма стажування молоді в органах місцевого самоврядування 2025 [6], ініційована НАДС у співпраці з партнерами. Ця програма передбачає відбір громад, які прийматимуть стажерів з числа молодих людей, за підтримки держави та міжнародних організацій. За словами Голови НАДС Наталії Алюшиної, «програма стажування має стати важливим кроком у розвитку спроможності органів місцевого самоврядування та популяризації стажування молоді як інструменту управління персоналом» [7]. Тобто держава розглядає роботу з молоддю як частину управлінської стратегії для підсилення кадрового складу громад.

Компоненти таких програм стажування зазвичай включають:

1) онлайн-курс або освітні матеріали для ознайомлення службовців з методикою роботи зі стажерами;

2) короткострокові тренінги для координаторів стажування від громади;

3) безпосередньо стажування молодих людей у структурних підрозділах міських чи сільських рад протягом кількох місяців, з виконанням реальних завдань та менторською підтримкою з боку досвідчених службовців

4) підсумкові заходи, що дозволяють оцінити результати стажування як для молоді, так і для органу самоврядування.

У липні 2025 року Асоціація міст України спільно з НАДС оголосила набір громад для участі у такій програмі стажування молоді. Планується, що 15 громад-переможців отримають ресурси для організації стажування, а їхні працівники пройдуть навчання з наставництва [7]. Таким чином, відбувається партнерство між державними органами, місцевим самоврядуванням та міжнародними донорами, що дозволяє залучити молодих людей до роботи в муніципалітетах на практиці.

Освіта молоді у сфері місцевого самоврядування включає не тільки стажування. Важливу роль відіграє і просвіта школярів та студентів щодо місцевої демократії. У багатьох громадах України діють молодіжні ради, школи місцевого самоврядування, проводяться учнівські моделювання роботи рад. Такі заходи підвищують обізнаність молоді про роль громади та дають базові навички участі в управлінні.

Отже, інвестуючи в освіту молоді, громади фактично формують кадровий резерв та забезпечують спадкоємність знань. Молоді фахівці, які пройшли стажування чи навчальні програми, з більшою ймовірністю приєднаються до роботи в місцевих органах влади. Це, у свою чергу, дозволяє оновити апарат управління, залучити сучасні підходи та технології, що підсилює загальну адміністративну спроможність органу самоврядування на перспективу.

Ефективним інструментом розвитку компетенцій як чинних посадовців, так і майбутніх кадрів є співпраця громад із закладами вищої освіти. Університети та інші заклади освіти можуть стати для територіальних громад надійними партнерами у підготовці кваліфікованих спеціалістів, наданні експертної підтримки та спільній реалізації інноваційних проектів.

На практиці партнерство може набувати різних форм:

1) *Стажування студентів у виконавчих органах рад.* Громади, особливо міста, пропонують студентам старших курсів (за спеціальностями публічного управління, права, економіки тощо) проходити практику в міській раді чи комунальних установах. Студенти отримують досвід, а громада – можливість оцінити та потенційно найняти молодого спеціаліста.

2) *Залучення викладачів і науковців як експертів.* Університети мають значний науковий потенціал, який громади можуть використовувати для аналізу місцевих проблем, розробки стратегій розвитку, оцінки політик. Фахівці вузів можуть входити до робочих груп, консультувати щодо проектів рішень, допомагати проводити громадські обговорення. Як зазначив керівник закарпатського регіонального офісу програми U-LEAD Микола Сюсько, в сучасних умовах ЗВО можуть допомогти громадам у підготовці кадрів різних напрямів, адже університети володіють необхідним ресурсом для підвищення кадрової спроможності територіальних громад [8]. Особливо актуально це в умовах війни, коли багато спеціалістів виїхали і виникла потреба терміново готувати нові кадри на місцях

3) *Спільні освітні програми та курси для службовців.* Деякі університети, реагуючи на запит громад, розробляють спеціалізовані програми підвищення кваліфікації для працівників місцевого самоврядування. Приміром, на базі Ужгородського національного університету готуються навчальні програми, цікаві для посадовців ОМС, і головним завданням цих програм є саме підвищення кваліфікації учасників [8]. Таким чином академічні знання поєднуються з практичними потребами громад.

4) *Ярмарки вакансій та спільні центри кар'єри.* Університети зацікавлені у працевлаштуванні своїх випускників, а громади – у залученні талановитої молоді. Налагодження каналів комунікації (через центри працевлаштування при університетах, публікацію вакансій для громад на ресурсах ЗВО тощо) сприяє швидшому знаходженню потрібних спеціалістів для місцевого самоврядування.

Співпраця освіти і муніципалітетів приносить взаємну користь. Університети, громади та навіть бізнес утворюють своєрідний трикутник, в якому поєднання знань і практики дає синергію для розвитку територій. Віце-ректор УжНУ Ігор Король підкреслює, що формат співпраці «влада–бізнес–освіта» слід розвивати, бо він вигідний усім учасникам процесу [8]. Для університету партнерство з громадами відкриває можливості реалізувати наукові здобутки, забезпечити студентам практику та працевлаштування. Для громади ж – це шлях до зміцнення свого кадрового потенціалу, отримання експертної допомоги і впровадження інновацій.

Досвід показує, що ті громади, які активно співпрацюють з навчальними закладами, набагато успішніше вирішують проблеми місцевого розвитку. В підсумку муніципальна освіта через партнерство дозволяє поєднати академічну науку з практикою місцевого врядування, що підвищує професійний рівень службовців, сприяє впровадженню нових підходів в управління та зближує місцеву владу з освітянською спільнотою, роблячи управлінські рішення більш обґрунтованими.

Для оцінки українських досягнень та викликів не зайвим буде звернутися до зарубіжного досвіду організації муніципальної освіти і розвитку кадрової спроможності громад. Чимало європейських країн пройшли шлях децентралізації та створили системи підготовки кадрів для місцевого самоврядування, які можуть слугувати орієнтиром.

Польща – один з найближчих сусідів України і партнер у реформах – є показовим прикладом. Після реформи самоврядування 1990-х років у Польщі була створена розгалужена система навчання для гмін (громад). Діють регіональні центри підвищення кваліфікації, а також програми обміну досвідом для посадовців. Окремо слід відзначити сучасну українсько-польську ініціативу «Добре врядування» від Solidarity Fund PL – це програма стажування, яка об'єднує представників органів місцевого самоврядування України та Польщі, забезпечивши їм можливість здобуття нових знань та навичок [9]. Фактично, польські гміни беруть шефство над українськими колегами, передаючи найкращі практики. Метою проєкту є підтримка модернізації українських ОМС у контексті підготовки до вступу в ЄС, а також оцінка ефективності стажування як інструменту розвитку персоналу. Українські посадовці, що відвідали польські муніципалітети, надихнулися впровадити нові управлінські та організаційні рішення у своїх громадах. Такий обмін сприяє і налагодженню довгострокового партнерства між самоврядуваннями двох країн, що важливо для сталого розвитку.

Інші європейські країни також приділяють значну увагу муніципальній освіті. У Франції, наприклад, функціонує Національний центр територіальної служби (CNFPT), який відповідає за навчання всіх службовців місцевого рівня – його діяльність фінансується за рахунок внесків самих громад [10]. У Німеччині існують комунальні академії при землях, а також система двосторонніх обмінів між містами-побратимами, що включають стажування персоналу [11]. Скандинавські країни відомі високим

рівнем підготовки муніципальних управлінців: тамтешні посадовці часто мають ступені майстрів у галузі публічного адміністрування, а асоціації місцевих влад регулярно проводять тренінги з інноваційного менеджменту [12].

Корисним є зарубіжний досвід запровадження молодіжних програм при муніципалітетах. У багатьох містах Західної Європи працюють молодіжні консультативні ради при мерах, проводяться програми «Молодий мер/депутат на день», стажування студентів у меріях [13]. Такі заходи дозволяють виховати нове покоління лідерів, залучених до місцевої політики ще з ранніх років. Україні також варто розвивати подібні практики ширше, оскільки досвід показує їх довгострокову користь для сталості місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що міжнародні організації активно допомагають Україні у сфері муніципальної освіти. Окрім згаданого польського проєкту, діє програма U-LEAD з Європою, в рамках якої тисячі українських посадовців громад пройшли тренінги з різних аспектів управління (бюджетування, надання адміністративних послуг, просторове планування тощо) [14]. Відповідні навчання фінансуються ЄС і країнами-членами, що фактично є трансфером найкращих європейських практик на український ґрунт. Таким чином, зарубіжний досвід для України є одночасно джерелом ідей та конкретною допомогою в імплементації освітніх ініціатив.

Висновки. Муніципальна освіта, зокрема у її широкому значенні, стала одним з головних інструментів підсилення адміністративної спроможності місцевого самоврядування в Україні. Підвищення кваліфікації чинних службовців забезпечує безперервний професійний розвиток кадрів, що прямо відображається на ефективності роботи місцевих органів влади. Освітні ініціативи для молоді та програми стажування створюють кадровий резерв і сприяють приходу в органи самоврядування мотивованих, обізнаних фахівців з новими ідеями. Партнерство громад з університетами генерує синергію науки і практики, дозволяючи громадам користуватися експертизою вишів і водночас допомагаючи закладам освіти краще готувати студентів до реальних потреб ринку праці у публічному секторі. Усі ці елементи в сукупності формують екосистему навчання протягом життя для сфери місцевого самоврядування.

Безумовно, український контекст має свою специфіку. Зокрема, процес децентралізації, що триває, й виклики воєнного часу, які висувають підвищені вимоги до компетентності кадрів на місцях. Водночас, загальні принципи залишаються спільними з європейськими: успішна громада – це та, яка інвестує у своїх людей, навчає їх і навчається сама. Зміцнення адміністративної спроможності через освіту – це інвестиція, що окупається кращим управлінням, економічним зростанням і довірою громади до своєї влади.

Висококваліфіковані, освічені та вмотивовані працівники – основа спроможності місцевого самоврядування в Україні. Тому розвиток системи муніципальної освіти має залишатися одним з пріоритетів державної політики та діяльності самих органів місцевого самоврядування. Український та міжнародний досвід засвідчує, що тільки через безперервне навчання, обмін знаннями і залучення нових генерацій управлінців можна забезпечити сталий розвиток громад і успішну реалізацію принципів локальної демократії. Муніципальна освіта таким чином виконує подвійну роль: підвищує професійність місцевої влади сьогодні і закладає фундамент для її спроможності завтра.

Література

1. European Charter of Local Self-Government. Council of Europe. Strasbourg, 1985. [Електронний ресурс]. URL: https://rm.coe.int/european-charter-for-local-self-government-english-version-pdf-a6-59-p/16807198a3.

2. Про затвердження плану заходів з розвитку системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад до 2027 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1206-р / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-2023-%D1%80#Text.

3. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

4. Реєстр типових загальних програм підвищення кваліфікації [Електронний ресурс] / Національне агентство України з питань державної служби. URL: https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya/reyestr-pogodzhenih-program/typovi-prohramy-pidvyshchennia-kvalifikatsii.

5. Розвиток системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад у 2021–2023 рр. [Електронний ресурс] / Національне агентство України з питань державної служби. URL: https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/%2014.10.2024.pdf.

6. Вища школа публічного управління. Презентація запуску Програми стажування молоді в органах місцевого самоврядування 2025 [Електронний ресурс]. Вища школа публічного управління. 08 липня 2025. URL: https://hs.gov.ua/prezentacziya-zapusku-programi-stazhuvannya-molodi-v-organah-misczevogo-samovryaduvannya-2025.

7. У НАДС представили Програму стажування молоді в органах місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Національне агентство України з питань державної служби. 25 липня 2025. URL: https://nads.gov.ua/news/u-nads-predstavyly-prohramu-stazhuvannia-molodi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia.

8. Громади можуть посилювати кадрову спроможність через співпрацю з університетами (01.07.2023) [Електронний ресурс] / Громадський простір. URL: https://www.prostir.ua/?news=hromady-mozhut-posylyuvaty-kadrovu-spromozhnist-cherez-spivpratsyu-z-universytetamy.

9. WIN4UA: Стажування для працівників органів місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Solidarity Fund. URL: https://solidarityfund.org.ua/spivpraczya-z-rozvytku/modernizacziya-derzhavy/stazhuvannya-dlya-praczivnykiv-organiv-misczevogo-samovryaduvannya.

10. Centre national de la fonction publique territoriale (CNFPT) [Електронний ресурс]. URL: https://www.collectivites-locales.gouv.fr/fonction-publique-territoriale/centre-national-de-la-fonction-publique-territ oriale-cnfpt.

11. Entwickeln. Leben. Ausbauen. Finanzieren: Stdtepartnerschaften – aktualisierte Broschьre von Auslandsgesellschaft.de e. V. & Staatskanzlei Nordrhein-Westfalen [Електронний ресурс]. URL: https://staedtepartnerschaftennrw.org/wp-content/uploads/2024/10/Broschuere_Staedtepartnerschaften_2024.pdf.

12. Nordic Master in Public Administration, Leadership, and Digitalization [Електронний ресурс] / University of Gothenburg. URL: https://www.gu.se/en/study-gothenburg/nordic-master-in-public-administration-leadership-and-digitalization-s2pld.

13. Role of Local Youth Councils in EU Countries: Exchange of Good Practice [Електронний ресурс] / SALTO-Youth. URL: https://www.salto-youth.net/tools/european-training-calendar/training/role-of-local-youth-councils-in-eu-countries-exchange-of-good-practice.9784.

14. U-LEAD запрошує на «Кроки для спеціалістів. Входження у професійну діяльність» [Електронний ресурс] / Програма U-LEAD з Європою. URL: https://u-lead.org.ua/news/513.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:343.352(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.19

Є. М. Пеліхос
кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права
orcid.org/0000-0001-8847-5526

ПРАВА ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ОСІБ ЗГІДНО З НОРМАМИ П. 1-1 Ч. 1 СТ. 4 ЗАКОНУ «ПРО САНКЦІЇ»

В статті здійснено комплексний науковий аналіз змісту і сутності прав та законних інтересів осіб згідно з нормами п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції», які були доповнені Законом України від 12 травня 2022 року № 2257-IX. Ця норма запровадила виняткову санкцію у вигляді стягнення в дохід держави активів, яка не передбачалася первинним законом. За своєю сутністю вона є тимчасовим надзвичайним інструментом, спрямованим на захист національної безпеки в умовах збройної агресії росії проти України. Вона відходить від загальних гарантій захисту права власності, але водночас обґрунтовується нагальністю та оперативністю реагування держави. Застосування таких санкцій обмежується виключними умовами воєнного стану, що підтверджує їхній надзвичайний характер. Підкреслено, що критерії застосування конфіскаційної санкції виходять за межі лише матеріальної допомоги агресору. Вони охоплюють фінансове й інформаційне сприяння державі-агресору, включно з інвестуванням у державні облігації чи організацією публічних дій, що виправдовують агресію. Звертається увага, що ці положення поширюються і на громадян України, що є суперечливим правотворчим рішенням законодавця. Важливою умовою застосування санкцій має бути індивідуальна оцінка кожного випадку та документальне підтвердження підстав. Проблемою також є те, що відповідальність за правильність процедур покладається на органи влади, насамперед РНБО та Президента України, рішення яких оскаржити в системі сучасного адміністративного судочинства є проблематично. Підкреслюється, що за своєю сутністю ці норми мають тимчасовий характер і не можуть залишатися чинними після припинення воєнного стану. Їхнє тривале застосування створює небезпечний прецедент порушення права власності. Відповідно, після втрати чинності санкцій активи повинні бути повернуті законним власникам, якщо їх конфіскацію не буде до того часу підтверджено у судовий спосіб. Збереження прав власності та їхнє відновлення в мирний час є ключовим елементом демократичного ладу й гарантією стабільності суспільства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, воєнний стан, громадянин, захист, національна безпека, небезпека, оперативне регулювання, право власності, рішення, санкція, суспільство.

Pelikhos Ye. M. **RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PERSONS IN ACCORDANCE WITH THE NORMS OF PARAGRAPHS 1-1, PART 1, ARTICLE 4 OF THE LAW "ON SANCTIONS"**

The article presents a comprehensive scholarly analysis of the content and essence of the rights and legitimate interests of individuals under paragraph 1-1, part 1, Article 4 of the Law of Ukraine "On Sanctions," as supplemented by the Law of Ukraine of May 12, 2022, No. 2257-IX. This provision introduced an exceptional sanction in the form of the transfer of assets to the state's revenue, which had not been envisaged by the primary law. By its nature, it constitutes a temporary extraordinary instrument aimed at safeguarding national security under the conditions of armed aggression by russia against Ukraine. It departs from the general guarantees of property rights protection, yet is justified by the urgency and the need for rapid state response. The application of such sanctions is limited exclusively to the circumstances of martial law, which underlines their exceptional character. It is emphasized that the criteria for applying confiscatory sanctions extend beyond the provision of material assistance to the aggressor. They also encompass financial and informational support to the aggressor state, including investments in government bonds or the organization of public actions that justify aggression. Attention is drawn to the fact that these provisions also apply to Ukrainian citizens, which represents a controversial legislative decision. An important condition for the application of sanctions must be the individual assessment of each case and the documented substantiation of grounds. A significant problem lies in the fact that responsibility for the correctness of procedures rests with state authorities, primarily the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDC) and the President of Ukraine, whose decisions are difficult to challenge within the framework of modern administrative justice. It is further stressed that, by their very nature, these provisions are of a temporary character and cannot remain in force after the termination of martial law. Their prolonged application would create a dangerous precedent of property rights violation. Accordingly, after the expiration of sanctions, assets must be restored to their lawful owners, unless their confiscation has been confirmed by judicial procedure. The preservation of property rights and their restoration in peacetime constitutes a key element of democratic order and a guarantee of social stability.

Key words: administrative proceedings, martial law, citizen, protection, national security, danger, operational regulation, property right, decision, sanction, society.

Вступ. У сучасних умовах російсько-української війни питання правової природи санкцій набуло особливої ваги. Законодавчі зміни 2022 року, якими доповнено Закон «Про санкції» нормою про стягнення в дохід держави активів, створили новий інструмент захисту національної безпеки. Однак таке регулювання має як сильні сторони, так і суттєві супереч-

© Є. М. Пеліхос, 2025

ності, що викликає широкий науковий і практичний інтерес. Науковий аналіз цієї санкції дозволяє окреслити баланс між публічними інтересами держави та приватними правами осіб. Збереження цього балансу є необхідним для дотримання принципу верховенства права та міжнародних стандартів.

Особливу увагу викликають питання правової визначеності та пропорційності нової санкції. Вона запроваджує фактично інститут конфіскації без вироку суду, що ставить під сумнів сталі правові доктрини цивільного та конституційного права. Окремі положення закону допускають втручання у право власності без компенсації, що є вкрай чутливим у демократичному суспільстві. Водночас санкція визначена як винятковий захід періоду воєнного стану, що створює підґрунтя для її виправданості в умовах загрози існуванню держави. Саме тут виникає потреба у докладному науковому аналізі, який дозволить оцінити правомірність таких обмежень.

Не менш важливим є дослідження судової та конституційної практики щодо тлумачення цієї норми. Висновки Конституційного Суду України про принцип правової визначеності, а також практика ВАКС та Верховного Суду формують нові підходи до захисту прав і свобод. Порівняння з міжнародним досвідом, зокрема рішеннями ЄСПЛ, дозволяє виявити межі допустимих обмежень права власності. Це допомагає уникнути ризиків свавілля з боку органів державної влади та забезпечити контрольованість застосування санкцій. Водночас такі дослідження закладають основу для вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми прав та законних інтересів осіб при застосуванні безпекових санкцій звертали свою увагу вітчизняні вчені А. Григоренко, Н. Задирака, І. Коцюбко, О. Кудрявцева, О. Лавренчук, С. Романенко, О. Соколовська, О. Щербанюк та ін. Проте безпосередня проблематика юридичної природи та застосування норм п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції» не була предметом їхню аналізу.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови «санкція» це: 1) затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визначення законності чогось; 2) заходи впливу, покарання (щодо особи, установи, держави) за порушення закону, угоди тощо». Для нашого наукового аналізу більш придатним буде друге розуміння цієї наукової категорії [1].

У юридичній літературі простежується тенденція до розкриття наукової природи санкцій як засобу забезпечення національної безпеки держави. К. Л. Бугайчук доводить, що санкції є інструментом реагування на загрози безпеці, підкреслює відсутність карального характеру санкцій ЄС і практику «вторинних санкцій» у США. Він виявляє суперечності між статтями 1 і 3 Закону України «Про санкції» щодо кола суб'єктів та підстав застосування, що створює ризики порушення принципу правової визначеності. Наголошується, що накладення персональних санкцій на громадян України правомірне переважно у випадках терористичної діяльності або перебування особи поза юрисдикцією держави; інакше такі рішення можуть бути оскаржені. Дослідник критично оцінює використання формули «інші санкції» та блокування інтернет-ресурсів без чіткої законодавчої підстави і звертає увагу на технічну неможливість вибіркового блокування окремих сторінок. К. Л. Бугайчук пропонує внести законодавчі зміни: встановити вичерпний перелік санкцій, розширити підстави їх застосування (зокрема за злочини проти основ національної безпеки), передбачити особливий режим для громадян і юридичних осіб України, які перебувають поза юрисдикцією держави, та визначити процедури повідомлення і стандарти доказування [2].

Н. Якимчук аналізуючи правову природу санкцій як особливого феномену, що поєднує економічні, фінансові та інші обмежувальні заходи, передбачені Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року. Вчена підкреслила, що санкції є правовими заходами негайного реагування, які відрізняються від заходів юридичної відповідальності, але водночас перебувають у системному зв'язку з кримінальним переслідуванням. У роботі проаналізовано коло суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися санкції, серед яких іноземні держави, юридичні особи та суб'єкти терористичної діяльності. Важливим акцентом є тимчасовий характер санкцій, що передбачає їх пропорційність та обґрунтованість у правовій системі. Наголосила на потребі вдосконалення процесуальних засад застосування санкцій, їх прозорості та забезпечення права на оскарження. Водночас зроблено висновок, що застосування санкцій до громадян України може мати місце виключно у випадках причетності до терористичної діяльності [3].

Д. Новіков розглянув генезис і поступову еволюцію санкційної політики України в умовах глобалізації та підвищеної взаємозалежності між державами. Підкреслив, що у сучасному світі війна є надзвичайно дорогим та малоефективним інструментом зовнішньої політики, тоді як санкції дедалі частіше виступають основним засобом реагування на порушення міжнародних норм і правил. Особлива увага приділена санкційним заходам після повномасштабного

вторгнення росії у 2022 році, які стали ключовим інструментом міжнародної спільноти для обмеження економічного потенціалу та технологічних можливостей агресора. У статті окреслено роль санкцій як механізму захисту національних інтересів, територіальної цілісності, суверенітету й економічної незалежності України. Проаналізовано українське законодавство у сфері санкцій та зроблено висновок про потребу його вдосконалення, зокрема в частині прозорості процедур та ефективності правозастосування [4].

Згідно з діючим законодавством санкції в Україні розглядаються як інструмент захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності держави. Їхнє застосування спрямоване на протидію терористичній діяльності та на відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян. У правовій площині санкції виступають спеціальними економічними та іншими обмежувальними заходами, які мають превентивний і відновлювальний характер. Вони мають на меті забезпечити стабільність суспільного розвитку й мінімізувати вплив зовнішніх і внутрішніх загроз. До завдань санкцій відноситься також недопущення втручання у внутрішні та зовнішні справи України під будь-яким приводом. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII визначає коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані санкції, що гарантує правову визначеність. До них належать іноземні держави, іноземні юридичні особи, юридичні особи, які перебувають під контролем іноземних структур, та фізичні особи-нерезиденти. Санкції можуть бути застосовані також до іноземців, осіб без громадянства, суден і повітряних суден, що використовуються з порушенням правового порядку. Окремою категорією є суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність і тим самим створюють загрозу життю та безпеці громадян України. Спеціальне положення передбачає застосування санкцій у вигляді позбавлення державних нагород до осіб, які популяризують державу-агресора [5].

Санкції проти ТОВ «Агро-Нова» (Limited Liability Company «Agro – Nova») є прикладом виваженого застосування комплексного обмежувального механізму щодо іноземної юридичної особи країни-агресора російської федерації. Підставою для включення компанії до санкційного списку стали її походження та реєстрація на території рф, що створює загрозу національним інтересам України. Згідно з Указом Президента України № 612/2025 від 23 серпня 2025 року санкції введені в дію строком на десять років, до 23 серпня 2035 року. До «Агро-Нова» застосовано широкий спектр заходів, передбачених Законом України № 1644-VII від 14 серпня 2014 року. Зокрема, обмеження охоплюють блокування активів, заборону торговельних операцій та припинення транзиту ресурсів, пільотів і перевезень територією України. Також передбачено заборону на виведення капіталу, зупинення виконання економічних і фінансових зобов'язань та припинення дії ліцензій. Крім економічних і фінансових обмежень, запроваджено припинення дії спільних проектів, заборону передання технологій і прав інтелектуальної власності. Додатково передбачено політичні обмеження, зокрема анулювання офіційних візитів, переговорів та позбавлення державних нагород. У санкційний пакет включено також заборону набуття у власність земельних ділянок на території України [6].

Застосування санкцій в Україні ґрунтується на низці базових принципів, що забезпечують їх легітимність і результативність. Принцип законності означає, що всі санкції повинні ухвалюватися виключно у межах правової основи, визначеної Конституцією та законами України. Прозорість передбачає публічність процесу ухвалення рішень і зрозумілість мотивів їхнього застосування. Об'єктивність означає необхідність спирання на перевірені факти, а не політичну доцільність. Відповідність меті забезпечує співмірність заходів із поставленими завданнями державної безпеки. Ефективність означає, що санкції мають приносити реальні результати, а не лише формально демонструвати реакцію. Правовими підставами для запровадження санкцій є широкий спектр дій та обставин, що загрожують Україні та міжнародному правопорядку. Це, зокрема, дії іноземних держав, юридичних і фізичних осіб, які створюють реальні чи потенційні загрози національній безпеці та порушують права людини. Підставою є також резолюції Генеральної Асамблеї й Ради Безпеки ООН, що стосуються безпеки України. Додатково враховуються рішення та регламенти Ради Європейського Союзу, спрямовані на підтримку українських національних інтересів. Порушення Загальної декларації прав людини та Статуту ООН також розглядаються як самостійна підстава [7].

Отже, наведені вище положення Закону України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII, в цілому відповідають Конституції України та загальноприйнятим міжнародним стандартам. Вони спрямовані на захист національних інтересів, суверенітету й територіальної цілісності держави, що узгоджується зі статтями 17, 18, 41 та 64 Конституції України. Закріплені принципи законності, прозорості, об'єктивності, відповідності меті та ефективності цілком корелюють із демократичними засадами

правової держави. Одночасно вони відповідають міжнародно-правовим актам, зокрема Статуту ООН, Загальній декларації прав людини та резолюціям Генеральної Асамблеї й Ради Безпеки ООН, що визнають право держави на захист від загроз і терористичної діяльності.

Проте Законом України від 12 травня 2022 року № 2257-IX в первинний Закон від 14 серпня 2014 року № 1644-VI був доповнений більш ефективними, одночасно суперечними нормами. Перш за все він інституалізував спеціальну санкцію у вигляді стягнення в дохід держави активів (п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції»), визначивши її як винятковий захід часу воєнного стану. Юрисдикцію з розгляду таких справ віднесено до Вищого антикорупційного суду як суду першої інстанції та його Апеляційної палати, із стислими процесуальними строками: розгляд – до 10 днів, апеляція – 5 днів. Стандарт доказування сформульовано як «перевага більш переконливої сукупності доказів», що є нижчим за кримінальний «поза розумним сумнівом», але вище за формальну презумпцію. Передумовою конфіскаційної санкції є попереднє блокування активів, а виконання рішень суду координує КМУ, залучаючи АРМА, ФДМУ тощо. Водночас закон виводить таке стягнення з-під правил компенсації, прямо вказавши, що відшкодування вартості майна не здійснюється. Сукупно це створює швидкі, але жорсткі засоби вилучення активів у публічних інтересах без кримінального вироку. Критично, що норми закону поширюються не лише на іноземців, а й на громадян України, якщо вони підпадають під визначені критерії загрози чи «суттєвого сприяння» агресії. Каталог підстав охоплює не тільки прямі дії (ухвалення рішень про агресію, матеріально-технічне забезпечення), а й фінансування через сплату значних податків державі-агресору, інвестування в її облігації, благодійні перекази на користь суб'єктів, що підтримують агресію. Додано блок інформаційного сприяння (організація/фінансування публічних дій, що виправдовують агресію, глорифікують її виконавців тощо), що може охоплювати громадян України як «третіх осіб», не причетних до безпосереднього правопорушення. Такий широкий матеріальний склад підвищує ефективність протидії гібридним загрозам, але водночас ризикує зачепити периферійні поведінкові форми, де причинний зв'язок із шкодою менш очевидний. Процесуальна архітектура закону водночас посилює й гарантійні елементи, і процесуальні ризики. До гарантій належать судовий порядок застосування конфіскаційної санкції, публічність рішень, можливість апеляційного перегляду та спеціальний захист викривачів активів (ст. 5-2). До ризиків – дуже стислі строки подання відзиву (2 дні) і розгляду, що в складних майнових спорах ускладнює доступ до доказів та рівність сторін «у зброї». Норма про відсутність компенсації при конфіскації як санкції є конституційно чутливою та має бути виправдана надзвичайним характером воєнного стану, конкретними доказами загрози та суворою пропорційністю [8].

Наприклад, РНБО ухвалила рішення від 12 лютого 2025 року про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, які було введене в дію Указом Президента № 81/2025. У додатку до рішення визначено перелік фізичних осіб, серед яких Особа 1 – громадянин України, щодо якої санкції застосовано на обґрунтування РНБО, на підставі державних інтересів і національної безпеки. Застосовано блокування активів як тимчасове позбавлення права користуватися та розпоряджатися активами, у тому числі активами під її прямим чи опосередкованим контролем. Також передбачено обмеження торговельних операцій, повне припинення транзиту ресурсів, польотів і перевезень територією України, а також запобігання виведенню капіталів за межі України. Реалізацію та моніторинг ефективності цих санкцій покладено на Кабінет Міністрів України, Службу безпеки України, Національний банк України та Комісію державних нагород і геральдики, а МЗС має поінформувати міжнародних партнерів і порушити питання синхронізації обмежень [9].

Не дивлячись на вагомий юридичний супровід цієї справи та проведених декілька особливих засідань в умовах сьогодення санкції з Особа 1 в судовому порядку не зняті [10]. Чому зокрема сприяє позиція Верховного суду, яка легалізує на рівні судової практики втручання РНБО та Президента України в права приватних осіб з тестом пропорційності у разі реальної чи потенційної загрозі Національній безпеці України в умовах воєнного стану. Коли вони приймають оціночні рішення в межах дискреційних повноважень. При цьому, за рішенням Верховного суду, доводиться, що склад конкретного кримінального правопорушення не є обов'язковою умовою для накладення санкцій, оскільки їхня природа відрізняється від юридичної відповідальності. Суд підкреслив, що поняття реальної чи потенційної загрози є оціночним і перебуває в межах дискреційних повноважень органів державної влади. Такий підхід обґрунтовується принципом превентивності, що надає державі можливість діяти на випередження у питаннях національної безпеки. Президент України вправі самостійно оцінювати достатність підстав для введення санк-

цій, вводячи в дію рішення РНБО. Судовий контроль за актами Президента не може підміняти собою його дискреційні повноваження. Суд не вправі повторно оцінювати політичну чи безпекову доцільність запроваджених санкцій, оскільки це належить до компетенції глави держави як гаранта Конституції та безпеки України. Проте суд здійснює перевірку меж дискреції, пропорційності та законності, що включає оцінку відповідності указу вимогам Конституції та Закону України «Про санкції» [11].

Що стосується Європейського суду з прав людини то прямо прийнятих рішень з цієї проблематики ще має. Проте, в певній мірі можу бути судовим прецедентом практика Європейського суду з прав людини у справі «Агрокомплекс проти України» Agrokompleks v. Ukraine) від 6 жовтня 2011 року за заявою 23465/03. В якій суд встановив, що держава порушила право заявника на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. ЄСПЛ зазначив, що українські суди не забезпечили належного захисту прав компанії, оскільки повторний перегляд остаточного рішення базувався виключно на незгоді органів влади, що суперечить принципу правової визначеності. Суд також дійшов висновку, що втручання держави у майнові права заявника не переслідувало справжньої легітимної мети та було непропорційним. Було наголошено, що вилучення майна на підставі урядової телеграми не може визнаватися законним втручанням у право власності. ЄСПЛ одностайно встановив порушення не лише права власності, а й принципів незалежності та безсторонності суду. Саме через такі дії Україну зобов'язано виплатити компанії компенсацію у розмірі 27 мільйонів євро. Важливим акцентом цього рішення стало наголошення Суду на обов'язковості ефективного засобу судового захисту та пропорційності обмежень права власності. ЄСПЛ підкреслив, що захист приватної власності має становити одну з фундаментальних засад демократичного суспільства. Втручання держави може бути визнане допустимим лише за наявності достатніх обґрунтувань, передбачених законом і виправданих суспільною необхідністю. Воно підкреслило, що навіть у складних умовах держава зобов'язана забезпечувати правову визначеність і не може свавільно втручатися у право власності. Стеми [12].

Проте зазначені норми можна буде реалізувати наш погляд виключно після закінчення воєнного стану в Україні. Так як згідно, відповідно до ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть бути обмежені конституційні права і свободи людини і громадянина, крім права на життя (ст. 27), права на повагу до гідності (ст. 28), права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), права на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), права на таємницю листування (ст. 31), права на судовий захист (ст. 55), права на відшкодування шкоди (ст. 56), права знати свої права і обов'язки (ст. 57), права на правову допомогу (ст. 59), принципу презумпції невинуватості (ст. 62) та права не нести відповідальність за діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися законом правопорушенням (ст. 58). Тим самим, право власності (ст. 41 Конституції України) не включене до цього переліку і може бути обмежене в умовах воєнного стану шляхом примусового відчуження чи вилучення майна на підставі закону.

Виходячи з таких теоретичних положень, можна п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону «Про санкції» є таким, що має ознаки «defectus legis», як дефектної норми прав, що не відповідає загальним правовим стандартам. Виходячи з наступних чинників: по-перше, введення в законодавство фактично інституту конфіскації без внесення змін в основний кодифікований акт цивільного законодавства; по-друге, при стягненні в дохід держави майна третьої особи (до якої санкції не застосовано) порушується презумпція невинуватості; по-трете, при стягненні в дохід держави майна третьої особи (до якої санкції не застосовано) така особа позбавляється права на захист (неможливість належної підготовки до такого захисту); по-четверте, відсутність конкретного переліку чи меж тлумачення підстав застосування такої санкції до третьої особи.

Що підтверджується не тільки загальною теорії права, теорією конституційного права, однак й чисельною судовою практикою, що формувалась тривалий час. Так рішенням Конституційного Суду від 22 вересня 2005 р. № 5-рп було підкреслено одну з перших чітких засад на вимогу правової визначеності як складову рівності та справедливості. Суд зазначив, що норми мають бути зрозумілими та недвозначними, інакше неможливо забезпечити їх однакове застосування. Непевність тексту права відкриває шлях до довільного трактування на практиці. Нечітке формулювання призводить до різночитань і порушує принцип рівності учасників [13].

Конституційний Суд України у Рішенні 29 червня 2010 р. № 17-рп окреслив принцип правової визначеності як елемент верховенства права та пов'язав його з передбачуваністю обмежень прав. Обмеження прав допустимі лише тоді, коли особа може відрізнити правомірну поведінку від протиправної. Критерії мають бути настільки чіткими, щоб людина могла

передбачити правові наслідки своїх дій. У сфері публічних повноважень поліції це означає недопустимість розмитих делегацій. Будь-яка невизначеність породжує ризик свавілля з боку органів влади [14]. Рішенням Конституційного Суду України 20 грудня 2017 р. № 2-р повторно наголосив, що принцип правової визначеності вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності норм. Передбачуваність і стабільність регулювання є умовою законних очікувань учасників правовідносин. У сфері вищої освіти це значить, що критерії доступу й управління мають бути прозорими. Норми, які допускають довільні тлумачення, підривають довіру до права. Суд розвиває ідею балансу між публічним інтересом і правами індивіда [15].

Проте треба зазначити що в повному обсязі скористатися зазначеними положеннями Конституції та їх тлумачення Конституційним судом України буде можливо тільки після закінчення воєнного стану. При цьому доцільно скористатися закони творчим досвідом Республіки Азербайджан. В якому однозначно виписано, після завершення воєнного стану усі відповідні укази Президента Азербайджану втрачають чинність автоматично, а справи щодо порушень спеціального режиму припиняються, затримані особи підлягають негайному звільненню [16]. Що потребує внесення відповідних змін і доповнень до відповідного законодавства України.

Звертаючись до судової практики антикорупційного суду слід визначити Постанова Апеляційної палати ВАКС від 28.09.2023 у справі № 991/6040/23 підтверджено, що за п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» дохід держави може бути стягнуто не лише з активів, які формально належать особі, а й з тих, щодо яких вона може опосередковано здійснювати дії, тотожні розпорядженню. Суд зазначив, що попереднє відчуження майна на користь особи 2 та умови шлюбного договору фактично не усунули контроль Особи 1 над цими активами. Враховано, що Особа 2, залишаючись у шлюбі з особою 1 та здійснюючи нотаріальну діяльність в інтересах окупаційної влади, перебуває у залежному становищі від Особи 1, який є сенатором рф. Тому висновок першої інстанції про можливість опосередкованого розпорядження Особою 1 цим майном визнано обґрунтованим. Колегія суддів погодилася, що наявні підстави для стягнення нерухомості та автомобіля, зареєстрованих на Особу 2[17].

Висновки. Отже, норми Закону України від 12 травня 2022 року № 2257-IX, яким доповнено первинний Закон від 14 серпня 2014 року № 1644-VI, є такими, що містять ефективні, але суперечливі норми. Вони запровадили інституалізацію спеціальної санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів, що раніше не була передбачена. Така санкція має характер виняткового заходу, застосовуваного виключно в умовах воєнного стану. Вона відходить від загальних принципів і стандартів права, зокрема гарантій відшкодування майна. Однак її існування виправдане в умовах повномасштабної агресії росії проти України, коли необхідно оперативно захищати національну безпеку.

Застосування нової санкції можливе тільки в межах дискретних повноважень РНБО та Президента України. Саме вони уповноважені ухвалювати політичні рішення про блокування і передачу активів у дохід держави. Такі рішення не можуть набувати універсального чи автоматичного характеру, а потребують індивідуальної оцінки кожного випадку. Важливо, щоб підстави застосування санкцій були чітко задокументовані й узгоджені з критеріями закону. Відповідальність за дотримання процедурної дисципліни лежить на державних органах, які координують виконання судових рішень.

Критерії застосування конфіскаційної санкції визначаються законом і передбачають не лише пряме матеріальне забезпечення агресії. Вони охоплюють також фінансове сприяння державі-агресору, наприклад через інвестування в її облігації чи сплату значних податків. До критеріїв віднесено й інформаційне сприяння, зокрема організацію або фінансування публічних дій, що виправдовують агресію. Тим самим, закон застосовує розширене розуміння «суттєвого сприяння», яке може поширюватися і на громадян України.

Норми закону мають тимчасовий характер і повинні автоматично втратити чинність після закінчення воєнного стану. Санкції, що були застосовані, не можуть залишатися інструментом у мирний час, оскільки вони суперечать загальновизнаним міжнародним стандартам захисту права власності. Їхня тривала дія створювала б небезпечний прецедент, який виходить за межі воєнної необхідності. Конституційна чутливість норми щодо відсутності компенсації підтверджує її тимчасовість. Вона може бути виправдана лише загрозою існуванню держави, але не звичайними умовами життя суспільства. Право власності, яке не було остаточно позбавлене за рішенням суду, повинно бути безумовно повернене власникам. Якщо санкція втратить чинність, активи фізичних і юридичних осіб мають бути відновлені в їхній власності. Відновлення прав має гарантувати повагу до принципу верховенства права та міжнародних стандартів захисту власності. Лише так можна уникнути довгострокових соціальних конфліктів і правової невизначеності.

Література

1. Санкція. Тлумачний словник української мови. 2024. URL: https://tsum.wdbk.org/%D1%81/%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F

2. Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. Право і безпека (Law and Safety). 2022. № 1 (84). С. 29–37. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03

3. Якимчук Н. Санкції як правовий феномен в праві України та міжнародні стандарти їх застосування. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2021. № 1. DOI: https://doi.org/10.24144/2663-5399.2021.1.08.

4. Новіков Д. Генезис та еволюція санкційної політики України. Наукові записки. Серія : Право. 2024. № 16. С. 352–356. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-352-356.

5. Про санкції. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. Відомості Верховної Ради України, 2014. № 40. ст. 2018

6. Товариство з обмеженою відповідальністю «Агро – Нова». Державний реєстр санкцій. 2025. URL: drs.nsdc.gov.ua/subjects

7. Про санкції. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. Відомості Верховної Ради України, 2014, № 40. ст. 2018.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб. Прийнято Верховною Радою України 12 травня 2022 року № 2257-IX. Законодавство України. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-IX 9.

9. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій). Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 лютого 2025 року, введене в дію Указом Президента України від 12 лютого 2025 року № 81/2025. Законодавство України. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007525-25

10. Порошенко оскаржує санкції РНБО: ОПУ визнали, що в указ щодо санкцій внесли правки після публікації. Суспільне Київ. 2025. URL: https://suspilne.media/1094424-porosenko-oskarzue-sankcii-rnbo-opu-viznali-so-v-ukaz-sodo-sankcij-vnesli-pravki-pisla-publikacii/

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 лютого 2025 року у справі № 990/41/24 (№ 11-311заі24). Верховний Суд. Велика Палата. Законодавство України. 2025. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C030033

12. Агрокомплекс проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 6 жовтня 2011 року (заява № 23465/03). Голос України, 7 серпня 2013 року. URL: https://www.golos.com.ua/article/44020

13. Рішення Конституційного Суду від 22 вересня 2005 р. № 5-рп у справі щодо відповідності Конституції України положень Земельного кодексу (справа про постійне користування земельними ділянками). Законодавство України. 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05

14. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України абзацу восьмого пункту 5 ч.1 ст.11 Закону «Про міліцію»]. Затверджено Конституційним Судом України Законодавство України. 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v017p710-10

15. Рішення Конституційного Суду України 20 грудня 2017 р. № 2-р у справі щодо пункту 7 ч. 2 ст. 42 Закону «Про вищу освіту». Законодавство України. 2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-17

16. Hərbi vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu № 779. Qəbul edilib: 6 yanvar 1994-сь il. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi. URL: https://www.legal-tools.org/doc/9c4ed7/

17. Рішення у справі № 991/6040/23 (провадження 2-а/991/17/23). Вищий антикорупційний суд. 31 липня 2023. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/administrative/judgments/991_6040_23_31-07-2023%20%281%29.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:004.738.5:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.20

М. П. Пука
аспірант
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
orcid.org/0009-0002-3635-9587

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНЬ, ЗАПРОВАДЖЕНИХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації права на інформацію про діяльність органів державної влади в умовах воєнної цензури, що є однією з найактуальніших проблем сучасного інформаційного права України. Автором констатовано, що в умовах воєнного стану держава стикається з необхідністю забезпечення балансу між правом громадян на доступ до публічної інформації та потребою захисту національної безпеки, що зумовлює запровадження тимчасових обмежень на поширення певних відомостей. Визначено правову природу воєнної цензури як особливого інструменту державного контролю за інформаційними потоками, який має подвійний характер – з одного боку, виступає засобом інформаційної безпеки, а з іншого – може створювати ризики для реалізації конституційного права на інформацію.

Аргументовано, що правові обмеження доступу до інформації повинні мати виключно тимчасовий і пропорційний характер, базуватися на нормах Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та міжнародно-правових стандартах, зокрема положеннях Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Обґрунтовано, що навіть за умов воєнного стану держава зобов'язана забезпечувати мінімальний рівень прозорості своєї діяльності, особливо в питаннях використання публічних ресурсів, ухвалення управлінських рішень та забезпечення прав громадян.

На підставі проведеного наукового аналізу з'ясовано, що сучасна система правового регулювання у сфері доступу до інформації в Україні потребує адаптації до умов воєнного часу. Аргументовано, що існує потреба у чіткому нормативному визначенні меж воєнної цензури, процедур контролю за її застосуванням, а також у створенні ефективних механізмів оскарження неправомірних обмежень. Визначено, що відсутність прозорості у діяльності органів влади може призвести до зниження рівня довіри суспільства та посилення дезінформаційних ризиків, що, у свою чергу, негативно впливає на стійкість держави в умовах війни.

Ключові слова: право на інформацію; доступ до публічної інформації; воєнний стан; воєнна цензура; органи державної влади.

Puka M. P. **FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO INFORMATION ABOUT THE ACTIVITIES OF GOVERNMENT BODIES IN THE CONDITIONS OF RESTRICTIONS INTRODUCED DURING THE EFFECT OF MARTIAL STATE**

The article is devoted to the study of the features of the implementation of the right to information about the activities of state authorities in the conditions of military censorship, which is one of the most pressing problems of modern information law in Ukraine. The author states that in the conditions of martial law, the state is faced with the need to ensure a balance between the right of citizens to access public information and the need to protect national security, which necessitates the introduction of temporary restrictions on the dissemination of certain information. The legal nature of military censorship is determined as a special instrument of state control over information flows, which has a dual nature – on the one hand, it acts as a means of information security, and on the other – it can create risks for the implementation of the constitutional right to information. It is argued that legal restrictions on access to information should be exclusively temporary and proportionate, based on the norms of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" and international legal standards, in particular the provisions of the International Covenant on Civil and Political Rights. It is substantiated that even under martial law, the state is obliged to ensure a minimum level of transparency of its activities, especially in matters of the use of public resources, the adoption of administrative decisions and ensuring the rights of citizens.

Based on the conducted scientific analysis, it was found that the modern system of legal regulation in the field of access to information in Ukraine requires adaptation to the conditions of wartime. It is argued that there is a need for a clear normative definition of the boundaries of military censorship, procedures for controlling its application, as well as for creating effective mechanisms for appealing against unlawful restrictions. It is determined that the lack of transparency in the activities of government bodies can lead to a decrease in the level of public trust and an increase in disinformation risks, which, in turn, negatively affects the stability of the state in wartime.

Key words: right to information; access to public information; martial law; military censorship; state authorities.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з воєнною агресією проти України, суттєво вплинули на всі сфери суспільного життя, зокрема й на реалізацію права громадян на інформацію. В умовах воєнного стану держава змушена вдаватися до запровадження тимчасо-

© М. П. Пука, 2025

вих обмежень щодо поширення певних відомостей, що має на меті захист національної безпеки, збереження військової таємниці, охорону життя і здоров'я громадян. Однак такі обмеження нерідко вступають у колізію з конституційними гарантіями права на доступ до публічної інформації та принципом відкритості діяльності органів влади.

Недостатня визначеність правового статусу воєнної цензури, відсутність єдиних стандартів її застосування, а також нечіткість процедурного порядку обмеження доступу до інформації створюють ризики зловживань, надмірної закритості влади та порушення принципів демократичного врядування. Особливої гостроти ця проблема набуває у контексті сучасних інформаційних воєн, поширення дезінформації та пропаганди, коли суспільство потребує достовірних і перевірених відомостей від офіційних джерел.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності комплексного дослідження правових та практичних аспектів реалізації права на інформацію про діяльність органів влади в умовах воєнної цензури, визначення меж її допустимого застосування, а також пошуку оптимальної моделі забезпечення інформаційного балансу між потребами безпеки та принципом прозорості державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, пов'язані з особливостями реалізації права на інформацію в умовах воєнної цензури досліджували такі вчені як О. Кирієнко, Н. А. Литвин, О. Г. Турченко, А. С. Чистякова, О. Шебуренков та ін. У своїх наукових роботах вчені зосереджують увагу на такому аспекті проблеми щодо реалізації права на доступ до інформації в умовах воєнного стану, як пропорційність та обґрунтованість обмежень, що запроваджуються державою з міркувань національної безпеки. Саме тому у цій статті увагу буде зосереджено на з'ясуванні правової природи воєнної цензури, визначенні меж допустимості державного втручання у сферу інформаційних прав, аналізі нормативних актів, якими в Україні встановлено обмеження доступу до інформації про діяльність органів влади, а також на оцінці їх відповідності конституційним гарантіям і міжнародним стандартам свободи інформації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є всебічне дослідження правових та практичних засад реалізації права на інформацію про діяльність органів державної влади в умовах воєнної цензури з метою виявлення меж допустимого обмеження цього права та здійснення оцінки його впливу на прозорість державного управління.

Виклад основного матеріалу. Обмеження доступу до деяких видів публічної інформації в умовах воєнного стану є досить поширеною практикою. Між тим, в Україні також спостерігається втручання у роботу медіа та обмеження поширення через медіа деяких видів публічної інформації, що за своєю суттю є воєнною цензурою.

Воєнна цензура є складовим елементом системи правового режиму воєнного стану, спрямованим на забезпечення інформаційної безпеки держави, охорону військових таємниць, а також недопущення поширення відомостей, які можуть бути використані противником на шкоду національним інтересам. У широкому розумінні воєнну цензуру можна визначити як спеціальний правовий механізм державного контролю за змістом, обсягом і поширенням інформації під час дії воєнного стану, що передбачає можливість обмеження окремих аспектів права на свободу вираження. Водночас, у вузькому значенні воєнна цензура – це попередній та поточний контроль за діяльністю засобів масової інформації, офіційних комунікацій і публікацій, який передбачає обмеження, погодження або заборону поширення конкретних матеріалів за рішенням уповноважених органів військового управління чи державної влади. я поглядів і доступу до інформації задля захисту безпеки держави.

З правової точки зору важливе значення має розуміння того, на скільки пропорційними та необхідними є обмеження щодо доступу до інформацію, зокрема й про органи влади, запровадженні в умовах воєнного стану.

Як зауважують з цього приводу деякі науковці, забезпечення національної безпеки та одночасне збереження основних прав і свобод громадян, зокрема свободи слова й права на доступ до інформації, можливе лише за умови впровадження збалансованих правових і організаційних механізмів. Йдеться насамперед про вдосконалення законодавства, яке чітко визначає межі державного втручання у діяльність медіа, гарантує їх незалежність та забороняє цензуру, а також про забезпечення прозорості дій органів влади й підвищення медіаграмотності населення [1, с. 314].

Водночас у контексті теми дослідження така система заходів має подвійне значення, що виражається у тому, що з одного боку, вона створює умови для ефективного інформаційного захисту держави у воєнний час, а з іншого – запобігає зловживанням владними повноваженнями під прикриттям воєнної цензури, забезпечуючи збереження демократичних засад і публічності влади навіть в умовах надзвичайного правового режиму.

Правове підґрунтя запровадження воєнної цензури в Україні визначається низкою нор-

мативно-правових актів. Передусім це Конституція України [2], зокрема стаття 64, яка допускає можливість обмеження окремих прав і свобод людини під час воєнного чи надзвичайного стану, якщо такі обмеження встановлено законом. До того ж Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [3] (ст. 8) прямо передбачає право військового командування разом із військовими адміністраціями запроваджувати заходи щодо регулювання діяльності засобів масової інформації, зокрема шляхом тимчасової цензури з метою недопущення поширення інформації, яка може завдати шкоди обороні держави.

Крім того, відповідні норми узгоджуються з положеннями законів України «Про інформацію» [4], «Про доступ до публічної інформації» [5] та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [6], які встановлюють загальні принципи обмеження доступу до інформації з міркувань національної безпеки. Водночас міжнародно-правові стандарти, зокрема ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [7] та ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8] визнають можливість обмеження свободи інформації лише у випадках, коли це необхідно в демократичному суспільстві та є пропорційним законній меті.

Таким чином, воєнна цензура в Україні має законодавче підґрунтя і застосовується як винятковий інструмент забезпечення національної безпеки, однак її реалізація повинна супроводжуватися чітким дотриманням принципів законності, пропорційності, тимчасовості та недискримінації, щоб уникнути порушень основоположних прав і свобод людини.

З цього приводу важливо зазначити, що запровадження воєнного стану в Україні спричинило суттєві зміни в інформаційній політиці держави, зокрема щодо відкритості та публічності діяльності органів влади. Після початку повномасштабної агресії у лютому 2022 року держава була змушена обмежити доступ до певних категорій інформації, щоб запобігти її використанню противником для завдання шкоди обороноздатності, безпеці громадян і функціонуванню критичної інфраструктури. Такі обмеження мають нормативно визначений характер і спираються на чинні закони, підзаконні акти та рішення уповноважених органів.

Передусім, правові підстави для таких обмежень визначено у Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 8 цього Закону, військове командування разом із військовими адміністраціями має право «встановлювати особливий режим у сфері діяльності медіа та проводити попередній контроль за їх діяльністю [3], тобто фактично вводити тимчасову цензуру. Такі заходи можуть включати обмеження публікації, поширення або розповсюдження інформації, що може розкривати відомості військового чи стратегічного значення.

Важливе значення мають і положення Закону України «Про інформацію», зокрема ст. 29, яка передбачає можливість обмеження доступу до інформації, якщо її розголошення може завдати шкоди національній безпеці, обороні чи громадському порядку [4]. Водночас ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлює категорії інформації з обмеженим доступом – таємної, службової та конфіденційної [5]. У період воєнного стану сфера службової інформації істотно розширилася, особливо щодо діяльності органів виконавчої влади, місцевих адміністрацій та військових адміністрацій.

На практиці обмеження реалізуються також через рішення Кабінету Міністрів України та розпорядження урядових органів, які регулюють порядок оприлюднення даних на офіційних вебсайтах і в інформаційних системах. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 263 [9] було тимчасово призупинено дію окремих положень щодо публікації відкритих даних, що містять чутливу інформацію про об'єкти критичної інфраструктури, персональний склад органів влади, місця дислокації чи переміщення військових підрозділів. Водночас Національна рада з питань телебачення і радіомовлення спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України затвердила рекомендації для медіа щодо дотримання правил інформаційної безпеки, які фактично визначили рамки воєнної інформаційної політики.

Крім того, на підставі Указів Президента України про введення та продовження воєнного стану [10], а також наказів Генерального штабу Збройних Сил України встановлено порядок погодження публікації матеріалів, що стосуються військових дій, мобілізації, об'єктів оборонного призначення, гуманітарних коридорів тощо. Також було тимчасово обмежено доступ до частини державних реєстрів, зокрема Єдиного державного реєстру юридичних осіб, реєстру декларацій, баз відкритих даних і деяких ресурсів «Прозорро», щоб унеможливити використання цих даних ворогом.

Також окремо необхідно звернути увагу на те, що Рішенням ради суддів України від 3 лютого 2023 року № 8 «Щодо надання публічної інформації про діяльність органів державної влади, їхніх працівників, в тому числі про діяльність судів та установ системи правосуддя»

визначено, що через військову агресію російської держави проти України розповсюдження публічної інформації щодо діяльності органів державної влади, їх працівників, у тому числі щодо судів та органів системи правосуддя може становити загрозу їх життю та здоров'ю, бути загрозою національній безпеці, а тому доступ до неї може бути обмеженим. У зв'язку з цим рішенням Ради суддів України від 25 березня 2022 року № 11 рекомендовано судам України, ДСА України, іншим установам системи правосуддя тимчасово відстрочити до закінчення строку дії воєнного стану в Україні надання відповідей на усі запити про публічну інформацію, які надійшли з початку введення воєнного стану в Україні – 24 лютого 2022 року [11].

Таким чином, фактична система обмежень доступу до інформації про діяльність органів влади в Україні в умовах воєнного стану ґрунтується на сукупності законодавчих, підзаконних і відомчих актів, спрямованих на збереження інформаційної безпеки та захист стратегічно важливих відомостей. Разом із тим, такі заходи повинні залишатися тимчасовими, пропорційними та підконтрольними, щоб після завершення воєнного стану забезпечити повне відновлення принципів відкритості, прозорості та публічності державної влади.

Водночас, обмеження доступу до інформації про діяльність органів державної влади в умовах воєнної цензури, хоч і має виправдану мету – забезпечення національної безпеки та захист стратегічно важливих відомостей, водночас може спричинити низку негативних наслідків для функціонування демократичної держави та суспільства. Насамперед, звуження відкритості діяльності органів влади призводить до зменшення прозорості державного управління, що унеможливлює громадський контроль за прийняттям рішень, використанням бюджетних коштів і дотриманням службової дисципліни. Така ситуація створює передумови для зловживань владою, корупційних проявів та приховування неефективних управлінських дій, оскільки громадськість позбавляється можливості об'єктивно оцінювати діяльність посадових осіб.

Такі приклади яскраво продемонстровані в історії. Зокрема, коли військова цензура під час Першої світової війни досягла найвищого ступеня свого розвитку з огляду на масштаби охопленої нею території та диверсифікації сфер контролю, це справило вкрай негативні наслідки для подальшого суспільного розвитку [12, с. 7].

Крім того, тривале обмеження доступу до офіційної інформації негативно впливає на довіру громадян до державних інститутів, підриває їх авторитет і породжує відчуття інформаційної ізоляції. За відсутності офіційних джерел зростає роль неофіційних каналів комунікації, що сприяє поширенню дезінформації, чуток і пропаганди, які можуть бути використані ворогом для дестабілізації суспільства. Таким чином, надмірна закритість державних структур у воєнний час може мати зворотний ефект – підвищити рівень інформаційних загроз і знизити стійкість держави до зовнішніх впливів.

Наприклад, у вже згаданому вище Рішенні Ради суддів України наголошується, що на підставі вказаного рішення деякі суди та установи системи правосуддя надто формально почали підходити до розгляду запитів про публічну інформацію та відмовляти у наданні інформації без належних на те підстав [11].

Окремої уваги заслуговує вплив воєнної цензури на стан свободи слова та діяльність медіа. Коли журналісти та громадські інституції не мають доступу до достовірних даних, ускладнюється виконання їхньої суспільної місії – інформування громадськості, формування критичного мислення та протидії пропаганді. Це веде до згортання медіаплюралізму та монополізації інформаційного простору, що суперечить європейським стандартам демократичного врядування та принципам пропорційності обмежень прав людини.

Така ситуація призводить до монополізації медійного простору. Наприклад, як звертає увагу А. С. Чистякова, в Україні після запровадження воєнного стану фактично відбулася монополізація медіапростору, зокрема телемарафоном «Єдині новини», що за своїм змістом є узгодженими діями в інформаційному просторі, ускладнює та/або звужує споживачу доступ до альтернативних по змісту видів інформації, сприяє визнанню/оцінці альтернативних експертних думок щодо тих самих фактів/обставин, в тому числі належно аргументованих та обґрунтованих, такими, що містять ознаки дифамації [13, с. 93].

Таким чином, у правовому вимірі надмірне звуження інформаційного простору може розглядатися як порушення конституційних гарантій права на інформацію, закріпленого у статтях 34 і 40 Конституції України, а також як відхилення від вимог статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У результаті держава ризикує втратити баланс між забезпеченням безпеки та дотриманням принципів відкритості, що є ключовою ознакою демократичного режиму.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна дійти висновку про те, що інститут воєнної цензури, попри свою об'єктивну необхідність у період збройної агресії, потребує чіткої нормативної регламентації

та дотримання принципу пропорційності між вимогами національної безпеки і конституційними правами громадян на доступ до інформації. Водночас надмірне або невиправдане обмеження доступу до інформації про діяльність органів влади в умовах воєнної цензури може мати комплексні негативні наслідки – від зниження довіри суспільства до влади й поширення дезінформації до послаблення демократичних інститутів і порушення прав людини. Тому навіть у період воєнного стану держава має забезпечувати мінімально необхідний рівень прозорості, який дозволяє громадянам отримувати достовірну інформацію, не ставлячи під загрозу національну безпеку.

Література

1. Кузава В. І., Литвин Н. А. Державний контроль за діяльністю медіа під час воєнного стану: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 312-314.

2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.

6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнародний документ від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

9. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 № 263. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text.

10. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

11. Щодо надання публічної інформації про діяльність органів державної влади, їхніх працівників, в тому числі про діяльність судів та установ системи правосуддя: Рішення Ради суддів України від 03.02.2023 № 8. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008414-23#Text.

12. Кирієнко О. Військова цензура в українських губерніях Російської імперії (липень 1914 р. – жовтень 1917 р.); відп. ред. О. П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016. 366 с.

13. Чистякова А. С. Право на інформацію та телемарафон «єдині новини»: специфіка співіснування в умовах воєнного стану. *Legal Bulletin*. 2024. № 13. С. 86–92.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.21

А. Г. Соломаха
доктор юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-9305-7898

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ НАУКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено аксіологічні орієнтири науки адміністративного права в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що повномасштабна збройна агресія проти України актуалізувала питання ціннісного виміру адміністративного права як галузі, покликаної забезпечувати ефективне функціонування публічної адміністрації, захист прав і свобод людини та підтримання публічного порядку. Підкреслено, що саме в кризових обставинах право має залишатися носієм базових суспільних цінностей, а наука адміністративного права – забезпечувати їх збереження та розвиток.

Проаналізовано сутність аксіології права як напряму правової науки, що досліджує право з позицій відповідності його норм і практик фундаментальним соціальним та моральним цінностям. Висвітлено концептуальні підходи сучасних українських дослідників до розуміння аксіологічної природи права. Показано, що аксіологічний підхід дозволяє зосередити увагу на питаннях, які цінності лежать в основі права, як вони впливають на правотворчість і правозастосування, а також яким чином право сприяє їх реалізації та захисту.

Встановлено, що до базових цінностей адміністративного права належать права і свободи людини, верховенство права, законність, справедливість, публічний інтерес, демократизм, ефективність та підзвітність влади. Конституція України закріплює пріоритет людини, її життя і гідності як найвищої соціальної цінності, що визначає аксіологічний фундамент національної правової системи. Особливу увагу приділено впливу європейської правової традиції, яка ґрунтується на ідеях природного права та посилює людиноцентричний вимір публічного управління.

Розкрито особливості трансформації цінностей адміністративного права в умовах воєнного стану. Наголошено, що держава змушена шукати баланс між національною безпекою та дотриманням прав людини, між ефективністю управління і його легітимністю, між публічним інтересом і свободою особи. Визначено ключові аксіологічні пріоритети цього періоду: верховенство права і законність, повага до прав і свобод людини, національна безпека і публічний інтерес, справедливість і пропорційність, ефективність та оперативність управління, прозорість і підзвітність влади.

Обґрунтовано, що наука адміністративного права виконує критичну, прогностичну та рекомендаційну функції, забезпечуючи збереження аксіологічної рівноваги та окреслюючи напрями післявоєнного реформування публічної адміністрації. Зроблено висновок, що дотримання аксіологічних орієнтирів забезпечує не лише законність та легітимність управлінських рішень у воєнний час, а й створює підґрунтя для відновлення і розвитку України на засадах гуманізму, демократії та верховенства права.

Ключові слова: адміністративне право, аксіологія, воєнний стан, права людини, верховенство права, публічний інтерес, національна безпека, ефективність управління.

Solomakha A. H. **AXIOLOGICAL GUIDELINES OF ADMINISTRATIVE LAW SCIENCE UNDER MARTIAL LAW**

The article examines the axiological guidelines of administrative law science under martial law. It substantiates that the full-scale armed aggression against Ukraine has actualized the issue of the value dimension of administrative law as a branch intended to ensure the effective functioning of public administration, the protection of human rights and freedoms, and the maintenance of public order. It is emphasized that, particularly in times of crisis, law must remain the bearer of fundamental social values, while the science of administrative law must guarantee their preservation and development.

The essence of legal axiology as a branch of legal science is analyzed, with a focus on its study of law from the perspective of its conformity to fundamental social and moral values. The conceptual approaches of contemporary Ukrainian scholars to understanding the axiological nature of law are highlighted. It is shown that the axiological approach directs attention to the key questions of which values underlie law, how they influence law-making and law enforcement, and how law facilitates their realization and protection.

It is established that the basic values of administrative law include human rights and freedoms, the rule of law, legality, justice, the public interest, democracy, efficiency, and accountability of government. The Constitution of Ukraine enshrines the primacy of the individual, human life, and dignity as the highest social values, thereby defining the axiological foundation of the national legal system. Particular attention is given to the influence of the European legal tradition, based on the ideas of natural law, which strengthens the human-centered dimension of public administration.

The article reveals the specific features of the transformation of administrative law values under martial law. It stresses that the state must seek a balance between national security and respect for human rights, between the effectiveness of governance and its legitimacy, and between the public interest and individual freedom.

© А. Г. Соломаха, 2025

The key axiological priorities of this period are identified: the rule of law and legality, respect for human rights and freedoms, national security and public interest, justice and proportionality, efficiency and promptness of governance, as well as transparency and accountability of power.

It is argued that the science of administrative law performs critical, prognostic, and advisory functions, ensuring the preservation of axiological balance and outlining directions for post-war reform of public administration. The conclusion is made that adherence to axiological guidelines ensures not only the legality and legitimacy of administrative decisions during wartime but also creates a foundation for the recovery and development of Ukraine based on humanism, democracy, and the rule of law.

Key words: administrative law, axiology, martial law, human rights, rule of law, public interest, national security, governance efficiency.

Актуальність проблеми. В умовах широкомасштабної збройної агресії проти України питання аксіологічних орієнтирів науки адміністративного права набуває виняткового значення. Воєнний стан радикально змінює умови функціонування публічної адміністрації, висуваючи перед нею підвищені вимоги до ефективності, оперативності та здатності захищати національну безпеку. Водночас такі трансформації супроводжуються ризиками звуження прав і свобод людини, послабленням демократичного контролю та загрозою відходу від засад верховенства права.

З огляду на це особливого значення набуває дослідження ціннісного виміру адміністративного права як науки, здатної окреслити межі допустимих компромісів між безпекою та свободою, публічним інтересом і правами особи. Аксіологічний підхід дозволяє уникнути однобічності у правотворчості та правозастосуванні, оскільки він нагадує про непорушність базових орієнтирів – гідності людини, верховенства права, справедливості, законності, прозорості та підзвітності влади.

Актуальність дослідження також зумовлена інтеграційними процесами України у європейський правовий простір, де аксіологічні засади публічного права відіграють визначальну роль. Визначення та дотримання таких орієнтирів не лише забезпечує внутрішню стабільність і довіру громадян до влади, а й зміцнює позиції України у міжнародному співтоваристві, формує підґрунтя для відновлення країни після війни на засадах демократії, гуманізму та правопорядку.

Таким чином, аналіз аксіологічних орієнтирів науки адміністративного права в умовах воєнного стану є своєчасним і необхідним для забезпечення балансу між захистом держави та збереженням гуманістичної спрямованості правової системи.

Мета статті – проаналізувати аксіологічні орієнтири науки адміністративного права в умовах воєнного стану, визначити їх зміст і трансформацію в кризових обставинах, окреслити баланс між правами людини, публічним інтересом та національною безпекою, а також обґрунтувати роль науки адміністративного права у збереженні ціннісної рівноваги та формуванні напрямів подальшого реформування публічної адміністрації.

В умовах широкомасштабної збройної агресії проти України та запровадження режиму воєнного стану питання ціннісних (аксіологічних) орієнтирів науки адміністративного права набуло особливої актуальності. Адміністративне право як провідна галузь публічного права відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування державного механізму, захисту прав і свобод громадян, підтримання публічної безпеки та правопорядку. Сучасне українське суспільство стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з воєнними діями, а також глобалізацією, технологічними змінами та зростанням вимог до якості публічного управління. В цих умовах адміністративне право має відігравати провідну роль у забезпеченні ефективного, справедливого та прозорого управління, що відповідає потребам і очікуванням громадян. Тому важливо чітко визначити, які цінності мають лежати в його основі.

Як відомо, аксіологія права є напрямом правової науки, що вивчає ціннісний вимір права, тобто досліджує право з погляду його відповідності певним соціально значущим цінностям.

Відомий правознавець С. Алексєєв зазначав, що аксіологія права є новою інтелектуально-духовною формою осмислення права. Як специфічна сфера соціально-філософського знання, аксіологія права покликана пояснювати сутність права, його ціннісний зміст і призначення для суспільства загалом і окремої особистості, інтерпретувати право з позицій вищих цінностей і змісту людського життя, а також досліджувати певні ідеальні сутності (цінності) з позицій оптимальних вимог соціальної реальності, які є першоосновою права та його метою [1, с. 129].

Як зазначає Ж. Мандриченко, адміністративно-правова аксіологія є важливою складовою юридичної науки, оскільки дозволяє враховувати не лише об'єктивну реальність, а й суспільні цінності та моральні установки. Розуміння цих аспектів дозволяє покращувати нормативне регулювання, забезпечуючи більш ефективне та справедливе управління та захист прав громадян [2, с. 111].

Отже, аксіологічний підхід у науці права означає зосередження на питанні: які цінності лежать в основі права, як вони впливають на

формування правових норм і практику їх реалізації, та як право слугує втіленню й захисту цих цінностей.

Наука адміністративного права традиційно приділяла значну увагу аналізу повноважень органів публічної адміністрації, адміністративних процедур, механізмів публічного управління тощо. В сучасних умовах дедалі більшої ваги набуває ціннісний компонент: як цілі, принципи та пріоритети, що визначають розвиток адміністративного права і напрямки його реформування. В останні роки зріс інтерес науковців і практиків до переосмислення ролі держави саме як сервісної, підпорядкованої обслуговуванню прав та свобод людини, яка визнається найвищою соціальною цінністю [3].

Така переорієнтація відображає впровадження концепції «службової держави» і людиноцентризму в діяльність публічної адміністрації. Законодавчо і в управлінській практиці це проявилось у становленні нового типу державно-владного впливу – публічного адміністрування, зорієнтованого на потреби громадянина.

Таким чином, фундаментальна аксіома сучасного адміністративного права полягає в тому, що держава існує для людини, а не навпаки, і ефективність державного (публічного) управління вимірюється рівнем забезпечення прав, свобод і законних інтересів приватних осіб.

До базових цінностей адміністративного права належать ті правові та соціальні блага, без яких неможливе функціонування справедливого, ефективного та демократичного публічного управління.

Конституція України чітко закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю держави (ст. 3) [4]. Відповідно, пріоритет прав і свобод людини, їх належна реалізація та всебічний захист становлять наріжний камінь аксіологічного підґрунтя адміністративного права.

Принципи й норми Конституції, як слушно підкреслюється П. Біликом, є не лише формальним джерелом правового регулювання, а й визначальним онтологічним та аксіологічним чинником у формуванні всієї системи національного права, адже саме в Основному Законі закладено цінності, які мають універсальне значення для всіх його галузей [1, с. 130].

Не менш вагомими аксіологічними орієнтирами виступають верховенство права та законність, справедливість, рівність, гуманізм, забезпечення публічного порядку і безпеки, демократичні засади участі громадян у врядуванні, а також підзвітність і відповідальність публічної влади перед суспільством. Відповідні орієнтири не є суто декларативними: вони визначають спрямованість правотворчої діяльності та формують методологічні підвалини функціонування публічної адміністрації.

Значний вплив на аксіологічний вимір адміністративного права справила західноєвропейська правова традиція, що ґрунтується на ідеях природного права. У межах цієї традиції ціннісний зміст права та форми його реалізації пов'язуються насамперед з ідеями справедливості, свободи, рівності, поваги до людської гідності, обмеження свавілля публічної влади та широкої участі громадянського суспільства в управлінських процесах. Ці універсальні ідеї становлять фундамент європейської моделі публічного права й набувають особливого значення для України, яка перебуває на шляху модернізації власної правової системи відповідно до цінностей права, демократії та верховенства права [3].

Верховенство права посідає центральне місце у системі принципів адміністративного права, виступаючи інтегративною категорією, що поєднує в собі вимогу підпорядкування діяльності держави праву та гарантії захисту особи від свавілля публічної влади.

У науковій літературі слушно підкреслюється, що цей принцип охоплює низку провідних засад адміністративного права, серед яких: справедливість, пріоритет і повага до прав людини, заборона свавілля, законність, розумність, юридична визначеність, прозорість та підзвітність влади [5]. Такий підхід означає, що органи виконавчої влади зобов'язані діяти виключно на підставі та в межах закону, забезпечувати передбачуваність і послідовність своїх рішень, неухильно додержуватися встановлених процедур, дотримуватися принципу пропорційності при обмеженні прав і свобод, а також належно обґрунтовувати свої акти.

Дотримання принципу верховенства права має не лише юридичне, а й суспільне значення, адже воно сприяє зміцненню довіри громадян до публічної влади, формує відчуття стабільності правового порядку та підвищує легітимність державних рішень. Таким чином, верховенство права виступає своєрідним аксіологічним «стрижнем», навколо якого вибудовується система адміністративно-правових цінностей.

Отже, аксіологічний фундамент науки і практики адміністративного права в умовах мирного часу включає цілісну систему взаємопов'язаних орієнтирів, серед яких основними є: права і свободи людини, верховенство права, законність, демократизм, справедливість, публічний інтерес, ефективність та підзвітність влади. Саме вони забезпечують баланс між інтересами держави й особи та визначають гуманістичну спрямованість публічного адміністрування. У подальшому доцільно розглянути, яким чином ці цінності

проявляються і зазнають трансформації в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Воєнний стан являє собою особливий правовий режим, що запроваджується з метою забезпечення обороноздатності держави, захисту безпеки населення та гарантування національних інтересів у разі збройної агресії або безпосередньої загрози нападу. В Україні його правове регулювання здійснюється Конституцією [4] та Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [6], які визначають правові підстави, порядок запровадження, а також межі й характер тимчасових обмежень прав і свобод людини і громадянина, що можуть застосовуватися з метою забезпечення оборони.

З точки зору аксіології права, воєнний стан ставить питання про співвідношення і пріоритетність базових цінностей у надзвичайних умовах. Держава змушена шукати баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини, між ефективністю управлінських дій та їх легітимністю і законністю, між публічним інтересом і свободою особи. Як зазначають дослідники, саме в умовах війни адміністративне право набуває особливого значення як інструмент забезпечення публічного порядку, громадської безпеки та реалізації прав громадян, проте воєнні виклики об'єктивно змінюють баланс між основоположними цінностями адміністративного права, такими як свобода, законність, ефективність, верховенство права. Деякі цінності можуть тимчасово обмежуватися заради захисту інших (наприклад, свобода пересування чи вираження поглядів обмежується заради безпеки), але такі обмеження мають бути необхідними, пропорційними та встановленими законом.

Наука адміністративного права покликана формулювати аксіологічні орієнтири для правотворчості та правозастосування навіть у надзвичайних ситуаціях. З огляду на аналіз літератури і нормативних засад, можна визначити наступні ціннісні пріоритети (орієнтири) адміністративного права у період воєнного стану:

1. Верховенство права і законність. Незважаючи на особливі обставини, діяльність органів публічної влади повинна залишатися в межах Конституції та законів. Введення воєнного стану не означає вседозволеності для влади – органи публічної влади не можуть діяти свавільно й зобов'язані дотримуватися нормативних приписів навіть під час надзвичайних заходів. Законність рішень і дій, наявність правових підстав для обмеження прав – обов'язкова умова їх легітимності. Дотримання правових процедур під час мобілізації, розподілу ресурсів, діяльності військових адміністрацій забезпечує передбачуваність і справедливість, зменшує ризики зловживань.

2. Повага до прав і свобод людини. Права людини залишаються пріоритетною цінністю навіть під час війни. Незважаючи на те, що законом дозволено тимчасово обмежувати окремі права (свободу пересування, мирних зібрань, та ін.) за наявності воєнної необхідності, непорушними залишаються основоположні права, такі як право на життя, людську гідність, свободу від тортур. Будь-які обмеження прав мають бути обґрунтованими і пропорційними реальним загрозам. Метою діяльності публічної адміністрації під час війни залишається реалізація та захист прав і свобод людини і громадянина – саме на цьому наголошується при визначенні завдань суб'єктів публічної адміністрації навіть у воєнний період. Людиноцентричний підхід вимагає, щоб заходи безпеки максимально враховували гуманітарні аспекти і потреби цивільного населення.

3. Національна безпека та публічний інтерес. Безперечно, забезпечення національної безпеки і захист державного суверенітету в умовах війни виступають надзвичайно важливими публічними інтересами. Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для оборони – це морально виправданий обов'язок перед суспільством. Адміністративно-правові рішення у воєнний час спрямовані передусім на досягнення громадської безпеки, ефективності функціонування публічної адміністрації в інтересах захисту прав людей від воєнних загроз. Разом з тим аксіологічний підхід вимагає уникати абсолютизації цієї цінності. Національна безпека та публічний інтерес не можуть реалізовуватися ціною повного заперечення прав і свобод людини, оскільки саме права і свободи становлять сутнісне підґрунтя правопорядку та визначають гуманістичний характер держави. Правова доктрина і практика мають виходити з необхідності розумного компромісу, який забезпечує публічну безпеку лише в тій мірі, у якій це є об'єктивно необхідним для виживання нації та збереження державності. При цьому інші базові цінності – верховенство права, справедливість, пропорційність, гідність людини – повинні зазнавати лише мінімально можливого обмеження.

4. Справедливість і пропорційність. Всі управлінські рішення та заходи під час воєнного стану мають відповідати критеріям справедливості. Це означає недопущення дискримінації, справедливе відшкодування можливої шкоди. Принцип пропорційності є основним критерієм правомірності обмежень прав: втручання повинно бути співмірним загрозі, яку воно покликане відвернути. Наприклад, введення комендантської години чи цензури інформації може бути виправданим для запобігання диверсіям чи паніці, але такі заходи не можуть виходити за межі необхідного (вони мають діяти тимчасово і бути

скасовані після відновлення контролю над ситуацією). Справедливість також вимагає притягнення до відповідальності службових осіб за зловживання або перевищення повноважень навіть в особливий період – воєнний стан не може бути індульгенцією від відповідальності.

5. Ефективність та оперативність публічного управління. Війна висуває підвищені вимоги до ефективності, рішучості та дієвості органів державної влади. Бюрократична повільність чи нескоординованість можуть коштувати надто дорого, тому цінність оперативності виходить на перший план. Наука адміністративного права повинна підтримувати оптимізацію управлінських процесів, спрощення процедур там, де це виправдано, впровадження сучасних технологій для швидкого обміну інформацією та прийняття рішень. Водночас ефективність не може розглядатися ізольовано від інших аксіологічних критеріїв – рішення, які приймаються, мають не лише бути швидкими, а й відповідати принципам законності та справедливості. Ефективне публічне адміністрування в умовах війни – це таке управління, що досягає цілей оборони і підтримання порядку із мінімально необхідним обмеженням прав і при збереженні довіри громадян до влади. Крім того, ефективність включає здатність державного апарату гнучко реагувати на динамічні виклики, швидко адаптувати нормативне регулювання до потреб воєнного часу.

6. Прозорість і підзвітність влади. Попри те, що специфіка воєнного часу може об'єктивно зумовлювати необхідність певної закритості державних рішень (зокрема, обмеження доступу до інформації з огляду на військову таємницю чи міркування оперативної безпеки), відмова від принципу прозорості у сфері публічного управління є неприпустимою. Громадяни мають розуміти логіку дій влади, щоб зберігати довіру і мобілізуватися навколо спільної мети. Підзвітність органів публічної влади суспільству зберігає своє значення і в умовах війни. Звісно, деякі механізми демократичного контролю (наприклад, вибори) у воєнний час можуть бути відтерміновані, але натомість повинні посилюватися інші форми підзвітності – звітність уряду, нагляд з боку омбудсмена за додержанням прав, діяльність ЗМІ у межах, дозволених цензурою, тощо. Прозорість також стосується чіткого визначення нормативних меж воєнних обмежень, аби і громадяни, і посадовці розуміли, які заходи є допустимими.

Зазначені орієнтири не вичерпують усього спектру цінностей, але окреслюють систему пріоритетів, що повинна скеровувати як нормотворчу діяльність під час воєнного стану, так і науковий аналіз, оцінку дій влади з боку фахівців адміністративного права. Вони тісно пов'язані між собою і в сукупності спрямовані на те, щоб навіть в екстремальних умовах держава залишалася правовою, гуманною та ефективною. Саме наука права покликана слідкувати за дотриманням цього балансу цінностей, пропонувати шляхи вдосконалення законодавства та практики.

Роль науки адміністративного права в умовах війни є принципово важливою у збереженні та відновленні аксіологічної рівноваги правової системи.

По-перше, наукова спільнота здійснює аналітико-критичну функцію, оцінюючи новітні законодавчі та управлінські рішення, ухвалені у зв'язку з війною, на відповідність їх конституційним принципам і базовим цінностям. Такий науковий аналіз дозволяє своєчасно виявляти проблемні аспекти правозастосування: чи не відбувається надмірне обмеження прав і свобод людини, чи забезпечені належні механізми контролю за діяльністю військових адміністрацій, чи дотримується принцип законності у виданих нормативних актах і підзаконних рішеннях. Висновки науковців здатні стати підґрунтям для коригування нормативної бази та удосконалення практики реалізації адміністративного законодавства.

По-друге, сучасна наука адміністративного права виконує прогностичну та рекомендаційну функції. Спираючись на аксіологічний підхід, дослідники моделюють можливі сценарії розвитку адміністративно-правових інститутів після завершення воєнного стану, визначають перспективи закріплення найкращих практик, напрацьованих у кризовий період, а також формулюють пропозиції щодо запобігання негативним наслідкам – зокрема небезпеці «узвичаєння» надзвичайних обмежень як сталої норми. У цьому контексті аксіологічні орієнтири відіграють роль своєрідного «компасу», що дозволяє чітко відрізнити прогресивні зміни, які відповідають демократичним стандартам, від тенденцій, що несуть загрозу відкату від європейських правових цінностей.

По-третє, через наукові публікації, експертні дискусії, участь у розробленні законопроєктів представники науки безпосередньо впливають на формування правосвідомості та правозастосовної практики. У воєнний час особливо важливо підтримувати у суспільстві усвідомлення того, що навіть суворі заходи держави мають співвідноситися з гуманністю та справедливістю. Актуалізація наукового дискурсу з питань аксіології адміністративного права сприяє утвердженню більш гуманної, людиноцентричної моделі правової системи, здатної адекватно реагувати на сучасні виклики. Іншими словами, завдяки науковим напрацюванням адміністративне право зберігає свій гуманістичний харак-

тер і після завершення війни може розвиватися на здорових ціннісних засадах.

Варто також підкреслити, що чітке усвідомлення цінностей допомагає органам влади визначати пріоритети навіть у кризових умовах. Як зазначається у новітніх дослідженнях, розуміння базових аксіологічних категорій дозволяє спрямувати законодавчу та управлінську діяльність на підвищення ефективності публічного адміністрування, забезпечення прав і свобод громадян та зміцнення довіри до публічної влади.

Отже, дотримання аксіологічних орієнтирів не лише убезпечує правову систему від ризиків порушення прав людини чи узурпації влади, а й сприяє підвищенню результативності управління та стійкості українського суспільства у протидії загрозам.

Висновки. Аксіологічний підхід до науки адміністративного права в умовах воєнного стану актуалізує принципово важливу ідею: навіть у період найжорсткіших випробувань право повинно залишатися носієм фундаментальних суспільних цінностей. Адміністративне право України у воєнний час має зберігати свої основоположні орієнтири – права людини, верховенство права, законність, справедливість, публічний інтерес, ефективність управління тощо, однак їх співвідношення зазнає трансформації. У кризових умовах держава вимушено посилює акцент на безпеці та ефективності адміністративної діяльності, що неминуче супроводжується певним обмеженням окремих свобод та інших цінностей. Завдання науки полягає у тому, щоб не допустити розбалансування цієї системи, чітко окреслити межі допустимих компромісів і нагадати про непорушні орієнтири, визначені Конституцією України та міжнародними стандартами у сфері прав людини.

Наука адміністративного права має виконувати методологічну функцію у процесі подальшого реформування публічної адміністрації на ціннісних засадах. Після завершення воєнного стану необхідним стане комплексний аналіз його впливу на правову систему, що передбачає як інтеграцію позитивного досвіду, так і усунення можливих деформацій (звуження обсягу прав чи послаблення механізмів демократичного контролю). Чітке розуміння аксіологічних основ дозволить виокремити ті зміни в адміністративному праві, які сприяють зміцненню демократичної, правової держави, та відкинути ті, що суперечать її базовим принципам.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що аксіологічні орієнтири науки адміністративного права в умовах війни виконують роль своєрідного компаса як для державного апарату, так і для суспільства. До таких орієнтирів належать повага до гідності та прав людини, верховенство права, справедливість, публічна безпека, відповідальне та ефективне управління. Їх дотримання гарантує не лише законність заходів оборони, але й легітимність влади, зміцнення суспільної довіри та отримання міжнародної підтримки. Війна рано чи пізно завершиться, але саме закладені сьогодні ціннісні пріоритети визначатимуть обличчя української держави у післявоєнний період.

Таким чином, адміністративно-правова наука України має всі підстави та обов'язок стати інтелектуальним гарантом того, що навіть у найскладніші часи право не втратить свого гуманістичного змісту, а залишатиметься моральним дороговказом суспільного розвитку. Саме це є запорукою відновлення і сталого розвитку України на основі гуманізму, демократії та верховенства права.

Література

1. Білик П. П. Аксіологічний вимір адміністративного права як галузі публічного права: питання теорії // Актуальні проблеми національного законодавства. С. 129–132. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7680caef-4dbf-4d18-b7c7-fa9604963bef/content.

2. Мандриченко Ж. В. Визначення основних понять адміністративно-правової аксіології: загальні категорії // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2024. Т. 35 (74), № 3. С. 108–112. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.3/17. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/19.pdf

3. Радишевська О. Р. Аксіологічні детермінанти вітчизняного і європейського адміністративного права (на прикладі права на здоров'я і його охорону) // Адміністративне право і процес. 2019. № 4 (36). URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=144:pp-2019-36-04&catid=92&Itemid=483&lang=uk.

4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

5. Радишевська О. Р. Конституційні цінності як аксіологічний чинник формування загального адміністративного права України // Адміністративне право і процес. 2019. № 4 (35). URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112:pp-2019-35-04&catid=91&Itemid=483&lang=uk.

6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:343.148(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.22

Р. В. Тополя
кандидат юридичних наук, доцент,
головний судовий експерт
Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
orcid.org/0009-0000-6964-2974

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕЖІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових меж незалежності судових експертів в Україні, що розглядається як багатовимірне явище, яке включає теоретичні, доктринальні, законодавчі та практичні аспекти. Незалежність визначається як стан свободи від зовнішнього впливу чи підлеглості, що забезпечує можливість суб'єкта діяти самостійно, неупереджено та відповідально у межах наданих повноважень. Особлива увага приділяється ролі експерта як допоміжного учасника адміністративного процесу, який забезпечує суд спеціальними знаннями для ухвалення обґрунтованих рішень. Визначено, що відсутність чіткого нормативного тлумачення понять «втручання» та «вплив» знижує дієвість гарантій незалежності, незважаючи на їх формальне закріплення. Важливим чинником є інституційна автономія спеціалізованих установ, що сприяє збереженню об'єктивності та нейтральності висновків експертів. Аналіз доктринальних підходів підкреслює, що незалежність експертів не зводиться лише до формальної заборони втручання у їхню діяльність, а потребує належного організаційного та матеріального забезпечення. Особливої уваги потребує уточнення правового статусу експерта, зокрема через можливість запровадження нових категорій, які дозволять чіткіше регламентувати межі автономії. Зазначається, що дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова та кримінальна відповідальність одночасно обмежують і гарантують незалежність, створюючи баланс між автономністю та підзвітністю. У роботі підкреслено важливість процесуальних гарантій, які забезпечують належність і допустимість експертних висновків у судовому процесі. Розглянуто приклади з адміністративної судової практики, коли експертні висновки визнавалися неналежними через порушення встановлених процедур, що свідчить про залежність результатів досліджень від дотримання процесуальних вимог. Виявлені порушення підтверджують, що формальна незалежність не завжди тотожна фактичній, і тому виникає потреба у більш чітких механізмах контролю за якістю експертної діяльності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративне судочинство, адміністративно-правове регулювання, автономія, баланс інтересів, доказ, доктринальний аналіз, законодавчі гарантії, незалежність, об'єктивність, процесуальна самостійність, публічне адміністрування, судова експертиза.

Topolia R. V. **ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIMITS OF THE INDEPENDENCE OF FORENSIC EXPERTS IN UKRAINE**

The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal boundaries of the independence of forensic experts in Ukraine, which is considered as a multidimensional phenomenon that includes theoretical, doctrinal, legislative, and practical aspects. Independence is defined as a state of freedom from external influence or subordination, ensuring the ability of the subject to act autonomously, impartially, and responsibly within the limits of the granted powers. Special attention is paid to the role of the expert as an auxiliary participant in the administrative process, who provides the court with specialized knowledge for making substantiated decisions. It is determined that the lack of clear normative interpretation of the concepts of "interference" and "influence" reduces the effectiveness of independence guarantees, despite their formal consolidation. An important factor is the institutional autonomy of specialized institutions, which contributes to the preservation of objectivity and neutrality of expert conclusions. The analysis of doctrinal approaches emphasizes that the independence of experts is not limited to a formal prohibition of interference in their activities but requires appropriate organizational and material support. Special attention is needed to clarify the legal status of the expert, particularly through the possibility of introducing new categories that would more clearly regulate the limits of autonomy. It is noted that disciplinary, administrative, civil, and criminal liability simultaneously restrict and guarantee independence, creating a balance between autonomy and accountability. The paper highlights the importance of procedural guarantees that ensure the admissibility and reliability of expert opinions in court proceedings. Examples from administrative judicial practice are considered, where expert opinions were found inadmissible due to violations of established procedures, which indicates the dependence of research results on compliance with procedural requirements. The identified violations confirm that formal independence is not always identical to factual independence, and therefore there is a need for clearer mechanisms to control the quality of expert activity.

Key words: administrative and legal regulation, administrative liability, administrative proceedings, autonomy, balance of interests, doctrinal analysis, evidence, independence, legislative guarantees, objectivity, procedural autonomy, public administration, forensic examination.

© Р. В. Тополя, 2025

Вступ. Адміністративно-правові межі незалежності судових експертів в Україні становлять важливий об'єкт сучасних правових досліджень, оскільки вони безпосередньо пов'язані з ефективністю та справедливістю правосуддя. Незалежність експерта розглядається як ключовий принцип, що забезпечує достовірність його висновків і неупередженість у процесі вирішення спорів. Вона набуває особливого значення у сфері адміністративного судочинства, де судова експертиза виконує функцію допоміжного доказу, а від її результатів часто залежить правомірність і обґрунтованість судового рішення. Саме тому адміністративно-правове регулювання статусу експертів потребує ґрунтовного аналізу з урахуванням теорії, доктрини, норм чинного законодавства та судової практики.

У правовій науці незалежність визначається як свобода від зовнішнього впливу, підлеглості чи обмежень у прийнятті рішень. Це поняття набуває особливої ваги у контексті судово-експертної діяльності, оскільки експерт виступає допоміжним учасником процесу, наділеним специфічними повноваженнями та обов'язком діяти виключно в межах закону. Його висновки повинні відповідати критеріям об'єктивності, повноти та наукової обґрунтованості, що забезпечує належність доказової бази. Незалежність у цьому випадку розглядається не лише як процесуальна самостійність, а й як інституційна гарантія, яка передбачає відокремлення експертних установ від органів влади та дотримання принципу нейтральності.

Доктринальний аналіз свідчить, що формальна заборона втручання у діяльність експерта не забезпечує фактичної автономності, оскільки вона часто обмежується організаційною підпорядкованістю та матеріальною залежністю. Науковці акцентують увагу на необхідності розширення понятійного апарату та уточнення правового статусу експерта через запровадження нових правових категорій. Поряд із цим значну увагу приділяють процесуальним гарантіям, які мають забезпечувати належність та допустимість висновків у судовому процесі. Саме поєднання правових, організаційних та матеріальних умов формує цілісну систему гарантій незалежності.

Проблематика полягає у суперечності між проголошеними законодавчими гарантіями та фактичними умовами діяльності експертів. Незважаючи на існування правових норм, що закріплюють заборону втручання та визначають відповідальність експертів, у практиці трапляються випадки порушення їхньої незалежності. Це проявляється у неналежному матеріальному забезпеченні, тиску з боку органів досудового розслідування чи сторін процесу, а також у процедурних порушеннях під час проведення експертиз. Такі явища не лише знижують авторитет інституту експертизи, а й ставлять під сумнів достовірність доказової бази, що негативно впливає на якість правосуддя.

Актуальність обраної нами теми зумовлена зростаючою роллю судової експертизи в адміністративному процесі та необхідністю удосконалення механізмів забезпечення незалежності експертів. У сучасних умовах розвитку правової держави важливо не лише формально проголошувати принцип незалежності, а й створювати дієві гарантії його реалізації. Це передбачає поєднання правових норм, інституційної автономії та ефективного механізму відповідальності, що разом формують основу довіри до судової експертизи. Забезпечення реальної незалежності експертів є передумовою зміцнення принципу верховенства права та справедливості у сфері публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні звертали свою увагу вчені В. Авер'янов, В. Атаманчук, В. Бараняка, В. Басай, П. Біленчук, Т. Водоп'ян, В. Галаган, В. Галунько, А. Гірняк, Є. Додіна, Ф. Джавадов, Я. Журавель, Н. Загородня, О. Єщук, А. Іванищук, В. Ковальова, Р. Кляпчук, А. Лазебний, А. Лисеюка, В. Михайлов, А. Нікуліна, І. Новіков, О. Олійник, М. Очеретний, І. Пиріг, В. Ревака, І. Сабадаш, О. Сабинін, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Г. Стрілець, О. Угровецький, А. Фурман, В. Шепітько, С. Шестаков, О. Юнацький, В. Юрчишин, В. Юсупов та ін. Проте вони безпосередньо аналізованої нами проблематики не торкалися, присвятивши свої наукові пошуки найбільш загальним спеціальним або суміжним викликам.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних знань та діючого законодавства виявити та узагальнити адміністративно-правові межі незалежності судових експертів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «незалежність» у Словнику української мови визначається як абстрактний іменник від прикметника «незалежний», що відображає стан чи якість свободи від будь-якої підлеглості, підпорядкування чи обмеження у виборі дій, рішень або розвитку. Це поняття позначає самостійність та відокремленість суб'єкта, закріплюючи його здатність існувати й функціонувати без зовнішнього впливу чи контролю [1].

Суб'єкти адміністративного судочинства становлять систему учасників процесу, що визначаються правовим статусом і наділяються відповідною адміністративною проце-

суальною правосуб'єктністю. Вона охоплює правоздатність та дієздатність, які забезпечують здатність особи бути учасником справи та самостійно реалізовувати свої права й обов'язки. Основними учасниками виступають сторони (позивач і відповідач), треті особи та їхні представники, що безпосередньо впливають на виникнення та перебіг адміністративної справи. Допоміжними учасниками є особи, які сприяють повноті та об'єктивності розгляду справи, зокрема секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач. Класифікація суб'єктів здійснюється за суспільно-державною роллю, процесуальним статусом і метою участі у справі, а також за організаційною структурою. Учасники адміністративного судочинства мають рівні процесуальні права й обов'язки, що забезпечує баланс їх інтересів і належний порядок у судовому процесі. Особливе значення має добросовісність у користуванні процесуальними правами, оскільки зловживання ними визнається неприпустимим [2, С. 550–557].

В роботі В. Бараняка розглянуто принцип незалежності судового експерта крізь призму чинного Закону України «Про судову експертизу» та проєкту Закону «Про судово-експертну діяльність». Підкреслюється, що законодавство формально проголошує заборону втручання у діяльність експерта, однак не визначає чітко понять «втручання» та «вплив», що знижує ефективність реалізації цієї гарантії. Незалежність експерта трактується як процесуальна самостійність і рівноправність зі слідчим, але водночас вона обмежується організаційною підпорядкованістю та матеріальним забезпеченням, що створює ризики тиску. Акцентується на важливості існування експертних установ, незалежних від органів досудового розслідування, як на умові збереження об'єктивності висновків. Звертається увага на необхідність конкретизації законодавчих положень, які б чітко гарантували формальну й фактичну незалежність експертів від «силових» відомств. Аналіз також показує, що кримінальна й дисциплінарна відповідальність експертів, а також інститут повторної експертизи не є достатнім механізмом для забезпечення справжньої автономії. Проєкт закону передбачає розширені гарантії незалежності, але не деталізує їх застосування, що викликає сумніви в ефективності [3].

А. Лисеюка та М. Очеретний проаналізували адміністративно-правове регулювання судових експертиз в Україні з акцентом на забезпеченні умов незалежності експертів у процесі їх діяльності. Аналізуються базові категорії «судова експертиза» й «адміністративно-правове регулювання», підкреслюючи, що відсутність у адміністративно-процесуальному праві норм, які б закріплювали процедури проведення експертиз, створює ризики для їхньої об'єктивності. Звертається увага на практичне застосування експертиз у адміністративному судочинстві та на необхідність закріплення чіткіших правил, що гарантували б незалежність експертної діяльності. Порівнюються вітчизняний досвід із зарубіжною практикою, наголошуючи, що відомча належність експертів не повинна впливати на їхню процесуальну самостійність. Вказано на важливість закріплення поняття «експертна послуга», яке дозволить урегулювати незалежність експерта на законодавчому рівні. Зазначається, що адміністративно-процесуальне регулювання судових експертиз має забезпечувати правомірне і неупереджене виконання завдань експертами. Особливе значення надається розвитку нових видів експертиз, що зумовлює потребу в розширенні правових гарантій незалежності експертів [4].

В. Михайлов узагальнив принципи судово-експертної діяльності в Україні, серед яких ключове місце займає незалежність експерта як гарантія об'єктивності та достовірності його висновків. Підкреслюється, що експерт не повинен перебувати в будь-якій залежності від сторін процесу, органів досудового розслідування чи суду, а також має діяти в межах закону та професійної етики. Незалежність тлумачиться законодавцем через процесуальний порядок призначення експерта, що унеможливлює його довільний вибір справи. Компетентність і професійний рівень експерта визначаються як умова для достовірності результатів дослідження. Наголошено на забороні будь-якого втручання в проведення експертизи, що сприяє формуванню об'єктивних висновків. Також розглядається зарубіжний досвід, де незалежність експертів забезпечується через стандартизацію, сертифікацію й акредитацію лабораторій, орієнтацію на спеціальні знання, а не відомчу належність. Акцентується на важливості дотримання принципу нейтральності та безсторонності експертів. Підкреслюється, що саме незалежність у поєднанні з об'єктивністю та професійною компетентністю забезпечує якісні й надійні результати експертизи [5].

Закон України «Про судову експертизу» закріплює незалежність судових експертів як один з ключових принципів їхньої діяльності. Вона гарантується спеціальним порядком призначення експертів, що виключає їх залежність від сторін процесу, а також забороною будь-якого втручання у проведення експертизи під загрозою встановленої законом відповідальності. Важливим чинником виступає існування спеціалізованих установ, відокремлених від органів

досудового розслідування та суду, що забезпечує інституційну незалежність. Держава зобов'язується створювати умови для роботи експертів, включно з матеріальним і соціальним забезпеченням, що сприяє їх автономності. Додатковою гарантією є кримінальна відповідальність за свідомо неправдивий висновок та можливість призначення повторної експертизи для перевірки обґрунтованості результатів. Поряд із цим експерт наділений правом подавати клопотання та скарги, що посилює його процесуальну самостійність. У свою чергу, дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова та кримінальна відповідальність окреслюють межі його незалежності, запобігаючи зловживанням. Законодавець формує комплексний механізм правових гарантій, що поєднує автономію судових експертів із чітко визначеними обов'язками та відповідальністю [6].

Закон України «Про судову експертизу» визначає гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку. Незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються: визначеним законом порядком призначення судового експерта; забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи; існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду; створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням; кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків; можливістю призначення повторної судової експертизи; присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи [6].

У постанові Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 420/2468/19 розглядався адміністративний спір щодо відмови Одеської міської ради у затвердженні проекту землеустрою та передачі земельної ділянки у приватну власність. Суди встановили, що підставою для відмови був висновок комплексного земельно-технічного дослідження, виконаний ТОВ «Судова Незалежна Експертиза України», який містив ознаки недостовірного графічного відображення та був складений з грубими порушеннями процесуальних вимог. Зокрема, у документі не було попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, що суперечить вимогам КАС України та позиції Великої Палати Верховного Суду. Така обставина свідчить про порушення адміністративно-правових меж незалежності експерта, адже експертний висновок був поставлений у залежність від замовника (учасника справи) і не відповідав законодавчим гарантіям автономності. Додатково порушення незалежності проявилося у відмові експерта відповісти на окремі ключові питання та у відхиленні встановлених методичних стандартів. Суди першої та апеляційної інстанцій визнали такий висновок неналежним доказом, що не може бути використаний для обґрунтування адміністративного рішення. Верховний Суд підтвердив ці висновки, відзначивши, що експертиза, проведена з процесуальними порушеннями, не забезпечує ні об'єктивності, ні неупередженості [7].

Висновки. Отже, поняття незалежності у правовій доктрині розглядається як стан свободи від зовнішнього впливу, підпорядкування чи обмежень у прийнятті рішень. Це характеристика, яка забезпечує можливість суб'єкта діяти автономно та відповідально в межах своїх повноважень. У контексті судової експертизи незалежність означає процесуальну самостійність експерта, який має забезпечувати достовірність та об'єктивність результатів досліджень. Вона виступає ключовою гарантією ефективного функціонування системи правосуддя, оскільки виключає вплив з боку сторін процесу чи органів влади. У теорії права незалежність визначається як базова умова реалізації принципу справедливості у правозастосуванні.

Наукові підходи підкреслюють, що незалежність експерта не обмежується лише формальною забороною втручання у його діяльність. Вона повинна охоплювати інституційні та матеріальні гарантії, які виключають можливість тиску чи впливу. У доктрині наголошується, що відомча підпорядкованість експертних установ створює ризики формальної залежності, що може позначатися на змісті висновків. Важливою умовою є існування позавідомчих структур, які забезпечують експерта необхідними ресурсами та підтримкою. У наукових працях акцент робиться на необхідності конкретизації поняття незалежності через деталізацію правових механізмів її забезпечення.

На нормативному рівні незалежність судового експерта закріплюється як один із ключових принципів його діяльності. Вона гарантується спеціальною процедурою призначення, забороною втручання та відповідальністю за неправдивий висновок. Держава забезпечує умови роботи експертів, зокрема їх соціальне та матеріальне забезпечення, що має на меті мінімізувати вплив зацікавлених сторін. Законодавець передбачає як можливість повторної експертизи, так і дисциплінарну відповідальність, що створює

баланс між автономією та підзвітністю. Проте відсутність чіткого визначення понять «втручання» та «вплив» залишає прогалини у практичному застосуванні гарантій.

У межах адміністративного судочинства незалежність експерта забезпечує об'єктивність та неупередженість розгляду справи. Він виступає допоміжним учасником процесу, завданням якого є надати суду спеціальні знання для правильного вирішення спору. Його висновки мають силу доказу лише за умови дотримання процесуальних вимог. Наявність процедурних порушень у складанні висновку ставить під сумнів його допустимість. Адміністративні суди зобов'язані перевіряти відповідність висновків критеріям законності та належності, що є проявом контролю за межами незалежності експерта.

У практиці адміністративних судів трапляються випадки, коли експертні висновки визнаються неналежними через відсутність дотримання формальних вимог. Такі порушення можуть полягати у відсутності попередження про кримінальну відповідальність або ухиленні від відповіді на поставлені питання. Висновки, складені на замовлення сторін із відхиленням від методичних стандартів, сприймаються судами як такі, що порушують принцип незалежності. Унаслідок цього суди відмовляють у використанні подібних висновків як доказів, визнаючи їх залежними від сторони, яка замовила дослідження. Така практика свідчить про важливість процесуальної чистоти експертної діяльності.

Отже, незалежність судових експертів в Україні є багатовимірним явищем, що охоплює теоретичний, доктринальний, законодавчий та практичний рівні. Вона виступає гарантією достовірності експертних висновків, що є ключовим для забезпечення справедливого правосуддя. Формальні гарантії, закріплені в законі, повинні супроводжуватися фактичними механізмами їх реалізації. Судова практика показує, що навіть незначні процедурні порушення здатні поставити під сумнів незалежність експерта. Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективне забезпечення незалежності експертів вимагає поєднання нормативних гарантій, інституційної автономії та добросовісності у процесуальній діяльності.

Література

1. Незалежність. Словник української мови: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. С. 486. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=незалежність

2. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, А. Берлач та ін. ; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Вид. 5-те. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 700 с.

3. В. М. Бараняк. Принцип незалежності судового експерта: аналіз законодавства України у сфері судового-експертної діяльності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 469–472. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_850_70

4. Лисеюк А. М., Очеретний М. В. Адміністративно-правове регулювання судових експертиз в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2021. Вип. 51. С. 150–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2021_51_32.

5. Михайлов В. О. Принципи судово-експертної діяльності в Україні. Dictum Factum. Кримінальне право та процес. Кримінологія. Криміналістика. 2023. № 1. С. 153–158. DOI: https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-1-13-153-158

6. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12

7. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 420/2468/19 (адміністративне провадження № К/9901/38981/21, К/9901/38022/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116396845

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.5
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.23

А. М. Цвєтков
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
orcid.org/0000-0002-3239-322X

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ В УПРАВЛІННІ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

В статті розглядається роль Національного банку України (далі – НБУ) в управлінні банківською системою України. Окремо автор, звертає увагу на те, щоб розкрити тему дослідження, необхідно звернутись до етимології та визначень «управління» та «державного управління», та їх розмежування в науці.

Автор поділяє думку вчених, що управління – це передусім соціальна функція владно-організуючої діяльності. У статті аргументується, що державне управління є елементом, видовим поняттям більш широкого поняття – соціального управління і являє собою складну систему, що характеризується специфікою виконуваних функцій.

Також, у статті проаналізовано як вітчизняну, так і зарубіжну юридичну літературу, де наводиться чимало тлумачень поняття державного управління, як і у законодавствах низки країн. Як зазначив автор у статті, одностайності щодо визначення терміна «державне управління» серед вчених юристів світу поки що немає. Звертаючись до вітчизняної юридичної літератури, можна помітити, що багатьма вченими досліджувалось питання про співвідношення так званих «широкого» та «вузького» тлумачень поняття державного управління.

Вченим обґрунтовано доводиться, що у правових нормах Конституції України не наводиться визначення державного управління, і водночас як організаційно-правова категорія цей термін вживається досить часто. Законодавцем вживається цей термін в законах України про Державний бюджет України та у ст.ст. 671, 87, 90 Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року.

У статті робиться висновок, що Національний банк відповідно до правових норм Конституції України та Закону України «Про Національний банк України» має особливий статус центрального органу державного управління, та не відносить цей орган до будь-яких інших гілок державної влади: законодавчу, виконавчу чи судову.

Науково доведено, що управління в банківській системі реально лише тоді, коли чітко відомо та визначено підпорядкування об'єкту управління суб'єкту управління, а також між ними існує внутрішня єдність та організовані прямі та зворотні зв'язки. Що стосується правовідносин між Національним банком та комерційними банками в більшості випадків будуються на принципах влади і підпорядкування, що безпосередньо визначено у положеннях Закону України «Про Національний банк України».

Ключові слова: Національний банк України, управління, державне управління, суб'єкт управління, об'єкт управління, Європейський Центральний банк, ЄС.

Tsvietkov A. M. **THE ROLE OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE IN THE MANAGEMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE**

The article considers the role of the NBU in managing the banking system of Ukraine. Separately, the author draws attention to the fact that in order to reveal the topic of the study, it is necessary to turn to the etymology and definitions of «management» and «public administration», and their distinction in science.

The author shares the opinion of scientists that management is primarily a social function of power-organizing activity. The article argues that public administration is an element, a specific concept of a broader concept – social administration and is a complex system characterized by the specificity of the functions performed.

Also, the article analyzes both domestic and foreign legal literature, which provides many interpretations of the concept of public administration, as well as in the legislation of a number of countries. As the author noted in the article, there is still no unanimity regarding the definition of the term "public administration" among legal scholars around the world. Turning to the domestic legal literature, it can be noted that many scholars have studied the issue of the correlation of the so-called "broad" and "narrow" interpretations of the concept of public administration.

The scientist reasonably argue that the legal norms of the Constitution of Ukraine do not provide a definition of public administration, and at the same time this term is used quite often as an organizational and legal category. The legislator uses this term in the laws of Ukraine on the State Budget of Ukraine and in Articles 671, 87, 90 of the Budget Code of Ukraine of June 21, 2001.

The article concludes that the National Bank, in accordance with the legal norms of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine», has a special status as a central body of public administration, and does not attribute this body to any other branches of state power: legislative, executive or judicial.

It has been scientifically proven that management in the banking system is real only when the subordination of the object of management to the subject of management is clearly known and defined, and there is internal unity and organized direct and feedback links between them. As for the legal relations between the National Bank

© А. М. Цвєтков, 2025

and commercial banks, in most cases they are built on the principles of power and subordination, which is directly defined in the provisions of the Law of Ukraine "On the National Bank of Ukraine".

Key words: National Bank of Ukraine, management, public administration, subject of management, object of management, European Central Bank, EU.

Вступ. На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесах в країні, Україні важливо долучитись до європейських цінностей шляхом системного оновлення такої сфери суспільного життя як економічна, зокрема банківська. Одним із кроків до оновлення цієї сфери є зміцнення владних повноважень НБУ як центрального банку України, який є особливим центральним органом державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних аспектів тлумачення поняття «управління» та наукового визначення його, та розмежування його з поняттям «державне управління», пов'язані наукові праці з проблем адміністративного та теорії управління, зокрема таких вчених, як: Авер`янова В.Б., Битяка Ю.П., Кротюка В.Л., Крупчана О.Д., Кубка Є.Б., Машкова О.А., Нижник Н.Р., Олуйка В.М., Плішкіна В.М., Райта Г., Цвєткова В.В.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення та аналіз теорії управління щодо етимології та тлумачення таких визначень, як: «управління» та «державне управління», їх розмежування в науці, а також аналіз особливостей щодо провідної ролі НБУ в управлінні банківською системою.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного часу та після підписання Україною Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію) [1] однією з актуальних завдань є побудова ефективної системи державного управління, яка повинна ґрунтуватись, як на наукових засадах, так і глибинному аналізі та прогнозах сучасних процесів суспільного розвитку світу. Одним із елементів цього процесу є безумовно розвиток та управління банківською системою.

Для більш системного підходу до розв`язання поставлених завдань, необхідно в першу чергу звернутись до етимології поняття «управління» та наукового визначення його, та розмежування його з поняттям «державне управління».

Отже, ми вже досліджували у своїй праці, поняття «управління» (англ. мовою – management, administration, франц. мовою – administration, німец. мовою – regierung) це у буквальному розумінні цього визначення починається тоді, коли в будь-яких взаємозв`язках, відносинах, явищах, процесах існують свідоме начало, інтерес, знання, цілі та воля, енергія та дії людини. Управління – це внутрішня властивість цілісної системи, основними елементами якої є суб'єкт (елемент, який управляє) та об'єкт (елемент яким управляють), які постійно взаємодіють на засадах самоорганізації (самоуправління) [2; С. 17–18].

Управління як явище об'єктивного світу є досить багатоманітним. Характеризуючи навколишній світ, дослідники виділяють три основні його компоненти: неживу природу, живу природу і людське товариство. На підставі цього можна надати класифікацію процесів управління за його основними класами:

– процеси управління в живих організмах (у біологічних системах). Управління процесами, що відбуваються у живій природі, і процесами, пов'язаними з життєдіяльністю організмів, належить до управління біологічними системами. Ця галузь управління є предметом вивчення природничих наук;

– процеси управління в неживій природі (у технічних системах). Управління виробничо-технічними процесами і фізичними тілами, системами машин, тобто управління технічними системами, управління речами. Ця галузь управління вивчається переважно технічними науками;

– процеси управління в суспільстві (у соціальних системах).

Управління як вплив на життєдіяльність людей, об'єднаних у соціальні групи з їхніми різноманітними інтересами, тобто управління соціальними системами, називають управлінням людьми або соціальним управлінням. Ця галузь управління є переважно предметом вивчення соціальних наук.

Управління суспільством характеризується цілеспрямованим впливом людей на суспільну систему в цілому і на її окремі ланки на основі пізнання і використання притаманних системі об'єктивних закономірностей в інтересах її оптимального функціонування і розвитку, досягнення поставлених цілей.

Отже, соціальне управління є цілеспрямованим впливом на основні сфери і структури суспільної системи з метою планомірного їх удосконалення і розвитку, це діяльність з організації суспільних процесів, заснована на свідомому використанні притаманних їм закономірностей [2; С. 19–20].

У світовій енциклопедії дається таке визначення «соціального управління». Це управління у суспільстві, іншими словами, управління і державою, і суспільною організацією, і колективом тощо [3; С. 304].

Управління – це насамперед організація діяльності по координації, об'єднанню в систему спеціалізованих зусиль групи людей. Під системою розуміється деяка сукупність елементів, які виступають як певне ціле, не зведене до простої суми особливостей цих елементів. Водночас не будь-яка система може виступати системою управління. Останній притаманна наявність причинно-наслідкового зв'язку між елементами системи, динаміка; спроможність до посилення управлінського впливу, наявність зворотного зв'язку та інше.

Ми поділяємо думку вчених, що управління – це передусім соціальна функція владно-організуючої діяльності [4; С. 118–119].

Державне управління є елементом, видовим поняттям більш широкого поняття – соціального управління і являє собою складну систему, що характеризується специфікою виконуваних функцій.

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі наводиться чимало тлумачень поняття державного управління, як і у законодавствах низки країн. Проте одностайності щодо визначення терміна «державне управління» серед вчених юристів світу поки що немає.

Звертаючись до вітчизняної юридичної літератури, можна помітити, що багатьма вченими досліджувалось питання про співвідношення так званих «широкого» та «вузького» тлумачень поняття державного управління.

В свою чергу, Авер'янов В.Б. надає таке його визначення: «Державне управління – це діяльність органів особливого роду, зміст якої полягає у виконанні законів та інших нормативно-правових актів держави шляхом різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси» [5; С. 135–136].

Цвєтков В.В. вважає, що «державне управління за своїм призначенням, функціональною спеціалізацією є практичною реалізацією виконавчої влади» [6; С. 36–37].

Плішкін В.М. під державним управлінням розуміє сукупність цілеспрямованих впливів органів державної влади, які вчиняються ними в межах відповідної компетенції, на певних осіб, соціальні системи, а також весь соціальний організм у цілому [7; С. 21]. Водночас, Нижник Н.Р. та Машков О.А. дають наступне визначення: «Державне управління – це позитивна, організуюча і творча діяльність органів виконавчої влади, які здійснюють керівництво господарським, соціально-культурним і державно-політичним будівництвом» [8].

Також, Нижник Н.Р. з урахуванням конституційного поділу державної влади в Україні пропонує розглядати державне управління як діяльність органів і установ усіх гілок державної влади з вироблення та здійснення регулюючих, організуючих і координуючих впливів на всі сфери суспільства з метою задоволення його потреб, що змінюються [9; С. 13].

Інші вчені надають таке визначення державного управління. Це організований процес керування, регулювання і контролю державних органів за розвитком сфер економіки і культури, інших сфер державного життя. При такому визначенні державного управління слід враховувати головні елементи, а саме: цілеспрямованість і контроль; вплив керуючої підсистеми на керовану підсистему; нормотворчу діяльність суб'єктів управління; статус органів державного управління та їх організацію. Деякі дослідники звертають увагу на форми управління, інші тлумачать його з погляду сутності, реального змісту. А саме, державне управління являє собою прояв множини управлінських зв'язків і відносин, що складаються у всіх гілках державної влади (законодавство, управління, правосуддя, прокуратура) [2; С. 22–23].

Глен Райт так тлумачить державне управління: «Державне управління: 1. Це спільні зусилля певної групи в контексті держави. 2. Охоплює всі три гілки влади – виконавчу, законодавчу й судову, а також їхній взаємозв'язок. 3. Виконує важливу роль у формуванні державної політики, а також є частиною політичного процесу. 4. Істотно різниться від приватного управління. 5. Тісно пов'язане з чисельними приватними групами й окремими індивідами в забезпеченні громадських послуг» [10; С.10].

У країнах Європейського Союзу, поняття державного управління настільки багатоманітне і складне, що, наприклад, в адміністративно-правовій науці Німеччини немає його єдиного визначення. У німецькій літературі існує два методи визначення державного управління. Один можна охарактеризувати як метод виключення (негативний метод), інший – як метод переліку (перелічення) ознак (позитивний метод). Негативний метод бере свій початок у традиціях класичної теорії поділу влади. У цьому сенсі державне управління визначають як таку діяльність держави чи іншого суб'єкта публічної влади, що не є законодавчою діяльністю або судочинством. Визначення державного управління методом виключення не дає відповіді на багато питань. Метод субстракції, виключення може призвести до однозначного результату лише тоді, коли інші галузі, що відокремлюються, чітко позначені, існують види державної діяльності, що повністю не укладаються у існуючу схему поділу влади (наприклад, парламентський контроль, бюджетний контроль та інші види контролю), вреш-

ті-решт, сама собою негативна дефініція є недостатньо плідною [2; С. 23–24].

Автори подібних досліджень відзначають складність цього завдання та характеризують державне управління шляхом перерахування його основних ознак. Першою та основною ознакою державного управління як предмета адміністративного права є публічний характер державного управління. За цією ознакою державне управління відрізняють від інших видів управління. Публічне управління являє собою єдине поняття, яке включає в себе організаційні, функціональні та правові аспекти, що й дає підстави відрізняти його від управління в інших галузях. Враховуючи багатоманітність поняття публічного управління, в адміністративному праві Німеччини прийнято виділяти поняття державного управління в організаційному, матеріальному та формальному розумінні. Управління в організаційному розумінні означає саму організацію суб'єктів публічного управління, тобто систему органів держави (та інших суб'єктів), які здійснюють функції публічного управління. Управління в матеріальному розумінні являє собою управлінську діяльність (діяльність адміністрації) як вид державної діяльності, яка пов'язана з владною реалізацією завдань державного управління. Управління у формальному розумінні включає в себе всю діяльність державних органів та інших відомств, які здійснюють державне управління, незалежно від того, реалізуються при цьому державно-владні повноваження чи ні [2; С. 24].

У Конституції України не наводиться визначення державного управління, і водночас як організаційно-правова категорія цей термін вживається досить часто. При цьому, слід врахувати зауваження Кубка Є.Б., який відзначає, що «нині поняття «державне управління» є насамперед суто науковою категорією, яка збігається з поняттям державного управління, яке використовувалося до прийняття конституцій незалежних держав, що виникли після розпаду СРСР [11; С. 5].

Законодавцем вживається цей термін в законах України про Державний бюджет України та у ст.ст. 671, 87, 90 Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року [12].

Згідно з Концепцією адміністративної реформи в Україні державне управління – це вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які потребують певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади [13].

Водночас державне управління здійснюється і за межами функціонування виконавчої влади, наприклад, на рівні державних підприємств, установ і організацій. Завдяки цьому поняття «державне управління» за змістом є ширшим, ніж поняття «виконавча влада». Для визначення змістовно поєднаних сфер або галузей суспільного життя, що потребують державного управління, використовується термін «сектор державного управління».

Державне управління здійснюється усіма гілками влади, але пріоритет в організації і відповідальності за результат стану суспільства залишається за виконавчою владою [11; С. 3–6].

Слід зазначити, що визначення «державне управління» почали тлумачити як «виконавча влада». Проте ці терміни за змістом є різними, оскільки державне управління як владно-організуюча діяльність держави здійснюється і за межами виконавчої влади.

Як справедливо зазначає Крупчан О.Д., державне управління і виконавча влада – явища не тотожні. Державне управління складає сутність держави, але існує незалежно від її внутрішньої структури. Виконавча влада як сутність прояву державної влади уособлює в собі певну частку державного управління. Державне управління зумовлюється об'єктивними факторами, тобто необхідністю об'єднання людей у процесі здійснення ними спільної соціально значущої діяльності, а виконавча влада є фактором суб'єктивним, викликаним потребою втілення в життя принципу поділу державної влади на її складові [14; С. 32–33].

Управління банківською системою відповідає важливим ознакам соціального (суспільного) управління, в тому числі його різновиду державному управлінню [15; С. 21].

Окрема форма прояву державного управління, управління банківською системою є цільовим напрямом в діяльності держави. Державне управління у банківській сфері не слід ототожнювати з виконавчою та звичайною розпорядчою діяльністю, оскільки воно здійснюється на основі законів, які регулюють діяльність особливої групи державних органів щодо практичної реалізації завдань держави у грошово-кредитній сфері, а також в економічному, соціально-культурному та адміністративно-політичному будівництві [16; С. 25].

Отже, управління в банківській системі реально лише тоді, коли чітко відомо та визначено підпорядкування об'єкту управління суб'єкту управління, а також між ними існує внутрішня єдність та організовані прямі та зворотні зв'язки.

Так, до суб'єктів управління в НБУ належать так звана дворівнева система органів управління центральним банком – це Рада Національного банку і Правління Національ-

ного банку згідно зі ст. 100 Конституції України [17] та ст.ст. 8 та 14 Закону України «Про Національний банк України» [18].

Дуже подібний орган, як Рада Національного банку є і в ЄС. Європейський Центральний банк (далі – ЄЦБ) є основою інституційної структури європейської системи центральних банків (далі – ЄСЦБ). В свою чергу, сам ЄЦБ складається з трьох керівних органів, кожен з яких має свої особливості, виходячи з поставлених перед ними завдань та цілей. Головним владним органом ЄЦБ є Рада керуючих, яка складається з членів Виконавчої ради (на чолі з Президентом ЄЦБ) та керівників національних центральних банків держав-членів ЄС, що входять до єврозони. Вона є єдиним найвищим органом ЄЦБ, який має право приймати юридично обов'язкові рішення. Установчі договори не містять вичерпного переліку питань, щодо яких Рада може приймати рішення. [19; С. 84]. Відповідно до ст. 15 Регламенту ЄЦБ Рада керуючих приймає бюджет Європейського Центрального банку.

Рада керуючих Європейським центральним банком складається з Правління Європейського центрального банку та президентів центральних банків країн єврозони. Кількість глав центральних банків держав-членів з правом голосу в складі Керівної ради ЄЦБ досягла 19-ти осіб. Тепер глави центральних банків розділені на дві групи: першій, до складу якої увійшли Німеччина, Франція, Італія, Іспанія та Нідерланди, надано 4 права голосу, а другій у складі чотирнадцяти держав-членів – 11 прав голосу. Право голосу надається по черзі на основі щомісячної ротації» [20; С. 155]. У випадку подальшого розширення країн-членів Європейського Союзу та зони євро, склад Ради передбачає поділ на три групи.

Отже, повернемось до суб'єктів управління у вищезазначених органах НБУ до них також належать усі керівники (відповідно до ієрархії управління вони можуть належати як до суб'єктів, так і до об'єктів управління в НБУ), які мають повноваження приймати управлінські рішення, надавати доручення підлеглим працівникам і колективам та вимагати їх виконання, тобто всі елементи та підсистеми, які здійснюють цілеспрямований вплив.

До об'єктів управління в НБУ належать виконавці рішень, наказів, доручень.

З наукової точки зору управління – це спрямована координація й організація об'єкта управління. Це сфера людської діяльності, що виникла в результаті поділу праці, за допомогою якої людина впливає на технологічні, економічні і соціальні процеси для досягнення певних цілей. Управління – це процес, що забезпечує (при використанні за цільовим призначенням) необхідне спливання процесів перетворення енергії, речовини та інформації, підтримка працездатності і безаварійності функціонування об'єкта шляхом збору й опрацювання інформації про стан об'єкта і зовнішнього середовища, вироблення рішень про вплив на об'єкт та їх виконання. Основна теоретико-методологічна проблема управління полягає в тому, що процеси управління притаманні тільки складним соціальним і несоціальним динамічним системам, іманентним атрибутом яких є самоврядування, тобто спроможність до упорядкування системи, приведення її у відповідність до об'єктивних закономірностей, що діють у цьому середовищі, до оптимізації функціонування системи. [21; С. 21].

Що стосується правовідносин між Національним банком та комерційними банками в більшості випадків будуються на принципах влади і підпорядкування, що безпосередньо визначено у положеннях Закону України «Про Національний банк України». Національний банк, який здійснює банківський нагляд (в цих правовідносинах досить часто густо відсутня рівність сторін), видає та відкликає ліцензії на здійснення банківських операцій, застосовую до банків інші заходи впливу у разі порушення ними банківського законодавства. Отже, Національний банк діє на основі публічного права, де характерні такі ознаки як: орієнтація до задоволення публічних інтересів, одностороннє волевиявлення суб'єктів права, ієрархічні відносини суб'єктів та відповідна субординація правових актів і норм, перевага директивно-обов`язкових норм, пряме застосування санкцій [15; С. 35–36].

Згідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених цим Законом випадках – також за рахунок коштів Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і передане йому на праві узуфрукта державного майна чи на іншому речовому праві на чуже майно, передбаченому законом. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випад-

ків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання (ст. 4 Закону України «Про Національний банк України»).

Таким чином, Національний банк відповідно до правових норм Конституції України та Закону України «Про Національний банк України» має особливий статус центрального органу державного управління, та не відносить цей орган до будь-яких інших гілок державної влади: законодавчу, виконавчу чи судову.

Україна йде семимильними кроками до євроінтеграції, і безумовно ЄС є взірцем розуміння місця і ролі центрального банку у розвитку економіки та суспільства. Так, наприклад, Маастрихтські угоди країн Європейського Союзу встановлюють, що центральним банкам країн-учасниць заборонено надавати кредити їх урядам або купувати нові інструменти державної позики для надання допомоги уряду у фінансуванні бюджетного дефіциту. Європейські держави – члени Європейського Союзу зобов'язані привести свої закони про центробанки до єдиного знаменника: центральні банки повинні бути виведені з-під контролю виконавчої влади, тобто користуватися повною автономією у сфері монетарної політики [22; С. 20].

Ідеологію відносин центрального банку і органів державної влади можна звести до двох груп: одні вважають, що центральний банк має бути лише дорадчою установою державних органів, які приймають рішення у фінансовій політиці держави; інші твердять, що завданням центробанку є проведення незалежної від уряду і парламенту перспективної політики. Проте на практиці ці моделі у «чистому вигляді» не функціонують. У більшості країн існують проміжні моделі, в рамках яких використовують принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком [23; с. 9].

Незалежність центрального банку обумовлюється також визначенням правового статусу цього банку. Так, у Німеччині діють спеціальні закони, які формулюють основні завдання, функції, органи центрального банку. Однак є й такі держави, де цілі, компетенція центрального банку базуються на підставі історичних традицій, наприклад, в Англії. Правове становище центрального банку та рівень його незалежності від державних органів різниться залежно від держави. Роль центробанку в країнах з розвиненою економікою значно відрізняється від тієї, яку вони виконують в державах, що лише стали на шлях розвитку ринкової економіки, а також на статус центрального банку має вплив форма правління в державі [15; С. 26].

На практиці принцип незалежності центрального банку означає те, що відповідальному за монетарну політику інституту надається можливість досягти своєї стратегічної мети без втручання уряду. Така свобода передбачає, у тому числі, право центрального банку відмовити уряду в наданні своїх фінансових ресурсів, якщо це суперечить цілям монетарної політики [24; С. 16].

Відстоюючи принципи незалежності Національного банку України, необхідно підкреслити, що це не означає неузгодженості діяльності центрального банку з політикою інших гілок влади. Національний банк повинен визначати і здійснювати грошово-кредитну політику відповідно до загальноекономічної політики, тобто він має приймати участь у підготовці загальнодержавної програми економічного розвитку, що розробляється Кабінетом Міністрів України, консультувати уряд з питань грошово-кредитної політики та державної економічної політики, зокрема щодо прогнозу основних макоекономічних показників, включаючи монетарні показники та показники валютно-курсової політики. Проте слід підкреслити, що Національний банк має сприяти реалізації економічної політики Кабінету Міністрів, за умови, що це не суперечитиме виконанню його основної конституційної функції та ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» – забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Юридична незалежність центрального банку від інших гілок влади обов'язково має підкріплюватися його економічною незалежністю. Тому ст. 4 Закону України «Про Національний банк України» визначено, що Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених цим Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, фінансових установ, а ті не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Висновки. Таким чином, управління – це передусім соціальна функція владно-організуючої діяльності. В свою чергу, державне управління є елементом, видовим поняттям більш широкого поняття – соціального управління і являє собою складну систему, що характеризується специфікою виконуваних функцій.

Також, одностайності щодо визначення терміна «державне управління» серед вчених юристів світу поки що немає. Звертаючись до вітчизняної юридичної літератури, можна помітити, що багатьма вченими досліджувалось питання про співвідношення так званих «широкого» та «вузького» тлумачень поняття державного управління. У Конституції України не наводить-

ся визначення державного управління, і водночас як організаційно-правова категорія цей термін вживається досить часто. Законодавцем вживається цей термін в законах України про Державний бюджет України та у ст.ст. 67[1], 87, 90 Бюджетного кодексу України від 21 червня 2001 року.

Необхідно констатувати, що Національний банк відповідно до правових норм Конституції України та Закону України «Про Національний банк України» має особливий статус центрального органу державного управління, та не відносить цей орган до будь-яких інших гілок державної влади: законодавчу, виконавчу чи судову.

Управління в банківській системі реально лише тоді, коли чітко відомо та визначено підпорядкування об'єкту управління суб'єкту управління, а також між ними існує внутрішня єдність та організовані прямі та зворотні зв'язки.

Що стосується правовідносин між Національним банком та комерційними банками в більшості випадків будуються на принципах влади і підпорядкування, що безпосередньо визначено у положеннях Закону України «Про Національний банк України».

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Том 1. Стор. 83. Ст. 2125.

2. Цвєтков А.М. Порядок фінансування видатків на утримання центральних органів виконавчої влади України [Текст]: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. / Цвєтков Андрій Михайлович; Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 224 с.

3. The World Encyclopedia / World Book, Inc. A Scott Fetzer company / Volume 15 (Volumes 1-22). P. 992

4. Цвєтков В.В., Горбатенко В.П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Моногр. – Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

5. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю.С. Шемшученка: Моногр. – Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. 656 с.

6. Реформування державного управління в Україні: проблеми та перспективи [Кол. авторів. Наук. кер. Цвєтков В.В.]. Київ : Оріяни, 1998. 364 с.

7. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручн. / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.

8. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління. – Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

9. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: Навч. посібн. / За заг. ред. Н.Р. Нижник, В.М. Олуйка. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2002. 352 с.

10. Райт Г. Державне управління: Пер. з англ. – Київ : Основи, 1994. 432 с.

11. Кубко Є.Б. Про предмет адміністративного права. Право України. 2000. №5. С. 3–6

12. Бюджетний кодекс України : Закон України від 21.06.2001 року № 2542-III. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.)

13. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.)

14. Крупчан О.Д. Організація виконавчої влади: Моногр. – Київ : Видавництво УАДУ, 2001. 132 с.

15. Кротюк В.Л. Національний банк – центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. – Київ : Видавничий Дім «Ін Юре». 248 с.

16. Битяк Ю., Зуй В. Адміністративне право. Загальна частина: конспект лекцій. – Харків: Нацюракадемія України, 1996. 158 с.

17. Конституції України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВВ. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.)

18. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.)

19. Сідак М.В. Фінансово-правове регулювання банківських відносин в Європейському Союзі та країнах Східної Європи: порівняльний аналіз: Монографія. Ужгород: Ліра, 2010. 416 с.

20. Прокопенко Л.Л. Інституційна система ЄС: навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, Н. М. Рудік. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.

21. Цвєтков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків : Право, 1996. 164 с.

22. Гетьман В.П., Килимник Ю.В. Національний банк України у системі влади. Київ , 1997. 36 с.

23. Пасічник В.В. Правові гарантії незалежності Національного банку України та перспективи їх зміцнення. Вісник Національного банку України. – 1997. № 3. С. 8–11.

24. Петрик А.І. Деякі аспекти банківської реформи в Україні. Вісник Національного банку України. 1996. №1. С. 14–17.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:620.9(4-67:477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.24

А. А. Цибка
аспірант кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0003-1161-8204

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття пропонує цілісний огляд адміністративно-правової моделі забезпечення енергетичної безпеки Європейського Союзу та демонструє її релевантність для України.

На основі системного й формально-правового аналізу простежено еволюцію від Третього енергетичного пакета ЄС до Четвертого енергетичного пакета «Чиста енергія для всіх європейців» у зв'язку з Європейським зеленим курсом, ініціативами «Fit for 55» та антикризовим планом «REPowerEU».

Розкрито ключові елементи моделі: принципи енергетичної політики ЄС (декарбонізація, конкурентоспроможність, безпека постачання, сталість); інституційна архітектура та координація; інструменти прозорості та нагляду; інфраструктурна політика; стратегічне планування через Національні плани з енергетики та клімату; готовність до ризиків і механізми солідарності в електроенергетиці, а також вимоги щодо запасів енергетичних ресурсів.

Показано, як стратегічні рамки ЄС спрямовують державне планування в енергетиці, встановлюють уніфіковані правила на внутрішньому енергетичному ринку, підвищують вимоги до прозорості поведінки учасників енергетичних ринків і закладають механізми солідарності між державами-членами для запобігання та подолання енергетичних криз. Окрему увагу приділено ролі інституційної взаємодії на європейському та національному рівнях, включно з координацією енергетичних регуляторів і операторів систем.

Обґрунтовано, що модель ЄС являє собою узгоджену правову конструкцію, яка поєднує ринкову організацію, прозорість, кризове управління та інфраструктурний розвиток. Виявлено сильні сторони європейського підходу (послідовність, взаємопосилення інструментів, інтеграція планування з ринковими стимулами) та його вразливості (нерівномірність виконання зобов'язань між державами-членами, перевантаження адміністративними процедурами, потенційні перетини компетенцій у кризових ситуаціях).

Зроблено висновок про доцільність використання європейської моделі для України за умови поетапної імплементації відповідних норм без їх механічної транспозиції. Запропонований огляд формує підґрунтя для подальших досліджень щодо адаптації окремих адміністративно-правових інструментів до українських умов воєнного часу та відбудови.

Ключові слова: енергетична безпека ЄС, адміністративно-правове регулювання, управління ризиками в енергетиці, зелений перехід, Четвертий енергетичний пакет.

Tsybka A. A. **THE EUROPEAN UNION'S ADMINISTRATIVE-LAW MODEL FOR ENSURING ENERGY SECURITY**

The article offers a comprehensive overview of the European Union's administrative-law model for ensuring energy security and demonstrates its relevance for Ukraine.

Drawing on a system-based and doctrinal (formal-legal) analysis, it traces the evolution from the EU's Third Energy Package to the Fourth Energy Package, "Clean Energy for All Europeans," in conjunction with the European Green Deal, the "Fit for 55" package, and the REPowerEU plan.

The study elucidates the model's core components: the guiding principles of EU energy policy (decarbonisation, competitiveness, security of supply, sustainability); the institutional architecture and coordination; transparency and oversight tools; infrastructure policy; strategic planning via National Energy and Climate Plans; risk-preparedness and solidarity mechanisms in the electricity sector; and requirements governing energy stockholding.

It shows how the EU's strategic frameworks steer public energy planning, establish unified rules for the internal energy market, raise transparency obligations for market participants, and embed solidarity mechanisms among Member States to prevent and manage energy crises. Particular attention is devoted to institutional interplay at the EU and national levels, including coordination among energy regulators and system operators.

The paper argues that the EU model constitutes a coherent legal architecture combining market organisation, transparency, crisis management, and infrastructure development. It identifies the approach's strengths (policy consistency, mutual reinforcement of instruments, and integration of planning with market incentives) and vulnerabilities (uneven compliance across Member States, procedural overload, and potential overlaps in competences during crises).

The article concludes that the EU model is pertinent for Ukraine, provided implementation is sequenced and not a mere mechanical transposition of norms. The overview lays the groundwork for further applied research on adapting selected administrative-law instruments to Ukraine's conditions during wartime and reconstruction.

Key words: EU energy security, administrative-law regulation, risk management in the energy sector, green transition, Fourth Energy Package.

© А. А. Цибка, 2025

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається активний пошук оптимальних моделей забезпечення енергетичної безпеки, які здатні об'єднати гнучкість, стійкість та ефективність функціонування енергетичних систем в умовах глобальної трансформації енергетичних ринків, геополітичної нестабільності, активізації воєнних конфліктів, а також кліматичних змін та техногенних ризиків. Для України, яка проголосила курс на інтеграцію з Європейським Союзом (ЄС), особливої ваги набуває європейський досвід забезпечення енергетичної безпеки, де створено багаторівневу адміністративно-правову модель забезпечення енергетичної безпеки, що дозволяє оперативно та успішно реагувати на загрози сьогодення.

Актуальним постає завдання осмислення та адаптації європейських тенденцій у сфері адміністративно-правового регулювання енергетичної безпеки до українських реалій, враховуючи потреби реформування державного управління та необхідності імплементації «acquis communautaire». Такий аналіз сприятиме формуванню ефективної моделі забезпечення енергетичної безпеки України на основі сучасних підходів, що довели свою результативність у міжнародній практиці.

Зазначимо, що у науковій літературі підтримується позиція ряду дослідників, відповідно до якої на сьогодні немає універсальних моделей енергетичної безпеки країни, що обумовлюється кардинально різними умовами та об'єктивними обставинами для кожної окремої країни [1, с. 148]. Ми, в загальних рисах, підтримуємо такий підхід з урахуванням того, що моделі енергетичної безпеки деяких країн можуть мати багато спільних рис з огляду на об'єктивні фактори. Так, країни ЄС з огляду на побудову спільного енергетичного простору та спільних цілей у сфері енергетичної безпеки мають багато схожих рис, проте з відповідними національними особливостями. З огляду на це, доцільним видається розглянути загальну модель забезпечення енергетичної безпеки Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання енергетичної безпеки в широкому контексті та в рамках норм європейського права досліджувались у працях таких вчених, як В. Бараннік, Ю. Ващенко, А. Вітко, В. Геєць, Т. Грабович, А. Ільєнко, Б. Кормич, М. Ковалко, Р. Коцюба, Н. Литвин, А. Новицький, Р. Петров, Г. Рябцев, В. Саприкін, Н. Сухін, О. Суходоля, А. Сухоруков, Н. Стучинська, М. Тимченко, В. Точілін, А. Халатов, Н. Фіалко, А. Шевцов, А. Шидловський, О. Шевченко та багатьох інших.

Разом із тим, більшість наявних досліджень, що висвітлюють європейську модель забезпечення енергетичної безпеки, переважною мірою сфокусовані на нормах Третього енергетичного пакета ЄС. З огляду на це, існує потреба у цілісному та систематичному дослідженні такої моделі в контексті сучасних підходів ЄС, зокрема, враховуючи положення Четвертого енергетичного пакета та Європейського зеленого курсу.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є комплексно висвітлити адміністративно-правову модель забезпечення енергетичної безпеки ЄС та показати її практичну значущість для України. Завдання полягає у систематизації засад і інструментів цієї моделі через аналіз еволюції від Третього до Четвертого енергетичного пакета, окреслення рамок Європейського зеленого курсу, «Fit for 55» і «REPowerEU», розкриття ролі ключових актів ЄС у цій сфері, а також у підсумковому окресленні загальних напрямів адаптації цих підходів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Енергетична політика ЄС ґрунтується на чотирьох основних принципах: декарбонізація, конкурентоспроможність, безпека постачання та сталість [2]. Ці принципи є керівними для досягнення ключових цілей, серед яких забезпечення функціонування внутрішнього енергетичного ринку, надійне енергопостачання в межах ЄС, сприяння енергоефективності та заощадженням, розвиток відновлюваних джерел енергії та взаємозв'язок енергетичних мереж.

Зазначимо, що з прийняттям Третього енергетичного пакету ЄС, який набув чинності у 2009 році, завершилось формування спільного енергетичного ринку ЄС (ринок газу та електроенергії). Крім того, його метою також було створення умов для конкуренції на цих ринках, щоб забезпечити низький рівень цін, підвищити якість обслуговування та безпеку постачання. Норми Третього енергетичного пакету вже були предметом досліджень в рамках енергетичної безпеки, зокрема, Грабович Т.А. детально розглядала правове регулювання енергетичної безпеки в рамках цього енергетичного пакета [3, с. 130–146].

Наразі ж в правовому регулюванні енергетичної безпеки ЄС провідне місце займає Четвертий енергетичний пакет «Чиста енергія для всіх європейців» (Clean Energy for All Europeans Package) 2019 року, який спрямованим на трансформацію енергетичного сектору до 2030 року, маючи на меті зробити його більш стабільним, конкурентоспроможним та сталим. Його основною метою є полегшення переходу від традиційних джерел енергії до екологічно чистих відновлюваних джерел, а основні принципи включають пріоритет енергоефективності, досягнення глобального лідерства у відновлюваній

енергетиці та забезпечення справедливих умов для споживачів [4].

Четвертий енергетичний пакет охоплює законодавчі акти у таких сферах, як 1) відновлювальна енергія (Директива про відновлювані джерела енергії оновлена (ЄС) 2018/2001); 2) енергоефективність (Директива про енергоефективність будівель (ЄС) 2018/844; Директива про енергоефективність оновлена (ЄС) 2018/2002); 3) клімат (Регламент щодо управління Енергетичного союзу та кліматичних заходів (ЄС) 2018/1999; Дизайн ринку електроенергії; Директива про загальні правила внутрішнього ринку електроенергії (ЄС) 2019/944; Регламент про внутрішній ринок електроенергії (ЄС) 2019/943; Регламент щодо готовності до ризиків у секторі електроенергетики (ЄС) 2019/941; Регламент про створення Агентства Європейського Союзу з питань співробітництва між енергетичними регуляторами (ЄС) 2019/942).

Станом на 2019 рік Четвертий енергетичний пакет встановив цілі на 2030 рік, зокрема: скорочення викидів парникових газів на 40 % порівняно з рівнем 1990 року, збільшення частки відновлюваних джерел енергії до 32 % у загальному енергетичному балансі ЄС, та 32,5 % ціль з енергоефективності [5]. Разом із тим, зазначені цілі в подальшому переглядались в сторону збільшення.

Регламент щодо готовності до ризиків у секторі електроенергетики (Регламент ЄС 2019/941) є одним з важливих компонентів Четвертого енергетичного пакету, який вимагає від країн-членів ЄС тісної співпраці для запобігання та управління електричними кризами. Це включає розробку спільних методологій для ідентифікації кризових сценаріїв та планів готовності, які мають оновлюватися щонайменше кожні чотири роки. При цьому, важливим аспектом цього регулювання є принцип солідарності, згідно з яким країни ЄС повинні погоджувати заходи для взаємної допомоги у запобіганні та управлінні кризами, особливо з метою захисту громадської безпеки [6]. Моніторинг питань безпеки постачання здійснюється через Координаційну групу з електроенергетики, яка об'єднує національні урядові органи, національні регуляторні органи (National regulatory authorities, NRAs), Агентство зі співробітництва енергетичних регуляторів (EU Agency for the Cooperation of Energy Regulators, ACER) та Європейську мережу операторів систем передачі електроенергії (European Network of Transmission System Operators for Electricity, ENTSO-E) [7].

Четвертий енергетичний пакет запровадив надійну систему управління, що включає розробку інтегрованих 10-річних Національних планів з енергетики та клімату (НПЕК) на період 2021–2030 років. НПЕК є критично важливими документами, що визначають конкретні цілі та заходи країн-членів для досягнення кліматичних цілей ЄС до 2030 року, охоплюючи енергоефективність, відновлювані джерела енергії, скорочення викидів парникових газів, інтеграцію ринків та дослідження й інновації [8]. Ці плани зробили екологічні пріоритети обов'язковим елементом державного планування у сфері енергетики та сприяють глобальним зусиллям по боротьбі зі зміною клімату, а також посилюють лідерство ЄС у кліматичних ініціативах.

У цьому контексті слід зазначити, що Четвертий енергетичний пакет пов'язаний з ширшою стратегією Європейського зеленого курсу (European Green Deal), яка має на меті досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Вказана стратегія підтверджує сучасне бачення енергетичної безпеки в Європейському Союзі, яке виходить за межі традиційного підходу, зосередженого виключно на фактичному забезпеченні енергетичними ресурсами. Натомість такий підхід охоплює екологічну сталість, розвиток відновлюваної енергетики, декарбонізацію та енергоефективність. Політика Європейського зеленого курсу зосереджується на чистій енергії, кліматичній дії, будівництві та реновації, стійкій промисловості, стійкій мобільності, зменшенні забруднення довкілля, біорозмаїтті та стійкій аграрній політиці [9]. Таким чином, у широкому розумінні – це концепція зеленої модернізації всієї економіки ЄС, яка спрямована на розвиток у гармонії з природою.

Для досягнення цілей зеленого курсу Європейська Комісія у 2021 році представила пакет законодавчих пропозицій «Fit for 55», який має на меті узгодити кліматичну, енергетичну, транспортну та податкову політику ЄС для досягнення нової, більш амбітної цілі – скорочення чистих викидів парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 року (порівняно з рівнем 1990 року). «Fit for 55» включає перегляд існуючих директив та регламентів, таких як Директива про відновлювані джерела енергії, Директива про енергоефективність та Регламент щодо готовності до ризиків у секторі електроенергетики [10].

Крім того, у відповідь на безпрецедентну енергетичну кризу, пов'язану з російським повномасштабним вторгнення в Україну, у травні 2022 року Європейська комісія представила план «REPowerEU», покликаний звільнити Європейський Союз залежності від російського викопного палива та прискорити транзит до чистої енергетики. У рамках пла-

ну «REPowerEU» Комісія запропонувала низку цільових поправок до чинного законодавства у сфері енергетики, а саме до Директиви про відновлювані джерела енергії, Директиви про енергетичну ефективність будівель та Директиви про енергоефективність [11]. Усі три директиви вже переглядалися в рамках вищезазначеного пакету «Fit for 55».

План «REPowerEU» зосереджений на трьох взаємопов'язаних цілях: економія енергії, диверсифікація енергопостачання та прискорене виробництво чистої енергії. Зазначимо, що вказаний план передбачає конкретні кроки, такі як заборона імпорту російського вугілля, прогресивне виведення російської нафти, газу та ядерної енергії з ринків ЄС. Серед ключових адміністративно-правових механізмів «REPowerEU» варто виділити запуск механізму агрегації попиту та спільних закупівель газу «AggregateEU», що дозволяє країнам ЄС спільно купувати газ, уникаючи конкуренції за дефіцитні поставки [12], а також фіскальні заходи для стимулювання економії енергії. Важливим кроком у «REPowerEU» виділено прискорення впровадження відновлюваних джерел енергії. Зокрема, Європейська комісія пропонує збільшити цільову мету 2030 року щодо частки відновлюваних джерел енергії до 45 % відповідно до пакету «Fit for 55» [13]. Крім того, «REPowerEU» розглядає відновлюваний водень як ключовий елемент заміщення природного газу, особливо в секторах, які складно декарбонізувати, таких як промисловість і транспорт [14].

Фактично, замість відмови від кліматичних цілей, план «REPowerEU» використав існуючу рамку для прискорення «зеленого переходу», розглядаючи відновлювані джерела енергії як ключовий компонент енергетичної незалежності.

Відзначимо також, що для забезпечення функціонування інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку ЄС покладається на діяльність кількох ключових регуляторних органів та законодавчих актів.

Так, Агентство зі співробітництва енергетичних регуляторів є незалежним органом, заснованим у 2011 році, який відіграє центральну роль у сприянні інтеграції та завершенню європейського внутрішнього енергетичного ринку електроенергії та природного газу. Вказаний орган координує дії національних енергетичних регуляторів на європейському рівні, розробляє спільні мережеві та ринкові правила, моніторить ринкову діяльність (включаючи нагляд для боротьби з маніпуляціями ринком) та надає консультації інституціям ЄС з питань розвитку транскордонної енергетичної інфраструктури та безпеки постачання [15].

Європейська мережа операторів систем передачі електроенергії (ENTSO-E) є асоціацією, що об'єднує 40 операторів систем передачі з 36 країн, відповідальних за безпечну та скоординовану роботу найбільшої взаємопов'язаної електричної мережі у світі. Ця асоціація виконує низку юридично закріплених завдань, включаючи розробку та впровадження відповідних стандартів, мережевих кодексів та платформ для забезпечення безпечної роботи енергетичних систем та ринку, а також інтеграції відновлюваних джерел енергії. Асоціація також здійснює оцінку спроможності енергосистеми покривати попит у різні часові рамки, координує планування та розвиток інфраструктури на європейському рівні (десятирічні плани розвитку мережі) та сприяє прозорому обміну даними з учасниками ринку [16].

Зазначимо, що ЄС розглядає інтеграцію енергетичних систем як важливий фактор їх стійкості та підвищення рівня енергетичної безпеки. У ЄС наразі встановлено ціль щодо міждержавної інтеграції лише для електроенергії, яка складає 15 % електроенергетичної взаємопов'язаності до 2030 року. Це означає, що кожна держава-член має прагнути до того, щоб її електромережі дозволяли транспортувати за кордон до сусідніх країн 15 % електроенергії, виробленої на її території [14]. Держави-члени зобов'язані відстежувати прогрес у досягненні цієї цілі в рамках звітності щодо виконання своїх Національних планів з енергетики та клімату (НПЕК).

Крім того, у 2022 році було оновлено Регламент (ЄС) 2022/869 про транс'європейські енергетичні мережі (Trans-European Networks for Energy, TEN-E), який визначає керівні принципи розвитку транскордонної інфраструктури ЄС. Метою регламенту є забезпечення міждержавних з'єднань, безпеки постачання, інтеграції ринку та систем, конкурентоспроможності й доступних цін. Оновлений регламент узгоджено з Європейським зеленим курсом та кліматичними цілями ЄС, зокрема, припиняється підтримка нових проектів з газу та нафти, а також запроваджуються обов'язкові критерії сталого розвитку для всіх проектів [17]. Крім того, нові положення спростили адміністративні процедури.

Важливе значення у контексті енергетичної безпеки має Регламент про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку (ЄС) 1227/2011 (Regulation on Wholesale Energy Market Integrity and Transparency, REMIT), прийнятий у 2011 році, який є ключовим інструментом для забезпечення довіри споживачів та інших учасників ринку до цілісності ринків електроенергії та природного газу. REMIT

забороняє маніпуляції на ринку та використання інсайдерської інформації, вимагає від учасників ринку публікувати «внутрішню інформацію» та забезпечує моніторинг ринків [18]. Регламент також передбачає національні механізми санкцій для забезпечення дотримання його положень. Реалізація REMIT доручена Агентству зі співробітництва енергетичних регуляторів та національним регуляторним органом у співпраці між собою.

Також, важливим аспектом забезпечення енергетичної безпеки є створення запасів нафти та газу. На рівні ЄС встановлено норми щодо обов'язкової заповненості сховищ газу на 90 % перед зимовим періодом [19] (Регламент про зберігання газу 2022/1032), а також щодо наявності запасів нафти на рівні, що відповідає 90 дням середньодобового чистого імпорту або 61 дню середньодобового внутрішнього споживання (залежно від того, яка з двох величин більша) згідно з Директивою 2009/119/ЄС [20].

Загалом, Європейський Союз демонструє приклад комплексного та поетапного реформування через впровадження енергетичних пакетів, а також стратегічних рамок на кшталт Європейського зеленого курсу та пакету «Fit for 55». Це забезпечує гармонізацію національних правопорядків держав-членів у рамках спільного енергетичного ринку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сучасний підхід Європейського Союзу до енергетичної безпеки є динамічним та поступово еволюціонує, ґрунтуючись наразі значною мірою на нерозривному зв'язку енергетичної безпеки з кліматичною та екологічною політикою, що обумовлює поступовий перехід від традиційної енергетики на користь відновлюваних джерел енергії.

З цією метою ЄС не тільки закріплює на законодавчому рівні відповідні амбітні цілі щодо скорочення викидів парникових газів, збільшення частки відновлюваних джерел енергії, покращення енергоефективності та підвищення інтеграції енергетичних ринків, але й впроваджує ефективні механізми планування, кризового реагування і контролю, включаючи систему відповідальних органів. Фактично, це цілісна правова конструкція, що об'єднує ринкову організацію, інституційну координацію, прозорість і нагляд, управління ризиками та інфраструктурну політику.

Важливим фактором у моделі забезпечення енергетичної безпеки Європейського Союзу є принцип солідарності, який покликаний забезпечувати енергетичну безпеку кожної окремої країни-члена та ЄС в цілому за рахунок взаємної допомоги, спільних закупівель та підвищення взаємопов'язаності енергетичних систем. При цьому, значна увага приділяється стійкості таких енергосистем, створенню запасів та диверсифікації поставок енергетичних ресурсів.

Україна, враховуючи її курс на інтеграцію з ЄС, має імплементувати відповідні європейській підходи, проте проста транспозиція норм без відтворення відповідних процедур та інституційної спроможності не матиме належного ефекту. Важливою є послідовність імплементації – від базових інструментів прозорості та моніторингу енергетичних ринків до більш складних механізмів кризового управління та реагування на загрози у сфері енергетики.

Разом із тим, європейська модель має ряд недоліків, зокрема, у вигляді нерівномірності виконання власних зобов'язань різними державами-членами ЄС, перевантаження адміністративними процесами, ризиками перетину компетенцій та відповідальності, які для України можуть посилюватись через воєнні ризики. При цьому, Україна за останні роки отримала значний досвід кризового реагування на загрози у сфері енергетики в умовах воєнного стану. З огляду на це, імплементація відповідних практик ЄС має бути поєднана з власними національними особливостями, а тому кожен з адміністративно-правових інструментів ЄС у сфері енергетичної безпеки має бути належним чином досліджений та адаптований до українських умов, що складає перспективу подальших досліджень у цій сфері.

Література

1. Вітко А. Л. Публічне адміністрування у сфері забезпечення енергетичної безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 207 с.

2. Energy policy: general principles. *European Parliament.* URL: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/68/energy-policy-general-principles (дата звернення: 25.09.2025).

3. Грабович Т. А. Правові основи політики енергетичної безпеки ЄС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2016. 197 с.

4. Clean Energy For All Europeans – New EU Rules For Renewable Energy And Energy Efficiency. *Clifford Chance.* URL: https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2019/02/clean-energy-for-all-europeans-new-eu-rules-for-renewable-energy-and-energy-efficiency.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

5. Clean Energy Package. *SECCA.* URL: https://secca.eu/knowledge-hub/eu-policies-and-regulations/clean-energy-package/ (дата звернення: 25.09.2025).

6. Electricity market design. *European Commission.* URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/electricity-market-design_en (дата звернення: 25.09.2025).

7. Security of electricity supply. *European Commission.* URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-security/security-electricity-supply_en (дата звернення: 25.09.2025).

8. Energy and the Green Deal. *European Commission.* URL: https://commission.europa.eu/

strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/energy-and-green-deal_en (дата звернення: 25.09.2025).

9. Європейський Зелений Курс. Представництво України при Європейському Союзі. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda (дата звернення: 25.09.2025).

10. Fit for 55. *European Council.* URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fit-for-55/ (дата звернення: 25.09.2025).

11. Widuto A. REPower EU plan legislative proposal. *European Parliament.* URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-industry-research-and-energy-itre/file-repower-eu-plan-legislative-proposals (дата звернення: 25.09.2025).

12. REPowerEU. *European Commission.* URL: https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en (дата звернення: 25.09.2025).

13. REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition. *European Commission.* URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3131 (дата звернення: 25.09.2025).

14. Widuto A. EU energy infrastructure: Boosting energy security. *European Parliament.* URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/753956/EPRS_BRI(2023)753956_EN.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

15. About ACER. *European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators.* URL: https://www.acer.europa.eu/the-agency/about-acer (дата звернення: 25.09.2025).

16. European Resource Adequacy Assessment (ERAA) 2023. *ENTSO-E.* URL: https://www.entsoe.eu/eraa/2023/report/ERAA_2023_v2_Executive_Report.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

17. Regulation (EU) 2022/869 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on guidelines for trans-European energy infrastructure, amending Regulations (EC) No 715/2009, (EU) 2019/942 and (EU) 2019/943 and Directives 2009/73/EC and (EU) 2019/944, and repealing Regulation (EU) No 347/2013. *Official Journal of the European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32022R0869 (дата звернення: 25.09.2025).

18. Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/1227/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

19. Regulation (EU) 2022/1032 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2022 amending Regulations (EU) 2017/1938 and (EC) No 715/2009 with regard to gas storage (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1032/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

20. Council Directive 2009/119/EC of 14 September 2009 imposing an obligation on Member States to maintain minimum stocks of crude oil and/or petroleum products. *Official Journal of the European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/119/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.9:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.25

Г. М. Шерстюк
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-9562-3531

БОЛГАРСЬКИЙ ТА СЛОВАЦЬКИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ З НАСЕЛЕННЯМ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА

У статті здійснено комплексне дослідження імплементації міжнародного досвіду в національну систему забезпечення громадської безпеки на прикладі функціонування інституту поліцейських офіцерів громади. Обґрунтовано, що запозичення та адаптація кращих світових практик щодо взаємодії поліції з населенням країни сприяє формуванню ефективної державної політики у сфері профілактики правопорушень, охорони громадського порядку та захисту прав і свобод громадян. Особлива увага приділена аналізу концепції Community Policing як сучасної моделі поліцейської діяльності, що базується на партнерстві з громадою, прозорості, відкритості та орієнтації на потреби місцевого населення.

У дослідженні розглянуто зарубіжний досвід впровадження цієї моделі в країнах Європи та визначено можливості її інтеграції в українську правову систему, проаналізовано результати реалізації відповідних програм у зазначених державах, зокрема позитивні зміни у ставленні громадян до правоохоронних органів, підвищення довіри до поліції, зменшення кількості правопорушень та активізація участі громадськості у забезпеченні безпеки.

Крім того нами підкреслено, що ефективна реалізація моделі поліцейських офіцерів громади в Україні потребує не лише законодавчого забезпечення, а й належної професійної підготовки кадрів, міжкультурної комунікації, а також тісної взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства, що підтверджує прикладне значення цього наукового напрацювання для реформування сектору безпеки України відповідно до міжнародних стандартів.

Забезпечення правопорядку в кожній державі здійснюється на основі норм її національного законодавства, водночас із урахуванням міжнародно-правових стандартів, досвіду інших країн та історико-культурних особливостей. Проте динамічний розвиток глобальних процесів створює додаткові виклики, що ускладнюють повне дотримання загальноприйнятих світових стандартів у сфері безпеки, що, у свою чергу, становить актуальну проблему для багатьох країн.

У зв'язку з цим питання організації діяльності поліцейських офіцерів громади набуває особливої актуальності, оскільки необхідно зазначити, що підходи до реалізації цієї інституції значно різняться залежно від правової системи конкретної країни, однак у більшості випадків вони ґрунтуються на спільних міжнародних засадах, що передбачають партнерство між поліцією та громадою. Отже, в нашій статті розглядається специфіка функціонування моделі Community Policing у різних країнах світу з метою виявлення найбільш ефективних практик, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Ключові слова: поліцейський офіцер громади, громадська безпека, Community Policing, міжнародний досвід, правоохоронна діяльність, профілактика правопорушень, партнерство поліції та громади, міжкультурна комунікація, реформування поліції, довіра до поліції.

Sherstiuk H. M. **BULGARIAN AND SLOVAK EXPERIENCE OF INTERACTION BETWEEN POLICE AUTHORITIES AND THE POPULATION ON THE BASIS OF PARTNERSHIP**

The article provides a comprehensive study of the implementation of international experience in the national public safety system, using the example of the functioning of the community police officer institution. It is argued that borrowing and adapting the best international practices for police interaction with the population contributes to the formation of effective state policy in the field of crime prevention, public order protection, and the protection of citizens' rights and freedoms. Particular attention is paid to the analysis of the concept of Community Policing as a modern model of police activity based on partnership with the community, transparency, openness, and focus on the needs of the local population.

The study examines foreign experience in implementing this model in European countries and identifies opportunities for its integration into the Ukrainian legal system. It analyzes the results of the implementation of relevant programs in these countries, in particular, positive changes in citizens' attitudes toward law enforcement agencies, increased trust in the police, a decrease in the number of offenses, and increased public participation in ensuring security.

In addition, we emphasize that the effective implementation of the community police officer model in Ukraine requires not only legislative support, but also adequate professional training, intercultural communication, and close cooperation between the police and civil society institutions, which confirms the practical significance of this scientific work for reforming Ukraine's security sector in accordance with international standards.

Law enforcement in each state is carried out on the basis of its national legislation, while taking into account international legal standards, the experience of other countries, and historical and cultural characteristics. However, the dynamic development of global processes creates additional challenges that complicate full

© Г. М. Шерстюк, 2025

compliance with generally accepted international standards in the field of security, which, in turn, is a pressing issue for many countries.

In this regard, the issue of organizing the activities of community police officers is particularly relevant, since it should be noted that approaches to the implementation of this institution vary significantly depending on the legal system of a particular country, but in most cases they are based on common international principles that provide for partnership between the police and the community. Therefore, our article examines the specifics of the functioning of the Community Policing model in different countries around the world in order to identify the most effective practices that can be adapted to Ukrainian realities.

Key words: community police officer, public safety, community policing, international experience, law enforcement, crime prevention, police-community partnership, intercultural communication, police reform, trust in the police.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах глобалізації, посилення міжнародної взаємодії та зростання викликів безпеці, питання імплементації міжнародного досвіду у сфері національної безпеки набуває особливої значущості. Зокрема, це стосується впровадження інституту поліцейських офіцерів громади, який базується на засадах моделі Community Policing. Цей підхід, заснований на партнерстві поліції та громадськості, вже довів свою ефективність у низці країн Європи та США, сприяючи підвищенню рівня довіри до поліції, зменшенню кількості правопорушень та формуванню безпечного середовища.

Актуальність теми обумовлена потребою України у розбудові демократичних інституцій, зміцненні верховенства права та забезпеченні ефективної взаємодії поліції з населенням. Враховуючи новизну інституту ПОГ для національної правової системи, виникає необхідність дослідження зарубіжного досвіду з метою адаптації успішних моделей до українських реалій. Особливо цінним є аналіз практик Болгарії та Словаччини, де впровадження Community Policing дало змогу суттєво модернізувати діяльність поліції, інтегрувавши правозахисні та превентивні підходи.

Таким чином, дослідження проблематики взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства в контексті міжнародного досвіду є вкрай важливим як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє підвищенню ефективності реформ у секторі безпеки, формуванню нової моделі поліцейської діяльності та забезпеченню дотримання прав і свобод людини в Україні.

Метою дослідження є аналіз зарубіжного досвіду функціонування інституту поліцейських офіцерів громади (Community Policing) та обґрунтування можливостей його адаптації до національної системи правоохоронних органів України з урахуванням специфіки правової, соціальної та культурної ситуації в державі. Особливу увагу приділено вивченню практик Болгарії та Словаччини, де успішно реалізуються принципи партнерства між поліцією та громадою з метою зміцнення громадської безпеки та довіри населення до правоохоронної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут поліцейських офіцерів громади є відносно новим елементом у системі правоохоронної діяльності України, що значно обмежує наявність комплексних вітчизняних наукових досліджень із цієї тематики. Водночас окремі українські вчені, зокрема І. Кривдіна, Т. Овчаренко, С. Комісаров та О. Матюхіна, зробили вагомий внесок у формування теоретичних підходів до розуміння особливостей цієї правової інституції. Крім того, у контексті дослідження доцільно враховувати доробки зарубіжних науковців К. Піка, Р. Гленсора, С. Лоуренса, Б. Маккарті, П. Вілсона, Лі П. Браун, які зосереджували увагу на концептуальних засадах діяльності поліції, орієнтованої на громаду, та формуванні ефективних моделей взаємодії поліції з населенням.

Виклад основного матеріалу. Впровадження інституту поліцейського офіцера громади (далі-ПОГ) в Україні є відображенням сучасних підходів до правоохоронної діяльності, спрямованих на зміцнення зв'язку між поліцією та місцевими громадами. Така модель передбачає активну присутність правоохоронця в житті територіальної громади, його постійну взаємодію з населенням, виявлення проблем безпеки на місцевому рівні та оперативне реагування на них з урахуванням локальної специфіки.

Цей підхід безпосередньо співвідноситься з міжнародною концепцією Community Policing, яка розглядається як організаційна стратегія, заснована на принципах прозорості, довіри та взаємної відповідальності між поліцією та громадою. Основна її ідея полягає у створенні партнерських відносин, що дозволяють спільно виявляти джерела правопорушень, здійснювати превентивні заходи, знижувати рівень страху серед населення перед злочинністю, а також долати соціальні та фізичні проблеми, що впливають на якість життя громадян [1].

З урахуванням міжнародного досвіду, впровадження інституту ПОГ в Україні не лише модернізує структуру правоохоронної системи, але й сприяє її демократизації, відкритості та підвищенню рівня довіри до поліції. Це особливо актуально в умовах трансформаційних процесів у секторі безпеки та необхідності адаптації

до європейських стандартів. Розгляд даної моделі в контексті зарубіжних практик дозволяє ідентифікувати найбільш ефективні інструменти реалізації Community Policing та їх адаптацію до українських соціально-правових умов.

Модель Community Policing, яка є відносно новим явищем для українського суспільства, вже давно й успішно функціонує в ряді країн Європи та Північної Америки. Зокрема, елементи цієї моделі ефективно реалізуються у Бельгії, Болгарії, на Кіпрі, у Чехії, Данії, Німеччині, Естонії, Іспанії, Ірландії, Італії, Латвії, Литві, Нідерландах, Польщі, Великій Британії, США та інших державах. У кожній із цих країн підходи до впровадження Community Policing мають свої особливості, однак об'єднуються спільними засадами партнерства, прозорості та взаємної відповідальності поліції й громадськості.

Так, у Люксембурзі та Румунії функціонує так звана «доступна поліція», яка забезпечує постійний контакт з громадянами та реагує на локальні потреби населення. В Австрії значна увага приділяється розвитку добровільних громадських охоронних формувань, які забезпечують безпеку житлових кварталів як приватного, так і державного сектору. У таких країнах, як Данія, Нідерланди та Польща, модель Community Policing інтегрована в щоденну діяльність поліції та вважається стандартом взаємодії з громадянами.

Крім того, в Ірландії, Естонії та Великій Британії створені спеціалізовані відділи, що займаються реалізацією політики громадської безпеки на основі принципів CoP. Особливої уваги заслуговує досвід Словацької Республіки, де до превентивної діяльності активно залучаються неурядові організації, а самі громадяни беруть участь у програмах запобігання злочинності. Така практика сприяє формуванню більш сталих зв'язків між поліцією та громадськістю, підвищенню рівня довіри та ефективності безпекових ініціатив на локальному рівні [2].

Модель взаємодії поліції з громадою, яка нині впроваджується в Україні, має значну схожість із підходами, реалізованими в Болгарії та на Кіпрі. Зокрема, організаційна структура співпраці з громадськістю в українських реаліях включає постійну робочу групу при Міністерстві внутрішніх справ, що відповідає болгарському зразку. У деяких випадках організаційна підпорядкованість здійснюється на рівні районних управлінь, при цьому контроль за діяльністю поліцейських офіцерів громади здійснює відповідний підрозділ поліції.

За аналогією з кіпрською моделлю, теоретичне забезпечення та розробка методичних підходів покладаються на одного з керівників поліції, зокрема заступника директора, тоді як практичне керівництво діяльністю ПОГ здійснює окремий підрозділ з організації превентивної діяльності. Така організаційна схема дозволяє забезпечити належний рівень координації, методичного супроводу та оперативного контролю за реалізацією завдань Community Policing в українському контексті, з урахуванням міжнародних стандартів та національних особливостей [3].

У Болгарії модель Community Policing була впроваджена як стратегічна ініціатива, спрямована на формування безпечного середовища та зміцнення довіри населення до правоохоронних органів. Основною метою цієї моделі було не лише забезпечення охорони громадського порядку, а й активна профілактика злочинності, зокрема правопорушень та дорожньо-транспортних пригод, через залучення громадян до безпекової діяльності на принципах партнерства. Особливий акцент робився на формуванні в суспільстві культури правомірної поведінки та взаємної відповідальності між поліцією та громадою. Запроваджені заходи передбачали не лише реагування на правопорушення, а й активну роботу з їх попередження шляхом постійної взаємодії з населенням.

У 2019 році Болгарія долучилася до масштабного міжнародного проєкту, реалізованого у співпраці з урядом Швейцарської Конфедерації, який був зосереджений на інтеграції правозахисного підходу в діяльність національної поліції, що стало продовженням попередніх реформ, орієнтованих на приведення болгарської правоохоронної системи у відповідність до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу. Ініціатива також закріплювала основоположні принципи Community Policing такі, як відкритість, партнерство, превентивність та орієнтацію на потреби громади [4].

Ключовою метою проєкту стало впровадження нової філософії взаємодії між поліцією та громадянами, що базується на принципах недискримінаційного підходу, поваги до прав людини та врахування культурної різноманітності суспільства. У центрі уваги була підготовка поліцейських кадрів до ефективної роботи в умовах мультикультурного середовища, що вимагає від них високого рівня міжособистісної комунікації, етичної чутливості та правової грамотності. У межах реалізації проєкту було розроблено спеціалізовані освітні модулі, які охоплювали широкий спектр тем, зокрема, щоденне дотримання прав людини в оперативній практиці, особливості взаємодії з представниками соціально вразливих груп, запобігання проявам етнічного профілювання, а також побудову довірливих стосунків у громадах з напру-

женою соціальною історією. Особливу увагу було приділено симуляційним тренінгам, які дозволяли поліцейським відпрацьовувати практичні навички прийняття рішень у ситуаціях підвищеного ризику, дотримуючись водночас правових та етичних стандартів. Значна частина навчальних заходів була реалізована в регіонах з високим рівнем етнічної різноманітності, зокрема в громадах, де проживає ромське населення. Це дало змогу не лише апробувати ефективність міжкультурних комунікаційних методик, але й підтвердити практичну користь партнерського підходу в контексті забезпечення громадської безпеки [5].

На нормативному рівні реалізація моделі Community Policing у Болгарії ґрунтується на чітко визначених правових засадах, що формують стабільне підґрунтя для функціонування правоохоронної системи в дусі поваги до прав людини. Зокрема, ключовим нормативно-правовим актом виступає Закон Республіки Болгарія «Про Міністерство внутрішніх справ» [6], який визначає основоположні принципи діяльності поліції, серед яких законність, пропорційність, неупередженість, відповідальність, повага до людської гідності та верховенство права. Додаткове регулювання етичних аспектів роботи поліцейських забезпечується Кодексом етики працівників поліції [7], де закріплено стандарти професійної поведінки, які передбачають чесне, толерантне й недискримінаційне ставлення до кожного громадянина, незалежно від національності, соціального статусу, віросповідання чи інших ознак. Такий етичний підхід є важливою складовою концепції Community Policing, адже він спрямований на зміцнення довіри громадян до поліції, формування відчуття безпеки та взаємної поваги.

Результати запровадження цієї моделі в Болгарії свідчать про її ефективність. Зокрема, було зафіксовано зниження кількості скарг громадян на неправомірні дії поліцейських, що вказує на підвищення рівня професіоналізму та правової свідомості працівників поліції. Крім того, спостерігається позитивна динаміка у зростанні обізнаності особового складу щодо міжнародних стандартів захисту прав людини та етичної взаємодії з населенням. Для України ж болгарський досвід може стати прикладом ефективної інтеграції правозахисного компонента в систему громадської безпеки. З урахуванням національного контексту та специфіки українського суспільства, імплементація подібних підходів може сприяти не лише зміцненню демократичних інститутів, але й забезпеченню реальної, а не декларативної, взаємодії між поліцією та громадянами. Така модель здатна забезпечити сталість реформ у секторі безпеки, підвищити легітимність правоохоронних органів і наблизити українську систему до європейських стандартів публічної безпеки.

Зазначені напрацювання показали позитивну динаміку у ставленні громадян до поліції в пілотних регіонах, зниження кількості скарг на упереджене поводження, а також зростання загального рівня обізнаності працівників поліції щодо стандартів прав людини. У цьому контексті болгарський досвід став для нашої країни прикладом успішної інтеграції Community Policing, правозахисного компонента, що забезпечує сталість реформ у сфері публічної безпеки.

Що стосується Словацької Республіки, то, аналогічно з Україною, ця країна активно шукає нові підходи до підвищення ефективності поліцейської діяльності та відновлення довіри громадян до правоохоронних органів. У Словаччині функціонує двоступенева система поліції, а саме державна поліція, що підпорядковується центральним органам виконавчої влади, та муніципальна, створена на рівні місцевого самоврядування. Органи місцевої влади наділені правом створювати муніципальну поліцію на основі загальнообов'язкових положень, що дозволяє враховувати специфіку кожної громади. Особливістю словацької системи є також залучення до охорони правопорядку так званих поліцейських-добровольців, які є особами без спеціальних звань, які, однак, виконують окремі функції поліції. Вони ідентифікуються за спеціальними жетонами та нарукавними пов'язками. Такий підхід до мобілізації місцевих ресурсів для забезпечення безпеки був запроваджений ще у 2001 році, коли добровольці замінили колишніх помічників поліції [8].

Крім того, наразі в Словаччині розглядається можливість запровадження нової інституції офіцера зв'язку або контактного офіцера, який має стати ключовою ланкою у взаємодії поліції з громадянами. Основними функціями такого офіцера передбачено роботу зі скаргами, проведення консультацій для населення, а також інформування громадян про процедури подання заяв та юрисдикцію правоохоронних органів. Ця посада вимагає високої професійної кваліфікації, зокрема бездоганного знання кримінального права, практичного досвіду та розуміння компетенції державних установ. Таким чином, словацький підхід до реформування правоохоронної системи орієнтований на підвищення доступності поліції для населення, розвиток партнерських форматів взаємодії з громадами та формування відкритого діалогу як основи сучасної моделі забезпечення громадської безпеки [9].

Концепція Community Policing у Словацькій Республіці наразі не має чіткого нормативного

втілення у вигляді окремого спеціалізованого закону, проте, імплементація її елементів здійснюється на підставі положень чинного законодавства та стратегічних документів, які регламентують сферу публічної безпеки та діяльність поліції. Ключовим нормативно-правовим актом, що визначає основи функціонування правоохоронної системи Словаччини, є Закон «Про Поліцейський корпус» [10]. Цей закон встановлює головні завдання поліції, серед яких охорона громадського порядку, захист життя і здоров'я громадян, дотримання їхніх прав і свобод, а також попередження злочинності та забезпечення безпечного середовища. Хоча поняття «Community Policing» безпосередньо не згадується у законодавстві, його принципи можна віднайти в загальних положеннях щодо співпраці з населенням, профілактики правопорушень та партнерських механізмів взаємодії на місцевому рівні.

Певне відображення ідей суспільно орієнтованої поліцейської діяльності міститься також у «Стратегії запобігання злочинності та іншій протисуспільній діяльності в Словацькій Республіці на 2016–2020 роки» [11], затвердженій Міністерством внутрішніх справ. У цьому документі передбачено комплекс заходів, орієнтованих на посилення взаємодії між поліцією та громадами, впровадження превентивних інструментів безпеки, залучення громадськості до оцінки ризиків і планування безпекових ініціатив. Таким чином, незважаючи на відсутність спеціального законодавчого акта, концепція Community Policing у Словаччині реалізується через практичні механізми, інтегровані в загальну стратегію забезпечення громадської безпеки.

У згаданій «Стратегії запобігання злочинності та іншій протисуспільній діяльності в Словацькій Республіці на 2016–2020 роки» особливий акцент зроблено на запровадженні превентивних механізмів, орієнтованих на співпрацю з громадами. Серед ключових положень документу є залучення населення до процесу оцінки безпекових ризиків, розвиток партнерських форматів взаємодії між правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування, а також підвищення ефективності профілактики правопорушень через активну участь громадськості. Окрему увагу приділено формуванню сталого діалогу між поліцією та громадянами на основі довіри, взаємоповаги та прозорості дій. Отже, ми бачимо, що такий підхід підтримується як на практичному, так і на науковому рівнях, а саме працівники поліції тісно співпрацюють із дослідницькими інституціями, регулярно беручи участь у дослідженнях щодо впровадження Community Policing, оцінки його результативності та адаптації до сучасних безпекових викликів. Цей процес поступового інституціонального опанування моделі Community Policing у Словаччині демонструє ефективне поєднання правових і організаційних засад із практичними механізмами її реалізації.

Словацький досвід переконливо свідчить про те, що інтеграція превентивних і партнерських підходів є важливою умовою формування безпечного середовища та зміцнення довіри до поліції на рівні територіальних громад. Для України цей приклад є цінним з огляду на актуальні реформи у сфері безпеки, зокрема в контексті адаптації кращих європейських практик до національних умов [12].

Висновки. Проведене дослідження засвідчило актуальність та практичну значущість вивчення міжнародного досвіду, зокрема болгарської та словацької моделей, щодо впровадження концепції Community Policing у національні правоохоронні системи. Аналіз зарубіжних підходів до взаємодії поліції з населенням підтвердив ефективність таких моделей у підвищенні рівня безпеки, зменшенні кількості правопорушень, зміцненні довіри громадян до правоохоронних органів та формуванні правової культури в суспільстві.

Досвід Болгарії демонструє успішну інтеграцію правозахисного компонента до поліцейської діяльності з акцентом на міжкультурну комунікацію, етичні стандарти та повагу до прав людини. Словацька ж модель, у свою чергу, акцентує увагу на партнерстві з громадами, превентивних механізмах, участі добровольців та постійному діалозі з громадянами.Отже, ми бачимо, що обидва підходи засвідчили позитивний вплив на якість публічної безпеки та імідж поліції.

Так, Україна, перебуваючи на етапі трансформації сектору безпеки, має всі підстави для адаптації кращих європейських практик до власних соціально-правових умов. Впровадження інституту поліцейських офіцерів громади, заснованого на принципах прозорості, партнерства та відкритої комунікації, може стати ефективним інструментом зміцнення демократії, правопорядку та публічного контролю. Однак для досягнення стійкого результату необхідне належне нормативно-правове забезпечення, фахова підготовка кадрів, підтримка з боку громади та координація з інститутами громадянського суспільства.

Таким чином, імплементація міжнародного досвіду в українську систему забезпечення безпеки не лише відповідає євроінтеграційному курсу держави, а й сприяє формуванню нової філософії поліцейської діяльності, зорієнтованої на потреби людини та громади.

Література

1. Вілсон П. Практичний посібник для поліцейських, що взаємодіють з громадою. Консультативна місія Європейського Союзу. 26 с. С. 5 URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e9f6036-af9b-4d1c-afad-c1a9d44b9be7/content.

2. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика: Серія посібників EUCPN. Посібник № 2. 136 с. С.24 URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/14586534582015_community_oriented_policing_in_europe.pdf.

3. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, в Європі: концепції, теорія та практика: Серія посібників EUCPN. Посібник № 2. 136 с. С.28 URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/14586534582015_community_oriente d_policing_in_europe.pdf

4. Strengthening human rights-based policing in Bulgaria. Swiss Contribution Office, 2019. URL https://www.eda.admin.ch/countries/bulgaria/en/home/news/news.html/content/schweizerbeitrag/en/meta/news/2019/03/08/staerkung-der-menschenrechtsbasierten-polizeiarbeit-in-bulgarien

5. Republic of Bulgaria. Law on the Ministry of the Interior: adopted on 27.06.2014, prom. SG. No. 53/2014 URL: https://www.lex.bg/laws/ldoc/2136222223].

6. Republic of Bulgaria. Code of Ethics for Officials of the Ministry of the Interior with Police Functions. – Sofia: Ministry of Interior, 2004 URL: https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Code-Of-Ethics-For-Officials-Of-The-Ministry-Of-The-Interior-With-Police-Functions-2004.pdf].

7. Návrh kontaktného dôstojníka v Policajnom zbore. URL. https:// poradcapo lica jta.sk/navrh-kontaktneho-dostojnika-v-policajnom-zbore/

8. Policajná hodnosť. URL. https://sk.wikipedia.org/wiki/ Policajn %C3 % A1 _hodnos%C5%A5

9. Police Community Support Officers (PCSOs) and special constables https://www.gov.uk/police-community-support-officers-what-they-are

10. Slovenská republika. Zákon č. 171/1993 Z.z. o Policajnom zbore. Закон про Поліцейський корпус. Zbierka zákonov Slovenskej republiky. 1993. č. 171. URL: https://www.zakonypreludi.sk/zz/1993-171

11. Стратегія запобігання злочинності. Bratislava, 2016. URL: https://www.minv.s k/swift_data/source/english/strategy_ crime_prevention _2016_ 2020.pdf

12. Jakubček, M., Polák, M. Theoretical Concepts of Police Work Performance Assessment . Bratislava Law Review. 2021. Vol. 5, No. 1. P. 77–91. URL: https://blr.flaw.uniba.sk/index. php/BLR/article/download/107/103/290

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

4КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.326
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.26

В. Л. Давиденко
кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри кримінального права та кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-8175-7026

КРИТЕРІЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ЯК ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено проблематику кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів у сучасних умовах трансформації збройних конфліктів та активного використання новітніх технологій.

Проаналізовано міжнародно-правові джерела, що визначають склад воєнних злочинів, зокрема Женевські та Гаазькі конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду та прецедентне право міжнародних трибуналі та уточнено їх значення для правозастосовної практики.

Визначено основні критерії кваліфікації діянь як воєнних злочинів: наявність збройного конфлікту, зв'язок діяння з ним, серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, суб'єктивна сторона злочину та характеристика суб'єкта. З'ясовано відмінності між воєнними та військовими злочинами, охарактеризовано суб'єктний склад, зокрема питання командної відповідальності та можливості притягнення цивільних осіб.

Окрему увагу приділено сучасним викликам для кваліфікації воєнних злочинів, серед яких використання безпілотних і автономних систем озброєння, кібероперації, діяльність приватних військових компаній та інформаційна війна. Запропоновано напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення відповідальності, зокрема шляхом нормативного оновлення міжнародного гуманітарного права, розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій, удосконалення процедур доказування та посилення міжнародної співпраці.

Зроблено висновок про необхідність адаптації міжнародного кримінального правосуддя до новітніх форм конфліктів задля ефективного забезпечення принципу невідворотності покарання за воєнні злочини.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, кваліфікація злочинів, збройний конфлікт, командна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд.

Davydenko V. L. **CRITERIA FOR QUALIFICATION OF ACTS AS WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW**

The article examines the issues of criminal-legal qualification of war crimes in the modern context of transforming armed conflicts and the active use of advanced technologies.

International legal sources defining the elements of war crimes, including the Geneva and Hague Conventions, the Rome Statute of the International Criminal Court, and the case law of international tribunals, are analyzed and their significance for law enforcement practice is clarified.

The main criteria for classifying acts as war crimes are identified: the existence of an armed conflict, the connection of the act with it, a serious violation of the norms of international humanitarian law, the subjective element of the crime, and the characteristics of the perpetrator. The distinctions between war crimes and military crimes are outlined, and the composition of perpetrators is characterized, with particular attention to issues of command responsibility and the possibility of holding civilians accountable. Special attention is devoted to contemporary challenges in the qualification of war crimes, such as the use of drones and autonomous weapon systems, cyber operations, the activities of private military companies, and information warfare.

The article proposes directions for improving international legal mechanisms of accountability, including normative updates of international humanitarian law, expanding the jurisdiction of international judicial institutions, improving procedures of evidence collection, and strengthening international cooperation. The conclusion emphasizes the necessity of adapting international criminal justice to new forms of conflicts in order to effectively ensure the principle of inevitability of punishment for war crimes.

Key words: war crimes, international criminal law, international humanitarian law, crime qualification, armed conflict, command responsibility, International Criminal Court.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях воєнні злочини становлять одну із головних проблем для юристів-міжнародників, політиків та суспільства загалом. Вони займають провідне місце серед міжнародних злочинів, адже найчастіше супроводжують збройні конфлікти нового типу, що характеризуються високою інтенсивністю бойових дій та активним використанням новітніх технологій. Попри наявність численних міжнародно-правових актів,

© В. Л. Давиденко, 2025

спрямованих на регламентацію питань кваліфікації воєнних злочинів, відсутність уніфікованого визначення цієї категорії у міжнародному гуманітарному та кримінальному праві породжує серйозні труднощі як у теорії, так і в правозастосовній практиці.

Отже, проблема полягає у відсутності єдиних чітких критеріїв кваліфікації воєнних злочинів та необхідності їх адаптації до нових реалій збройних конфліктів та вдосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення відповідальності винних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародно-правової кваліфікації та підстави притягнення винних осіб до відповідальності за воєнні злочини були предметом наукових досліджень таких українських учених, як Л. Демидова, А. Драгоненко, В. Ємельяненко, Н. Зелінська, М. Зубанський, Н. Коломієць, В. Лисик, О. Малетова, В. Репецький, М. Татаренко та інших.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні та систематизації критеріїв кваліфікації воєнних злочинів у сучасному міжнародному та міжнародному кримінальному праві, а також у з'ясуванні проблемних аспектів їх застосування в умовах трансформації характеру збройних конфліктів та появи новітніх викликів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити міжнародно-правові джерела, які регламентують склад воєнних злочинів, зокрема Женевські та Гаазькі конвенції, Римський статут МКС та прецедентне право міжнародних судових органів; визначити основні критерії кваліфікації дій як воєнних злочинів (наявність збройного конфлікту, зв'язок діяння з ним, серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, форма вини та суб'єкт злочину); встановити відмінності між воєнними та військовими злочинами, зокрема з урахуванням контекстуального елемента; охарактеризувати суб'єктний склад воєнних злочинів, включаючи питання командної відповідальності та можливість притягнення до відповідальності цивільних осіб; проаналізувати нові виклики кваліфікації воєнних злочинів, пов'язані з використанням автономних систем озброєння, кібероперацій, діяльності приватних військових компаній та інформаційної війни; запропонувати можливі напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини з урахуванням сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Питання кваліфікації дій як воєнних злочинів набуло особливої актуальності в умовах збройних конфліктів нового типу, які характеризуються високою інтенсивністю, а також широким використанням новітніх технологій. Правова кваліфікація злочинів, скоєних під час збройного конфлікту, є надзвичайно важливою як з точки зору забезпечення міжнародної відповідальності, так і для реалізації принципу невідворотності покарання.

У зв'язку з відсутністю уніфікованого визначення поняття воєнного злочину в міжнародному гуманітарному та міжнародному кримінальному праві виникає необхідність у встановленні чітких критеріїв для кваліфікації дій як воєнних злочинів.

Так, науковець М.К. Зубанський зазначив, що серед вітчизняних науковців немає єдиного підходу до розуміння категорії Воєнного злочину, основні розбіжності правового розумінні даної категорії полягають у тому, що практично кожен науковець-дослідник старається сформувати своє, якісно відмінне визначення даної категорії [1, с. 48].

Для встановлення критеріїв кваліфікації дій як воєнних злочинів необхідно звернутися до основних міжнародно-правових джерел, які визначають склад воєнного злочину. В першу чергу це Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи 1977 року, Гаазькі конвенції 1899 р. та 1907 р., Гаазька конвенція 1954 р., Протокол про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 р., Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р., Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року, Статути трибуналів для колишньої Югославії (ICTY) та Руанди (ICTR), а також прецедентне право міжнародних судів, інші документи в сфері міжнародного гуманітарного права.

Згідно зі статтею 8 Римського статуту, воєнні злочини включають вбивства, катування, взяття заручників, умисне знищення майна, зґвалтування, використання забороненої зброї тощо.

Римський статут розрізняє кілька груп воєнних злочинів. Загалом вони поділяються на злочини, скоєні під час:

Міжнародного збройного конфлікту – серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, а саме:

- Умисне вбивство;
- Катування або нелюдське поводження;
- Умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень;
- Взяття заручників;
- Депортації або незаконне переміщення населення;
- Використання цивільного населення як «живого щита» та інші.

Неміжнародного збройного конфлікту – серйозні порушення загальної статті 3 Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II, зокрема:

- Посягання на життя та гідність особи (вбивства, катування, жорстоке поводження);
- Колективні покарання;
- Взяття заручників;
- Залучення дітей до бойових дій.

Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, застосовні як у міжнародних, так і у неміжнародних збройних конфліктах – наприклад:

- Напади на цивільне населення або цивільні об'єкти;
- Напади на гуманітарний персонал або місії з підтримання миру;

Застосування забороненої зброї (наприклад, отрути, гази, розширювані кулі) [2].

На підставі аналізу зазначених джерел, можна визначити загальні критерії кваліфікації.

Першою і обов'язковою умовою кваліфікації дії як воєнного злочину є *наявність збройного конфлікту* – міжнародного або неміжнародного. Згідно з рішенням МТКЮ (Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії) у справі *Тадіч*, збройний конфлікт існує, коли має місце збройне протистояння між державами або організованими збройними групами тривалої інтенсивності [3].

Про це слушно наголошує А. О. Драгоненко, що розглядаючи воєнні злочини з сучасних позицій, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубе порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права [4, с. 153].

Дії повинні бути безпосередньо *пов'язані із збройним конфліктом*. Це означає, що злочин має бути вчинений у контексті та з приводу конфлікту. Наприклад, звичайний кримінальний злочин, що відбувся у зоні бойових дій, але не має зв'язку із конфліктом, не може бути класифікований як воєнний.

По суті контекстуальними елементами виступають наступні: – діяння мало місце у разі оголошення війни, або після початку міжнародного збройного конфлікту або неміжнародного збройного конфлікту і було пов'язано з ним або виконавець усвідомлював фактичні обставини, що засвідчували існування збройного конфлікту [5, с. 63].

Зазначений критерій є суттєвим для розмежування воєнних і військових злочинів, адже військові злочини можуть вчинятися й у мирний час, коли військовослужбовці порушують закони або норми, що випливають із їхнього службового статусу.

Іншим важливим критерієм кваліфікації дій, як воєнні злочини є *серйозне порушення норм* міжнародного гуманітарного права. Тобто порушення норм, що передбачають захист найважливіших цінностей, а саме мир та безпеку людства.

Такі дії вважаються воєнними злочинами незалежно від наслідків.

Для визнання діяння воєнним злочином необхідна наявність *прямого умислу:* особа повинна усвідомлювати характер конфлікту і знати, що її дії є протиправними. Недбалість або необережність у більшості випадків не становлять складу воєнного злочину.

Суб'єктивна сторона воєнного злочину проявляється у формі вини – психічному ставленні особи до вчиненого нею діяння і до можливого результату у формі суспільно-небезпечних наслідків. Провівши аналіз положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна визначити суб'єктивну сторону воєнного злочину за двома ознаками, а саме як умисність та свідомість. Вина у формі необережності визнається неприпустимою, оскільки тоді виключається фактор свідомої та вольової поведінки, що відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду є обов'язковою ознакою складу воєнного злочину міжнародного характеру [1, с. 53–54].

Суб'єктом воєнного злочину може бути *будь-яка фізична особа*, що досягла віку кримінальної відповідальності, незалежно від громадянства, статусу чи рангу. Особливо часто у судовій практиці воєнні злочини інкримінуються *командуванню*, яке не запобігло чи сприяло вчиненню злочинів підлеглими (принцип командної відповідальності).

Стаття 27 Римського статуту визначає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, яка поширюється на всіх осіб без винятку, незалежно від обійманої посади: «посада глави держави, члена уряда чи парламенту, обраного представника чи співробітника уряду, в жодному разі не звільняє осіб від кримінальної відповідальності згідно з положеннями Статуту Міжнародного кримінального суду і не є основою для пом'якщення вироку» [2].

Таким чином, можна визначти, що суб'єкт воєнного злочину загальний, але при цьому особлива форма вчинення даного злочину може передбачати спеціальні ознаки, тобто у випадку з воєнним злочином це може бути особа наділена спеціальними повноваженнями [5, с. 62].

Спеціальним суб'єктом воєнних злочинів найчастіше є комбатанти. Цей термін уперше з'являється в Додатковому протоколі I, де зазначено, що він стосується осіб, які входять до складу збройних сил сторони, що бере участь

у конфлікті, за винятком медичного персоналу та духовенства. Комбатанти мають право безпосередньо брати участь у бойових діях, фактично отримуючи своєрідний дозвіл на застосування сили. Вони є членами збройних сил відповідної сторони, що бере участь у конфлікті, незалежно від того, чи є ці війська регулярними або нерегулярними, але за умови, що вони беруть активну участь у бойових діях [6, с. 768].

Особи, які можуть бути суб'єктами воєнних злочинів:

– військовий персонал або наділений схожими повноваженнями;

– члени Урядів;

– члени організованих збройних груп тощо.

Воєнні злочини можуть вчинятися також цивільними особами. У такому разі важливе значення матиме зв'язок діяння зі збройним конфліктом. Відповідно, цивільна особа може бути визнана винною у воєнному злочині у разі вчинення діянь проти збройних сил, цивільних осіб чи об'єктів, які користуються спеціальним захистом, і які відносяться до супротивної сторони. Загальна стаття 3 Женевської Конвенції визначає захищених осіб як «осіб, які більше не беруть активної участі у воєнних діях, включаючи учасників збройних сил, які склали зброю, та осіб, які перестали брати участь у воєнних діях внаслідок хвороби, поранення, затримання чи з іншої причини». Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни визначають об'єкт нападу, наприклад, цивільне населення, цивільні об'єкти, персонал, який бере участь у гуманітарній допомозі, будівлі призначені для релігійних чи освітніх цілей. Деякі серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть вчинятися і проти комбатантів (віроломство) і у такому разі вони також вважаються захищеними особами.

Відповідно до цього, можна сказати, що об'єктами посягання є особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Наслідком вчинення воєнного злочину є кримінальна відповідальність за міжнародним договором або звичаєвим правом. Особи, які порушили вищезазначені норми несуть індивідуальну кримінальну відповідальність.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності був закріплений у статутах тимчасових міжнародних судових установ (прийняті на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН статути Міжнародних трибуналів щодо Руанди та колишньої Югославії, Спеціального суду щодо Сьєрра Леоне і Спеціального трибуналу щодо Лівану), в подальшому у статуті постійної міжнародної судової установи – Римському Статуті Міжнародного кримінального суду. Відповідно до його положень, кримінальній відповідальності підлягають фізичні особи, що досягли 18-річного віку, які скоїли злочин, що підпадає під юрисдикцію суду відповідними злочинами, згідно зі Статутом, є найбільш серйозні злочини, що викликають занепокоєння усього міжнародного співтовариства. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності в Римському статуті означає, що відповідальність за найтяжчі міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії) несуть фізичні особи, а не держави чи інші суб'єкти міжнародного права, як це було раніше. Це дозволяє притягувати до відповідальності конкретних осіб, які вчинили такі злочини.

Воєнні злочини не мають строків давності. На 23-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 26.11.1968 року була ухвалена «Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності». Цим документом був закріплений принцип, який унеможливлює приховати факти воєнних злочинів й уникнути відповідальності за них незалежно від часу скоєння. Стаття I Конвенції закріплює, що: жодні строки давності не застосовуються до таких злочинів, незалежно від часу їх вчинення: а) воєнні злочини, як вони визначаються в Статуті Міжнародного Нюрнберзького військового трибуналу від 8 серпня 1945 року (Нюрнберг) і підтверджуються резолюціями 3 (I) від 13 лютого 1946 року і 95 (I) від 11 грудня 1946 року Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, а також, зокрема, серйозні порушення, перелічені в Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року [7]. В подальшому цей принцип був закріплений також Європейською конвенцією про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 року [8].

Юрисдикція щодо воєнних злочинів може бути реалізована:

– Міжнародними кримінальними трибуналами (МКС, ad hoc трибунали);

– Національними судами (на основі принципу універсальної юрисдикції);

– Гібридними трибуналами, створеними у співпраці з ООН (наприклад, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне).

Разом із тим, застосування наведених критеріїв на практиці супроводжується численними труднощами. Вони зумовлені політичним контекстом, обсягом і надійністю доказової бази, а також дієвістю правових механізмів. До того ж, останнім часом постали нові виклики для кваліфікації: використання безпілотників і автономних систем озброєння, здійснення кібероперацій, залучення до збройних конфліктів приватних військових компаній, що залишаються поза чіткою правовою відповідальністю, а також феномен інформаційної війни – усе це

потребує подальшої адаптації та вдосконалення міжнародного правосуддя.

Можливі напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини в умовах сучасних викликів можна сформулювати так:

Нормативне оновлення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права :

– закріплення чітких правил щодо використання безпілотників, автономних систем озброєння та штучного інтелекту у військових діях;

– вироблення міжнародних стандартів відповідальності за кібероперації, які завдають шкоди цивільному населенню чи критичній інфраструктурі;

– визначення правового статусу та меж відповідальності приватних військових компаній.

Розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій:

– посилення мандату Міжнародного кримінального суду (МКС) для охоплення новітніх форм збройних конфліктів і воєнних злочинів, що не охоплені чинними нормами;

– створення спеціалізованих трибуналів або змішаних судів для розгляду злочинів, пов'язаних із сучасними технологіями війни (кіберзлочини, інформаційна війна).

Удосконалення механізмів доказування:

– розробка міжнародних стандартів збору та оцінки цифрових доказів (супутникові дані, електронні комунікації, кіберсліди);

– впровадження нових технологій збереження та верифікації доказів (блокчейн, штучний інтелект для аналізу даних).

Посилення відповідальності держав і недержавних інституцій:

– введення міжнародних санкційних механізмів за невиконання рішень міжнародних судів;

– чітке закріплення принципу командної відповідальності щодо керівників приватних військових компаній;

– визначення міжнародно-правової відповідальності за інформаційні кампанії, спрямовані на підбурювання до агресії чи геноциду.

Поглиблення міжнародної співпраці:

– створення єдиної глобальної системи моніторингу та обміну інформацією про воєнні злочини;

– зміцнення співпраці між міжнародними організаціями, державами та громадянським суспільством для документування та розслідування злочинів.

Висновки. Враховуючи викладене можна зазначити, що критерії кваліфікації дій як воєнних злочинів базуються на положеннях міжнародного гуманітарного та кримінального права, однак застосування цих критеріїв на практиці часто є складним і залежить від політичного контексту, доказової бази та ефективності правових механізмів. Подальше удосконалення міжнародного кримінального правосуддя має включати адаптацію до новітніх форм конфліктів, зміцнення універсальної юрисдикції та посилення механізмів притягнення винних до відповідальності.

Вдосконалення міжнародно-правових мехінізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини вбачається шляхом нормативно-правового оновлення та уточнення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права; розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій; удосконалення механізмів доказування; посилення відповідальності держав і недержавних інституцій та поглиблення міжнародної співпраці.

Література

1. Зубанський М.К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства.* 2022. № 58. С. 47–56. URL:file:///C:/Users/vdavu/Downloads/igorkozych,+zubansky58.pdf

2. Римський статут Міжнародного кримінального суду: ратифікація від 21 серпня 2024 року № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

3. Tadic ICTY A. Ch. 2.10.1995 para. 94.

4. Драгоненко А.О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки. Серія: Пправо. Випуск 12. 2022.* С. 151–157 URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/131/115

5. Татаренко М.М., Кияниця Д.Г. Визначення воєнних злочинів нормами міжнародного гуманітарного права та національного законодавства України. *Журнал східноєвропейського права. – 2024. – № 119.* – С. 57–63. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4927864e-723e-4e8d-b8ab-0b84c88bf4b1/content

6. Малетова О.С., Тригуб О.М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. *«Аналітично-порівняльне законодавство». № 6 2024.* С. 765–769 URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/129.pdf

7. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Ухвалена на 23-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 26.11.1968 р. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf

8. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 342.723
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.27

М. Д. Дякур
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0001-5081-7842

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 138 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (НЕЗАКОННА ЛІКУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ)

У статті розглядаються особливості об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України. Вказується, що аналіз диспозиції ст. 138 КК України надає підставу для констатації, що певним чином об'єктивні ознаки такого кримінального правопорушення є достатньо систематизованими та визначеними, що має сприяти уникненню випадків їх неправильного тлумачення. Одночасно із цим, можна виокремити три блоки проблемних питань, пов'язаних із об'єктивною стороною такого суспільно небезпечного діяння: 1) встановлення меж розмежування незаконної лікувальної діяльності та шахрайства; 2) встановлення змісту «належної медичної освіти» як ознаки об'єктивної сторони незаконної лікувальної діяльності; 3) наслідки у виді тяжких наслідків для хворого. Визначається, що системний аналіз праць учених та інших нормативно-правових актів, а також стратегічних та концептуальних документів, надає підставу для констатації, що під лікувальною діяльністю можна розуміти системне здійснення комплексу заходів, метою яких є оздоровлення іншої особи. Такі заходи не обов'язково мають бути пов'язані із наданням медичних послуг, а можуть полягати у проведенні масажу, вправ із лікувальної фізичної культури тощо. Відповідно, особа, яка займається такою лікувальною діяльністю не завжди прагне до отримання матеріальної винагороди, а отже і може не мати мети заволодіння чужим майном, що є обов'язковим для шахрайства. Доводиться, що саме наявність тяжких наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України визначає його правову природу як суспільно небезпечного діяння проти життя та здоров'я. Відповідно, аналіз ст. 164 адміністративного законодавства України надав підставу для констатації, що на відміну від кримінального, адміністративне законодавство встановлює заборону на зайняття незаконною медичною діяльністю як на виду господарської діяльності.

Ключові слова: медичні кримінальні правопорушення, незаконна лікувальна діяльність, спеціальний дозвіл, медична освіта, медичний працівник, кримінальне законодавство, медична сфера, об'єктивна сторона.

Diakur M. D. **ON THE QUESTION OF DETERMINING THE SIGNS OF THE OBJECTIVE PART OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR BY ARTICLE 138 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (ILLEGAL MEDICAL ACTIVITY)**

The article examines the features of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 138 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that the analysis of the disposition of Art. 138 of the Criminal Code of Ukraine provides grounds for stating that in a certain way the objective signs of such a criminal offense are sufficiently systematized and defined, which should help avoid cases of their misinterpretation. At the same time, it is possible to distinguish three blocks of problematic issues related to the objective side of such a socially dangerous act: 1) establishing the boundaries of the delimitation of illegal medical activity and fraud; 2) establishing the content of «proper medical education» as a sign of the objective side of illegal medical activity; 3) consequences in the form of serious consequences for the patient. It is determined that a systematic analysis of the works of scientists and other regulatory legal acts, as well as strategic and conceptual documents, provides grounds for stating that medical activity can be understood as the systematic implementation of a set of measures aimed at improving the health of another person. Such measures do not necessarily have to be related to the provision of medical services, but may consist of massage, therapeutic physical education exercises, etc. Accordingly, a person engaged in such medical activity does not always seek to receive material reward, and therefore may not have the goal of taking possession of someone else's property, which is mandatory for fraud. It is proved that it is the presence of grave consequences as a mandatory sign of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 138 of the Criminal Code of Ukraine that determines its legal nature as a socially dangerous act against life and health. Accordingly, the analysis of Art. 164 of the administrative legislation of Ukraine provided grounds for stating that, unlike criminal law, administrative law establishes a ban on engaging in illegal medical activities as a type of economic activity.

Key words: medical criminal offenses, illegal medical activities, special permit, medical education, medical worker, criminal law, medical sphere, objective side.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я є одними із найбільш розповсюджених та таких, що складають відносно значний відсоток у загальній кількості суспільно небезпечних діянь, які щорічно фіксуються в Україні. Вказане можна пояснити з точки зору того, що насильницькі кримінальні правопорушення разом із майновими протиправними діяннями утворюють ядро злочинності, що є історично сформованим

© М. Д. Дякур, 2025

та підтвердженим фактом. Одночасно із цим не можна залишити поза увагою те, що низка суспільно небезпечних діянь проти життя та здоров'я мають відносно незначний кількісний показник. Такими кримінальними правопорушеннями є ті, що вчиняються медичними працівниками та, або у медичній сфері. Аналіз статистики правоохоронних органів та судової практики надає підставу вважати, що однією із основних причин, які зумовили таку ситуацію є високий ступінь латентності через складнощі у доказуванні об'єктивної сторони протиправних діянь, які вчиняються у медичній сфері. Зокрема це також стосується діяння, передбаченого ст. 138 КК України – незаконна лікувальна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема встановлення об'єктивних ознак кримінальних правопорушень, які вчиняються медичними працівниками та/або у сфері медичного обслуговування розглядались у працях таких учених як В.О. Єгорова, В.М. Куц, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова, С.В. Гізимчук, М.І. Хавронюк тощо. Одночасно із цим низка проблемних питань залишилась розв'язаною не у повній мірі, що свідчить про актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є аналіз та уточнення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України – незаконна лікувальна діяльність.

Виклад основного матеріалу. Аналіз диспозиції ст. 138 КК України надає підставу для констатації, що певним чином об'єктивні ознаки такого кримінального правопорушення є достатньо систематизованими та визначеними, що має сприяти уникненню випадків їх неправильного тлумачення. Одночасно із цим, можна виокремити три блоки проблемних питань, пов'язаних із об'єктивною стороною такого суспільно небезпечного діяння: 1) встановлення меж розмежування незаконної лікувальної діяльності та шахрайства; 2) встановлення змісту «належної медичної освіти» як ознаки об'єктивної сторони незаконної лікувальної діяльності; 3) визначені тяжкі наслідки для хворого.

1. Встановлення меж розмежування незаконної лікувальної діяльності та шахрайства.

А. Байда вказує, що відповідно до ст. 138 КК незаконна лікувальна діяльність – це заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це потягло тяжкі наслідки для хворого. З урахуванням того, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 138 КК, є складною і включає в себе 2 групи дій: 1) порушення організаційно-розпорядчих (без спеціального дозволу); 2) спеціально-лікувальних (без належної освіти) правил, виникає можливість різного психічного ставлення суб'єкта окремо до кожної з них. Порушення порядку заняття медичною практикою можливе як з умисною, так і з необережною формою вини. Переважно особа усвідомлює, що не має права на заняття лікувальною діяльністю, не є суб'єктом, який уповноважений на здійснення таких дій, але зважаючи на це, бажає їх здійснювати, тобто діє з прямим умислом. Разом з цим особа, яка займається лікувальною діяльністю, через неосвіченість, похилий вік тощо може не усвідомлювати, що здійснювана нею діяльність є такою, що вимагає одержання спеціального дозволу ліцензії). Зазначені правила порушуються в цьому випадку з необережності. Отже, заняття незаконною лікувальною діяльністю за умови, якщо винний усвідомлює, що не має права на неї, завжди передбачає, що він лише видає себе за особу, яка має право лікувати. За таких умов винний вводить в оману і стосовно здатності правильно виконувати спеціально-лікувальні дії, що в кінцевому підсумку призводить до настання тяжких наслідків для хворого. Таким чином, за умови умисного порушення організаційно-розпорядчих правил діяльність винного завжди супроводжується специфічною формою обману хворого (пацієнта), що в рамках злочину, передбаченого ст. 138 КК, є частиною способу його вчинення. Тому заняття незаконною лікувальною діяльністю із шахрайством ідеальної сукупності злочинів не утворює, що однак не означає, що в усіх випадках, коли наявні ознаки незаконної лікувальної діяльності, має застосуватися тільки ст. 138 КК. Підкреслюючи останню тезу, вчений стверджує, що коли особа без належної медичної освіти, не маючи права на заняття лікувальною діяльністю і, головне, усвідомлюючи відсутність такого права, займається діяльністю, яка за своєю суттю є лікувальною, ознаки злочину, передбаченого ст. 190 КК відсутні [1].

У продовження думки вченого, необхідно відзначити, що від шахрайства незаконна лікувальна діяльність відрізняється також за наступними ознаками:

– на сьогоднішній день основний профільний Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я» не надає тлумачення поняття «лікувальна діяльність», так само, як і більшість науково-практичних коментарів до кримінального законодавства України. Одночасно із цим, системний аналіз праць учених та інших нормативно-правових актів, а також стратегічних та концептуальних документів, надає підставу для констатації, що *під лікувальною діяльністю можна розуміти системне здійснення*

комплексу заходів, метою яких є оздоровлення іншої особи. Такі заходи не обов'язково мають бути пов'язані із наданням медичних послуг, а можуть полягати у проведенні масажу, вправ із лікувальної фізичної культури тощо. Відповідно, особа, яка займається такою лікувальною діяльністю не завжди прагне до отримання матеріальної винагороди, а отже і може не мати мети заволодіння чужим майном, що є обов'язковим для шахрайства;

– ст. 138 КК України має таку ознаку як відсутність «належної медичної освіти». Однак, необхідно враховувати також те, що здебільшого особи, які звертаються за такою медичною допомогою усвідомлюють, що той, хто надає послуги не має належної медичної освіти, а отже добровільно оплачують таку діяльність, що також виключає наявність ознак шахрайства.

Так, прикладом є обставини, викладені у вироку Приморського районного суду м. Одеси від 4 грудня 2024 року (справа №522/1522/24), відповідно до якого особу визнали винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України за таких обставин: *02.03.2023 року о 10 годині ранку ОСОБА_7 у супроводі подруги ОСОБА_6 за попередньою домовленістю, з метою отримання стоматологічної допомоги, прибула за адресою: АДРЕСА_1, де був облаштований стоматологічний кабінет ОСОБА_3, який однак не має належної медичної освіти, та спеціального дозволу на здійснення медичної практики, але на протязі останніх років, займається незаконною лікувальною діяльністю. Після прибуття на прийом до ОСОБА_3, ОСОБА_7 була ним оглянута, та він повідомив, що необхідно видалити два її зуба, однак наразі він видалить тільки один у зв'язку з тим, що в неї наявне велике запалення ясен ротової порожнини. ОСОБА_3 видалив ОСОБА_8 зуб на ніжній щелепі зліва, та отримав за проведену стоматологічну маніпуляцію від ОСОБА_7 грошову винагороду у розмірі 150 гривень... 04.03.2023року для подальшого лікування зубів ОСОБА_7 у супроводі подруги ОСОБА_6 у назначений час, о 10 годині, повторно прибули до стоматологічного кабінету ОСОБА_3... ОСОБА_3, усадивши ОСОБА_7 в стоматологічне крісло, зробив їй ін'єкцію у слизову оболонку губи зліва, в ділянці 2-го зуба, перехідної складки, препаратом «артифрин форте», знеболивши місце оперативного втручання, та виконав тракцію (видалення) 2-го зубу верхньої щелепи зліва, внаслідок чого в проекції другої лунки верхньої шелепи зліва утворилася рвана рана. Враховуючи наявність у ОСОБА_7 цукрового діабету важкого перебігу, некомпенсованого, та ускладнень у вигляді діабетичної ангіопатії, видалення 2-го зубу (латерального різця) верхньої шелепи спровокувало прогресування локальної ангіопатії та розвиток кровотечі, яка в свою чергу привела до аспірації кров'ю. ОСОБА_7 встала з стоматологічного крісла, закашлялась кров'ю, яка рясно виділялась з ротової порожнини, потім втратила свідомість, та до моменту приїзду карети швидкої допомоги, вже перебувала у стані клінічної смерті, яка у 11 годин 27 хвилин була констатована лікарем швидкої медичної допомоги. Непрохідність верхніх дихальних шляхів ОСОБА_7 не була розпізнана ОСОБА_3, спроб вивільнення їх від крові або поновлення їх прохідності іншим чином до приїзду бригади швидкої медичної допомоги він не вживав. Проведені бригадою швидкої медичної допомоги заходи серцево-легеневої реанімації ефекту не дали та у 12 годин 09 хвилин у ОСОБА_7 було зафіксовано біологічну смерть [2].*

У постанові Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 16 січня 2020 року (*справа № 161/18755/13-к, провадження № 51-10046км18*) Верховний Суд відзначив, що об'єктивна сторона шахрайства полягає у заволодінні майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Суб'єктивна сторона шахрайства характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов`язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов`язання [3]. Відповідно, коли особа, яка займається незаконною лікувальною діяльністю не має на меті заволодіти майном шляхом обману щодо наявності у неї медичної освіти або зловживання довірою пацієнта ознаки шахрайства у таких діях відсутні.

2. Встановлення змісту «належної медичної освіти» як ознаки об'єктивної сторони незаконної лікувальної діяльності.

Як видається, поняття «належної» медичної освіти, використане у конструкції ст. 138 КК України є невдалим, оскільки воно не встановлює чітких ознак такої освіти, а відповідно зумовлює потребу у зверненні до низки інших нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я, які також не надають вичерпного тлумачення «належної медичної освіти».

У науково-практичному коментарі до кримінального законодавства України вчені відзначили, що вирішуючи питання, яку особу слід визнавати такою, що не має належної медичної освіти, слід, серед іншого, виходити з того, що відповідність встановленим вимогам медичних працівників із числа лікарів засвідчується:

а) документом про вищу освіту державного зразка; б) сертифікатом лікаря-спеціаліста (провізора-спеціаліста) встановленого зразка, виданим вищим медичним навчальним закладом, закладом післядипломної освіти; в) посвідченням про присвоєння (підтвердження) відповідної кваліфікаційної категорії з лікарських (провізорських) спеціальностей (за наявності); г) свідоцтвом про проходження підвищення кваліфікації (за наявності). Відповідні переліки документів встановлені КМ і для молодших спеціалістів з медичною освітою, і для інших працівників, які працюють у системі охорони здоров'я. Медичні працівники, які займаються лікувальною діяльністю не відповідно до документально посвідченої спеціальності, також можуть визнаватись особами, які не мають належної медичної освіти, однак для інкримінування ст. 138 має бути встановлена відсутність не лише відповідної освіти, а й спеціального дозволу. Зокрема, якщо лікувальна діяльність здійснюється в межах тієї чи іншої медичної установи, то саме вона (а не її працівник) повинна одержувати ліцензію [4, с. 415–416].

Одночасно із цим, необхідно відзначити, що не завжди норми кримінального законодавства своєчасно приводяться у відповідність положенням нормативно-правових актів, які приймаються або оновлюються з метою забезпечення суспільних відносин, які захищаються кримінальним законодавством. Саме тому, наявність невизначеної термінології може призвести до помилок у кримінально-правовій кваліфікації незаконної лікувальної діяльності.

Лікувальна діяльність характеризується низкою ознак: 1) вона включає не тільки акти дії, а й акти бездіяльності (у фізичному сенсі). Таким, наприклад, можна визнати спеціальне утримання від впливу на організм пацієнта під час курсу незаконної медикаментозної лікувальної діяльності. Разом з тим будьякий акт поведінки, що утворює лікувальну діяльність, незалежно від своєї фізичної природи (дія або бездіяльність) в юридичному сенсі є активною поведінкою – дією, оскільки суб'єкт займається лікуванням, тобто здійснює систему актів поведінки, об'єднаних єдиною метою лікування; 2) лікувальна діяльність – це завжди процес, а не «одноразовий» поведінковий акт, який являє собою складну систему окремих дій, кожна з яких відрізняється як своєю специфікою, так і власною (проміжною) метою. Проте загалом кожна з них спрямована на попередження і усунення патологічних процесів (лікування і реабілітацію); 3) для того щоб незаконна діяльність особи була визнана лікувальною і підпадала під ознаки злочину, передбаченого ст. 138 КК, необхідно, щоб вона полягала у впливі на причини і перебіг патологічних процесів в організмі пацієнта з метою їх усунення (лікування) і/або відновлення порушеної функції (реабілітація) Тому в тих випадках, коли мають місце лише зовнішні ознаки незаконної лікувальної діяльності, за відсутності вказаної мети (без наміру здійснювати лікування і реабілітацію), вчинене не може кваліфікуватися за ст. 138 КК [5].

Необхідно відзначити, що такий підхід до широкого визначення умов, за яких особа, яка займається незаконною лікувальною діяльністю може бути притягнута до кримінальної відповідальності призводить до складнощів у кваліфікації такого кримінального правопорушення. Вказане також підтверджується тим, що на сьогоднішній день в Єдиному реєстрі судових рішень оприлюднено лише один вирок, ухвалений у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України. Отже, видається більш доцільним встановити кримінально-правову заборону на порушення встановленого законом порядку надання медичної допомоги, об'єктивна сторона якої також охоплюватиме діяння із зайняття незаконною лікувальною діяльністю. Із іншого боку, порушення встановленого законом порядку зайняття народною медициною може також посягати на сферу господарської діяльності.

3. Визначені тяжкі наслідки для хворого.

Під тяжкими наслідками (оціночне поняття) слід розуміти спричинення смерті, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній особі або тілесного ушкодження середньої тяжкості двом або більше особам. При цьому під хворим розуміється не тільки особа, яка насправді має певне захворювання, а й будь-яка інша особа, яка звернулась до винного з профілактичною метою або через те, що сама вважала себе хворою або її вважали хворою батьки, опікуни тощо (хворий у значенні «пацієнт»). Для інкримінування особі ст. 138 потрібно довести, що вказані наслідки перебувають у причиновому зв'язку з незаконним лікарюванням (цей зв'язок може бути як безпосереднім (прямим) так й опосередкованим). Медична практика, здійснювана без ліцензії, яка не спричинила тяжких наслідків, ви знається адміністративним проступком (ст. 164 КУпАП) [4, с. 415].

Отже, саме наявність тяжких наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 138 КК України визначає його правову природу як суспільно небезпечного діяння проти життя та здоров'я. Відповідно, аналіз ст. 164 адміністративного законодавства України надав підставу для констатації, що на відміну від

кримінального, адміністративне законодавство встановлює заборону на зайняття незаконною медичною діяльністю як на вид господарської діяльності.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що на сьогоднішній день кримінально-правова норма, якою встановлено кримінальну відповідальність за незаконне зайняття лікувальною діяльністю потребує перегляду та оновлення, яке надасть можливість удосконалити практику із притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення. Як видається, одним із позитивних прикладів є запропонований у проєкті нового КК України підхід – криміналізація діяльності у сфері охорони здоров'я без належного дозволу, яка полягає у притягненні до кримінальної відповідальності особи, яка без належного дозволу здійснювала діяльність у сфері охорони здоров'я з: 1) медичної практики, 2) виготовлення чи виробництва лікарського засобу, 3) ввезення в Україну лікарського засобу з метою його продажу або 4) продажу лікарського засобу [6]. Запропонований членами робочої групи варіант редакції кримінально-правової норми, по-перше, надасть можливість охопити більшість із розповсюджених протиправних дій; по-друге, надасть можливість уникнути неоднозначного тлумачення диспозиції кримінально-правової норми.

Література

1. Байда А. Незаконна лікувальна діяльність та шахрайство у сфері медичного обслуговування. Співвідношення й питання кваліфікації. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6492/1/Bayda_82-87.pdf

2. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 4 грудня 2024 року (справа №522/1522/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123548811

3. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 16 січня 2020 року (*справа № 161/18755/13-к, провадження № 51-10046км18*). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144551

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

5. Байда А. О. Кримінально-правовий захист життя і здоров'я пацієнтів від незаконної лікувальної діяльності. URL: https://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_012_01.pdf

6. Проєкт нового Кримінального кодексу України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

5КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.95:343.912
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.28

Л. І. Аркуша
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-0422-6416

І. В. Загородній
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-0923-1887

О. В. Чернов
доктор філософії,
доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0002-6038-9479

ТИПОЛОГІЯ СЕРІЙНИХ ВБИВЦЬ: ВІД КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ОЗНАКИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Стаття присвячена комплексному аналізу проблеми типологізації серійних убивць, яка виступає одним із ключових напрямів у криміналістиці та судовій психології. Вивчення серійних убивств становить важливу практичну та наукову цінність, оскільки дозволяє не лише окреслити особливості злочинної поведінки, але й сприяти підвищенню ефективності профілактичних, оперативно-розшукових і слідчих заходів. У центрі уваги перебуває еволюція підходів до класифікації таких злочинців: від криміналістичних ознак їхньої діяльності (обстановка, спосіб учинення, об'єкт посягання, сліди злочину) до психологічних характеристик особистості, які розкривають мотиваційні та поведінкові механізми.

У статті обґрунтовується значення типології як інструмента криміналістичного аналізу, адже вона забезпечує систематизацію знань про повторювані елементи злочинної діяльності, виявлення стійких криміналістичних моделей і створення методичних орієнтирів для слідчої практики. Автор звертає увагу на зарубіжні та вітчизняні концепції класифікації серійних убивць, серед яких поширеною є модель поділу за мотиваційною домінантою (владно-контрольна, сексуально-садистська, матеріально-корислива, ідеологічна та ін.), а також підхід, що ґрунтується на аналізі «почерку злочину» та «підпису» злочинця.

У роботі проаналізовано зарубіжний досвід, зокрема практику ФБР щодо поведінкового аналізу серійних убивць, що дозволяє використовувати відповідні моделі у вітчизняних умовах. Обґрунтовано необхідність інституалізації профайлінгу в українській криміналістиці та розробки національних методик портретизації серійних вбивць. Також висвітлено проблемні аспекти, пов'язані з правовим статусом психологічного портрета як доказового джерела у кримінальному провадженні, зокрема питання його належності, допустимості та обґрунтованості в межах чинного кримінального процесуального законодавства.

Особливий акцент зроблено на психологічному профілюванні як методі, що розширює межі традиційної криміналістичної типологізації. Психологічний профіль дозволяє інтегрувати знання про емоційно-вольову сферу, когнітивні особливості, адиктивні чи девіантні схильності злочинця, його стратегії соціальної взаємодії та компенсаторні механізми. Розкрито взаємозв'язок між психологічними профілями серійних убивць та їхньою кримінальною активністю, підкреслено значення психодіагностичних і криміналістично-психологічних методик у розслідуванні.

У роботі показано, що сучасна типологія серійних убивць не є статичною, а постійно оновлюється з урахуванням досягнень нейропсихології, кримінології та криміналістики. Вона набуває міждисциплінарного характеру, поєднуючи медичні, соціальні та юридичні підходи. Практична значущість дослідження полягає в тому, що типологічний аналіз забезпечує можливість прогнозування поведінки злочинця, підвищення точності оперативно-розшукових заходів, оптимізації профілактики насильницької злочинності, а також створення ефективних механізмів захисту суспільства.

Узагальнено, що формування психологічного портрета серійного убивці на основі криміналістичної типології є перспективним напрямом розвитку сучасної науки, який вимагає синтезу емпіричних даних та теоретичних розробок.

Ключові слова: серійні вбивці, типологія злочинців, злочин, криміналістичні ознаки, психологічний профіль, мотиваційна структура, криміналістичний аналіз, психологічне профілювання, злочинна поведінка.

© Л. І. Аркуша, І. В. Загородній, О. В. Чернов, 2025

Arkusha L. I., Zahorodnii V. E., Chernov O. V. **TYPOLOGY OF SERIAL KILLERS: FROM CRIMINAL CHARACTERISTICS TO PSYCHOLOGICAL PROFILE**

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problem of typology of serial killers, which is one of the key areas in criminology and forensic psychology. The study of serial killings is of great practical and scientific value, as it allows not only to identify the characteristics of criminal behaviour, but also to improve the effectiveness of preventive, operational-search and investigative measures. The focus is on the evolution of approaches to the classification of such criminals: from the criminalistic features of their activities (the setting, the method of commission, the object of the offence, the traces of the crime) to the psychological characteristics of the personality, which reveal motivational and behavioural mechanisms.

The article substantiates the importance of typology as a tool for criminalistic analysis, as it provides a systematisation of knowledge about recurring elements of criminal activity, the identification of stable criminalistic models, and the creation of methodological guidelines for investigative practice. The author draws attention to foreign and domestic concepts of classifying serial killers, among which a common model is division according to dominant motivation (power-control, sexual-sadistic, material-greed, ideological, etc.), as well as an approach based on analysis of the 'signature' of the crime and the 'signature' of the criminal.

The paper analyses foreign experience, in particular the FBI's practice of behavioural analysis of serial killers, which allows the use of relevant models in domestic conditions. It substantiates the need to institutionalise profiling in Ukrainian criminalistics and to develop national methods for profiling serial killers. It also highlights problematic aspects related to the legal status of psychological profiling as a source of evidence in criminal proceedings, in particular the issues of its relevance, admissibility and validity within the framework of current criminal procedural legislation.

Particular emphasis is placed on psychological profiling as a method that expands the boundaries of traditional criminal typology. Psychological profiling allows for the integration of knowledge about the emotional and volitional sphere, cognitive characteristics, addictive or deviant tendencies of the criminal, their strategies for social interaction, and compensatory mechanisms. The relationship between the psychological profiles of serial killers and their criminal activity is revealed, and the importance of psychodiagnostic and criminalistic-psychological methods in investigation is emphasised.

The paper shows that the modern typology of serial killers is not static but is constantly updated to reflect advances in neuropsychology, criminology and criminalistics. It is becoming interdisciplinary in nature, combining medical, social and legal approaches. The practical significance of the study lies in the fact that typological analysis makes it possible to predict the behaviour of criminals, improve the accuracy of operational and investigative measures, optimise the prevention of violent crime, and create effective mechanisms for protecting society.

In summary, the creation of a psychological profile of a serial killer based on criminal typology is a promising area of development in modern science, requiring the synthesis of empirical data and theoretical research.

Key words: serial killers, typology of criminals, crime, criminalistic signs, psychological profile, motivational structure, criminalistic analysis, psychological profiling, criminal behaviour.

Вступ. Особливістю серійних вбивств є їхня психологічна, а не суто кримінальна природа. Такі злочини зазвичай не мають прямої матеріальної вигоди, натомість у центрі – внутрішня мотивація, викривлена психосексуальність, глибока соціальна дезадаптація або патологічне прагнення до домінування й контролю. Це вимагає залучення методів психологічного аналізу, які дозволяють побачити «невидимий слід» – моделі мислення, поведінкові шаблони, символіку, ритуальні елементи, що складають систему в діях злочинця. Усе це має пряме криміналістичне значення: такі елементи не лише дозволяють з'єднувати окремі епізоди вбивств в єдиний ланцюг, а й прогнозувати подальші дії злочинця.

Варто зазначити, що саме серійні вбивства створюють особливу загрозу суспільству через свій непередбачуваний характер, високу латентність та тривалість серій. У низці випадків злочинець роками залишався невстановленим, продовжуючи вбивства у нових регіонах, змінюючи методику, але зберігаючи ключові ознаки, які можна ідентифікувати лише за допомогою глибокого психологічного аналізу.

Не менш важливо, що в умовах сучасного інформаційного суспільства, де вбивства з особливою жорстокістю стають предметом масового обговорення, створюється ризик наслідування – copycat crimes – особами з психопатологічною нестабільністю. Це вимагає не лише активного реагування з боку правоохоронних органів, а й наукового осмислення закономірностей поведінки таких злочинців.

Крім того, актуальність тематики обумовлюється й змінами в структурі злочинності. Поширення насильства, радикалізація девіантної поведінки, деградація соціального контролю в умовах збройного конфлікту, урбанізації, міграційної нестабільності – все це створює соціальне фон, сприятливий для формування особистостей з високим потенціалом до серійної злочинності. Відсутність належних механізмів ранньої ідентифікації та профілактики лише поглиблює проблему. Саме тому необхідно формувати науково обґрунтовані інструменти, які дозволяють виявити такі особистості на ранніх етапах – і психологічний портрет є одним з таких інструментів.

Актуальність теми підсилюється і тим, що серійні вбивства мають високу соціальну резонансність. Вони порушують базове відчуття безпеки у громадян, провокують паніку, знижують

довіру до правоохоронних органів. У цьому контексті ефективність їхнього розслідування має прямий вплив на імідж державних інституцій та рівень правової культури.

Варто також звернути увагу на міжнародно-правовий вимір актуальності. У низці держав створено спеціалізовані профайлінгові підрозділи, які співпрацюють з Інтерполом, базами даних серійних злочинів, обмінюються портретами потенційно небезпечних осіб. Україна, як держава, що інтегрується до європейського правового простору, має враховувати ці практики. Створення національного центру поведінкового аналізу або включення портретизації до процесуального статусу доказу потребує як наукового, так і нормативного обґрунтування.

Отже, актуальність теми визначається низкою взаємопов'язаних чинників – зростанням загроз від серійної злочинності, еволюцією злочинної мотивації, необхідністю ефективного реагування правоохоронних органів, недостатнім науковим опрацюванням теми, потребою у впровадженні нових слідчих інструментів та міжнародною інтеграцією в сфері кримінального правосуддя.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття сутності та значення типології серійних убивць у криміналістиці та судовій психології, простеження її еволюції від систематизації за криміналістичними ознаками злочинної діяльності до формування комплексного психологічного профілю особистості злочинця, а також визначення практичного значення такої типологізації для вдосконалення слідчої та профілактичної діяльності. Для досягнення цієї мети передбачено вирішення низки завдань, серед яких аналіз наукових підходів до визначення поняття та сутності серійних убивств, розгляд існуючих криміналістичних критеріїв класифікації злочинців за способом учинення, обстановкою, об'єктом посягання та характером слідів, а також виявлення психологічних механізмів, що формують поведінку серійних убивць і визначають особливості їхніх криміналістичних проявів. Важливим завданням є окреслення сучасних моделей та методик психологічного профілювання серійних злочинців, визначення взаємозв'язку між криміналістичною типологією та психологічним профілем особистості, а також обґрунтування практичного значення типологізації для підвищення ефективності розслідування, профілактики та прогнозування серійних убивств.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби систематизувати злочинні типи особистості здійснювалися ще у XIX столітті в межах антропологічної школи кримінального права. Одним із перших учених, який намагався пов'язати кримінальну поведінку з певними біопсихологічними ознаками, був відомий італійський психіатр та криміналіст Чезаре Ломброзо. На основі дослідження зовнішності, поведінки, тілесних ознак і татуювань осіб, які перебували у місцях позбавлення волі, він сформулював ідею про існування «природжених злочинців» – людей, поведінка яких детермінована вродженими анатомо-фізіологічними аномаліями [1]. Його учень Енріко Феррі запропонував деталізовану класифікацію злочинців, виокремивши такі типи: вроджені, душевнохворі, пристрасні, випадкові та звичні. Попри архаїчність деяких положень, ці підходи започаткували системне вивчення особистості злочинця, що згодом стало фундаментом для розвитку психологічного профілювання як інструменту криміналістичного аналізу.

Мотиваційна сфера серійних убивць відзначається складною структурою. Серед провідних мотивів фахівці виокремлюють наслідки соціальної ізоляції, травматичного дитинства, глибокого внутрішнього конфлікту, потреби у домінуванні, компенсації комплексу меншовартості або переживань сексуального характеру [2]. У ряді випадків вбивства набувають «місіонерського» забарвлення, коли злочинець вважає себе покликаним «очистити» суспільство від певної категорії осіб. Індивідуальна мотивація має вирішальне значення при складанні психологічного портрету, оскільки вона визначає тип жертв, просторову поведінку, ритм серії та можливий розвиток подій.

Злочинна поведінка серійних убивць вирізняється однотипністю способів убивств. Найбільш поширеними є удушення, нанесення численних колото-різаних ран, отруєння хімічними речовинами або медикаментами, у ряді випадків – застосування вогнепальної зброї. Однак важливо не лише визначити спосіб убивства, а й виявити стійкі поведінкові маркери – ті елементи, що не змінюються від епізоду до епізоду, навіть при варіації інструментарію чи вибору жертви. Саме ці ознаки і становлять основу стійкої криміналістичної моделі, на основі якої можливе ефективне профілювання.

Серійним вбивцям, як правило, притаманні високий рівень адаптації до ризику, продумана стратегія дій, обережність, маскувальні навички, а також здатність до емоційного відсторонення від вчиненого. Вони часто володіють розвиненою уявою, добре орієнтуються в соціальному середовищі, демонструють самоконтроль та здатність до подвійного життя – злочинець у звичайному житті може мати роботу, сім'ю, не викликати підозри у найближчого оточення. Саме така подвійність і потребує особливої уваги при складанні портрету – виявлен-

ня прихованої структури особистості, неочевидних патернів поведінки, глибинних афективних мотивацій.

Поведінка серійних убивць у контексті криміналістики, кримінальної психології та психологічної портретизації демонструє сталі закономірності, що можуть бути пояснені за допомогою моделей, розроблених міжнародними фахівцями. Зокрема, шестиетапна модель поведінки серійного вбивці дозволяє відстежити послідовність психоемоційних та поведінкових реакцій злочинця від моменту формування злочинного задуму до посткримінального етапу. На першій стадії – стадії фантазування – відбувається формування внутрішніх мотивів, очікувань і психологічних «винагород» від скоєного. Наступний етап – сталкінг – полягає у виборі жертви, її стеженні та вивченні, що свідчить про високу ступінь планування й самоконтролю. Третій етап – заманювання чи викрадення – хоч і не завжди фіксується, однак притаманний багатьом маніакальним убивцям. Четвертий етап – сам акт вбивства – може відображати як безпосередню спрямованість на фізичне усунення жертви, так і фокусування на садистських чи сексуальних елементах. П'ятий етап передбачає маніпуляції з тілом – його приховування або демонстративне залишення. Завершальним етапом є стан емоційного охолодження або депресії, який відрізняє серійного вбивцю від множинного, оскільки такий злочинець часто не отримує очікуваного психічного задоволення від скоєного [3].

Із психолого-кримінологічного погляду, особистості серійних убивць мають ряд спільних рис, які дозволяють створювати типові психологічні портрети. Наприклад, багатьох з них об'єднує досвід дитячих травм, жорстоке виховання, сексуальне насильство, що згодом призводить до розладів ідентичності, таких як дисоціативний розлад особистості. Це добре ілюструє приклад Джона Вейна Гейсі – відомого американського серійного вбивці, який мав історію насильства в сім'ї, дитячої травматизації, роботи в морзі, сексуальних девіацій, а згодом – створення образу клоуна для входу в довіру до жертв. Злочини Гейсі вирізнялися особливою жорстокістю, сексуальним підтекстом, а також ретельним плануванням, що свідчить про складну внутрішню організацію та потужні компенсаторні механізми особистості [4].

Класифікація серійних убивць за географічною ознакою дозволяє виявити закономірності, притаманні окремим культурам. Зокрема, до всесвітньо відомих серійних убивць належать особи із США, Великої Британії, Колумбії, Бразилії. У більшості з них виявлено ознаки соціопатії, сексуального садизму, емоційної холодності, а також схильність до фантазування та символічних дій. Варто зазначити, що серед американських серійників переважають чоловіки віком від 30 років, із середньою або низькою освітою, часто колишні військові або медики.

У Російській Федерації, яка посідає друге місце у світі за кількістю серійних убивць, прояви цієї категорії злочинності також були масовими – зокрема, з початку 1990-х рр. виявлено понад 70 таких осіб. Хрестоматійним прикладом є Андрій Чикатіло – «Ростовський різник», який убив понад 50 осіб, застосовуючи надзвичайно жорстокі методи. Подібні приклади фіксуються і в Україні. Найбільш резонансними вітчизняними серійними вбивцями стали Анатолій Онопрієнко, Сергій Ткач, Сергій Довженко, Віктор Саєнко, які скоювали масові вбивства з особливою жорстокістю, демонструючи патологічну відсутність емпатії та високий рівень антиципації.

З урахуванням характеру серійних злочинів, аналіз особливостей вчинення діяння, слідів, залишених на місці події, а також нестандартних деталей поведінки злочинця, набуває вирішального значення для створення його психологічного портрета. Профілювання у цьому контексті виступає інструментом, який дозволяє формувати обґрунтовані версії щодо особистості злочинця, звужувати коло підозрюваних та орієнтувати слідство на певний психотип правопорушника.

Особливо ефективною така методика є у випадках серійних убивств, де злочинець діє за повторюваним сценарієм, із проявами психопатичних або сексуально девіантних нахилів. У таких справах портретизація включає багатовекторний аналіз – від поведінкових моделей до соціально-демографічних даних. До інформаційної основи портрета фахівці радять включати: домінуючі мотивації, індивідуально-психологічні характеристики (звички, схильності, риси характеру), вік, місце проживання та роботи, освітній рівень, соціальний статус, походження, сімейне становище, ставлення до армії, медицини, спорту, а також дані про судимість, психічні відхилення, зовнішність, статуру, жестикуляцію та інше.

Поглиблений аналіз спеціалізованої літератури та практичного досвіду дозволяє стверджувати, що визначальним критерієм криміналістичної класифікації серійних убивств доцільно вважати саме мотив злочину, що формує стійку модель поведінки вбивці. У контексті психологічної портретизації серійних убивць саме виявлення мотиваційного чинника має ключове значення для реконструкції профілю особи, оскільки він є тим психологічним ядром, яке впливає на вибір жертви, способи вчинення зло-

чину та особливості поведінки злочинця до, під час і після акту насильства.

На цій основі доцільно виокремити кілька основних типів серійних убивць:

1. *Сексуально мотивовані серійні вбивці* – це особи, які вчиняють убивства для задоволення своїх девіантних сексуальних потягів. Такі злочини нерідко супроводжуються сексуальним насильством, некрофілією, спотворенням тіл жертв. У дитинстві чи юнацтві ці особи часто зазнавали фізичного або морального сексуального насильства. У психологічному портреті таких убивць простежуються риси обсесивності, сексуальної фрустрації, фетишизації насильства.

2. *Гедоністично-ігрові вбивці* отримують задоволення безпосередньо від процесу вбивства: спостереження за муками, страхом, агонією жертви. Вони часто сприймають вбивство як «гру» або «полювання». У їхньому психологічному профілі фіксується садистська установка, дефіцит емпатії, спотворене уявлення про людське життя та відчуття влади.

3. *Вбивці з мотивами домінування та самоствердження* прагнуть самореалізації через насильство. Здійснюючи вбивства, вони утверджують свою владу, демонструють контроль над жертвами та прагнуть уваги. Їм подобається, коли про їхні злочини повідомляють ЗМІ. Для таких злочинців характерна висока нарцисичність, демонстративність і психологічна потреба у визнанні своєї «величі».

4. *Помстливі серійні вбивці або вбивці із заміщенням об'єкта* вчиняють злочини як проєкцію власної травми, найчастіше – дитячої. Вони не можуть напряму помститися кривднику, тому спрямовують агресію на осіб, які нагадують про нього. У їхньому профілі переважають ознаки посттравматичного синдрому, внутрішньої фрустрації, гніву та депресії.

5. *Місіонерські вбивці* вважають себе «очисниками» суспільства. Вони вбивають представників певної соціальної або моральної групи (наприклад, повій, наркоманів), яких самі вважають «негідниками». Такий тип серійного вбивці часто демонструє релігійний фанатизм, параноїдальне мислення або синдром месії.

6. *Психотичні вбивці*, або ті, що діють під впливом психічних розладів. Їхні дії можуть бути викликані галюцинаціями, маячними ідеями або голосами, які «наказують» убивати. Часто ці особи мають діагноз шизофренії, органічного психозу чи тяжких розладів сприйняття реальності. Прикладом є Річард Чейз – «Вампір із Сакраменто».

7. *Ідеологічно мотивовані вбивці*, які чинять серійні злочини з політичних, расових, релігійних або інших екстремістських переконань. Вони розглядають жертв не як особистостей, а як частину «ворожої» групи. Психологічно це часто соціально дезадаптовані особи з ригідним, фанатичним мисленням.

8. *Серійні вбивці-найманці* – це особи, які чинять убивства не з емоційних чи патологічних мотивів, а заради матеріальної вигоди, виконуючи замовлення. Вони характеризуються високою професійною підготовкою, дисципліною, емоційною холодністю. Хоча їхні дії не є результатом маніакального потягу, вони також формують серії убивств за аналогічним механізмом.

Окрім мотиваційної класифікації, в криміналістиці та психологічному профілюванні важливо враховувати й *поведінковий тип серійного вбивці*, що виявляється у двох основних формах:

1. *Маніяк-мисливець* – це вбивця, що діє з високим рівнем організації. Він ретельно планує злочин, обирає жертву, встановлює з нею контакт. Відзначається високим інтелектом, контролем над емоціями, вмінням маніпулювати. Такі особи добре орієнтуються в особливостях розслідування, не залишають слідів. Вбивство для них – це складний ритуал, з дотриманням заходів безпеки. Яскравим прикладом є Теодор Банді.

2. *Ситуативний (імпульсивний) маніяк* – це особа, яка діє спонтанно, під впливом раптового емоційного імпульсу. Убивства не плануються, знаряддя злочину не готуються, акти насильства відбуваються у звичному середовищі – поруч із місцем проживання. Такі особи часто ведуть асоціальний спосіб життя, не доглядають за собою, схильні до психічних розладів. Прикладом є Ігор Суворов або вже згаданий Річард Чейз.

Таким чином, систематизація серійних убивць за мотиваційними та поведінковими ознаками є важливою складовою психологічної портретизації. Виявлення домінуючого мотиву, аналіз стилю дій, історії життя та психоемоційного стану дозволяє створити цілісний профіль злочинця, що, своєю чергою, підвищує ефективність розкриття злочинів, звужує коло підозрюваних і слугує надійною основою для розробки тактичних моделей розслідування.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження мотиваційних чинників та поведінкових типів серійних убивць дозволяє дійти низки обґрунтованих наукових висновків, важливих як для криміналістичної характеристики даного виду злочинності, так і для формування практичних підходів до її розкриття.

По-перше, саме мотив вчинення злочину є ключовим критерієм класифікації серійних убивств, оскільки він визначає типову модель поведінки злочинця, вибір жертви, ступінь жорстокості, а також характер дій після злочи-

ну. Мотив виступає як внутрішній спонукальний механізм, що надає серійності системного характеру. Його виявлення є обов'язковим для побудови психологічного профілю злочинця.

По-друге, виокремлення окремих типів серійних убивць за мотивами (сексуальними, гедоністичними, домінантними, помстливими, місіонерськими, психотичними, ідеологічними, найманими) дозволяє значно звузити коло потенційних підозрюваних та краще зрозуміти механізми рецидиву. Кожен тип має свою психологічну структуру, особливості життєвого досвіду та поведінкові стереотипи, що є цінними орієнтирами для оперативно-розшукової діяльності.

По-третє, важливе значення має і поведінкова класифікація серійних вбивць, що включає маньяків-«мисливців» (організований тип) та імпульсивних маньяків (дезорганізований тип). Вони відрізняються за рівнем планування, методикою вбивства, обережністю, соціальними навичками та зв'язком із жертвою. Знання про тип поведінки дозволяє не лише передбачити наступні дії злочинця, а й ефективно будувати тактику оперативного реагування.

По-четверте, встановлення зв'язку між травмами дитинства, психічними розладами та подальшим формуванням серійної злочинної поведінки відкриває перспективу для міждисциплінарного аналізу з залученням психології, психіатрії, кримінології. Це сприяє кращому розумінню причин серійного вбивства та може бути використане в превентивних стратегіях.

У підсумку, мотиваційно-поведінкова типологія серійних вбивць є ефективним аналітичним інструментом, що дозволяє не лише розкривати злочини, а й формувати системну профілактику небезпечних форм девіантної поведінки. Наукове обґрунтування типів серійних убивць має бути інтегроване у підготовку фахівців криміналістичного профайлінгу, слідчих, оперативників, судово-психіатричних експертів та кримінальних психологів.

Література

1. Ломброзо Чезаре. Злочинна людина. Новітні успіхи науки про злочинця. Київ: Вид. «КНТ», 2021. 274 с.

2. Синєокий О.В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до кримінопереверсології: монографія. Харків: Право, 2009. 752 с.

3. Turvey B.E. Criminal profiling: an introduction to behavioral evidence analysis. N. Y.: Academic Press, 1999. С. 147–149.

4. Тейлор Р. Розум вбивці. Як працює мозок тих, хто скоює злочини. Київ : Форс Україна, 2022. 432 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.29

І. А. Скічко
доктор філософії в галузі права,
асистент кафедри публічно-правових дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
orcid.org/0000-0003-3110-1747

А. В. Капелюха
доктор філософії в галузі права
orcid.org/0009-0007-9867-5311

СПЕЦИФІКА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПОРТРЕТНОЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, пов'язаного з колабораційною діяльністю, безпосередньо впливає на ефективність і результативність такого процесу, проте, з огляду на низку форм використання таких знань, слід підкреслити, що залежно від обраного інструментарію варіюється також і результат. Саме проведення експертних досліджень може надати додаткову інформацію щодо вчиненого протиправного діяння. Проведення окремих видів експертних досліджень на запит відповідних суб'єктів структурує позицію сторони обвинувачення в процесі забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили колабораційну діяльність. Так, до найбільш популярних експертиз, які проводять під час досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, належать такі експертизи, як портретна та лінгвістична (семантико-текстуальна). Встановлено, що судово-портретну експертизу проводять з метою ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними рисами, зафіксованими у вигляді об'єктивних зображень на різних носіях, з використанням спеціальних методів і прийомів дослідження. Важливим є призначення портретної експертизи та надання оригінальних (не викривлених) фотозображень, оскільки те чи інше внесення корективів до них може негативно вплинути на можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи-колаборанціоніста, що глобально може позначитися на достовірності певних слідчих версій і спрямувати слідство в неправильному векторі надалі. Лінгвістична експертиза – інноваційний напрям сучасної філології, проблематика якого зосереджена навколо питань аналізу та доказової фахової аргументації щодо комунікативного потенціалу мовних одиниць у конфліктних текстах, наукової ідентифікації текстів різних функціональних стилів і жанрів та авторських текстів, встановлення причиново-наслідкових зв'язків та їх вербалізації в соціальній і міжособистісній комунікації, комплексу інших питань, пов'язаних із компетенцією лінгвіста-експерта в юриспруденції.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, портретна експертиза, лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза, колабораційна діяльність.

Skichko I. A., Kapeliukha A. V. **SPECIFICITIES OF THE APPOINTMENT AND CONDUCT OF PORTRAIT AND LINGUISTIC EXPERTISE DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES**

The use of special knowledge during the pre-trial investigation of a criminal offense related to collaboration directly affects the efficiency and effectiveness of such a process. However, given the range of ways in which such knowledge can be used, it should be emphasized that the result also varies depending on the tools chosen. It is the conduct of expert studies that can provide additional information about the unlawful act committed. The conduct of certain types of expert studies at the request of the relevant entities structures the position of the prosecution in the process of bringing to criminal responsibility persons who have committed collaboration activities. Thus, the most popular expert examinations conducted during the pre-trial investigation of the relevant criminal offense include portrait and linguistic (semantic-textual) examinations. It is established that forensic portrait examination is conducted for the purpose of identifying a person by their physical appearance based on material features recorded in the form of objective images on various media, using special methods and techniques of investigation. It is important to appoint a portrait examination and provide original (unaltered) photographs, since any corrections made to them may negatively affect the possibility of bringing a collaborator to criminal responsibility, which may globally affect the reliability of certain investigative versions and direct the investigation in the wrong direction in the future. Linguistic expertise is an innovative field of modern philology, which focuses on the analysis and evidence-based professional argumentation of the communicative potential of linguistic units in conflict texts, the scientific identification of texts of various functional styles and genres and authorial texts, the establishment of cause-and-effect relationships and their verbalization in social and interpersonal communication, and a range of other issues related to the competence of a linguistic expert in jurisprudence.

Key words: special knowledge, forensic examination, portrait examination, linguistic (semantic-textual) examination, collaborative activity.

© І. А. Скічко, А. В. Капелюха, 2025

Вступ. Перелік форм і способів завдавання шкоди державному суверенітету й територіальній цілісності країни, зокрема в період повномасштабного вторгнення росії на незалежні та суверенні території України, є досить широким. Одним з найбільш поширених способів є втягнення осіб у колаборaційну діяльність або свідома поведінка окремих громадян як колаборантів, що ставить під загрозу не лише функціонування окремих соціальних інститутів, а й держави загалом.

Важливо зосередити увагу на тому, що колаборaційна діяльність як феномен є не лише антисоціальним явищем, а й протидержавним, а оскільки соціум і держава розглядаються як зміст і форма, можна констатувати особливу соціальну й державну небезпечність таких діянь. Відповідно, належних заходів реагування потребує вказаний виклик, а оскільки основним у цій ситуації є забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи, на нашу думку, надзвичайно важливим є зміцнення всіх юридичних конструкцій, що регулюють відповідну соціальну ланку.

Використання спеціальних знань під час здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, пов'язаного з колаборaційною діяльністю, безпосередньо впливає на ефективність і результативність такого процесу, проте, з огляду на низку форм використання таких знань, слід підкреслити, що залежно від обраного інструментарію варіюється також і результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню здійснення досудового розслідування колаборaційної діяльності, зокрема використання спеціальних знань як інституту досудового розслідування, що аналізує факти й першоджерела, присвячували праці багато вчених, серед яких В. Бурлака, О. Кобзар, І. Козаченко, В. Малярова, А. Михайличенко, О. Татаров, Л. Удалова, М. Цуцкіридзе, С. Чернявський, А. Шевчишен, В. Шепітько, О. Юхно та ін. Водночас нагальною, на нашу думку, є потреба у визначенні ролі й місця використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні колаборaційної діяльності, виокремлення найбільш ефективних шляхів його використання, ефективних алгоритмів і способів закріплення отриманої інформації як доказу.

Мета статті. Одержані зазначеними авторами висновки мають важливе значення для наукового забезпечення кримінального провадження про кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Проте питання методики досудового розслідування колаборaційної діяльності потребує цільового комплексного опрацювання з урахуванням визнаних національною практикою і міжнародними актами механізмів збирання судових доказів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Застосування спеціальних знань нерозривно пов'язане із залученням до кримінального провадження сторонніх осіб, які мають такі знання.

Як зазначають Є. Лук'янчиков, Б. Лук'янчиков і С. Петряєв, більшість осіб, які володіють такими знаннями, не будуть брати участь у судових провадженнях під час вирішення юридичних конфліктів. Проте сутність таких знань як спеціальних не зміниться, оскільки їх набуття потребує певного часу навчання, практичної або наукової діяльності, вони не є загальнодоступними для широкого кола осіб на певному етапі розвитку людства. Прикладом цьому може бути дискусія про віднесення знань у галузі права до спеціальних. Заперечуючи їх спеціальний характер, зазвичай посилаються на редакцію ч. 1 ст. 242 КПК України, де зазначено, що «не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» [1]. Слід запевнитись, що «спеціальність» знань, в цьому контексті розглядається як формат використання тих способів і методів здобуття доказової інформації, що має значення в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, які єдиним доступним і можливим у конкретних обставинах і якими не володіє суб'єкт здійснення досудового розслідування. Специфіка спеціаліста як окремої особи, що забезпечує здійснення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування полягає в процесуальних особливостях оформлення результатів його діяльності, проте найбільш важливим, на нашу думку, є питання криміналістичної тактики використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні [2].

В. Гончаренко, В. Нор, М. Шумило, коментуючи одразу після прийняття Кримінальний процесуальний кодекс України, зазначали, що спеціаліст як консультант – фігура в судочинстві відносно нова, і ця сторона діяльності обізнаної особи задіяна далеко не повною мірою. Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їх представниками під час збирання доказів. Наприклад, спеціаліст може вказати стороні обвинувачення або стороні захисту на об'єкти, котрі в майбутньому можуть набути статусу речових доказів. Формулювання права спеціаліста звертати увагу сторони, яка його залучила, на характерні обставини чи особливості речей і документів якраз і наголошує на тому, що пов'язане з можливістю виявити під час проведення процесуальних дій лише завдяки спеціальним знанням і навичкам спеціаліс-

та – у чому полягають характерні обставини чи особливості досліджуваних речей і документів [3, с. 208]. Відповідно, залучення спеціаліста, тобто особи, яка володіє спеціальними знаннями в певній галузі, наприклад, щодо дактилоскопії чи відібрання зразків для проведення експертизи, або ж проведення фоноскопічної експертизи, є надзвичайно результативним, оскільки подекуди слідова картина колаборaційної діяльності певної особи чи їх групи складає лише записи телефонних розмов, або ж відеострічки з камер спостереження.

Ю. Чорноус та Є. Даніч тлумачать термін «спеціаліст» як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями й навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують спеціальних знань і навичок [4, с. 595]. Відповідно, специфічність знань такої особи обумовлює значно ширше коло її можливостей, що пов'язується зі здобуттям більш точних і правдивих доказів, зокрема тих, які є первинними в цьому досудовому розслідуванні та слугують безпосередньо джерелом автентичної й правдивої інформації.

Використання спеціальних знань є надзвичайно корисним в умовах неочевидності вчинення кримінального правопорушення загалом і колаборaційної діяльності зокрема. Саме проведення експертних досліджень, а також залучення спеціалістів до проведення оглядів місць учинення колаборaційної діяльності може надати додаткову інформацію щодо вчиненого протиправного діяння.

Водночас слід зауважити, що проведення окремих видів експертних досліджень на запит відповідних суб'єктів структурує позицію сторони обвинувачення в процесі забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили колаборaційну діяльність. Так, до найбільш популярних експертиз, які проводять під час досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, належать такі експертизи, як портретна та лінгвістична (семантико-текстуальна). Розглянемо їх більш детально.

Портретна експертиза. Ураховуючи те, що колаборaційна діяльність є тим кримінальним правопорушенням, яке вчиняє публічна особа, важливість і можливість проведення портретної експертизи є дієвим інструментом у такому досудовому розслідуванні.

Встановлення особи правопорушника – постійне та найбільш складне криміналістичне завдання, що виникає в процесі розслідування кримінальних правопорушень. Це складна діяльність, у процесі якої з використанням криміналістичних методів і засобів виявляють, фіксують і досліджують інформаційні властивості й ознаки, важливі для розслідування кримінальних правопорушень. Зазначена діяльність передбачає створення моделі особи, яку розшукують, та організацію оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) дій, провадження портретних експертиз із встановлення особи. Портретна експертиза є видом криміналістичних експертиз, що проводиться експертом на основі спеціальних антропологічних знань відповідно до процесуального законодавства та методичних рекомендацій, з метою встановлення тотожності людини за ознаками її зовнішності, зафіксованими на об'єктивних відображеннях з використанням спеціально розроблених засобів, методів і прийомів [5]. Слідча практика містить випадки затримання осіб-колаборaціоністів, котрих неможливо ідентифікувати, оскільки з ними немає в наявності жодних документів що містили б їх персональні дані, а саме тому проведення фотографування затриманої особи та призначення щодо неї портретної експертизи з одночасним наданням зразка для порівняння, є інструментом встановлення особи-правопорушника. Цей спосіб є дієвим, зокрема, щодо публічних осіб, котрі здійснювали колаборaційну діяльність із певних посад, оскільки XXI століття характерне медійністю та інноваціями, майже кожен орган державної влади має офіційний вебресурс, на окремій вкладці якого розташовані фотографії керівників, працівників тощо.

Судово-портретну експертизу проводять з метою ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними рисами, зафіксованими у вигляді об'єктивних зображень на різних носіях, з використанням спеціальних методів і прийомів дослідження. Об'єктами експертизи є: фотокартки (спеціальні, документальні, художні тощо); типографські та інші репродукції; цифрові зображення; кіно- та відеозапис (використовують окремі кадри як статичний матеріал). Предметом портретної експертизи є закономірності фізіологічної будови ознак зовнішності людини, їх зміни протягом життя та після смерті, використання особливостей зовнішнього вигляду людини для розкриття та розслідування злочинів [6]. Досить часто політичні діячі-колаборaціоністи в умовах відсутності інтернету та інших інноваційних засобів зв'язку розповсюджують друковані листівки зі своїм зображенням і певним текстуальним колаборaціоністським навантаженням. Вилучення таких об'єктів матеріального світу й подальше направлення їх на експертне портретне дослідження можуть допомогти у встановленні належності тієї чи іншої особи до колабора-

ційної діяльності за умови надання додаткових доказів щодо цього.

У своїх наукових дослідженнях теорії та практики ототожнення особи за портретами В. О. Снєтков пропонує розділяти портретну ідентифікацію на два види: 1) криміналістичні портретні експертизи, у яких об'єктом дослідження є фотографічні, живописні, рисовані та складові портрети; 2) медико-криміналістичні портретні експертизи, у яких крім названих вище, об'єктами є: череп, кісткові залишки, рентгенознімки тощо. Причому він зазначає, що «механізм й умови відображення зовнішніх ознак на фотозображеннях... вивчені в ступені необхідності для достовірного судження про наявність або відсутність тотожності» [5]. Слід зазначити, що за умови здійснення колабораційної діяльності, котра завдала шкоди життю і здоров'ю інших осіб, з метою встановлення причиново-наслідкового зв'язку між смертю особи, її належністю до особи-колабораціоніста та здійснюваного цією особою колабораційного діяння, у зв'язку з яким особу було позбавлено життя, існує можливість проведення портретної експертизи решток потерпілого.

Глобальна діджиталізація вплинула на всі без винятку галузі права, оскільки дані, що містяться у відкритому доступі в соціальних мережах, активно використовуються як докази в цивільному, господарському та кримінальному провадженнях. Криміналістика та судова експертиза не стали винятком, оскільки перед ними постав виклик щодо перевірки достовірності цих даних. Така перевірка має обов'язково передувати проведенню судових експертиз, об'єктом дослідження яких є цифрове фотографічне зображення [7]. Важливим є призначення портретної експертизи та надання оригінальних (не викривлених) фотозображень, оскільки те чи інше внесення корективів до них може негативно вплинути на можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи-колабораціоніста, що глобально може позначитися на достовірності певних слідчих версій і спрямувати слідство в неправильному векторі надалі.

Лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза. Зміст і сутність колабораційного діяння визначається шкодою національній безпеці та державним інтересам, що міститься ідеологічно у висловлюваннях чи діях особи-колабораціоніста. Саме тому лінгвістична експертиза, за умови неоднозначності трактувань і висловлень певної особи, може сприяти у встановленні сутності та змісту сказаного чи висловленого нею.

У практиці лінгвістичного експертування доволі частими є запити на уточнення значень лексем і словосполучень, здійснювані в межах судового провадження та на запит установ й організацій. Вони детерміновані здебільшого мовною недосконалістю українського законодавства, тож актуальним виявляється організація системного лінгвістичного дослідження законопроєктів, напрацювання відповідної методологічної бази. Семантико-текстуальні дослідження також проводяться на запит установ і організацій, які в правозастосовній діяльності часто потребують уточнення змісту нормативно-правових актів. У таких ситуаціях експертові потрібно бути неупередженим і вміло застосовувати прийоми лінгвістичного аналізу мовних явищ, оскільки, як засвідчує досвід, замовники часто вдаються до маніпуляцій у формулюванні запитань, які можуть «підштовхувати» лінгвіста-експерта до не завжди правильного висновку. Запорукою об'єктивності тут можуть бути лише висока лінгвістична компетентність фахівців, що виконують юридично-лінгвістичні дослідження текстів законопроєктів і чинних нормативно-правових актів [8]. Відповідно, розповсюдження пропагандистських висловлювань, а також тих висловлювань, що виправдовують збройну агресію в пасивній формі хоч і очевидно впливають на національну безпеку та державний суверенітет, проте в контексті досудового розслідування потребують дослідження й документального закріплення їх шкідливості, що безпосередньо впливає на кваліфікацію такого діяння.

У досудовому розслідуванні семантикотекстуальні експертизи призначаються, коли необхідно встановити, чи є в об'єктивному змісті висловлювань особи заклики, погрози, пропозиція надання будь-чого тощо. Під час лінгвістичного (семантико-текстуального) дослідження експерт аналізує не окремі висловлювання, а проводить семантико-текстуальний та контекстуальний аналіз усього текстового матеріалу, встановлює певні лексико-синтаксичні структури, що виражені у формі, наприклад, заклику. У тексті виділяються речення, які за метою висловлювання мають спонукальний характер і на граматичному рівні передаються через спонукальні конструкції (дієслово «спонукати» або будь-які інші частини мови, які містять семантику спонукання до будь-яких дій). Доволі часто вживаються мовленнєві конструкції з прислівниками необхідно, треба, які підкреслюють необхідність виконання певної дії. Також значним аргументом є публічний характер висловлювань, тобто спонукання у висловлюванні обов'язково повинно мати певну спрямованість на аудиторію і вказувати на значущість дій, до яких закликає адресат (мовець). Також досить часто заклик у тексті виражено наявністю таких структур, як лозунг і девіз, які є своєрідними маркерами, слугують

для вираження основного напрямку діяльності та підкреслюють необхідність виконання певних дій («За народ!», «За правду!», «Ми переможемо!») [9]. Слід навести приклад зі слідчої практики щодо здійснення досудового розслідування колаборaційної діяльності публічної особи, котра у своїх публічних виступах неодноразово допускала окремі тези, а також висловлювала словосполучення щодо виправдовування збройної агресії, під приводом захисту прав і свобод людини та громадянина й убезпечення їх (громадян) від значної кількості смертей, економічної нестабільності й руйнування добробуту. Очевидним є те, що з метою встановлення факту виправдовування особою збройної агресії за результатами такого виступу слідчому необхідно призначити лінгвістичну експертизу.

Лінгвістична експертиза – інноваційний напрям сучасної філології, проблематика якого зосереджена навколо питань аналізу та доказової фахової аргументації щодо комунікативного потенціалу мовних одиниць у конфліктних текстах, наукової ідентифікації текстів різних функціональних стилів і жанрів та авторських текстів, встановлення причиново-наслідкових зв'язків та їх вербалізації в соціальній і міжособистісній комунікації, комплексу інших питань, пов'язаних із компетенцією лінгвіста-експерта в юриспруденції [10]. Саме встановлення причиново-наслідкових зв'язків між висловленим особою колаборaціоністом та фактично здійсненим злочинним умислом, а також відповідними наслідками і є основною метою використання лінгвістичної експертизи в досудовому розслідуванні колаборaційної діяльності.

Ключове місце в теоретичній лінгвістиці займає принцип реалізму в поясненнях. Вживання загальних слів відносно чогось різного й одночасно чогось тотожного (наприклад, предметів) вирішувалося за допомогою введення категорії сутності речі (Платон, Арістотель). Проблема точності визначення термінів (слів) – ключ до пізнання явищ мови й мовлення. Наприклад, експерт знає (або не знає) всі (або не всі) істинні висловлення про образи та вміє (або не вміє) ними користуватися при відповіді на питання, чи був факт «образи» (що може бути як лінгвістичним, так і юридичним терміном) у певній конкретній ситуації, що є предметом судового розгляду [27]. Ураховуючи те, що ворожа пропаганда та колаборaційні наративи досить часто містять історичні посилання, що зазвичай є неправдою, важливість проведення лінгвістичної експертизи в досудовому розслідуванні колаборaційної діяльності зростає кратно, а об'єктивність здобутих доказів за результатами її проведення не викликатиме сумніву щодо повноти їх належності.

Також у публікації з питань комплексної психолого-лінгвістичної експертизи наявне чітке визначення меж компетенції експертів і зазначено, що до компетенції експертів не входить юридична (правова) кваліфікація діяння, встановлення форми вини, умислу, мотивів правопорушення. Експерти не встановлюють тих обставин, які не знайшли відображення в тексті, а встановлюють лише виражену мету автора, не встановлюючи реальну мету й мотиви діяльності суб'єктів правопорушення. Під час проведення психолого-лінгвістичної експертизи тексту до компетенції експертів входить встановлення значення тексту, де філологами досліджується те, що сказано, а психологами – спрямованість того, що сказано [9]. Відповідно, важливість лінгвістичної експертизи в досудовому розслідуванні колаборaційної діяльності, де найбільш частою її формою є публічна складова, де особи колаборaціоністи висловлюють позицію щодо виправдовування збройної агресії та сприяють їй, є надзвичайною, а таке дослідження слугуватиме для укріплення позиції сторони обвинувачення як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Висновки. Судово-портретну експертизу проводять з метою ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними рисами, зафіксованими у вигляді об'єктивних зображень на різних носіях, з використанням спеціальних методів і прийомів дослідження. Важливим є призначення портретної експертизи та надання оригінальних (не викривлених) фотозображень, оскільки те чи інше внесення коректівів до них може негативно вплинути на можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи-колаборaціоніста, що глобально може позначитися на достовірності певних слідчих версій і спрямувати слідство в неправильному векторі надалі.

Лінгвістична експертиза – інноваційний напрям сучасної філології, проблематика якого зосереджена навколо питань аналізу та доказової фахової аргументації щодо комунікативного потенціалу мовних одиниць у конфліктних текстах, наукової ідентифікації текстів різних функціональних стилів і жанрів та авторських текстів, встановлення причиново-наслідкових зв'язків та їх вербалізації в соціальній і міжособистісній комунікації, комплексу інших питань, пов'язаних із компетенцією лінгвіста-експерта в юриспруденції [10]. Саме встановлення причиново-наслідкових зв'язків між висловленим особою колаборaціоністом та фактично здійсненим злочинним умислом, а також відповідними наслідками і є основною метою використання лінгвістичної експертизи в досудовому розслідуванні колаборaційної діяльності.

Література

1. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 4. С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199742.

2. Скічко І. А. Використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні колаборaційної діяльності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2023. № 62. С. 111–113. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc62/22.pdf.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

4. Чорноус Ю. М., Даніч Є. О. Особливості залучення спеціальних знань до кримінального провадження. Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу :матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (5 листоп. 2019 р., м. Київ) /за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор; [уклад. О. І. Жеребко, А. О. Полтавський, О. В. Юдіна] ; КНДІСЕ Мінюста України ; Київ. нац. ун-т ; Нац. школа суддів України ; Київ. регіональний центр НАПрН України. Київ, 2019. С. 593–597.

5. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2023. Вип. 3. 366 с.

6. Портретна експертиза (ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями). Закарпатський НДЕКЦ МВС України : [сайт]. URL: https://ndekc-zakarpattya.org/photo/pages/files/6_2%20%D0%86%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%D0%B8.pdf

7. Колеснікова І. А., Демидова Є. Є., Домашенко О. М., Латиш К. В. Профілактика експертних помилок під час дослідження цифрових фотозображень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 427–429. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/94.pdf.

8. Доценко О. Лінгвістичні експертизи в дискурсі правозастосування. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць. Серія : Філологія. 2021. № 48. С. 45–52. DOI: https://doi.org/ 10.24919/2522-4565.2021.48.6.

9. Свиридова Л. В. Лінгвістична експертиза мовлення на сучасному етапі її розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 120–125. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/07/2-18-ua/26.pdf

10. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник / за ред. Л. І. Шевченко. Київ : Київський університет, 2021. 244 с.

11. Гарбера І. В. Основи лінгвістичної експертизи тексту : навч.-метод. посіб. Вінниця, 2020. 220 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 341.4, 343.13
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.30

О. В. Шипілов
аспірант
Пенітенціарної академії України
orcid.org/0009-0003-6122-4577

КОЛІЗІЯ МІЖ ВИМОГАМИ КПК УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТОКОЛУ ОГЛЯДУ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ТА ПОРЯДКОМ ЇХ НАДАННЯ ІНОЗЕМНИМИ КОМПЕТЕНТНИМИ ОРГАНАМИ

У статті досліджується вузька проблематика кримінального процесу, пов'язана з використанням у національному провадженні електронних доказів, отриманих у порядку міжнародних запитів про правову допомогу. Основна увага зосереджена на колізії між приписами КПК України, що вимагають складання протоколу огляду електронних доказів із дотриманням чітких процесуальних гарантій, та порядком їх надання іноземними компетентними органами, де така вимога часто відсутня. У результаті виникає ризик визнання отриманих відомостей недопустимими доказами, навіть якщо вони мають вирішальне значення для встановлення обставин справи.

Проаналізовано положення статей 99, 100, 107, 104 КПК України, міжнародних конвенцій (зокрема, Будапештської конвенції про кіберзлочинність 2001 р., Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р.), а також практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини.

У статті звертається увага на типові проблеми: відсутність протоколу огляду електронних носіїв, втрату метаданих при передачі інформації, неможливість перевірки автентичності скріншотів чи цифрових файлів.

Проведено порівняльний аналіз підходів України, держав ЄС та США. Встановлено, що іноземна практика базується на принципі взаємного визнання доказів і спрощеному процедурному порядку, тоді як українське законодавство зберігає суворі вимоги до процесуальної форми. Автором сформульовано пропозиції щодо вдосконалення КПК України, зокрема запровадження механізму «визнання процесуальної форми» іноземних доказів, закріплення можливості проведення додаткової автентифікації отриманих електронних матеріалів та уніфікації національних норм із міжнародними стандартами.

Запропоновані заходи сприятимуть гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, підвищенню ефективності кримінального правосуддя та забезпеченню права на справедливий суд.

Таким чином, стаття спрямована на вирішення актуальної проблеми допустимості електронних доказів, що надходять від іноземних органів у межах міжнародних запитів, та пропонує шляхи усунення колізій між національними і міжнародними підходами.

Ключові слова: міжнародна правова допомога; міжнародне співробітництво; кримінальне провадження; кримінальне правопорушення; процесуальні дії; запитувана держава; виконання міжнародного запиту; доказування; банківська таємниця, електронні докази.

Shypilov O. V. **CONFLIC BETWEEN THE REQUIREMENTS OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE REGARDING THE PROTOCOL OF EXAMINATION OF ELECTRONIC EVIDENCE AND THE PROCEDURE FOR THEIR PROVISION BY FOREIGN COMPETENT AUTHORITIES**

This article explores a critical challenge in contemporary criminal justice: the admissibility of electronic evidence obtained through international requests for legal assistance. The research identifies a legal conflict between the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC), which require a detailed examination protocol of electronic evidence under strict procedural guarantees, and the practices of foreign competent authorities, where such procedural safeguards are often absent. This discrepancy creates substantial risks that vital electronic evidence may be excluded from criminal proceedings in Ukraine, even when decisive for establishing case facts.

The novelty of this research lies in its systematic analysis of the Ukrainian CPC (Articles 99, 100, 104, 107), key international instruments (the 2001 Budapest Convention on Cybercrime; the 1959 European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters), and jurisprudence of both the Supreme Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. A comparative perspective demonstrates that while the EU and U.S. adhere to principles of mutual recognition and simplified evidentiary procedures, Ukraine's procedural rigidity limits the effective use of foreign evidence.

Attention is drawn to common challenges: the absence of an examination protocol for electronic media, the loss of metadata during the transmission of information, and the impossibility of verifying the authenticity of screenshots or digital files.

A comparative analysis of the approaches adopted in Ukraine, EU member states, and the United States is conducted. It has been established that foreign practice is largely based on the principle of mutual recognition of evidence and simplified procedural frameworks, whereas Ukrainian legislation retains strict requirements regarding procedural form.

The author formulates proposals for improving the CPC of Ukraine, in particular by introducing a mechanism of "recognition of procedural form" for foreign evidence, establishing the possibility of additional authentication of electronic materials received, and harmonizing national provisions with international standards.

The proposed measures would contribute to the alignment of national legislation with international standards, enhance the effectiveness of criminal justice, and ensure the right to a fair trial.

Thus, the article is aimed at addressing the pressing issue of the admissibility of electronic evidence

transmitted by foreign authorities within the framework of international requests, and at proposing ways to eliminate conflicts between national and international approaches.

Key words: international legal assistance; electronic evidence; admissibility; criminal procedure; mutual recognition; cross-border cooperation; fair trial.

Проблематика використання доказів, здобутих у результаті міжнародних запитів, посідає ключове місце у сучасному кримінальному процесі. Зростання обсягів електронної інформації, транснаціональний характер злочинності, особливо кіберзлочинів, терористичної діяльності, відмивання доходів, торгівлі людьми чи наркоторгівлі, ставлять перед правовими системами держав питання забезпечення ефективного міжнародного співробітництва. Однією з найбільш складних і водночас дискусійних сфер у цьому контексті виступає колізія між вимогами національного кримінального процесуального законодавства України та практикою іноземних органів щодо збору, фіксації й передачі електронних доказів.

Особливе значення має ситуація, коли компетентний орган іноземної держави надає матеріали у відповідь на запит української сторони, але вони не відповідають формальним вимогам, встановленим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Насамперед це стосується відсутності протоколу огляду електронних носіїв інформації або результатів зняття інформації, оформлених у спосіб, передбачений ст.ст.104,107 КПК України. У практичній площині це породжує питання: чи може такий доказ визнаватися допустимим, чи, навпаки, він підлягає виключенню з доказової бази через порушення процесуальних вимог?

Вибір даної теми зумовлений тим, що сучасна практика демонструє серйозні проблеми у сфері міжнародної правової допомоги. З одного боку, міжнародні договори, зокрема Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року (Будапештська конвенція), передбачають можливість швидкого доступу до електронних даних та їх передачі без складних процедур. З іншого боку, КПК України закріплює чіткі вимоги щодо оформлення процесуальних документів, що забезпечують допустимість доказів. Невідповідність цих підходів породжує конфлікт між ефективністю міжнародної взаємодії та гарантіями процесуальних прав учасників кримінального провадження.

Актуальність обраної проблеми підсилюється кількома факторами.

По-перше, стрімке зростання ролі електронних доказів у кримінальному судочинстві. Майже кожне сучасне кримінальне провадження, що стосується злочинів із транснаціональним елементом, включає роботу з електронною інформацією. Це і електронна переписка, і дані з серверів, що фізично розташовані за межами України, і записи камер відеоспостереження, і дані з мобільних застосунків та месенджерів.

По-друге, специфіка іноземних процесуальних систем, у яких відсутня вимога щодо складання процесуальних протоколів у формі, аналогічній українській. Наприклад, у США докази можуть передаватися у формі сертифікованих копій або звітів правоохоронних органів, тоді як у країнах ЄС діє підхід, орієнтований на принцип взаємного визнання.

По-третє, практика українських судів демонструє неоднорідність у вирішенні питання допустимості таких доказів: одні суди приймають їх як належні та допустимі, інші ж відмовляють у врахуванні через формальні невідповідності.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній робиться спроба комплексно проаналізувати колізійний аспект між КПК України та міжнародними підходами до збору і передачі електронних доказів, зокрема у контексті вимог до протоколу огляду. Автор прагне показати, що така колізія не є виключно технічним питанням, а має системний вплив на ефективність кримінального провадження та гарантії прав людини.

Дана проблематика в деякій мірі досліджувалася такими вітчизняними вченими, як Ахтирська Н.М., Головко Б.Ю., Козицька О.Г. Вказану проблематику вивчали також і зарубіжні вчені, зокрема Brian Carrier, Nigel Jones та багато інших.

Мета дослідження полягає у виявленні прогалин і суперечностей між національним кримінальним процесуальним законодавством та міжнародними стандартами щодо оформлення й використання електронних доказів, а також у розробці пропозицій для їх подолання.

Для досягнення цієї мети автор ставить перед собою такі завдання: 1) розкрити нормативне регулювання питання електронних доказів у КПК України, зосереджуючись на вимогах до протоколу огляду та фіксації процесуальних дій; 2) проаналізувати положення міжнародних договорів та іноземного законодавства щодо порядку збору й надання електронних доказів; 3) дослідити судову практику України та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) з питання допустимості електронних доказів, отриманих за міжнародними запитами; 4) виявити основні колізії та проблемні моменти, які виникають при зіставленні вимог КПК України з міжнародними стандартами; 5) запропонувати шляхи удосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародного досвіду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі надання та використання міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях, пов'язаних з отриманням електронних доказів.

Предметом дослідження є правові норми, що регулюють порядок отримання, оформлення та використання електронних доказів, наданих іноземними компетентними органами, а також судова практика з цих питань.

Практичне значення статті полягає у можливості використання її результатів для: 1) вдосконалення національного законодавства України; 2) підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування та прокуратури у сфері міжнародної співпраці; 3) формування єдиної судової практики щодо допустимості електронних доказів; 4) надання науково-обґрунтованих рекомендацій для правозастосовної діяльності.

Система доказування у кримінальному провадженні України побудована на поєднанні принципу змагальності та верховенства права.

Відповідно до ст. 84 КПК України доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Нормативне визначення закріплене у ст. 99 КПК України, яка відносить до документів «матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)».

Разом з тим, в КПК України відсутнє пряме визначення терміну «електронний доказ», а отже з метою використання електронних доказів у кримінальному провадженні необхідно керуватися і іншими відповідними законами України про електронні документи, які загалом визначають електронні докази, як інформацію в електронній (цифровій) формі, що може містити відомості про обставини, які мають значення для кримінального провадження [9, с. 2].

Такі докази можуть зберігатися на портативних носіях (флеш-пам'ять, жорсткі диски, компакт-диски тощо), у пам'яті технічних пристроїв (комп'ютери, смартфони, сервери) чи у хмарних сервісах.

Ключовим для нашого дослідження є питання нормативних вимог до протоколу огляду електронних доказів.

Відповідно до ст. 104 КПК України, протокол складається у випадках проведення будь-якої слідчої (розшукової) або судової дії. Він повинен містити: місце, час та дату його складання, назву процесуальної дії; дані про осіб, які брали участь у проведенні дії; опис усіх обставин та результатів дії; відомості про об'єкти, які були вилучені чи оглянуті; технічні засоби, що застосовувалися під час дії; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу, а також зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії, тощо.

Стаття 107 КПК України визначає порядок фіксації кримінального провадження технічними засобами. Огляд, обшук, виїмка чи інша слідча дія зазвичай мають супроводжуватися відеозаписом, який є додатком до протоколу.

Статтею 237 КПК України визначено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять , зокрема, речей, документів та комп'ютерних даних. Огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі) [1, стр. 88].

Щодо електронних доказів це означає, що будь-яке вилучення чи копіювання інформації має бути задокументоване у протоколі з детальним описом: типу носія, його технічних характеристик, способу копіювання чи доступу, хеш-значень файлів тощо [9, с. 76].

Таким чином, український процесуальний законодавець створив жорстку модель документування, яка покликана забезпечити: 1) автентичність електронного доказу; 2) захист від несанкціонованого втручання; 3) можливість перевірки та повторного дослідження судом.

При цьому слід зазначити, що досить часто колізійність виникає тоді, коли електронні докази надходять від іноземних компетентних органів.

Так, у більшості випадків до українських органів надходять: 1) сертифікати, довідки чи звіти від іноземних правоохоронних чи судових органів; 2) електронні файли (лог-файли, електронна переписка, дані користувачів), які не супроводжуються протоколом у розумінні ст. 104 КПК України; 3) матеріали, отримані за процедурою mutual legal assistance (MLA) або через Будапештську конвенцію.

Наприклад, відповіді на запити до Google, Meta чи інших інтернет-провайдерів надаються у формі електронних таблиць або архівів, підписаних електронними сертифікатами компанії. Такі матеріали мають юридичну силу у країнах походження, але в Україні виникає питання їх допустимості, оскільки вони не супроводжуються протоколом огляду [8, с. 123].

Українські суди неодноразово стикалися з цією проблемою. В одних випадках вони

визнавали електронні докази допустимими, мотивуючи це положеннями міжнародних договорів та принципом довіри до іноземних компетентних органів. В інших випадках – відмовляли у врахуванні матеріалів через відсутність належно оформленого протоколу.

Таким чином, практика залишається неоднорідною, що створює правову невизначеність для слідчих і прокурорів, де КПК України закріпив жорсткі вимоги до оформлення процесуальних дій із електронними доказами, зокрема обов'язковість складання протоколу огляду, а міжнародні стандарти та іноземне законодавство не завжди передбачають аналогічні процедури, що призводить до колізії.

Отже, судова практика України щодо допустимості таких доказів залишається суперечливою, що свідчить про потребу її вдосконалення законодавства та узгодження з міжнародним законодаством.

Так, міжнародне співробітництво у кримінальних справах забезпечується низкою двосторонніх та багатосторонніх договорів, включно з Конвенцією Ради Європи про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р. та Конвенцією про кіберзлочинність 2001 р. (Будапешт) [6, с. 3].

Основними принципами міжнародного співробітництва є:

1. Принцип взаємної довіри, який передбачає, що компетентні органи однієї держави можуть довіряти матеріалам, наданим іншими державами.

2. Принцип пропорційності, згідно з яким запитувана інформація має відповідати обсягу та суті кримінального провадження.

3. Принцип конфіденційності, який обмежує доступ до отриманих матеріалів лише уповноважених осіб.

Ці принципи формують основу для передачі електронних доказів між державами та забезпечують їх допустимість у національних кримінальних провадженнях.

Будапештська конвенція 2001 року є ключовим міжнародним документом у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Вона встановлює механізми: 1) збору цифрових доказів на території іншої держави; 2) оперативного доступу до відомостей, що зберігаються у хмарних сервісах та на серверах; 3) надання електронних доказів у рамках міжнародних запитів без необхідності фізичного вилучення носіїв.

Згідно зі статтею 18 Конвенції, компетентні органи держав-учасниць можуть звертатися із запитом про надання інформації, яка знаходиться на території іншої держави, включаючи електронні дані, що зберігаються у приватних компаніях. При цьому конвенція не передбачає обов'язкового складання процесуального протоколу у формі, аналогічній національному законодавству України, що і породжує колізію при використанні таких доказів у кримінальному провадженні.

Європейська конвенція 1959 року також передбачає механізм надання документів та інших доказів у рамках міжнародної правової допомоги. Основні положення включають: 1) подання запиту компетентному органу іншої держави у письмовій формі; 2) виконання запиту відповідно до національного законодавства держави-виконавця; 3) можливість обмеження доступу до матеріалів через принцип державної та службової таємниці.

Особливістю є те, що Конвенція не деталізує процесуальні форми, необхідні для складання доказів, що суперечить вимогам ст. 104 КПК України щодо протоколу огляду.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово розглядав питання допустимості доказів, отриманих з-за кордону. Основні підходи включають: 1) принцип розумності обмежень, коли порушення національних формальних процедур не автоматично позбавляє доказів сили, якщо вони є надійними та суттєвими для встановлення істини; 2) пріоритет прав людини, особливо ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – право на справедливий суд; 3) оцінка всіх обставин справи, включаючи походження доказів, методи їх отримання та можливість їх перевірки [6, с. 4].

При цьому ЄСПЛ часто підкреслює, що надмірна формалізація може перешкоджати ефективному міжнародному співробітництву у сфері кримінального правосуддя.

У США електронні докази, отримані за міжнародними запитами, зазвичай підтверджуються сертифікатами компетентних органів або присяжних експертів. Фізичний протокол огляду у формі, передбаченій КПК України, не є обов'язковим.

У країнах ЄС дія принципу взаємного визнання дозволяє приймати електронні матеріали як допустимі за умови, що вони отримані компетентними органами та забезпечена їх достовірність. Проте методи фіксації та документування відрізняються від українських норм.

Таким чином, міжнародні стандарти дозволяють передавати електронні докази без складання протоколу огляду, що не відповідає національним вимогам України.

Для забезпечення ефективного використання електронних доказів у кримінальному провадженні в Україні необхідна гармонізація національних норм із міжнародними стандартами, зокрема: 1) введення механізму визнання про-

цесуальної форми доказів, наданих іноземними компетентними органами; 2) запровадження норм, які дозволяють використовувати сертифіковані копії електронних доказів як належні та допустимі; 3) регламентація участі експертів у сфері інформаційних технологій під час оцінки таких доказів.

Отже, взаємодія між національним кримінальним процесом і міжнародними стандартами щодо електронних доказів формує складний правовий контекст.

В Україні, як уже зазначалося, допустимість доказу залежить від дотримання формальних вимог ст.ст.104,105,107,237 КПК України, у тому числі складання протоколу огляду електронних носіїв.

Міжнародні договори (Будапештська конвенція 2001 р., Конвенція Ради Європи 1959 р.) передбачають передачу доказів без обов'язкового протоколу, а лише на основі сертифікатів компетентних органів або інших форм підтвердження достовірності.

Це породжує колізію, оскільки національне законодавство вимагає формального протоколу, а міжнародні стандарти передбачають мінімізацію бюрократичних процедур для швидкої передачі доказів.

Аналіз судової практики та наукових джерел дозволяє виділити основні проблеми допустимості електронних доказів:

1. Відсутність протоколу огляду – найпоширеніший аргумент відмови у визнанні доказу. Українські суди, посилаючись на ст.ст. 104,237 КПК України, не приймають матеріали, отримані лише у формі електронних копій без складання протоколу.

2. Відсутність хеш-значень або інших засобів перевірки цілісності даних. Часто копії файлів надходять без технічних доказів їх незмінності, що створює ризик сумнівів у достовірності.

3. Проблема перекладу та формальної адаптації. Матеріали, отримані іноземними органами, потребують офіційного перекладу та адаптації до національних процесуальних форм.

4. Обмеженість залучення спеціалістів. Для оцінки достовірності електронних доказів часто необхідна участь ІТ-експертів, що ускладнює швидке та ефективне розслідування.

5. Непослідовність судової практики. Одні суди визнають електронні докази допустимими, інші – ні, що створює невизначеність і ризик порушення права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини).

Крім того, аналіз проблематики електронних доказів у міжнародних запитах показав, що основною перешкодою є колізія між національними формальними вимогами і гнучкими міжнародними стандартами.

Для подолання цих проблем автор пропонує дотримання наступних принципів удосконалення: 1) принцип адаптації – законодавство має враховувати міжнародні форми документування доказів, наданих компетентними іноземними органами, і забезпечувати їх допустимість у кримінальному провадженні; 2) принцип пропорційності – допустимість доказу не повинна залежати від формальних невідповідностей, якщо доказ є суттєвим для встановлення істини; 3) принцип технологічної нейтральності – закон має враховувати сучасні цифрові формати та технології зберігання інформації; 4) принцип довіри до міжнародного співробітництва – сертифікація та підтвердження компетентним органом країни-учасниці повинні забезпечувати автоматичне визнання доказу як належного.

З урахуванням вищевикладених принципів та необхідності гармонізації національного законодавства автор пропонує:

Введення спеціального механізму визнання іноземних електронних доказів. Це дозволить приймати матеріали без формального протоколу огляду за умови сертифікації компетентним органом та підтвердження цілісності.

Розробку методичних рекомендацій щодо залучення ІТ-експертів. Визначення обов'язкових процедур перевірки достовірності електронних файлів та хеш-значень.

Встановлення правил адаптації іноземних доказів до національної системи. Переклад, оформлення та долучення сертифікатів повинні бути формально визначені законом.

Уніфікацію судової практики через роз'яснення Верховного Суду. Видача обов'язкових для застосування рекомендацій щодо допустимості електронних доказів, отриманих за міжнародними запитами.

Запровадження принципу пропорційності. Суд має оцінювати матеріали не лише за формальними критеріями, а й за їх суттєвістю для встановлення істини у справі.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України, 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.

2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 50. Ст. 540.

3. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. №2709-IV. Відомості Верховної Ради України, 2005. № 31. Ст.409.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання міжнародної правової допомоги у кримінальних справах» від 25 березня 2014 р. №108. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108-2014-п. (дата відвідування сайту 10.09.2025).

5. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах. Страсбург: Рада Європи,1959.Режимдоступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата відвідування сайту 09.09.2025).

6. Конвенція про кіберзлочинність. Будапешт: Рада Європи, 23.11.2001. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата відвідування сайту 11.09.2025).

7. Судова практика Європейського суду з прав людини. Режим доступу: https://www.echr.coe.int (дата відвідування сайту 15.09.2025).

8. Ахтирська Н.М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального про- вадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Сер. Право. 2016. Вип. 36. Т.2. С. 123–125.

9. Головко Б.Ю. Європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні. Ужгород: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2024. №85. Т.4. С.75–78.

10. Козицька О.Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. Режим доступу: http://lsej.org.ua/8_2020/105.pdf. (дата відвідування сайту 11.09.2025).

11. Орлов Ю.Ю., Чернявський С.С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. №1 (13) С. 12–24.

12. Сіренко О.В. Електронні докази у кримінальному провадженні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 14. С. 208–212.

13. Столітній А.В., Каланча І.Г. Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України. Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 179–191.

14. Цехан Д.М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. Науковий вісник Міжнародного гуманітар- ного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 256–260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Nvmgu_jur_2013_5_58 (дата відвідування сайту 12.09.2025).

15. Eoghan Casey; Digital evidence and computer crime: forensic science, computers and the internet / by with contributions from Susan W. Brenner … [et al.]. 3rd ed. London: Elsevier. 837 p. URL: https://booksite.elsevier.com/9780123742681 (дата звернення: 15.09.2025).

16. Orie G. Mutual Legal Assistance in Criminal Matters: Problems and Developments in EU Law. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice. 2020. Vol. 28 (1). P. 5–26.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

UDC 349
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.31

O. I. Sinhaievska
Chief Specialist of the Division of State Representation
in Civil Cases of the Secretariat of the Agent of Ukraine
before the European Court of Human Rights,
Ministry of Justice of Ukraine
orcid.org/0009-0009-9546-7976

APPLICATION OF THE RULE OF LAW IN THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EU ON JUDICIAL REFORMS: CORRELATION WITH EU LEGAL STANDARDS AND PRACTICAL SIGNIFICANCE FOR LAW ENFORCEMENT

This article examines how the Court of Justice of the EU applies the principle of the rule of law when evaluating national judicial reforms in member states. It explains that the Court's reasoning is grounded in fundamental EU standards, found in EU treaties and the Charter of Fundamental Rights, that protect rights and ensure an independent judiciary. The article analyzes several landmark cases to identify key rule of law elements such as legal certainty, proportionality, and effective judicial protection.

The article highlights that these EU standards directly shape member states' legal reforms. For example, the Court has reviewed anti-corruption laws to ensure they include safeguards for effective judicial review and are proportionate to their aims. It also struck down reforms (such as forced retirements) that would have undermined judicial independence. The Court maintains that while the organization of the judiciary is primarily a national prerogative, all reforms must uphold uniform European values and procedural guarantees. As a result, the article concludes that national lawmakers and courts should align their reforms with EU rule of law criteria. In particular, these findings are crucial for countries like Ukraine seeking EU membership: aligning with the Court's standards on independence, legal certainty, proportionality and effective protection is essential to meet EU requirements. Such alignment not only satisfies accession criteria but also helps build trust in the judiciary. Overall, the article shows that CJEU case law concretizes the rule of law in practice and offers guidance for shaping judicial policy consistent with fundamental EU values.

These holdings thus set precise benchmarks: domestic reform efforts may seek to improve efficiency or accountability, but they must not undermine the fundamental guarantees of judicial autonomy and fairness. CJEU jurisprudence has effectively turned the right to judicial protection into an "objective obligation" on states to preserve independent courts. These standards will continue to shape European legal policy and enlargement. Candidate countries (notably, Ukraine) must align their judicial reforms with this acquis of EU jurisprudence. Indeed, EU accession criteria make democracy, human rights and the rule of law (including an independent judiciary) prerequisites for membership.

Key words: Rule of law; Court of Justice of the EU; judicial reforms; EU Charter; independence of the judiciary.

Сінгаєвська О. І. **ЗАСТОСУВАННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В РІШЕННЯХ СУДУ ЄС ЩОДО СУДОВОЇ РЕФОРМИ: СПІВВІДНОШЕННЯ З ПРАВОВИМИ СТАНДАРТАМИ ЄС ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

У цій статті розглядається, як Суд ЄС застосовує принцип верховенства права при оцінці національних судових реформ у державах-членах. Пояснюється, що аргументація Суду ґрунтується на фундаментальних стандартах ЄС, викладених у договорах ЄС та Хартії основних прав, які захищають права та забезпечують незалежність судової влади. У статті аналізується кілька знакових справ з метою визначення ключових елементів верховенства права, таких як правова визначеність, пропорційність та ефективний судовий захист.

У статті підкреслюється, що ці стандарти ЄС безпосередньо впливають на правові реформи держав-членів. Наприклад, Суд переглянув антикорупційні закони, щоб переконатися, що вони містять гарантії ефективного судового контролю та є пропорційними до своїх цілей. Він також скасував реформи (такі як примусове звільнення на пенсію), які могли б підірвати незалежність судової влади. Суд стверджує, що хоча організація судової влади є переважно національною прерогативою, всі реформи повинні відповідати єдиним європейським цінностям та процесуальним гарантіям. У результаті в статті робиться висновок, що національні законодавці та суди повинні узгодити свої реформи з критеріями верховенства права ЄС. Зокрема, ці висновки мають вирішальне значення для таких країн, як Україна, які прагнуть членства в ЄС: узгодження зі стандартами Суду щодо незалежності, правової визначеності, пропорційності та ефективного захисту є необхідною умовою для виконання вимог ЄС. Таке узгодження не тільки задовольняє критерії вступу, але й сприяє зміцненню довіри до судової влади. Загалом, стаття показує, що судова практика ЄСПЛ конкретизує верховенство права на практиці та пропонує рекомендації щодо формування судової політики, що відповідає фундаментальним цінностям ЄС.

© O. I. Sinhaievska, 2025

Таким чином, ці рішення встановлюють чіткі орієнтири: внутрішні реформи можуть бути спрямовані на підвищення ефективності або підзвітності, але вони не повинні підривати фундаментальні гарантії судової незалежності та справедливості. Судова практика Суду ЄС фактично перетворила право на судовий захист на «об'єктивне зобов'язання» держав зберігати незалежність судів.

Ці стандарти й надалі визначатимуть європейську правову політику та розширення ЄС. Країни-кандидати (зокрема, Україна) повинні привести свої судові реформи у відповідність до цього доробку судової практики ЄС. Дійсно, критерії вступу до ЄС ставлять демократію, права людини та верховенство права (включно з незалежною судовою владою) як обов'язкові умови членства.

Ключові слова: Верховенство права; Суд ЄС; судові реформи; Хартія ЄС; незалежність судової влади.

Introduction. The issue of strengthening and upholding the rule of law in the EU Member States occupies one of the leading places in the legal order of the European Union. Against the background of active reform of judicial systems in a number of European countries, decisions of the Court of Justice of the EU play an important role, which, on the one hand, confirm that the organization of the judiciary is the competence of the Member States, and, on the other hand, set clear requirements regarding the need to ensure its independence, proportionality of legislative restrictions and strict respect for human rights. This approach is based on Article 2 of the EU Treaty, which defines the rule of law as a fundamental value of the Union, and on Article 19(1) of the EU Treaty, which obliges Member States to ensure effective judicial protection in the areas of application of EU law.

The article focuses on a comprehensive analysis of three cases in which the Court of Justice of the EU issued principled legal positions on judicial reforms in the member states.

The first case (C-40/21, *Agenția Națională de Integritate*) concerns Romanian legislation on the fight against corruption and conflict of interest and demonstrates how the CJEU applies the criteria of legal certainty, proportionality and effective judicial review to sanctioning mechanisms.

The second case (C-192/18, *Commission v. Poland*) illustrates how the Court of Justice of the EU responds to the risks of a retreat from judicial independence by forcibly lowering the retirement age of judges, establishing discretion for the executive branch in extending their powers, etc.

The third case (C-896/19, *Repubblika v. Il-Prim Ministru*) examines the procedure for appointing judges itself (using the example of Malta) and examines its compatibility with the requirements of the rule of law and the principle of non-recourse.

Overall, the experience of the Court of Justice in these cases shows that, despite the national specificities of judicial reforms, Member States are obliged to adhere to uniform European legal standards – from guarantees of legal certainty and proportionality of restrictions to the requirement of proper procedures for the appointment and dismissal of judges. This has a direct impact on the activities of national authorities, in particular constitutional courts, which may refer to the judgments of the Court of Justice when reviewing legislative initiatives or administrative practice.

Problem setting. In its reasoning, the Court of Justice is guided by the following components of the rule of law such as legal certainty, proportionality and judicial review, as well as by the standards of EU law (in particular, those provided for in the EU Charter of Fundamental Rights).

This article will describe in detail how these components influenced the decisions of the Court of Justice of the EU and how the EU rules on fundamental rights shaped the approach of the Court of Justice of the EU in the context of applying the rule of law as the ultimate measure of the fairness of the application of a particular regulatory act in specific situations, even despite the sign of supranationality of EU law.

Accordingly, it is necessary to clarify how the principle of the rule of law has influenced the decision-making process in casesThe Court of Justice of the EU regarding the governmental and legislative reforms and the legislation identical to them, in which the principle of the rule of law with its components played a key role; and it is also necessary to clarifyhow these legal positions can be used in practice by both judges and legislators.

Results of the study. The first examined case is Case C-40/21 – *Agenția Națională de Integrity.* This case concerns Romania's compliance with EU law on judicial reform, the prevention of corruption and the fundamental rights of persons subject to integrity assessments. The Court of Justice of the EU examined whether Romanian legislation, which automatically bars persons with a conflict of interest from holding elected public office for three years, complies with the principles of proportionality, effective judicial protection and fundamental rights guaranteed by the EU Charter. The rule of law ensures that such measures respect fundamental rights, allow for judicial review and are proportionate to the gravity of the offence.

In this case, the Court of Justice of the EU examined a Romanian law that automatically terminated the powers of a mayor and prohibited

him from holding any public office for three years due to the discovery of a conflict of interest.

Romania's National Integrity Agency has accused a local mayor of violating conflict of interest rules. Specifically, during his term, he allowed an association (of which his wife was deputy chair) to use municipal property for free – behavior considered a conflict of interest.

According to Law No. 176/2010 (enacted as part of Romania's EU accession commitments to fight corruption), a final ANI report that reveals a conflict leads to automatic sanctions: the official's term of office is terminated and he is prohibited from holding any elected public office for three years.

These penalties are applied *ipso jure* (by force of law) once the ANI conclusion becomes final, without adjustment based on the gravity of the offense, and, in accordance with Romanian case law, the ban applies to all elected positions (and not just to the same position).

The applicant challenged the ANI report, arguing that such an automatic, non-modulatory ban was incompatible with EU law, in particular with EU requirements on the rule of law and the Charter of Fundamental Rights.

The Romanian Court of Appeal (Curtea de Apel Timișoara), doubting the compatibility of a fixed three-year disqualification with EU law, referred a question to the Court of Justice of the EU. The previous reference asked whether EU law (including Commission Decision 2006/928 establishing a cooperation and verification mechanism, as well as Articles 15(1), 47 and 49(3) of the EU Charter) prohibited such national legislation.

Thus, it is vital for the study to examine how the rule of law is applicated in decision C-40/21 *National Integrity Agency*.

The case of Case C-40/21 *Agenția Națională de Integritate* highlights how the Court of Justice of the EU's commitment to the rule of law influences judicial decision-making in the context of national anti-corruption measures. In its judgment, the Court of Justice of the EU assessed Romania's integrity measures in relation to key sub-principles of the rule of law, in particular – legal certainty, proportionality and judicial review (effective judicial protection), ensuring that Romania's fight against corruption was conducted within the framework of the law and fundamental rights.

Legal certainty and predictability. Laws must be clear, predictable and applied consistently, this is particularly important when laws restrict rights or impose penalties. The Romanian legislation in question provided for pre-defined sanctions (loss of office and three-year disqualification from any elected office) for any person in an elected office who has a conflict of interest.

However, there was a textual ambiguity in the law: it stated a ban on holding "the same position" for three years, but Romanian courts (including the Constitutional Court) interpreted this to mean all elected positions.

This interpretation ensured a broad and uniform application of the rule to any public mandate, removing any doubt as to its scope. The CJEU implicitly adopted this established interpretation, treating the sanction as a general disqualification for elected office. With this interpretation, the meaning of the law was sufficiently clear to satisfy legal certainty. The fixed duration (three years) further contributes to certainty – it is a "sufficiently long predetermined period" aimed at deterrence.

Proportionality of the sanction. The principle of proportionality is a fundamental principle of EU law that governed the review by the Court of Justice of the three-year ban on holding office. Proportionality (also enshrined as a general principle in the Charter) requires that measures must be proportionate to the legitimate aim pursued and not go beyond what is necessary to achieve it. The question thus arises: is an automatic three-year disqualification appropriate and necessary to maintain integrity in public office, or does it go too far?

Legitimate purpose. The Court did not doubt the legitimacy of the aim. It recognised that Romanian Law 176/2010 aimed to "ensure integrity and transparency in the exercise of public functions and prevent institutional corruption", aims which "constitute a legitimate aim recognised by the European Union".

Indeed, this law was part of the implementation of the benchmarks in the EU Cooperation and Verification Mechanism (Decision 2006/928), binding on Romania, which requires effective anti-corruption measures. The fight against corruption and conflict of interest in public administration is fully in line with the values and commitments of the EU.

Relevance to the purpose. The court found the sanction to be appropriate or appropriate to achieve the objective. It was noted that the automatic termination of the conflicting official's powers and the prohibition of him from holding office for a certain period of time "provides an opportunity to definitively put an end" to the unlawful situation, while preserving the functioning of public institutions, and is likely to deter other officials from violating the conflict of interest rules.

By establishing real consequences (loss of office and temporary disqualification), the law sends a clear message of support for the rule of law: no one is above the law, and integrity rules

will be enforced. The court concluded that a three-year ban "seems appropriate to achieve the legitimate aim" of integrity in public office.

Necessity and scope of application. The judgment expressly states that "the scale of the conflict of interest and the level of corruption" in the national public sector must be taken into account when assessing whether the law goes beyond what is necessary. This reflects a realistic proportionality analysis taking into account the context: in an environment with a high level of corruption, more severe standardised penalties may be justified in order to achieve deterrence. The Court also noted that the Romanian legislators had set the three-year period "in view of the intrinsic seriousness" that the conflict of interest represents for the government and society.

The existence of a parallel criminal offence underlined that the conflict of interest was considered a serious matter. Thus, the three-year administrative ban under Law 176/2010 fits into the gradation of responses – it is a pre-established penalty for administrative offences, as opposed to the variable (and potentially more severe) sanctions for criminal offences.

Taking these factors into account, the Court found that the Romanian legislation "does not go beyond what is necessary" to achieve its anti-corruption objective, "taking into account the context" in which it operates. In principle, even relatively minor conflicts of interest can lead to a three-year disqualification in a country where the fight against corruption is a "genuine demand of society" and a priority for the legislature.

Judicial review and effective judicial protection. The cornerstone of the rule of law is the availability of judicial review – an independent court must be able to oversee administrative decisions and ensure legality and respect for rights. The Court of Justice therefore examined whether the Romanian system offered an effective judicial protection for the individual, as required by Article 47 of the Charter (right to an effective remedy and to a fair trial). Article 47 guarantees that everyone whose rights or freedoms guaranteed by EU law are violated has access to a fair and impartial trial.

Since the ANI sanctions were imposed in the context of the implementation of the EU's anti-corruption obligations, Article 47 was applicable. The Court emphasised that effective judicial protection includes, inter alia, the right of access to a court and the power of the court to examine all relevant facts and points of law.

In this case, although the three-year ban was automatic, the official could have gone to court to challenge the ANI assessment report, and therefore the basis for the sanction. The requesting court had full jurisdiction to review the legality of the ANI report, including a factual assessment of whether a conflict of interest existed, and to quash that report if it was unfounded.

Thus, the Romanian court must verify not only the existence of a conflict of interest, but also whether a three-year ban corresponds to the seriousness of this specific offense.

Ultimately, the CJEU found no violation of Article 47, given that Romanian law provided for a remedy before a court and that nothing in the case file indicated that this remedy was ineffective. However, the condition is that the person had an effective opportunity to challenge the lawfulness of the decision and "the penalty imposed on the basis thereof, including its proportionality".

In its final judgment, the Court stated that Article 47 does not preclude Romanian legislation as long as such judicial possibilities exist. This links the principle of the rule of law of judicial review directly to the result: a measure of integrity is acceptable under EU law only if there is reliable judicial review. The role of the judiciary here is to ensure compliance with EU law – both with anti-corruption objectives (CVM benchmarks) and with fundamental rights/proportionality guarantees. The message of the Court of Justice is that judicial review is an integral part of the review of executive or administrative actions in the fight against corruption, the prevention of abuse and the respect for individual rights as part of the rule of law.

After the examination of application of the rule of law, we shall examine the impact of EU legal standards (EU Charter and values) on the Court's reasoning in decision C-40/21 *Agenția Națională de Integritate.*

From the very beginning, this case was considered within the framework of EU law, in particular because Romania's integrity legislation was adopted in line with the EU accession criteria. The Cooperation and Verification Mechanism Decision 2006/928 set out specific benchmarks for judicial reform and the fight against corruption in Romania. Law 176/2010, which created the ANI and its sanctions, implements one of those benchmarks set by the EU.

Three provisions of the Charter were examined: Article 49(3) (proportionality of penalties), Article 47 (effective remedy and fair trial) and Article 15(1) (freedom to choose an occupation/employment).

The Court's approach to each of these shows how EU standards shaped the reasoning:

Proportionality of punishments: "The severity of punishments should not be disproportionate to the criminal offense".

The key issue was whether a three-year ban on holding office (imposed administratively) fell within the scope of Article 49(3). The Court ultimately held that Article 49(3) did not apply directly because the measure was "not criminal in nature". Although the sanction was punitive in nature, it was classified as an administrative consequence of an administrative offence (as opposed to a criminal conviction and more limited in severity than a criminal penalty).

In reaching this conclusion, the Court of Justice of the European Union implicitly applied criteria from European case law (e.g. the Engel criteria under the ECtHR) to determine that the ban did not constitute a "criminal charge" for the purposes of the Charter. This meant that the Charter's provision on the proportionality of fines was not a criterion. However, this did not leave the sanction without proportionality review: the Court referred to proportionality as a general principle of EU law applicable to all measures implementing EU law.

In practice, the general principle analysis led to the same consideration of suitability, necessity and proportionality that were discussed earlier. Thus, EU law still requires a proportionality test; it simply follows from the broader principle (and Article 5 TEU, etc.) rather than directly from Article 49(3) of the Charter.

This nuanced approach shows that the Court carefully frames the issue within the proper EU legal standard: the prohibition of integrity has been reviewed for proportionality, as all national measures within the framework of EU law must comply with it, even if the Charter's provisions on criminal penalties do not formally classify the measure as a "criminal" penalty.

Freedom of choice of profession/job: "Everyone has the right to engage in work and to pursue a profession which he freely chooses or accepts".

The Court and the parties raised the question of whether a ban on someone holding an elected public office infringes the freedom to work or choose an occupation. In response, the Court of Justice drew a line between economic/occupational freedoms and political rights. It recognised that Article 15(1) was broadly worded ("everyone" – "work" – "occupation") and had received a wide range of case law.

However, the Court concluded that Article 15(1) "does not include the right to exercise, for a fixed period, an electoral mandate obtained after democratic elections." Holding an elected office, such as that of mayor, was characterised as a political function deriving from a popular vote, rather than a typical "occupation" entitled to a free market.

The Court confirmed this reasoning by referring to the structure of the Charter: the rights to political participation (the right to vote and to stand for election) are dealt with in Articles 39–40 of the Charter (Chapter V – Citizens' Rights), separately from the general freedom to choose an occupation in Article 15 (Chapter II – Freedoms). This has also been reiterated by the European Court of Human Rights, which considers the right to hold elected office to be a matter of political rights and not part of the right to work. Thus, the removal of someone from the office of mayor concerns his right to hold public office (a civil right governed by national electoral law and EU law) and not his fundamental right to earn a living through a profession.

Having clarified this, the Court found no violation of Article 15(1), this provision of the Charter was simply not the applicable standard for the file on disqualification from elections. The Court observed that Member States remained free to grant greater protection in accordance with their national constitutions to the right to work, as long as this did not undermine the level of protection of the Charter. In essence, the impact of the Charter here was to define the appropriate category of rights at stake: the Romanian ban affected political rights that the Charter does not codify broadly, with the exception of voting rights at EU level, and not the general right to work. The legitimacy of the ban would therefore depend on the principles of proportionality and democracy, not on freedom of occupation.

An effective remedy and a fair trial: the Court was satisfied that the requirements of Article 47 regarding an effective remedy and a fair trial had been met. The Court insisted on the availability of a review of the ANI report and the legality and proportionality of the sanctions. Article 47 of the Charter framed the decision by providing a benchmark for judicial protection: the Romanian system had to be assessed against the standard of whether TAC had effective means to protect his rights.

The result was a condition that the person concerned had to have a real day in court to challenge both the conclusion and the penalty. This is a direct imposition of the EU fundamental rights standard on the national procedure. The Court was satisfied that, interpreted in accordance with its guidance, Romanian law could be applied in a manner that complied with Article 47 (since the court could annul the report and even adjust the sanction if proportionality required). By integrating Article 47, the decision ensured that the rule of law was equivalent to the rule of law in this context: anti-corruption measures must also respect the individual's right to a fair trial.

The Court of Justice of the EU upheld Romania's strict anti-corruption sanctions

(fulfilling the EU guideline that sanctions should be "dissuasive"), while also implementing the requirements of fairness and proportionality (respect for fundamental EU values and rights). In line with Article 2 TEU (which lists the rule of law as a value of the Union) and Article 19 TEU (which entrusts national courts with the task of ensuring effective legal protection in areas of EU law), the judgment can be seen as part of the broader framework of the EU rule of law: it ensures that Romania's compliance with EU anti-corruption standards does not come at the expense of judicial guarantees. In fact, compliance with one (the anti-corruption guideline) was achieved in harmony with the other (fundamental rights and judicial review).

Thus, the EU Court of Justice was satisfied that the method of preserving integrity in public office in Romania, an automatic sanction in connection with a conflict of interest, met the basic standards of the rule of law: legal certainty (the law was clear and consistently applied), proportionality (the sanction was generally proportionate to its anti-corruption objectives, with the possibility of avoiding excesses in extreme cases) and judicial review (the sanctioned official has access to independent courts to challenge the decision and penalty).

Ultimately, the Court's decision reconciles Romania's obligation to fight corruption with its obligation to uphold EU values and rights. It demonstrates that upholding the rule of law is not an obstacle to the fight against corruption, but rather an essential component of it – ensuring accountability and justice.

The decision set a precedent that integrity measures, such as a ban on holding office, are acceptable under EU law if they operate within a framework that respects fundamental rights and allows for fine-tuning by the courts.

This decision is thus a compelling example of the rule of law in action: the intervention of the Court of Justice of the EU led to a decision that strengthens both the fight against corruption in Romania and the protection of fundamental legal principles, demonstrating that in the legal order of the European Union, the ends (clean governance) do not justify any means, only those that are compatible with the rule of law.

The second examined case is *Case C-192/18 – Commission v. Poland*. This was a landmark decision on judicial reforms in Poland in light of the fundamental principles of the EU rule of law. In this infringement case, the European Commission challenged a 2017 Polish law that (1) lowered the retirement age for judges (with different ages for men and women) and (2) granted the Minister of Justice discretion to continue judges in active service beyond this new retirement age. The case directly raised the issue of the independence of the judiciary, the irremovability of judges and the right to effective judicial protection, all essential components of the rule of law.

The CJEU had to decide whether these reforms violated EU law, in particular Article 2 TEU (which enshrines the value of the rule of law), Article 19(1) TEU (the obligation of Member States to ensure effective judicial protection) and Article 47 of the EU Charter of Fundamental Rights (the right to an effective remedy before an independent tribunal).

Thus, it is vital for the study to examine how the rule of law is applicated in *Case C-192/18 Commission v. Poland.*

Legal certainty. In Commission v. Poland, the Court of Justice found that the Polish reform lacked important clarity and safeguards, undermining legal certainty. The contested law allowed the Minister of Justice to decide whether a judge could continue in office after reaching the new retirement age, but it did not set out clear, binding criteria or procedures for such a decision. The legislative criteria governing the Minister's decision were "too vague and unverifiable", and the Minister was not even required to explain the reasons for granting or refusing an extension. Furthermore, the decision was not subject to judicial review, eliminating any oversight or accountability for the Minister's use of that power.

The law also did not specify a timeframe for the minister's decision. Judges were required to submit a request 6-12 months before retirement, but there was no deadline for the minister to respond, meaning the judge could remain in limbo for an indefinite period while awaiting a decision.

The court noted that this indefinite waiting period, during which a judge remains in office pending the Minister's decision, prolongs the "period of uncertainty" for the judge and leaves the time entirely at the Minister's discretion.

Such uncertainty in the application of the law undermines legal certainty, as judges could not foresee how and when decisions on extensions would be taken and had no legal remedy if the decision was taken late or arbitrarily. This lack of clear rules and remedies in the Polish scheme was incompatible with the rule of law requirement for a stable, transparent legal framework. The CJEU considered these shortcomings as directly concerning the independence of the judiciary, as vague rules and unchecked discretion opened the door to arbitrary influence on judges.

Judicial independence. The preservation of the independence of the judiciary was at the heart of

this case. Article 19(1) TEU (second paragraph) obliges Member States to ensure the independence of courts entrusted with the application of EU law. The Court reiterated that independence is "essential" to the judicial function and constitutes an essential part of the essence of the right to a fair trial.

He identified two dimensions of judicial independence: the external dimension (the court must be free from external pressure or interference) and the internal dimension (impartiality, i.e. the absence of an interest in the outcome other than the application of the law). Externally, judges must perform their functions autonomously, "not subject to any hierarchical constraint or to any other authority or to any order or instruction from any source", and be protected from external interference or pressure that might influence their decisions.

Internally, judges must remain neutral and base decisions solely on the law, maintaining an "equal distance" from all parties and interests, keeping an impartiality that ensures they have no vested interest in the outcome of a case, other than the strict application of the rule of law.

The CJEU agreed that the contested mechanism could undermine the autonomy of judges and ruled that the Minister's unlimited power was "such as to raise reasonable doubts" in the minds of observers as to the independence and neutrality of the judges. In other words, since the Minister can arbitrarily decide who remains on the bench, an objective citizen may question whether the judges remain impervious to external factors or are instead subject to the influence of the executive.

In addition, the Court found that the Polish law violates the principle of irremovability of judges, which is a cornerstone of the independence of the judiciary.

Irremovability means that judges should not be arbitrarily dismissed or forcibly dismissed, so they serve until the mandatory retirement age or the end of their term, and early dismissal is only permitted for legitimate, serious reasons (e.g. misconduct or incapacity) in accordance with strict procedures.

By effectively forcing judges to retire at a younger age unless the minister agrees otherwise, the Polish law undermines the stability of tenure. The EU Court of Justice noted that the minister's extension of his term was inconsistent with irremovability, which is "an integral part of judicial independence."

The Court's analysis thus shows that the independence of the judiciary, inter alia freedom from external influence and guaranteed tenure, is a non-negotiable element of the rule of law, and the Polish provisions do not meet this standard.

Effective legal protection. The principle of effective judicial protection links the above concepts, ensuring that individuals have the opportunity to assert their rights under EU law before independent courts. Under EU law, this principle is both a fundamental right (Article 47 of the Charter) and a fundamental requirement for the legal systems of the Member States (Article 19(1) TEU). The Court of Justice of the EU has confirmed that effective judicial protection of EU rights is a general principle of EU law, which stems from the common constitutional traditions and Articles 6 and 13 of the ECHR and is now enshrined in Article 47 of the Charter.

The mandate of Article 19(1) TEU for Member States to provide "remedies sufficient to ensure effective legal protection in the fields covered by Union law" embodies this principle. Importantly, the Court has emphasised that for judicial protection to be "effective", the courts must be independent.

He pointed to Article 47(2) of the Charter, which expressly refers to an "independent and impartial tribunal" as part of the right to a fair trial, stressing that the independence of the tribunal is a necessary condition for any effective remedy.

Without an independent judiciary, the rights granted by EU law would lack a reliable enforcement mechanism, which would undermine the rule of law.

The Commission argued and the Court agreed that the requirement of an "effective remedy" in Article 19(1) must be interpreted with reference to the content of Article 47, i.e. the guarantees of a fair and impartial hearing by an independent tribunal apply.

By undermining the independence of the judiciary through the retirement and extension scheme, Poland has failed to guarantee an effective remedy for individuals before these courts. For example, if a party's EU rights (say, under EU anti-discrimination law or any other area) were at stake in a Polish court, that party could question the court's ability to deliver an impartial judgment if the judge's career depended on the government's approval. This directly affects the individual's right to an effective, impartial judicial decision on their claim under EU law.

Ultimately, the Court ruled that Poland's measure violated Article 19(1) TEU because it failed to preserve the independent judicial decision necessary for effective judicial protection.

In summary, the Court was guided by the rule of law principle of effective judicial protection: it insisted that national judicial reforms should not deprive individuals of the real guarantee of an

independent tribunal to ensure respect for their rights.

After the examination of application of the rule of law, we shall examine the impact of EU legal standards (EU Charter and values) on the Court's reasoning in decision *C-192/18 Commission v. Poland.*

While the Polish government argued that the organisation of the judicial system was a national prerogative, the Court stressed that member states must nevertheless respect the EU's obligations and values.

Article 2 TEU states that the EU is founded on values, including democracy, the rule of law and human rights. Although Article 2 is a high-level principle (not normally an operational legal basis for specific sanctions outside the mechanism of Article 7 TEU), it sets an important context. The CJEU has clearly linked its analysis to the values of Article 2 TEU: it has stated that protecting the independence of the judiciary in the Member States is essential for protecting "the values common to the Member States as set out in Article 2 TEU, in particular the value of the rule of law".

By referring to Article 2, the Court placed the case in the broader context of the EU's fundamental obligations: in essence, stating that the independence of the Polish judiciary was not only a Polish problem but a European problem, given the fundamental status of the rule of law. This value-based perspective reinforced the seriousness of the violation; the Court noted that the undermining of judicial independence struck at one of the constitutional foundations of the Union.

Thus, Article 2 TEU has formed the argument, emphasizing that respect for the rule of law (as independent courts) is a condition of EU membership and subject to EU supervision. The decision can be seen as operationalizing the abstract value of the rule of law through the specific obligations of Article 19(1) TEU.

The Charter of Fundamental Rights, in particular Article 47 (Right to an effective remedy and to a fair trial), has also significantly informed the Court's approach. Although the Charter applies to Member States "only when they are implementing Union law", the Court has avoided a formal obstacle by relying on Article 19(1) TEU. The second subparagraph of Article 19(1) TEU is not limited to the condition of the scope of the Charter; it requires effective judicial protection "in the fields covered by Union law" in general, regardless of whether the act of a Member State implements a particular EU law. However, the content of the obligation under Article 19(1) has been defined in the light of the guarantees of a fair trial under Article 47. The Court has considered the Charter as a guide for interpreting what constitutes effective judicial protection. He cited Article 47's requirement for an "independent and impartial tribunal" as confirmation that independence is a fundamental component of the EU right to a remedy.

The Charter thus helped to define the standards that Poland had to meet. In essence, judges in Warsaw had to be as independent and impartial as the Charter required if it were to be directly applicable. This interpretative synergy ensured coherence between the Treaties and the Charter: individuals in any Member State have the right to an independent tribunal when asserting their EU rights, regardless of whether this guarantee is provided by the Charter or by Article 19 TEU. The CJEU also referred to the wider European human rights context, noting that effective judicial protection is a general principle also reflected in Articles 6 and 13 of the European Convention on Human Rights.

In summary, EU legal standards shaped the Court's reasoning, providing both a legal basis for action (Article 19(1) TEU as a concrete complement to the values of Article 2 TEU) and an essential criterion (the criteria of independence and impartiality of Article 47 of the Charter) against which the Polish legislation was assessed. The result was a decision that is firmly anchored in EU fundamental law: the Polish regime for the retirement of judges was found to be incompatible with the standards of the rule of law and the Union's fundamental rights obligations.

Thus, the judgment of the Court of Justice of the EU in Case C-192/18 set a significant precedent, reinforcing the independence of the judiciary and the separation of powers as binding rules of EU law. It was one of the first final judgments to find a Member State in breach of Article 19(1) TEU through judicial reforms. By upholding the Commission's appeal, the Court clearly established that EU law can control national measures that threaten the independence of the judiciary.

The judgment confirmed that the preservation of an independent judiciary is not only a national constitutional issue, but also an obligation under EU law, where those courts can rule in accordance with EU law. Any action by a Member State which systematically undermines the independence of the judiciary can be considered a breach of EU treaty obligations. This was a notable evolution in EU case-law, effectively constitutionally enshrining the separation of powers at EU level through Article 19(1) TEU.

Although the judgment does not use the phrase "separation of powers" directly, this principle is reflected in all considerations of independence. The Court's insistence that judges should be free

from "orders or instructions from any source" and not subject to other authorities is a direct confirmation of the separation of powers. By removing the Minister of Justice's control over the powers of judges, the ruling rebalanced the powers in favor of the independence of the judiciary from the executive.

This set a precedent that neither the executive nor the legislature can retain discretionary influence over the careers of judges without violating EU law. In essence, the decision draws a clear line: political influence on the composition or functioning of the judiciary is incompatible with the EU value of the rule of law. This serves as a strong deterrent against future attempts to weaken the independence of the judiciary in any Member State.

The case established Article 19(1) TEU (and the related principles of the Charter of Fundamental Rights) as a judicial instrument for the protection of the rule of law. The case of *Commission v. Poland* (together with the related case before the Supreme Court) demonstrated that the Court will pay attention to Article 19(1), reading it in the light of fundamental rights. This precedent means that future judicial reforms – for example, concerning systems of disciplinary liability of judges, the composition of courts or retirement conditions, they will be assessed against the standards set here.

In conclusion, the judgment in *Commission v. Poland* had a significant impact on the case-law on the rule of law in the EU. It translated abstract principles such as legal certainty, judicial independence, effective judicial protection into concrete legal requirements that Member States must comply with.

The case highlighted the role of judicial oversight, both at the national level (which was found to be lacking in the Polish system) and at the EU level, where the Court intervened to uphold compliance with EU law.

As a precedent, this provision states that an independent judiciary is a cornerstone of the EU legal order, directly linked to the rule of law and the separation of powers. Any national reform that jeopardises this independence will be subject to close scrutiny and possible condemnation under EU law.

The Court's firm position in case C-192/18 thus reinforces the role of the judiciary as guardian of individual rights and EU values, sending a clear message that the rule of law is not just a principle in theory, but a binding obligation in practice.

And finally, the third examined case is *Case C-896/19 – Republic v Prime Minister.*

In this case, the Court of Justice of the EU examined whether the Maltese system for the appointment of judges complies with EU rule of law standards. An NGO (Repubblika) challenged by actio popularis Malta's constitutional provisions on the appointment of judges, claiming that they breached EU obligations on the independence of the judiciary under Article 19(1) TEU and Article 47 of the EU Charter. The Maltese court questioned whether these EU provisions applied to the national system for the appointment of judges and whether the influential role of the Prime Minister in the appointment was compatible with EU law.

This case raised key principles of the rule of law – judicial independence, separation of powers and legal certainty, and tested how EU legal standards (the values of Article 2 TEU, the Charter, etc.) shape national judicial reforms.

Thus, it is vital for the study to examine how the rule of law is applicated in Case C-896/19 *Repubblika v. Il-Prim Ministru.*

Judicial independence and separation of powers. The rule of law in the case law of the Court of Justice of the EU requires that the judiciary be free from undue influence from other branches of government. The Court has stressed that the independence of the judiciary is essential "in accordance with the principle of the separation of powers which characterises the operation of the rule of law", requiring that judges be independent, in particular in relation to the legislative and executive branches.

In other words, the cornerstone of the rule of law is that courts must remain impartial and free from external pressure from political authorities. The judgment reiterated that judges must be protected from any external interference, direct or indirect, that might compromise their impartiality.

Legal certainty. The Maltese court that made the request noted that if the appointment system were to be declared illegal, it could call into question the validity of previous decisions made by these judges, undermining the stability of the legal system.

Ultimately, by upholding the Maltese system as compatible with EU law, the Court avoided disrupting settled cases, thus preserving legal certainty. If the system were found to be incompatible, the question arose whether the decision would only affect future appointments or also past ones, demonstrating the Court's awareness that abrupt changes could undermine public confidence in the stability of the justice system.

Oversight and reviews of the judicial appointment system in Malta. The main theme of the judgment was the role of oversight and checks (both judicial and institutional) in ensuring that the appointment process does not undermine

independence. The very fact that national constitutional provisions were reviewed by the Maltese courts and the CJEU demonstrates a multi-layered judicial oversight: national judges, supported by the preliminary ruling process, act as guardians of the values of EU law in the Member State. This oversight was intended to ensure that the Maltese executive did not have unlimited powers to appoint judges to the detriment of compliance with EU law..

In Malta's own system, the Court has identified several safeguards that support the separation of powers by limiting the executive's power in the selection of judges. In 2016, Malta established the Judicial Appointments Committee (JAC), an independent body that assesses judicial candidates. The Court of Justice has stressed that the involvement of such an independent committee can make the appointment process more objective by "limiting the discretion" of the Prime Minister in the selection of judges.

The court was satisfied that Malta's JAC met this standard: noting, for example, that politicians are prohibited from joining the committee, members must act on their own discretion without any instructions, and the committee uses transparent, merit-based criteria for evaluation.

Because the referring court did not express any doubts about the independence or effectiveness of the JAC, the Court concluded that the 2016 reform "strengthens" the independence of the judiciary by introducing this buffer between the government and judicial nominees.

In addition, the role of the Prime Minister is limited by law in important respects, providing additional oversight. The Court pointed to two key limitations on the Prime Minister's appointment powers: objective qualification criteria and transparency requirements. First, candidates for judicial office must meet constitutional requirements regarding professional experience and knowledge.

This means that the Prime Minister cannot appoint unqualified or purely partisan individuals; the selection is limited to those who meet the established standards, which is a legal check that promotes competence and impartiality. Second, if the Prime Minister does decide to recommend a candidate who was not among those preferred by the JAC, he or she must give clear reasons and inform the legislature of this decision.

Maltese law requires the Prime Minister to submit a justification to the House of Representatives (and publish it in the Official Gazette) whenever he bypasses the JAC-recommended candidates.

This ensures transparency and accountability of the process: the executive must publicly defend any departure from the opinion of the independent committee. Such a redefinition must also be exceptional. The Court of Justice of the EU stressed that as long as the Prime Minister exercises this power "only in exceptional circumstances" and with "strict and effective" compliance with the obligation to explain the reasons, this is unlikely to raise legitimate doubts about the independence of the judges.

In other words, because this extraordinary power is rarely used and cannot be exercised arbitrarily or secretly, it does not fatally undermine the appearance or reality of judges' impartiality.

Together, these checks an independent review panel, legal eligibility criteria and the necessary transparency in appointments, which constitute a system of supervision and guarantee compliance with EU law. They ensure that the selection of judges is not a purely political prerogative but is subject to impartial review and justification. The Court found that, thanks to these safeguards, the appointment process in Malta did not breach the standard of Article 19(1) TEU. The national provisions did not "give rise to legitimate doubts in the minds of individuals" as to whether judges were free from external (in particular political) influence.

As a result, the rule of law, in the sense of an independent judiciary capable of protecting EU rights, is preserved in the Maltese system. Notably, the Court's reply to the Maltese court confirmed that Article 19(1) TEU "does not preclude" a system in which the Prime Minister has the final say in appointments, provided that an independent body is involved in the process of assessing candidates and delivers an opinion.

Judicial independence can be ensured through such a pluralistic model of shared authority, as long as there are effective oversight mechanisms to prevent abuse.

After the examination of application of the rule of law, we shall examine the impact of EU legal standards (EU Charter and values) on the Court's reasoning in decision C-896/19 *Repubblika v. Il-Prim Ministru.*

The Court of Justice's reasoning was clearly informed by the values of the EU, in particular the need for an independent judiciary as a manifestation of the rule of law. The Court recalled that the EU is composed of States committed to the common values set out in Article 2 and that respect for those values (such as the rule of law) is a condition for the enjoyment of all rights under the Treaties.

Most importantly, it emphasises the principle of "non-regression": no Member State may amend its laws in such a way as to reduce the protection of the value of the rule of law. According to the Court, a Member State "may not have the effect

of reducing the protection of the value of the rule of law, a value which is specifically expressed, in particular, in Article 19 TEU". Member States must prevent any setback to the independence of the judiciary by refraining from any reforms which undermine the autonomy of the judiciary.

This context was evident in Repubblika: while Malta's 2016 constitutional reform increased the independence of the judiciary by creating new checks, it clearly did not constitute a departure from the status quo at the time of accession to the EU. The Court noted that the establishment of the Judicial Appointments Committee in 2016 "serves to strengthen the guarantee of the independence of the judiciary in Malta compared to the situation ... when Malta joined the EU".

That is, EU values required that Malta's system at least match the level of independence existing at the time of accession and preferably improve upon it, as it did.

Article 19(1) TEU obliges Member States to "provide remedies sufficient to ensure effective judicial protection" in the areas covered by EU law. The Court has interpreted Article 19 as imposing an obligation to maintain an independent judiciary as part of effective judicial protection. In particular, the CJEU has confirmed that Article 19(1) applies to national rules on the organisation of the judiciary even if the Member State does not implement EU law in the strict sense. It is sufficient that national courts "may be called upon to give judgments on questions of EU law", which is true for virtually all courts of the Member States.

This allowed the Court to assess the process of appointing judges in Malta in line with EU law, even though the appointment of judges is normally a national competence. The Court of Justice thus confirmed its jurisdiction to protect EU requirements on the rule of law: domestic arrangements concerning courts cannot escape review if they potentially affect the independence of the courts, which ultimately uphold EU law.

Article 47 of the EU Charter of Fundamental Rights (right to an effective remedy and to an independent tribunal) was also taken into account in the analysis. The Charter was not directly applicable to the case, as the NGO's claim did not concern the enforcement of a specific individual right under EU law (the claim was an abstract review of constitutional provisions, not the implementation of EU law). However, the Court noted that Article 47 "reaffirms" the principle of effective judicial protection and reflects the essential elements of judicial independence.

Even if Article 47 was inapplicable "as such", it had to be "due regard" when interpreting the requirements of Article 19. In practice, this meant that the Charter standard of "an independent and impartial tribunal" helped to shape the guidelines under Article 19. The Court clearly linked the guarantee of a fair trial in Article 47 to the "essence" of the rule of law, noting that the independence of the judiciary was part of the "essence of the fundamental right to an effective judicial remedy and to a fair trial" in Article 47.

The EU legal standards such as the values of Article 2 TEU, the binding obligations under Article 19 TEU and the guidance on the interpretation of Article 47 of the Charter together guided the Court's reasoning. They led the Court to carefully assess whether Malta's appointment system contained sufficient guarantees of independence to satisfy the EU rule of law.

Thus, the judgment in this case is of great importance in that it strengthens the EU guidelines on the independence of the judiciary and outlines the acceptable limits of national reform. First, it establishes the principle that even basic constitutional mechanisms (such as the way judges are appointed) must comply with EU law standards if they affect the role of the judiciary in the application of EU law. A Member State cannot insulate its judicial structure from review by calling it a 'constitutional' or 'internal' competence, so the Court will supervise when fundamental EU values are at stake.

Importantly, a clear precedent is set on the principle of non-recourse: it is now made clear that Member States are prohibited from derogating from the guarantees of judicial independence. The Court's reference to Article 49 TEU (accession to the EU) and Article 2 TEU makes it clear that when a country joins the EU, it undertakes to uphold and promote the values of the Union, and it cannot subsequently adopt legislation that undermines them.

The *Repubblika v. Il-Prim Ministru* ruling thus strengthens the EU's legal arsenal in countering the erosion of the rule of law. It is consistent with the wider EU trend of scrutinising measures that threaten judicial impartiality, and gives reforming governments a clear baseline – any changes must respect the "essence" of judicial independence, otherwise they risk breaching EU law.

At the same time, the judgment recognises that there is no universal model for the appointment of judges, provided that the basic principles are respected. The Court did not require Malta to introduce a purely self-appointment system for judges or to eliminate all political influence; rather, it confirmed a hybrid system involving the executive, tempered by independent scrutiny. This points to a precedent of flexibility: Member States may have different appointment procedures (some involving presidents, governments, councils

for the judiciary, parliaments or a combination of these) and it is important that these procedures include safeguards to prevent undue influence. The existence of checks such as the Maltese JAC and reasoned decision-making by the executive can satisfy EU requirements.

So, the decision in *Repubblika v. Il-Prim Ministru* not only resolved the Maltese problem, but also sent a message to all EU countries: the rule of law is a guiding principle that actively influences judicial decision-making, and any national measures concerning the courts will be assessed against this criterion. Future developments in judicial systems in the EU will likely be assessed through the lens of this decision, which combines national constitutional autonomy with the supranational imperative of the rule of law.

Conclusions. An analysis of the case law of the EU Court of Justice shows that the rule of law is consistently implemented in decisions on national judicial reforms. In particular, the key components of this principle are legal certainty and effective judicial protection (through independent and impartial courts), as well as proportionality. In Cases C-40/21, C-192/18, C-896/19, these elements were the criteria for assessing the compliance of national changes with EU standards: from the requirement to ensure stability and predictability of legal consequences to the proper balance between the purpose of the reform and the measures taken. Thus, the CJEU actually concretises the rule of law principle enshrined in Article 2 of the TEU through the obligations of Member States under Article 19(1) of the TEU to ensure the independence of the courts and effective remedies. This, in turn, has a direct impact on Member States' justice and anti-corruption policies, encouraging them to bring their judicial reforms in line with these requirements.

For Ukraine, which is currently in the active process of European integration, these conclusions are of particular practical importance. Compliance with the European standards of the rule of law is a prerequisite for successful integration, and therefore the Ukrainian legal system should adopt and implement the relevant principles and approaches into national legislation. In particular, the reforms of the judiciary in Ukraine should be carried out with due regard to the EU Court of Justice's developments on the independence of courts, legal certainty of decisions and proportionality of legal restrictions – this will ensure that the reforms are consistent with the EU membership criteria and strengthen trust in justice.

The approach to analysing EU case law outlined in this article is extremely relevant for Ukrainian lawmakers. When preparing legal acts, especially in the area of judicial reform, Ukrainian legislators should focus not only on formal borrowing of EU law provisions, but also on a deep understanding of how these provisions are implemented in practice through the judgments of the EU Court of Justice. A detailed study of precedents (such as the above-mentioned cases) will allow to anticipate possible comments on the compliance of Ukrainian reforms with the rule of law and to take into account European legal standards in the development of laws in a timely manner.

This analytical approach is also useful for the Constitutional Court of Ukraine. If it intends to use the case law of the EU Court of Justice in its judgments, the CCU should not only rely on general references to fundamental principles, but also conduct a detailed and consistent analysis of the relevant judgments of the European Court. This means that the reasoning of the Constitutional Court's decisions should reflect the specific legal positions of the EU Court of Justice in similar cases, which will contribute to greater conviction and legitimacy of national decisions. The application of the EU Court of Justice precedents based on a thorough study of their reasoning will help the CCU to integrate European standards into Ukraine's constitutional jurisdiction more effectively.

Finally, when interpreting and applying national legislation within the framework of the judicial reform, the interaction between the rule of law and the values and fundamental principles of the EU should be taken into account. The European experience shows that the rule of law is closely linked to other fundamental principles of the Union – democracy, protection of human rights, separation of powers, and is implemented through specific legal obligations established in EU law (such as the requirements of Article 19(1) of the TEU and the Charter of Fundamental Rights). Therefore, Ukrainian authorities and courts, when implementing reforms, should ensure that new norms and practices are consistent not only with the letter but also with the spirit of EU law. This approach will guarantee the consistency of Ukrainian reforms with European standards, strengthen the rule of law in Ukraine and contribute to the successful progress of our country on the path to EU membership.

Bibliography

1. Consolidated Version of the Treaty on European Union(2016)OJC202/13URL:https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9e8d52e1-2c70-11e6-b497-01aa75ed71a1.0006.01/DOC_2&format=PDF

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2012) OJ C326/391 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2012/326/02

3. Commission Decision 2006/928/EC of 13 December 2006 URL:https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2006/928/oj/eng
4. Case C-40/21 Agenția Națională de Integritate EU:C:2023:367 URL:https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-40/21
5. Case C-192/18 Commission v Poland EU:C:2019:924 URL:https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-192/18
6. Case C-896/19 Repubblika v Il-Prim Ministru EU:C:2021:311 URL:https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-896/19

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 347.965:004.9:340.13
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.32

Р. Т. Цховребов
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
orcid.org/0009-0002-1831-4668

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЕТИЧНИХ ЗАСАД АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

В статті аргументовано, що актуальність дослідження визначається посиленням інтеграційних процесів цифровізації, яка стає системоутворюючим фактором трансформації соціальних, професійних та інституційних практик, зокрема у сфері юриспруденції. У цьому контексті адвокатура як ключовий інститут громадянського суспільства, що забезпечує реалізацію конституційних прав на кваліфіковану правничу допомогу, опиняється на перетині технологічних інновацій та традиційних етичних нормативів, що породжує комплекс нових правових та моральних дилем.

Було виділено та систематизовано етичні детермінанти і ризики, зумовлені цифровізацією адвокатської діяльності, а також визначенні напрями адаптації професійних стандартів до вимог цифрового середовища.

Обґрунтовано, що інноваційні технології, зокрема електронний документообіг, хмарні сервіси, платформи для аналітики судової практики та системи штучного інтелекту, радикально трансформують канали комунікації між адвокатом і клієнтом, методологію збору та обробки правової інформації, а також інструментарій процесуального аналізу. Водночас вони створюють значні етичні виклики, серед яких пріоритетного значення набуває забезпечення конфіденційності адвокатської інформації, протидія комп'ютерним кримінальним правопорушенням та належне регулювання делегованості судового та аналітичного судження машинним алгоритмам.

Відсутність чітких нормативних меж щодо застосування технологій ШІ у правничій діяльності формує середовище етичної та правової невизначеності, що вимагає переосмислення традиційних принципів адвокатської моралі в умовах цифрової трансформації.

У висновках закцентована увага на тому, що формування цифрової компетентності адвоката стає невід'ємною складовою його професійної етики та моральної відповідальності перед клієнтом, а інтеграція технологічних інструментів у правничу практику потребує комплексного підходу, що включає: розроблення внутрішніх протоколів безпеки, регулярні тренінги з кібербезпеки та цифрової етики, оновлення Правил адвокатської етики з урахуванням цифрових ризиків. Такий підхід забезпечує не лише підвищення ефективності та оперативності адвокатської діяльності, а й збереження гуманістичної сутності професії, довіри суспільства та непохитного морального авторитету адвокатури в умовах стрімкої цифрової трансформації.

Ключові слова: правила адвокатської етики, юридична діяльність, принцип верховенства права, штучний інтелект, інноваційні технології, адвокатська діяльність, цифрова трансформація

Tskhovrebov R. T. **LEGAL REGULATION OF ETHICAL PRINCIPLES OF LAWYER ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY**

The article argues that the relevance of the research is determined by the intensification of digitalization processes, which are becoming a system-forming factor in the transformation of social, professional, and institutional practices, particularly in the field of jurisprudence. In this context, the bar as a key institution of civil society, ensuring the realization of constitutional rights to qualified legal assistance, finds itself at the intersection of technological innovations and traditional ethical norms, which generates a complex of new legal and moral dilemmas.

The study identifies and systematizes ethical determinants and risks caused by the digitalization of legal practice, as well as defines directions for adapting professional standards to the requirements of the digital environment.

It is substantiated that innovative technologies, in particular electronic document management, cloud services, platforms for the analysis of judicial practice, and artificial intelligence systems, are radically transforming the channels of communication between lawyer and client, the methodology of collecting and processing legal information, as well as the tools of procedural analysis. At the same time, they create significant ethical challenges, among which priority importance is given to ensuring the confidentiality of attorney–client information, combating computer-related crimes, and properly regulating the delegation of judicial and analytical reasoning to machine algorithms.

The absence of clear normative boundaries regarding the use of AI technologies in legal practice creates an environment of ethical and legal uncertainty, which requires rethinking the traditional principles of professional legal ethics under conditions of digital transformation.

The conclusions emphasize that the formation of digital competence has become an integral component of a lawyer's professional ethics and moral responsibility toward the client. The integration of technological tools into legal practice requires a comprehensive approach that includes the development of internal security protocols, regular cybersecurity and digital ethics training, and the updating of the Rules of Attorney Ethics with consideration of digital risks. Such an approach ensures not only the enhancement of the efficiency and timeliness of legal assistance but also the preservation of the humanistic essence of the profession, public trust, and the unwavering moral authority of the bar amid rapid digital transformation.

Key words: rules of legal ethics, legal practice, rule of law, artificial intelligence, innovative technologies, legal practice, digital transformation.

© Р. Т. Цховребов, 2025

Актуальність дослідження. Сучасна цивілізація переживає етап масштабної цифрової трансформації, яка з кожним роком набуває дедалі більш системного та всеохоплюючого характеру. Процеси цифровізації поступово проникають у всі сфери суспільного буття, від повсякденного життя людини до функціонування державних інститутів, докорінно змінюючи традиційні форми організації соціальних і професійних взаємин.

Інноваційні технології дедалі активніше впливають на діяльність професійних спільнот, зокрема й юридичних, сприяючи модернізації їхніх підходів, методів і засобів роботи. Таке технологічне оновлення відкриває нові перспективи для розвитку юриспруденції, забезпечуючи зростання її ефективності, оперативності та доступності. Водночас слід враховувати, що право за своєю природою залишається однією з найбільш консервативних сфер суспільного життя, де нововведення впроваджуються поступово та зважено. Саме тому інтеграція цифрових технологій у юридичну практику відбувається менш динамічно, ніж у багатьох інших галузях.

Особливе місце в цьому процесі належить адвокатурі, як одному з ключових інститутів громадянського суспільства, покликаному гарантувати реалізацію конституційного права кожного громадянина на отримання кваліфікованої правничої допомоги. Роль адвокатури в умовах цифровізації набуває нового змісту, адже сучасні технології не лише розширюють можливості адвокатської діяльності, а й породжують низку нових етичних, правових та професійних викликів. Тому не дивно, що адвокатура як інститут громадянського суспільства опинилася у фокусі глибоких технологічних зрушень, що водночас відкривають нові можливості для реалізації професійних функцій і породжують низку етичних дилем, раніше невідомих або маргіналізованих у правничій практиці.

Зокрема, цифровізація процесів правозастосування та комунікації з клієнтами актуалізує питання збереження адвокатської таємниці, захисту персональних даних, меж допустимого використання штучного інтелекту у правовій роботі, а також проблеми балансування між публічністю професії та необхідністю збереження професійної стриманості.

Динаміка технологічних інновацій значною мірою випереджає темпи їх етичного осмислення, що створює стан нормативної невизначеності. У цьому контексті особливого значення набуває переосмислення традиційних моральних засад адвокатури крізь призму цифрової трансформації. Отже, дослідження етичних та правових викликів, що постають перед адвокатською спільнотою у процесі цифрової трансформації, видається не лише науково доцільним, а й суспільно необхідним.

Мета дослідження полягає у виявленні ключових етичних детермінант і ризиків, зумовлених цифровізацію адвокатської діяльності, а також у теоретичному окресленні можливих напрямів адаптації професійних стандартів адвокатури до нових технологічних реалій.

Виклад основного матеріалу. Цифрова доба докорінно змінює способи комунікації між адвокатом і клієнтом, трансформує інструментарій фіксації, оброблення та передачі правової інформації. Використання електронного документообігу, хмарних сервісів, спеціалізованих платформ для аналітики судової практики, а також технологій штучного інтелекту зумовлює не лише оптимізацію процесів, а й нові етичні ризики, що торкаються самої сутності адвокатської професії. Принципи адвокатської етики закріплені у розділі ІІ Правил адвокатської етики. До них відносяться, зокрема: незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності (стаття 6), дотримання законності (стаття 7), пріоритет інтересів клієнта (стаття 8), неприпустимість конфлікту інтересів (стаття 9), конфіденційність (стаття 10), компетентність та добросовісність (стаття 11), повага до адвокатської професії (стаття 12), чесність та добропорядна репутація (стаття 12-1), вимоги до рекламування адвокатської діяльності (стаття 13) [1]. На дотримання деяких з них інформаційні технології мають суттєвий вплив.

Одним із центральних викликів залишається забезпечення конфіденційності інформації у цифровому середовищі. Кубаєнко А. зазначає, що «у процесі цифровізації адвокатури на інститут адвокатської таємниці здійснюється негативний вплив. Пояснюється це тим, що останнім часом широкого набули комп'ютерні кримінальні правопорушення. Інформація, яка є адвокатською таємницею, може стати доступною третім особам кількома способами. Першим способом є ненавмисні дії адвоката чи довірителя. Наприклад, припустившись помилки на адресу електронної пошти, адвокат може направити відомості, що становлять адвокатську таємницю, третій особі. Другий спосіб – навмисний, різного роду кібератаки. Прикладом такого способу можуть бути випадки, коли треті особи зламують електронну пошту адвоката з метою отримання тих чи інших відомостей, що є адвокатською таємницею» [2, с. 64].

Відтак, адвокатська таємниця, традиційно розглядувана як безумовна категорія професійної етики, у віртуальному просторі набуває нових форм і меж. Технічні засоби збереження даних, попри свою зручність, не гарантують

абсолютної безпеки, а тому адвокат змушений опановувати нові компетенції у сфері кібербезпеки, шифрування, автентифікації та контролю доступу. Невміння забезпечити належний рівень цифрового захисту дедалі частіше сприймається не лише як технічна недбалість, а як етична неспроможність відповідати сучасним стандартам професії.

З метою ефективного захисту інформації, що становить адвокатську таємницю, при її передаванні через мережу Інтернет адвокату належить застосовувати додаткові технічні та організаційні заходи шифрування та автентифікації.

Окрім того, доцільно запровадити систематичне інформування та підвищення кваліфікації адвокатів щодо сучасних методів комп'ютерних кримінальних правопорушень та відповідних заходів протидії з метою зниження ризиків несанкціонованого доступу та витоку конфіденційних даних.

В цьому контексті заслуговує на увагу думка Заборовського В., який вважає, що забезпечення належного рівня інформаційної безпеки адвокатської діяльності залежить, по-перше, від якості правового регулювання (зокрема, від рівня забезпечення адвокатської діяльності та її реалізації на практиці) та, по-друге, від обліку самим адвокатом можливих загроз безпеці його інформаційної діяльності (від адвоката потрібно більше активних дій щодо забезпечення конфіденційності процесу отримання, обробки, зберігання та передачі інформації різного роду, яка використовується в його професійній діяльності) [3, с. 137].

В свою чергу, Комарницька І. визначає, що «використання інформаційних технологій до того є знижує комунікації адвоката з довірителем та може впливати ефективність адвокатської роботи» [4].

З огляду на це нам імпонує позиція Урденко О., який пропонує наступні заходи для підвищення захищеності адвокатської інформації: «шифрування внутрішніх носіїв інформації (жорсткі диски комп'ютерів, ноутбуків і серверів повинні бути зашифровані за допомогою вбудованих засобів криптографічного захисту операційної системи: BitLocker (Windows), FileVault (macOS), LUKS (Linux). Або альтернативно застосовувати стороннє програмне забезпечення, як-от: VeraCrypt, Boxcryptor, EncFS, PGP тощо, документи, що містять адвокатську таємницю, доцільно зберігати у форматі криптоконтейнерів), захист зовнішніх носіїв (можна використовувати Kingston DataTraveler Vault Privacy, DataTraveler 4000G2), шифрування мобільних пристроїв, надійну автентифікацію з унікальними паролями, менеджери паролів (KeePass, 1Password, Bitwarden, NordPass тощо), дотримання принципів кібергігієни, використання мережевих фільтрів» [5].

Використання систем штучного інтелекту в юридичній практиці створює ще складнішу площину етичної відповідальності. Алгоритмізація аналітичних процесів, автоматизоване складання документів чи прогнозування результатів судових рішень передбачають певну делегованість людського судження машинним системам. Проте межі такої делегованості залишаються невизначеними.

Відсутність можливості повного контролю за алгоритмічними механізмами породжує питання про розподіл відповідальності між користувачем і розробником технології. У цьому контексті адвокат має усвідомлювати, що технологічна зручність не може підміняти професійне судження, а машинна раціональність не здатна відтворити морально-ціннісний вимір правничої діяльності.

В той же час Правила адвокатської етики заборони на використання адвокатом технологій штучного інтелекту не містять, проте так само не визначають етичні межі його застосування в професійній діяльності, як це, наприклад, врегульовано Кодексом суддівської етики, у ст. 16 якого зазначено, що «Використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства» [6].

Хоча ще у 2020 році в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні зазначалось, що нашій державі слід забезпечити зокрема виконання таких завдань (з метою реалізації положень зазначеного документа), як: імплементація норм, закріплених у «Рекомендаціях щодо штучного інтелекту», що прийняті у червні 2019 року Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD/LEGAL/0449), за умови дотримання етичних стандартів, передбачених в Рекомендаціях CM/Rec(2020)1, схвалених 8 квітня 2020 р. Комітетом міністрів Ради Європи для держав-членів щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, у законодавство України; опрацювання питання відповідності законодавства України керівним принципам, установленим Радою Європи, щодо розроблення та використання технологій штучного інтелекту та гармонізація його з європейським; проведення оцінки можливості та визначення меж (етичних, правових) застосування систем штучного інтелекту для цілей надання професійної правничої допомоги тощо [7].

Сьогодні більшість із них не знайшли свого відображення в нормах чинного законодавства. Особливо актуальним постає питання визна-

чення меж застосування штучного інтелекту. У статті на офіційному сайті НААУ зазначено, що «Штучний інтелект стрімко змінює юридичну практику. Водночас, без чітких етичних принципів його застосування зростають ризики, пов'язані із захистом прав людини і професійною відповідальністю тих, хто використовує новітні технології у своїй роботі. Національна асоціація адвокатів України та Міжнародна асоціація етики та доброчесності штучного інтелекту (AI Ethics and Integrity International Association, AIEI) підписали меморандум про взаєморозуміння. Документ закріплює наміри сторін розвивати довгострокову співпрацю з метою формування глобальних стандартів етичного застосування ШІ та залучення українських адвокатів до цих процесів» [8].

Однак, в зазначеному документі якихось конкретних положень щодо дій, які можуть визначатись як порушення допустимих меж використання штучного інтелекту адвокатом немає. Тому питання залишається відкритим для наукової спільноти та практичних діячів.

На нашу думку цікавим є зарубіжний досвід Англії. Невиправдане використання генеративного штучного інтелекту в юридичній практиці набуває ознак небезпечної тенденції й може підірвати засади правосуддя. Про такі ризики використання фейкових рішень, згенерованих ШІ, попередила суддя Високого суду Англії Вікторія Шарп. Провадження стосувалася двох інцидентів, коли адвокати посилалися на вигадані судові справи, пише Computing Magazine – видання, що спеціалізується на висвітленні тем, пов'язаних із інформаційними технологіями. У першій справі йшлося про позов на 90 мільйонів фунтів стерлінгів щодо начебто порушення умов фінансування за участі Qatar National Bank. Один з учасників процесу подав до суду матеріали, в яких цитував 18 вигаданих судових справ. Він заявив, що скористався публічно доступними ШІ-інструментами й не мав наміру вводити суд в оману. А його адвокат наполягав, що покладався на дослідження самого клієнта. У відповідь на такі аргументи суддя назвала ситуацію «надзвичайною» і зауважила, що недопустимо, аби адвокат залежав від клієнта у проведенні юридичних досліджень – має бути навпаки. У другій справі, яка стосувалась позову орендаря до муніципалітету, адвокат також послалася на п'ять неіснуючих справ. Вона заперечувала використання штучного інтелекту, але при цьому не змогла надати суду переконливе пояснення появи фейкових цитувань. Під час оголошення рішення суддя наголосила, що використання фейкових судових рішень у процесуальних документах може поставити під загрозу довіру до правосуддя. Подання таких даних може розцінюватися як зневага до суду або навіть як втручання у здійснення правосуддя – кримінальний злочин, за який у Великій Британії передбачене покарання аж до довічного ув'язнення [9].

Верховний Суд зберігає консервативний підхід до використання штучного інтелекту в судовому процесі: такі технології можуть виступати лише допоміжним інструментом, що підтримує верховенство права та сприяє належному правосуддю, але не здатні замінити перевірену наукову експертизу або слугувати джерелом остаточної істини. Проте точні межі того, яким чином учасники процесу можуть застосовувати ШІ для підтримки та зміцнення верховенства права у трактуванні Верховного Суду, залишаються не визначеними. Натомість судова практика демонструє приклади використання ШІ адвокатами, які, на переконання суддів, однозначно не сприяють належному здійсненню правосуддя. Так, у справі № 925/496/24, розглядаючи підстави касаційного оскарження відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 287 ГПК України, зазначалося, що апеляційний суд необґрунтовано відхилив клопотання про дослідження електронних доказів, а саме відповідей двох систем штучного інтелекту – GROK (розроблений компанією xAI) та ChatGPT (розроблений компанією OpenAI) – щодо буквального тлумачення підпункту 6 пункту 23 договору. Верховний Суд, відхиливши ці доводи, підтвердив позицію апеляційного суду: ШІ може виступати як корисний допоміжний інструмент у здійсненні правосуддя, проте не здатен замінити роль суддів і не впливає на дотримання принципів належності, допустимості та достовірності доказів, закріплених у главі 5 ГПК України [10].

Не менш суперечливим є питання публічної самопрезентації адвоката у цифровому просторі. Соціальні мережі стали майданчиком для професійного брендингу, проте надмірна публічність або некоректне коментування судових процесів може суперечити принципам вимоги до рекламування адвокатської діяльності, чесності та добропорядної репутації [1].

Межа між легітимною професійною комунікацією та саморекламою часто є розмитою, що потребує нових підходів до тлумачення етичних норм у контексті цифрової культури.

Висновки. Сьогодні важливою складовою сучасного етичного профілю адвоката стає його цифрова компетентність. Оволодіння технологічними інструментами – це не лише питання професійної зручності, а й складова моральної відповідальності перед клієнтом. Адже надання правової допомоги в цифровому середовищі без належного рівня обізнаності у сфері інформаційної безпеки створює ризики для конфіденційності.

В цілому, адаптація етичних стандартів адвокатури до нових технологічних реалій потребує комплексного підходу. Йдеться не лише про оновлення Правил адвокатської етики, а й про формування цілісної культури відповідального користування цифровими інструментами.

Доцільним видається розроблення внутрішніх протоколів безпеки в адвокатських бюро, проведення регулярних тренінгів із цифрової етики, а також включення відповідних модулів до програм підвищення кваліфікації.

Водночас важливо, щоб цифровізація не руйнувала гуманістичну основу адвокатської професії, а навпаки – слугувала засобом її зміцнення. Етичні виклики цифрової трансформації є симптомом глибших процесів модернізації правничої професії. Вони не зводяться до технічних питань забезпечення безпеки даних, а торкаються фундаментальних засад адвокатської діяльності: довіри, незалежності, професійної честі.

Цифрове середовище розширює межі професійної відповідальності адвоката, вимагаючи від нього не лише знання права, а й розуміння соціально-технологічних наслідків власних дій. Усвідомлення етичної складності цифрової доби є запорукою збереження довіри суспільства до адвокатури як носія правової культури та морального авторитету. Тому головним завданням сучасної адвокатської спільноти має стати формування нової етики цифрової компетентності – етики, що поєднує технологічну обізнаність із непохитною відданістю цінностям справедливості, гідності та професійної честі.

Література

1. Правила адвокатської етики : Правила; З'їзд адвокатів України від 09.06.2017 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001891-17 (дата звернення : 26.10.2025)

2. Кубаєнко А. В. Цифрова трансформація адвокатської діяльності та адвокатури: переваги і можливі недоліки. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.)* / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.) ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 63–66. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/ff986c63-2aba-4ac0-a8b8-7fc6112cbea9 (дата звернення : 27.10.2025).

3. Заборовський В. В. Інформаційні технології та інформаційна безпека адвокатської діяльності. *Юридичний вісник ДДУ*. 2021. No 1. Т. 37. С. 131–139

4. Комарницька І. І. Цифровізація та інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в сучасних умовах. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання.* 2023. С. 243–247. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/316974/307479 (дата звернення : 27.10.2025).

5. Урденко О. Цифрова безпека адвоката: як захистити свої пристрої. *Юридична газета.* 2025. № 4 (792). URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-bezpeka-advokata-yak-zahistiti-svoyi-pristroyi.html (дата звернення: 25.10.2025).

6. Кодекс суддівської етики : З'їзд суддів України, рішення від 22.02.2013 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text (дата звернення: 27.10.2025).

7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінет Міністрів України; № 1556-р від 02.12.2020 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 27.10.2025).

8. Українські адвокати долучаються до формування стандартів етики ШІ / Національна асоціація адвокатів України 16.06.2025. URL: https://unba.org.ua/news/10426-ukrains-ki-advokati-doluchayut-sya-do-formuvannya-standartiv-etiki-shi.html (дата звернення: 27.10.2025).

9. За використання адвокатами штучного інтелекту – довічне ув'язнення? Національна асоціація адвокатів України 12.06.2025. URL: https://unba.org.ua/news/10409-za-vikoristannya-advokatami-shtuchnogo-intelektu-dovichne-uvyaznennya.html (дата звернення: 27.10.2025).

10. Верховний Суд України. Постанова у справі № 925/496/24 від 08.07.2025 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128775966 (дата звернення: 27.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 347.965.4
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.33

Л. Ю. Чекмарьова
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
orcid.org/0000-0003-0297-9868

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ АДВОКАТА ТА КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ

У статті досліджується структура комунікативної компетентності адвоката та типові комунікативні бар'єри, що виникають у процесі професійної діяльності. Акцент зроблено на міждисциплінарному підході до проблеми, що передбачає залучення до аналізу досягнень психології, педагогіки, лінгвістики та правничої етики.

Доведено, що комунікація є ключовим чинником ефективності адвоката, оскільки забезпечує не лише точну передачу правової інформації, а й формування довіри, взаєморозуміння та партнерських відносин із клієнтами, колегами та судом. Розглянуто класичні та сучасні підходи до визначення структури комунікативної компетентності, що включає когнітивні, гностичні та емоційно-регулятивні компоненти, а також знання, уміння, навички та внутрішні ресурси адвоката. Особлива увага приділена ролі активного, рефлексивного та емпатійного слухання, вербальної та невербальної комунікації, використанню різноманітних форм зворотного зв'язку для досягнення ефективного професійного діалогу.

Виокремлено основні комунікативні бар'єри, такі як бар'єр часу, страх помилок, негативні установки на клієнта, несумісність стилів спілкування та вплив попереднього негативного досвіду. Проаналізовано фактори, що впливають на вибір стилю комунікації адвоката: індивідуально-психологічні, соціально-демографічні, культурні особливості клієнта, його професія, статус, характер та темперамент. Встановлено, що ефективна комунікація передбачає не лише володіння знаннями та навичками, а й здатність адаптувати поведінку до конкретної ситуації, контролювати власні емоції та враховувати емоційний стан співрозмовника. Наведено, що партнерський стиль взаємодії сприяє підвищенню усвідомленості клієнта та його відповідальності за прийняті рішення, а авторитарний стиль обмежує можливості конструктивного діалогу.

Результати дослідження підкреслюють важливість комплексної підготовки адвоката до комунікації, що включає розвиток емпатії, навичок активного слухання, здатності до адаптивної вербальної та невербальної взаємодії та управління комунікативними бар'єрами. Практичне значення статті полягає у використанні її висновків для підвищення професійної підготовки адвокатів та покращення якості консультування клієнтів.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, комунікація, комунікативна компетентність адвоката, взаємодія адвоката з клієнтом, комунікативні бар'єри.

Chekmarova L. Yu. **THE STRUCTURE OF A LAWYER'S COMMUNICATIVE COMPETENCE AND COMMUNICATIVE BARRIERS**

The article examines the structure of a lawyer's communicative competence and typical communicative barriers that arise in the course of professional activity. The focus is on an interdisciplinary approach to the problem, involving insights from psychology, pedagogy, linguistics, and legal ethics.

It is demonstrated that communication is a key factor in a lawyer's effectiveness, as it ensures not only the accurate transmission of legal information but also the development of trust, mutual understanding, and partnership relations with clients, colleagues, and the court. Both classical and contemporary approaches to defining the structure of communicative competence are considered, which include cognitive, gnostic, and emotional-regulatory components, as well as the lawyer's knowledge, skills, abilities, and internal resources. Special attention is paid to the role of active, reflective, and empathetic listening, verbal and non-verbal communication, and the use of various forms of feedback to achieve effective professional dialogue.

The main communicative barriers are identified, such as time constraints, fear of making mistakes, negative attitudes toward the client, incompatibility of communication styles, and the influence of previous negative experiences. Factors affecting the choice of communication style by the lawyer are analyzed, including the client's individual psychological characteristics, socio-demographic and cultural features, profession, status, personality, and temperament. It is established that effective communication requires not only knowledge and skills but also the ability to adapt behavior to a specific situation, manage one's own emotions, and consider the emotional state of the interlocutor. It is noted that a partnership style of interaction promotes greater client awareness and responsibility for decisions made, while an authoritarian style limits the possibilities of constructive dialogue.

The research findings emphasize the importance of comprehensive preparation of lawyers for communication, including the development of empathy, active listening skills, the ability to engage in adaptive verbal and non-verbal interaction, and management of communicative barriers. The practical significance of the article lies in using its conclusions to enhance professional training of lawyers and improve the quality of client consultations.

Key words: lawyer, bar, legal profession, communication, lawyer's communicative competence, lawyer-client interaction, communicative barriers.

Вступ. У сучасних умовах зростання ролі адвокатури в забезпеченні верховенства права та захисті прав людини особливого значення набуває розвиток комунікативної компетентності адвоката як ключового чинника його професійної ефективності. Комунікація для адвоката – це не лише інструмент взаємодії з клієнтом, судом чи колегами, а й засіб професійної самореалізації, побудови довіри, переконання та впливу.

Водночас практика свідчить, що навіть високий рівень правових знань не гарантує успішності адвокатської діяльності без сформованих комунікативних умінь, здатності подолати психологічні бар'єри, уникати конфліктів і забезпечувати ефективний обмін інформацією в умовах стресу та емоційної напруги.

Проблема структури комунікативної компетентності адвоката та подолання комунікативних бар'єрів залишається недостатньо розробленою в юридичній науці, що обумовлює потребу в її міждисциплінарному осмисленні – з урахуванням досягнень психології, педагогіки, лінгвістики та правничої етики.

Мета дослідження – визначення структури комунікативної компетентності адвоката, аналіз основних компонентів, що забезпечують її ефективність, а також виявлення типових комунікативних бар'єрів, які виникають у професійній діяльності адвоката, та шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування комунікативної компетентності була і є предметом дослідження багатьох українських та зарубіжних науковців.

В аспектах виокремлення етапів та визначення місця консультативної роботи у діяльності адвоката проводили свої дослідження. О. В. Бишевець, Я. П. Зейкан, О. Д. Святоцький, Д. П. Фіолевський, С. Я. Фурса та інші науковці. Аналіз праць, присвячених дослідженню психологічним аспектам комунікативної компетентності адвокатаі шляхів її формування, свідчить про складність, багатоаспектність та недостатню дослідженість цього поняття.

Психологічна підготовка клієнта (обвинуваченого, потерпілого, свідка, позивача, відповідача) до суду передбачає не тільки роз'яснення йому процедури судового розгляду, докладне обговорення виробленої у справі правової позиції, тренування відповідей на можливі запитання в суді, але і формування психологічної готовності до судового засідання.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна компетентність адвоката є інтегральною характеристикою його професійної діяльності, що поєднує правові, психологічні, мовні та етичні компоненти. Вона визначає здатність адвоката ефективно взаємодіяти в системі «адвокат – клієнт – суд – інші учасники процесу», забезпечуючи не лише точну передачу інформації, а й досягнення взаєморозуміння, формування довіри та конструктивного партнерства.

Комунікативна компетентність включає в себе складові цінності, мотиви, установки, навички, соціально-психологічні стереотипи, тощо. В наукових джерелах існують різні підходи до змісту цього поняття, що варто детально проаналізувати. Класичним є підхід, за яким у структурі комунікативної компетентності виділяють такі компоненти: когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності); виконавські (уміння, навички) та емоційні (соціальні установки, досвід, система уявлень, ставлення особистості). Проте, вбачається, що цей підхід не в повній мірі відображає сутність комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність детально досліджувалась у дисертаційному дослідженні Н.Б. Завіниченко. Вказана компетентність, на її думку, має таку структуру:

– гностичний компонент – система знань про сутність і структуру, функції та особливості спілкування, зокрема, знання про стилі спілкування, особливості власного стилю спілкування, фахові знання, загальнокультурні компоненти;

– когнітивний компонент (загальні та специфічні комунікативні вміння, які дозволяють успішно встановити контакт зі співрозмовником, керувати ситуацією взаємодії);

– емоційний компонент – гуманістична установка на спілкування, інтерес до іншої людини, готовність вступити з нею в особисті взаємини, розвинуті емпатія та рефлексія, адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани особистості, необхідність відпрацювання навичок сензитивності (міжособової чутливості) [1, ст. 167–168].

Таким чином, комунікативна компетентність особистості може розглядатися як морально-ціннісна характеристика, що формує й упорядковує її взаємини з природним і соціальним середовищем, а також визначає ставлення людини до самої себе як до частини цих систем.

Комунікативну компетентність можна розуміти як поєднання знань, навичок і внутрішніх ресурсів людини, що дають змогу ефективно взаємодіяти з іншими, адекватно орієнтуватися в ситуаціях спілкування та усвідомлювати власні психологічні можливості.

Отже, комунікативна компетентність постає як цілісне поєднання знань, умінь, навичок

і внутрішніх ресурсів особистості, що забезпечують ефективну взаємодію в різноманітних соціальних ситуаціях. Вона охоплює як когнітивні, так і емоційно-регулятивні складові, які визначають успішність професійного спілкування, та містить складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

Однією із складових комунікативної компетентності є уміння усвідомлювати і долати комунікативні бар'єри. Усвідомлення цих бар'єрів дає змогу попередити чи навіть усунути їх, що свідчить про певний рівень розвитку комунікативної компетентності адвоката. А. Й. Капська та інші дослідники виділяють такі комунікативні бар'єри:

– бар'єр неспівпадіння установок (адвокат прагне до дії, а клієнт залишається байдужим);

– бар'єр часу взаємодії з клієнтом (він притаманний для діяльності початкуючих адвокатів);

– бар'єр соціальної переваги (адвокат постійно підкреслює свою значущість);

– бар'єр звуження функцій спілкування (адвокат передбачає лише інформаційний аспект);

– бар'єр страху допущення помилок;

– бар'єр негативної установки на клієнта;

– бар'єр минулого негативного досвіду спілкування;

– бар'єр неадекватності стилю спілкування (не враховуються особливості клієнта, рівень його розвитку) [2, с. 35].

Передача інформації відбувається за допомогою знаків, тому розрізняють вербальну і невербальну комунікації. На підставі цього виділяють вербальний і невербальний рівень комунікативної компетентності.

Комунікативна взаємодія людей відбувається переважно у вербальній (словесній) формі – в процесі мовного спілкування. Його особливість полягає в тому, що воно за формою і за змістом спрямоване на іншу людину, включене в комунікативний процес, є фактом комунікації [3, с. 200]. Акт вербальної комунікації – це діалог, що складається з промовляння та слухання. Вміння промовляти є давнім предметом дослідження. Існує спеціальна наука – риторика, в багатьох закладах вищої освіти викладається спеціальна дисципліна – ораторське мистецтво.

Ефективність вербальної комунікації значною мірою зумовлюється не лише здатністю висловлювати власні думки, а й умінням уважно слухати співрозмовника. Активне слухання виступає ключовою передумовою адекватного розуміння змісту повідомлення, емоційного стану та намірів партнера по спілкуванню. Цей процес потребує концентрації, емпатії та здатності до аналітичного осмислення отриманої інформації. Слухання виконує важливу функцію зворотного зв'язку, оскільки дає змогу оцінити реакцію співрозмовника, коригувати власну комунікативну поведінку та підтримувати ефективний діалог. У психологічній літературі виділяють дві основні форми слухання – нерефлексивну (пасивну), що передбачає мінімальне втручання у мовлення партнера, та рефлексивну (активну), яка полягає в уточненні, перефразуванні й осмисленні почутого з метою глибшого розуміння.

Нерефлексивне слухання полягає в умінні уважно мовчати, не втручаючись в промову співрозмовника зі своїми зауваженнями. Зовні пасивна поведінка в дійсності вимагає великої напруги, фізичної і психологічної уваги. Як правило, нерефлексивне слухання корисно тоді, коли співрозмовник хоче обговорити проблеми, виявляє такі глибокі почуття, як гнів або горе, або просто говорить про те, що вимагає мінімальної відповіді. За формою нерефлексивне слухання являє собою використання стислих реплік типу «так», «продовжуйте», «це цікаво», «розумію», «приємно це чути», «можна детальніше?», або невербальних жестів підтримки (наприклад, схвальний нахил голови) [4, с. 177].

Рефлексивне, або активне, слухання передбачає свідоме використання зворотного зв'язку зі співрозмовником з метою перевірки правильності сприйняття його висловлювань. На відміну від нерефлексивного (пасивного) слухання, воно вимагає більшої залученості, адже слухач активно бере участь у комунікації, уточнюючи, перефразовуючи або підсумовуючи сказане. Такий підхід сприяє не лише точнішому розумінню змісту повідомлення, а й формує атмосферу довіри, взаємоповаги та співпраці у процесі спілкування. Активне слухання є важливою складовою професійної комунікативної компетентності адвоката, оскільки допомагає встановлювати ефективний контакт із клієнтом, колегами та представниками інших сторін процесу.

Основними формами рефлексивних відповідей є з'ясування, перефразування і резюмування.

З'ясування – це звернення до співрозмовника з уточненням, що допомагає зробити повідомлення більш зрозумілим. З цією метою використовують такі ключові фрази: «чи не повторите ви ще раз?», «я не розумію, що ви маєте на увазі», «я не зрозумів», «чи не поясните ви це?» тощо.

Перефразування – означає сформулювати ту саму думку інакше, іншими словами, з метою

перевірки точності сприйняття інформації. Перефразування можна почати словами: «як я вас зрозумів…», «на вашу думку…», «іншими словами, ви вважаєте…», «як я розумію, ви говорите…» тощо [5, с. 67].

Резюмування використовують у процесі тривалого спілкування для узагальнення висловлених думок і об'єднання окремих частин розмови в цілісне смислове поле. Зазвичай воно починається фразами на кшталт: «якщо підсумувати вашу позицію, то…», «як я зрозумів(ла), ви прагнете…» тощо.

Емпатійне слухання є особливим видом комунікативної поведінки, спрямованим на глибоке розуміння емоційного стану співрозмовника. Цей підхід набув широкого визнання завдяки американському психотерапевту Карлу Роджерсу, який вважав, що уважне та співчутливе слухання допомагає людині краще усвідомити власні переживання та проблеми. Як метод, емпатійне слухання передбачає здатність не лише сприймати зміст висловлювання, а й відчувати та інтерпретувати емоції, які стоять за словами. Для цього використовуються такі прийоми, як уточнення, перефразування, узагальнення – тобто ті самі техніки, що й у рефлексивному слуханні. Водночас між цими видами слухання існує суттєва різниця: якщо мета рефлексивного слухання полягає у точному розумінні змісту повідомлення, то головне завдання емпатійного слухання – відчути емоційний підтекст, усвідомити внутрішній стан співрозмовника та надати йому психологічну підтримку. Такий тип слухання створює атмосферу довіри, щирості та взаємоповаги, що є надзвичайно важливим у професійній діяльності адвоката.

Корніяка О.М. слушно зауважує, що розвиток комунікативної компетентності залежить і від типу провідної діяльності: навчальна чи професійна [6, с. 191]. Люди, як представники соціуму, спілкуються не лише за допомогою слів – значну частину інформації можна передати через невербальні засоби. До них належать жести, міміка, постава, погляд, інтонація голосу, а також зовнішній вигляд людини – її одяг, зачіска, аксесуари. Навіть предмети, якими ми себе оточуємо, можуть виступати засобами комунікації, оскільки несуть певне соціальне чи емоційне повідомлення. Усе це формує цілісний образ співрозмовника та впливає на те, як сприймається його мовлення, наміри й емоції.

Отже, невербальні повідомлення можуть передаватися за допомогою різноманітних засобів, що не включають вербальні елементи мовлення. По-перше, це експресивна поведінка особистості, що проявляється у міміці, жестах, позах, поглядах та інших рухах тіла, які відображають емоційний стан та наміри індивіда. Наприклад, склавши руки на грудях, людина може демонструвати закритість або оборонну позицію, а усмішка – дружелюбність і відкритість до спілкування.

По-друге, невербальні сигнали передаються через вокальні характеристики мовлення, включаючи тон, тембр, гучність, темп та ритмічність промови. Наприклад, швидка, уривчаста мова може свідчити про хвилювання або нетерпіння, тоді як повільна та спокійна – про впевненість та контроль над ситуацією.

По-третє, значну роль відіграє організація мікросередовища, яке індивід може контролювати: розташування меблів, порядок у робочому або житловому просторі, відстань між співрозмовниками, світло та інші просторові фактори. Наприклад, утворення «особистої зони» під час бесіди сигналізує про межі комфортного контакту.

По-четверте, невербальні повідомлення можуть бути закодовані через використання матеріальних предметів із символічним значенням. Це можуть бути подарунки, одяг, аксесуари або декоративні елементи простору, які несуть смислове навантаження. Наприклад, букет квітів є символом уваги та поваги, а зміна кольору одягу може демонструвати настрій або статус людини.

Таким чином, невербальна комунікація виступає багаторівневим механізмом передачі інформації, що доповнює вербальні сигнали та сприяє більш глибокому розумінню емоційних станів, намірів і соціальних намірів співрозмовника.

Варто підкреслити, що при комунікації із іншими людьми важливим є тримання фокусу їх уваги. Природа уваги така, що вона не може утримуватися постійно на високому рівні. Увага співрозмовника неминуче коливається, і важливо вміти вчасно розрядити обстановку, дати можливість розслабитися перед черговим напруженням уваги.

Таким чином, повнота і точність отриманої адвокатом інформації залежить від його вміння слухати клієнта. Пасивне слухання, коли адвокат просто сприймає вільну розповідь клієнта, та для отримання повної інформації явно недостатньо. Активне слухання передбачає щирий інтерес до проблеми співрозмовника, уточнення повідомленої ним інформації. Крім пози уваги, доброзичливого погляду, ведення запису адвокатом, активне слухання припускає застосування спеціальних прийомів: 1) легкі кивки головою, слова «так», «розумію вас»; 2) повторення слів співрозмовника, іноді з питальною інтонацією, як би перепитуючи; 3) перефразуван-

ня висловлювання співрозмовника, уточнення інформації: «чи правильно я вас зрозумів ...»; 4) резюмування – підведення підсумків, короткий переказ почутого; 5) уточнюючі питання, у тому числі відкриті запитання, потребують розгорнутих відповідей, що починаються зі слів «як?..», «коли?..», «де?..», «хто?..» і т.д.; 6) демонстрація співпереживання, співчуття співрозмовнику: «я розумію ваші почуття ...», «вам нелегко говорити про це».

Активне слухання – це головна складова вміння слухати. Воно допомагає встановити психологічний контакт, розташувати до себе співрозмовника, зібрати інформацію про правову проблемі клієнта. Уміння слухати – найважливіша складова комунікативної компетентності адвоката. При цьому в процесі слухання, знайомства з документами клієнта для адвоката дуже важливо зуміти відокремити неспростовні факти від інтерпретацій і суб'єктивних оцінок.

У процесі взаємодії адвоката з іншими учасниками правових відносин можна виділити два основні підходи до спілкування з клієнтом: авторитарний та партнерський. Авторитарний стиль передбачає, що адвокат орієнтується насамперед на власні оцінки та рішення, розглядаючи клієнта як особу, яка не здатна самостійно прийняти правильне рішення. У такому випадку адвокат пропонує єдиний шлях вирішення проблеми та оцінює альтернативні варіанти як малоефективні або неприйнятні. Партнерський стиль комунікації передбачає орієнтацію на клієнта, надання йому можливості обирати серед кількох запропонованих рішень. Адвокат детально ознайомлює клієнта з усіма обставинами справи, пропонує альтернативні стратегії вирішення проблеми, аналізує ймовірні наслідки та ефективність кожного з варіантів, а також окреслює тактику реалізації обраного рішення. Остаточний вибір способу вирішення правової проблеми залишається за клієнтом, що сприяє підвищенню його відповідальності та усвідомленості прийнятого рішення. Роз'яснення адвокатом правових питань клієнту є комунікативним процесом, у якому ключову роль відіграє саме адвокат. Його мова повинна бути чіткою, доступною та зрозумілою для співрозмовника. Рекомендується уникати надмірного використання професійної термінології, складних та довгих речень, а також періодично перевіряти, чи розуміє клієнт зміст повідомлення та чи не потребує він додаткових пояснень. При взаємодії з клієнтом адвокат повинен враховувати індивідуально-психологічні, соціально-демографічні та культурні особливості людини. Вибір оптимального стилю комунікації залежить від статі, віку, професії, соціального статусу, темпераменту та характерологічних особливостей клієнта. Для підвищення ефективності спілкування доцільно застосовувати психологічні типології темпераменту, характеру та конфліктних особистостей, що дозволяє адаптувати комунікацію до конкретної людини та ситуації.

Для більшості клієнтів звернення до адвоката є емоційно значущою та стресовою подією. У такій ситуації людина часто потребує не лише правової, а й психологічної підтримки. Емоційна напруга та виснаження ускладнюють сприйняття інформації й перешкоджають встановленню довіри. Тому адвокат має вміти зменшувати негативний вплив емоцій клієнта, проявляючи доброзичливість, коректність і такт. Ігнорування психологічного стану клієнта знижує ефективність консультації та викликає його незадоволення результатом.

Висновки. Комунікативна компетентність адвоката є невід'ємною складовою його професійної діяльності, оскільки поєднує правові, психологічні, мовні та етичні аспекти і визначає здатність ефективно взаємодіяти з клієнтами, судом та іншими учасниками правових процесів. Вона включає когнітивні, гностичні та емоційні компоненти, що забезпечують не лише точну передачу інформації, а й формування довіри, емпатії та конструктивних взаємин у процесі спілкування. Високий рівень комунікативної компетентності передбачає уміння усвідомлювати та долати комунікативні бар'єри, адаптувати стиль взаємодії до психологічних, соціально-демографічних та культурних особливостей клієнта і створювати умови для партнерського обговорення правових питань. Значну роль у цьому відіграють активне, рефлексивне та емпатійне слухання, використання вербальних та невербальних засобів комунікації, а також здатність підтримувати увагу співрозмовника та реагувати на його емоційний стан. Таким чином, ефективне спілкування є не лише інструментом професійної діяльності адвоката, а й засобом психологічної підтримки клієнта, забезпечення його обізнаності та прийняття усвідомлених рішень.

Література

1. Завіниченко Н.Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього психолога системи освіти: дис. канд. психол. наук. за спец. 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія. Київ, 2003. 229 с.

2. Капська А. Й. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом. К.: ДЦССМ., 2003. 87с.

3. Тюптя О. Комунікативна компетентність особистості. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / ред. кол.

Н. Софій, І. Єрмаков [та ін.]. К. : Контекст, 2000. 336 с.

4. Етика ділового спілкування: навч. посібник. / [Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук]. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.

5. Трофімов Ю. Л. Психологія: підруч / [Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю. Л. Трофімова. 6-те вид. К.: Либідь, 2008. 560 с.

6. Корніяка О.М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. №. 3. С. 180-194. URL: https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/163160/162118

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

UDC 341.231.14
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.34

M. Yu. Veselov
Doctor of Juridical Science, Professor,
Professor at the Department of Law
State University of Economics and Technology
orcid.org/0000-0002-3963-2764

T. O. Gurzhii
Doctor of Juridical Science, Professor,
Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
orcid.org/0000-0002-3348-8298

V. Gurzhii
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department of Administrative, Financial and Information Law
State University of Trade and Economics
orcid.org/0000-0001-5757-592X

L. Petrytskyi
Candidate of Legal Sciences,
Deputy Director of the Department of Public Law -
Head of the Department of Constitutional and Administrative Legislation
Ministry of Justice of Ukraine
orcid.org/0000-0002-0903-7972

LEGAL REGULATION OF GENDER EQUALITY IN THE EU

The article examines the legal framework and mechanisms for implementing gender equality as one of the fundamental principles of EU policy, designed to ensure equal rights, opportunities and access for women and men in all areas of life, without any restrictions related to sex or gender stereotypes. It is established that gender equality encompasses both formal equality – ensuring equal treatment before the law, and substantive equality aimed at overcoming systemic barriers to achieving fair outcomes for women and gender minorities.

The legal basis for regulating gender equality in the EU is determined, the key provisions of the Lisbon Treaty amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, the Treaty on European Union, as well as the Treaty on the Functioning of the EU are highlighted. A comprehensive description of EU regulations and directives directly aimed at overcoming various forms of gender discrimination is provided. The legal and organizational problems of ensuring gender equality in the EU are outlined. The need to improve legal instruments and monitoring mechanisms is stated to ensure real progress in ensuring gender equality.

Taking into account the EU Gender Equality Strategy 2020-2025, it is determined that the main challenges for ensuring gender equality are: the need to ensure equal access of men and women to economic opportunities and quality work in the digital economy; demographic changes in the context of increasing life expectancy; problems of equal pension provision and in general the impact of gender pay gaps on achieving sustainable development.

The active role of European institutions responsible for compliance with gender norms, in particular national equality bodies that perform jurisdictional, advisory and educational functions, is highlighted. It is proven that without a reliable legal mechanism for implementation, the principle of gender equality is purely declarative in nature.

Based on the analysis, a set of recommendations aimed at improving the legal framework for gender equality in the EU has been formulated.

Key words: human rights, international law, EU law, gender equality, gender policy, Gender Equality Strategy, gender education, gender equality in the educational environment, combating gender discrimination.

Веселов М. Ю., Гуржій Т. О., Гуржій А. В., Петрицький А. Л. **ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЄС**

У статті розглядається правові засади та механізми імплементації гендерної рівності як одного з фундаментальних принципів політики ЄС, покликаного забезпечити рівні права, можливості та доступ

© M. Yu. Veselov, T. O. Gurzhii, A. V. Gurzhii, A. L. Petrytskyi, 2025

для жінок і чоловіків у всіх сферах життя, без будь-яких обмежень, пов'язаних зі статтю чи гендерними стереотипами. Встановлено, що гендерна рівність охоплює як формальну рівність – забезпечення рівного ставлення перед законом, так і сутнісну рівність, спрямовану на подолання системних бар'єрів для досягнення справедливих результатів для жінок та гендерних меншин.

Визначено правовий базис регулювання гендерної рівності в ЄС, висвітлено ключові положення Лісабонського договору про внесення змін в Договір про Європейський Союз й Договір про заснування Європейської Спільноти, Договору про Європейський Союз, а також Договору про функціонування ЄС. Надано комплексну характеристику нормативних актів і директив ЄС, безпосередньо спрямованих на подолання різноманітних форм гендерної дискримінації. Окреслено правові та організаційні проблеми забезпечення гендерної рівності на теренах ЄС. Констатовано необхідність удосконалення юридичних інструментів і механізмів моніторингу для забезпечення реального прогресу у забезпеченні гендерної рівності.

З урахуванням Стратегії гендерної рівності ЄС 2020-2025, визначено, що основними викликами для забезпеченні гендерної рівності є: необхідність забезпечення рівного доступу чоловіків та жінок до економічних можливостей та якісної роботи в цифровій економіці; демографічні зміни у контексті зростання очікуваної тривалості життя; проблеми рівного пенсійного забезпечення і в цілому вплив гендерних розривів в оплаті праці на досягнення стійкого розвитку.

Висвітлено активну роль європейських інституцій, відповідальних за дотримання гендерних норм, зокрема національних органів рівності, які виконують юрисдикційні, консультативні та просвітницькі функції. Доведено, що без надійного правового механізму імплементації принцип гендерної рівності має суто декларативний характер.

На підставі проведеного аналізу сформовано комплекс рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правових засад гендерної рівності в ЄС.

Ключові слова: права людини, міжнародне право, право ЄС, гендерна рівність, гендерна політика, Стратегія гендерної рівності, гендерна освіта, гендерна рівність в освітньому середовищі, протидія гендерній дискримінації.

Statement of the problem. Gender equality constitutes a fundamental human right universally acknowledged as indispensable for democratic societies and sustainable development. It demands that all individuals, irrespective of gender, have equal access to rights, opportunities, and responsibilities, without discrimination predicated on sex or gender identity. The European Institute for Gender Equality (EIGE) elucidates that gender equality encompasses both formal equality – guaranteeing equal treatment under the law – and substantive equality, which seeks to dismantle systemic barriers to achieve equitable outcomes for women and all gender minorities [1, p. 14]. This dual approach foregrounds the recognition of structural inequalities and the necessity for proactive interventions to eradicate such impediments.

Within the European Union (EU), gender equality is enshrined as a core value and legal obligation embedded in foundational treaties. Article 2 of the Treaty on European Union (TEU) explicitly designates respect for equality, including gender equality, as a foundational principle of the Union [2]. Furthermore, Article 3(3) TEU charges the EU with combating inequalities and promoting equality between men and women in all Union activities. Article 8 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) mandates the integration of gender equality across all policies and actions, thereby institutionalizing gender mainstreaming. Complementing these provisions, Article 23 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union enshrines the right to gender equality, affirming its binding legal status [3].

Building upon these legal foundations, the European Commission promulgated the Gender Equality Strategy 2020–2025, which articulates ambitious objectives aimed at closing gender gaps, preventing gender-based violence, and enhancing women's participation in leadership roles [4]. The Strategy employs an intersectional framework to address overlapping discriminations – such as those related to ethnicity or disability – which intensify gender inequities. Its bifurcated approach combines gender mainstreaming – systematically incorporating gender perspectives within all policy domains – with targeted measures aimed at specific inequalities.

Contemporary scholarly discourse acknowledges the importance of this normative-legal architecture but simultaneously identifies persistent challenges in its implementation and enforcement. Despite measurable progress, disparities prevail across the EU, attributable to inconsistent application of legal provisions, entrenched cultural norms, and emergent socio-economic challenges, including the digital divide and the disproportionate impact of crises on women. Researchers advocate for enhancing legal instruments and strengthening monitoring mechanisms to ensure that EU policies engender substantive improvements in gender equality at the ground level [5; 6; 7].

Aim of the study. This article seeks to critically analyze the normative-legal regulation of gender equality within the EU by examining principal treaties, directives, strategic policy frameworks, enforcement mechanisms, and contemporary challenges. Through this analysis, the study aims to elucidate the Union's legal commitment and insti-

tutional capacity to foster substantive gender equality while evaluating prospects for reinforcing this regulatory framework.

Main material. The legal foundations of gender equality within the EU are deeply rooted within its primary treaties, which collectively function as the constitutional underpinning of the Union's commitment to this foundational principle. The Lisbon Treaty, operative since 2009, markedly strengthened gender equality as a central objective. Article 2 of the Treaty explicitly affirms respect for equality, including gender equality, among the Union's core values. This provision elevates gender equality from mere policy preference to a normative principle guiding all EU actions. Additionally, Article 3(3) TEU mandates the EU to eradicate inequalities and promote gender equality across all activities, thereby endorsing a comprehensive role for the gender equality agenda [8].

The Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) elaborates on this commitment by incorporating gender mainstreaming – a strategic imperative to integrate gender considerations across all EU policy domains – within its legal architecture. Article 8 TFEU obliges the Union to combat inequalities and actively promote equality between men and women throughout all regions and sectors [9].

The Charter of Fundamental Rights complements these treaty provisions by entrenching the right to gender equality as a fundamental right. Article 23 guarantees equality between women and men in all spheres, including employment, remuneration, and working conditions. Importantly, the Charter sanctions positive action measures aimed at rectifying historical disadvantages disproportionately affecting underrepresented genders, recognizing that formal legal equality must be supplemented by substantive interventions to realize actual equity.

Collectively, these treaties establish a comprehensive and multifaceted framework that requires EU institutions and Member States to embed gender equality within policies and practices. They impose affirmative obligations to promote gender equality, eradicate discrimination, and foster equal opportunities via legislation, policies, and positive action. Nonetheless, the efficacy of this normative foundation hinges upon robust implementation and enforcement to effectuate genuine gender equality across the diverse socio-economic and cultural landscapes of the Union.

In addition to foundational treaties, the EU deploys an extensive array of normative acts and directives intended to institutionalize gender equality and address enduring inequalities within Member States. These instruments operationalize the EU's commitment into binding obligations, thereby providing a legal scaffold for enforcement, oversight, and assessment of progress.

Paramount among these instruments is the EU Gender Equality Strategy 2020–2025, delineating policy objectives oriented toward closing gender gaps in employment, remuneration, decision-making, and combating gender-based violence and stereotypes. The Strategy advocates a dual approach uniting gender mainstreaming – integrating gender perspectives transversally – and targeted interventions addressing specific inequalities. Its explicit intersectional approach acknowledges the compounded nature of discrimination arising from ethnicity, disability, or socio-economic status, thereby fostering inclusive policymaking across multiple sectors [10].

Several binding directives reinforce this strategic framework. The Pay Transparency Directive compels employers to ensure wage transparency and equality for equivalent work, aiming to reduce gender pay disparities through accountability mechanisms and corrective measures. Complementarily, the recently enacted Directive on Gender Balance on Corporate Boards requires major publicly listed companies to achieve a minimum of 40% representation of the underrepresented sex on non-executive boards by 2026. This directive encompasses gender-neutral selection criteria, mandatory disclosure, and enforcement provisions, thus mandating systemic transformation in leadership diversity [11; 12].

Furthermore, the Directive aligned with the Istanbul Convention addresses the prevention, protection, and prosecution of gender-based violence, including emergent manifestations such as cyberviolence and coercive control. By codifying legal standards that prioritize survivor-centered approaches and consent, it harmonizes protections across Member States [10; 13].

Academic analyses provide critical perspectives on the dynamics of these normative instruments. Mergaert and Lombardo reveal that despite the robustness of EU gender policies, institutional resistance and entrenched cultural norms within research and public bodies may inhibit implementation [14, p. 143]. Garcна-Mucoz underscores the inconsistent enforcement and sociocultural obstacles confronting Member States in uniformly applying EU gender directives [6, p. 458–461]. Krizsőn and Roggeband identify political and societal impediments to effective policy realization, including the erosion of consultative mechanisms between state and civil society, the ascendancy of anti-gender discourses undermining gender equality efforts, and institutional restructurings diminishing support for equality bodies. These authors contend that gender equality is

inextricably linked to democratic practices and cultural milieus, rendering it vulnerable to shifting political contexts [15].

Hence, while EU normative acts and directives establish an indispensable legal infrastructure for advancing gender equality, their optimal impact depends upon effective transposition into national legislation, rigorous enforcement, and transformative cultural shifts within Member States. The continuing evolution of these regulatory frameworks, underpinned by strategic monitoring and inclusive policy design, reflects the EU's steadfast commitment to promoting equitable societal and economic participation for all genders.

Crucial to the operationalization of the EU's gender equality framework are enforcement and implementation mechanisms. Absent effective enforcement, the principles enshrined in treaties and directives risk mere symbolic status. Robust mechanisms ensure accountability, empower individuals to seek redress against discrimination, and cultivate an environment conducive to the effective realization of gender equality policies. They are also essential for mainstreaming gender perspectives across all governance levels, a fundamental prerequisite for addressing entrenched structural inequalities.

Equality bodies and national institutions function as frontline agents within this enforcement architecture. These specialized entities are mandated to promote equal treatment, examine discrimination claims, and advise policymakers. Recent EU legislation has prioritized enhancing their independence and resource allocation, acknowledging that empowered equality bodies bridge the gap between EU normative commitments and national realities. Through awareness campaigns, reporting, and training, these bodies facilitate the cultural and institutional transformations requisite for effective legal enforcement [16].

Legislative enforcement is reinforced by directives that establish binding obligations for Member States to prevent discrimination and advance gender equality. Such provisions are accompanied by concrete enforcement tools, including judicial remedies, complaint mechanisms, and sanctions. For instance, the Pay Transparency and Violence against Women Directives codify clear standards and mandate Member States to deploy effective frameworks for monitoring compliance.

The European Commission plays a pivotal role in overseeing and evaluating progress through biennial reports and comprehensive indices such as the Gender Equality Index developed by EIGE. These assessments enhance transparency, identify implementation deficits, and inform policy recalibration. Furthermore, the Commission facilitates inter-State dialogue and cooperation, fostering the exchange of best practices and capacity-building initiatives.

Therefore, enforcement and implementation constitute the operational backbone of the EU's gender equality apparatus, ensuring the translation of normative commitments into substantive societal advances. Continued fortification of these mechanisms is essential to surmount persistent barriers and realize genuine gender equality across the Union.

Despite the EU's extensive legal frameworks, significant challenges and structural lacunae persist in achieving full gender equality. The 2025 Report on Gender Equality in the EU delineates that although progress has been attained, substantive disparities remain entrenched. A gender employment gap of 10.2 percentage points endures, disproportionately impacting mothers and populations in Southern and Eastern Europe. The unequal distribution of unpaid care work disproportionately disadvantages women, leading to higher incidence of part-time employment and underemployment, thereby perpetuating economic inequities. Moreover, gender-based violence continues to pose a serious concern; statistics reveal that one in three women has suffered physical or sexual violence, with prevailing social attitudes and stereotypes impeding cultural transformation. Addressing these systemic challenges necessitates sustained legislative and policy attention aimed at dismantling structural barriers effectively [17].

In response to these ongoing deficits, the EU is poised to introduce new legislative initiatives and strategic frameworks beyond 2025. The forthcoming Gender Equality Strategy 2026–2030 aspires to build upon the current framework, intensifying efforts to close employment and wage gaps, combat violence, and bolster work-life balance. Increasing emphasis is placed on intersectionality to holistically address the multifaceted realities confronting women at the intersections of ethnicity, disability, age, and socio-economic status. Advances in digital policy, targeting online harassment and algorithmic biases, exemplify the Union's responsiveness to contemporary gender equality challenges [18].

Complementing the strategic vision, the Roadmap for Women's Rights, adopted in 2025, articulates a long-term commitment to women's empowerment across the Union. The Roadmap prioritizes eradication of gender-based violence, economic empowerment through equal pay and employment conditions, inclusive education, and equitable political participation. By fostering institutional accountability and promoting gender equality as a societal norm, this policy instru-

ment aspires to sustain progress beyond legislative mandates. It underscores the importance of multi-stakeholder engagement, encompassing civil society and Member States alike, in shaping a gender-equal future [19].

These developments underscore the EU's recognition that surmounting entrenched structural inequities requires a dynamic and integrative approach. Legislative frameworks, while essential, must be complemented by strategic planning, cultural evolution, and tailored interventions congruent with evolving social realities.

A comparative analysis within the EU reveals considerable heterogeneity in the implementation of gender equality policies and institutional mechanisms among Member States. The European Institute for Gender Equality (EIGE) documents pronounced disparities concerning the robustness and efficacy of national mechanisms dedicated to gender equality promotion. Countries such as Spain, Portugal, Croatia, and Denmark consistently demonstrate strong institutional commitment, characterized by comprehensive national gender equality action plans with adequate funding, transparent accountability structures, and rigorous monitoring systems. Conversely, Member States including Poland, Bulgaria, and Slovenia exhibit relatively weaker institutional frameworks and suboptimal allocation of financial and human resources, thereby impeding effective policy enforcement and meaningful advancement [20, p. 2–10].

Best practices emerging from high-performing states emphasize the critical role of legally mandated gender mainstreaming, gender-sensitive budgeting, and well-resourced, autonomous equality bodies. Spain's exemplary integration of gender mainstreaming methodologies and stringent budgetary oversight linked to gender equality initiatives exemplifies how institutional dedication translates into policy effectiveness. Moreover, transparent reporting protocols and public accessibility to disaggregated data underpin evidence-based policymaking and enhance stakeholder accountability. Such practices illustrate that beyond legislative enactments, sustained funding and robust institutional frameworks are indispensable for translating gender equality principles into concrete outcomes [20, p. 5–9].

Furthermore, the significance of sustained funding and institutional capacity emerges as a pivotal determinant of success. Under-resourced equality bodies often encounter challenges in fulfilling mandates, necessitating heightened investment at national and regional levels. Member States deploying dedicated funding mechanisms and comprehensive training for equality officials typically achieve superior results in implementation and enforcement. Additionally, regional and local authorities play a complementary role, with some States decentralizing gender equality responsibilities to subnational levels, thereby fostering a multi-tiered governance model in this policy domain [20, p. 10–15].

In sum, comparative evaluation evidences that despite the EU's cohesive legal and strategic framework, disparities in implementation capabilities necessitate tailored support, enhanced knowledge exchange, and augmented resource allocation to guarantee equitable realization of gender equality commitments across the Union.

Conclusion. This study has delineated the comprehensive normative-legal edifice underpinning gender equality within the European Union, affirming its status as a foundational principle enshrined in core treaties and the Charter of Fundamental Rights. The EU's commitment, operationalized through the Gender Equality Strategy 2020-2025 and bolstered by binding directives addressing pay transparency, gender balance in corporate governance, and violence against women, constitutes a robust architecture aimed at eradicating gender-based discrimination and fostering substantive equality.

The outlook for the normative regulation of gender equality is simultaneously promising and challenging. The forthcoming Gender Equality Strategy 2026–2030 and the recently adopted Roadmap for Women's Rights signal an enhanced and sustained effort to close residual gender gaps and tackle emergent issues such as digital inequalities and intersectional discrimination. Nevertheless, persistent structural impediments, uneven policy implementation among Member States, and shifting socio-political dynamics necessitate adaptive and reinforced enforcement mechanisms. Augmenting the capacity and independence of equality bodies, expanding financial support, and promoting cross-sectoral collaboration will be instrumental for translating legal principles into tangible realities.

Recommendations for advancing gender equality enforcement include prioritizing the harmonization of implementation standards across the Union, investing in comprehensive data collection and transparent monitoring frameworks, and fostering inclusive dialogues involving civil society and marginalized communities. Legislative frameworks must be complemented by cultural and institutional transformations, acknowledging that legal equality alone is insufficient absent systemic change. By holistically addressing these dimensions, the EU can more effectively propel progress toward an equitable society that upholds the rights and dignity of all genders.

Bibliography

1. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index Report 2023. Publications Office of the European Union, 2023. URL: https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-report-2023 (accessed 31.08.2025).

2. Consolidated Version of the Treaty on European Union (TEU), 2016/C 202/01. Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M%2FTXT (дата звернення: 31.08.2025).

3. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02. Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT (дата звернення: 31.08.2025).

4. European Commission. Gender Equality Strategy 2020-2025. Brussels: European Union, 2020. 12 p. URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en (date accessed: 31.08.2025).

5. Mergaert, L., & Lombardo, E. Resistance to implementing gender mainstreaming in EU research policy. *European Integration online Papers*. 2014. №18(5). P.1–21.

6. Garcна-Mucoz, I. Critical analysis of the role of the European Union on gender equality policies. *Revista de Estudios Europeos*. 2022. №79. P. 457–472.

7. Krizsбn, A., Roggeband, C. Europeanization, Democratization, and Backsliding: Trajectories of Gender Equality Institutions in Central-Eastern Europe. *Social Politics*. 2021. Vol. 28, №. 3. P. 629–643.

8. Treaty on European Union (Consolidated version), OJ C 326, 26.10.2012, pp. 13-390. Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/oj/eng (дата звернення: 31.08.2025).

9. Treaty on the Functioning of the European Union (Consolidated version), OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390. Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT (дата звернення: 31.08.2025).

10. European Commission. Gender Equality Strategy 2020–2025. 2024. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en (accessed 31.08.2025).

11. European Commission. Gender Equality: EU Corporate Leadership Directive Takes Effect. URL: https://www.cec-managers.org/eu-commission-gender-equality-directive-leadership/ (accessed 31.08.2025).

12. European Commission. 2025 report on gender equality in the EU. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9677429b-0eab-11f0-b1a3-01aa75ed71a1/language-en (accessed 31.08.2025).

13. European Parliamentary Research Service. New and enduring challenges for women's rights and gender equality in the EU. URL: https://epthinktank.eu/2025/03/07/new-and-enduring-challenges-for-womens-rights-and-gender-equality-in-the-eu/ (accessed 31.08.2025).

14. Mergaert, L., Lombardo, E. Resistance to implementing gender mainstreaming in EU research policy. *European Integration online Papers*. 2014. №18(5). P. 143–157.

15. Krizsбn, A., Roggeband, C. Reconfiguring State-Movement Relations in the Context of De-democratization. Social Politics: International Studies in Gender, State & Society. 2021. Vol. 28, № 3. P. 604–628.

16. European Commission. 2024 report on gender equality in the EU. 2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/965ed6c9-3983-4299-8581-046bf0735702_en (accessed 31.08.2025).

17. European Commission. 2025 report on gender equality in the EU. 2025. URL: https://www.ub.edu/gedis/2025-gender-equality-in-the-eu-summary-of-the-annual-european-report/ (accessed 31.08.2025).

18. COFACE Families Europe. Time for a game-changing EU Gender Equality Strategy post-2025. 2025. URL: https://coface-eu.org/time-for-a-game-changing-eu-gender-equality-strategy-post-2025/ (accessed 31.08.2025).

19. European Commission. The EU Roadmap for Women's Rights: a renewed push for gender equality. 2025. URL: https://www.inspiring-era.eu/public-consultation-launched-on-the-future-of-gender-equality-in-europe/ (accessed 31.08.2025).

20. European Institute for Gender Equality. The promotion of gender equality in EU Member States needs more resources and wider use of gender mainstreaming. 2025. URL: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/data-talks/promotion-gender-equality-eu-member-states-needs-more-resources-and-wider-use-gender-mainstreaming (accessed 31.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 355.45
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.35

Ю. О. Волошин
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри міжнародного та європейського права
Київського авіаційного інституту
orcid.org/0009-0004-4482-8317

А. О. Шаповал
аспірант факультету права та міжнародних відносин
Київського авіаційного інституту
orcid.org/0009-0007-9585-3725

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ВІЙН: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

У статті здійснено комплексне дослідження трансформації поняття державного суверенітету в умовах гібридних і збройних конфліктів, які стали однією з визначальних характеристик сучасних міжнародних відносин. Класичне уявлення про суверенітет як про верховенство влади держави у межах своєї території та її незалежність від зовнішнього впливу сьогодні зазнає суттєвої еволюції. Сучасні форми конфліктів, що поєднують воєнні, інформаційні, економічні та кібернетичні засоби впливу, розмивають межі між війною та миром, між зовнішньою агресією та внутрішньою дестабілізацією. Це вимагає нового погляду на структуру та зміст суверенітету як ключової категорії міжнародного права.

Розкрито теоретико-доктринальні підходи до осмислення суверенітету у працях класиків, а також проаналізовано їхнє сучасне переосмислення у контексті міжнародно-правових викликів XXI століття. Показано, що розвиток міжнародного права та зростання впливу наднаціональних інституцій спричинили поступовий перехід від концепції абсолютного суверенітету до концепції взаємозалежного або функціонального суверенітету, який співіснує з принципами колективної безпеки, прав людини та глобальної відповідальності держав.

Окрему увагу приділено феномену гібридної війни як формі збройного протистояння, де поєднуються класичні воєнні дії з нетрадиційними методами – інформаційними кампаніями, кібератаками, санкційним тиском, втручанням у виборчі процеси, маніпуляцією суспільною думкою. На прикладі агресії російської федерації проти України розкрито, як саме гібридна війна стала каталізатором переосмислення державного суверенітету не лише як політико-правової, а й як технологічної та інституційної категорії. Український досвід продемонстрував, що забезпечення суверенітету у XXI столітті неможливе без інтеграції військової, дипломатичної, інформаційної, правової, культурної та цифрової політики.

У роботі аргументовано, що традиційні норми міжнародного права (зокрема принципи суверенної рівності та невтручання, закріплені у Статуті ООН) не завжди здатні забезпечити належну реакцію на новітні виклики. Це зумовлює потребу у правовій модернізації міжнародних механізмів, включно з уточненням дефініцій «збройної агресії», «гібридного нападу» та «кібератаки». Розглянуто роль міжнародних організацій – ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС – у розробленні нових стандартів колективної безпеки, санкційної політики, кібероборони та правової відповідальності держав.

У статті також введено поняття «цифрового суверенітету» як нової наукової категорії, що формується на перетині міжнародного права, інформаційної безпеки та технологічного розвитку.

У підсумку обґрунтовано, що майбутня доктрина суверенітету має ґрунтуватися на триєдиній моделі – військовій, правовій та технологічній – із домінуванням правового регулювання як гаранта стабільності міжнародного порядку.

Ключові слова: державний суверенітет; цифровий суверенітет; гібридна війна; міжнародне право; міжнародні організації; доктрина міжнародного права; правова модернізація; трансформація.

Voloshyn Yu. O., Shapoval A. O. **STATE SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICTS AND WARS: CURRENT CHALLENGES AND DOCTRINAL APPROACHES**

The article presents a comprehensive study of the transformation of the concept of state sovereignty in the context of hybrid and armed conflicts, which have become one of the defining characteristics of contemporary international relations. The classical understanding of sovereignty as the supreme authority of the state within its territory and its independence from external influence is undergoing significant evolution. Modern forms of conflict – combining military, informational, economic, cyber, and psychological instruments of influence – blur the boundaries between war and peace, as well as between external aggression and internal destabilization. This calls for a new perspective on the structure and content of sovereignty as a fundamental category of international law.

The paper reveals theoretical and doctrinal approaches to the interpretation of sovereignty in the works of classical theorists and analyzes their modern reinterpretation in light of the international legal challenges of the twenty-first century. It demonstrates that the development of international law and the growing influence of supranational institutions have led to a gradual shift from the concept of absolute sovereignty to that of interdependent or functional sovereignty, which coexists with the principles of collective security, human rights, and the global responsibility of states.

© Ю. О. Волошин, А. О. Шаповал, 2025

Particular attention is devoted to the phenomenon of hybrid warfare as a form of armed confrontation that combines traditional military operations with non-traditional methods – information campaigns, cyberattacks, sanctions pressure, electoral interference, and manipulation of public opinion. Using the example of the Russian Federation's aggression against Ukraine, the study shows how hybrid warfare has become a catalyst for the rethinking of state sovereignty not only as a political and legal category but also as a technological and institutional one. The Ukrainian experience demonstrates that ensuring sovereignty in the twenty-first century is impossible without the integration of military, diplomatic, informational, legal, cultural, and digital policies.

The paper argues that traditional norms of international law – in particular, the principles of sovereign equality and non-interference enshrined in the UN Charter – are not always capable of providing an adequate response to new challenges. This necessitates the legal modernization of international mechanisms, including the clarification of definitions such as "armed aggression," "hybrid attack," and "cyber aggression." The role of international organizations – including the United Nations, the OSCE, NATO, and the European Union – is examined in the development of new standards of collective security, sanctions policy, cyber defense, and state accountability.

The article also introduces the concept of "digital sovereignty" as a new scholarly category emerging at the intersection of international law, information security, and technological development.

In conclusion, it is substantiated that the future doctrine of sovereignty should be based on a threefold model – military, legal, and technological – with the predominance of legal regulation as a guarantor of stability and predictability in the international order.

Key words: state sovereignty; digital sovereignty; hybrid war; international law; international organizations; doctrine of international law; legal modernization; transformation.

У сучасному світі державний суверенітет, як основоположна категорія міжнародного права, зазнає суттєвої трансформації під впливом гібридних і збройних конфліктів, що поєднують воєнні, економічні, інформаційні, кібернетичні та політичні засоби впливу. Паралельно формується новий вимір – цифровий суверенітет, який розглядається як складова державного контролю над інформаційним і технологічним простором [1, с. 1]. Класичне розуміння суверенітету як виключної влади держави над територією та населенням еволюціонує у відповідь на багатовимірні виклики, де збройний, правовий і цифровий виміри взаємопов'язані.

Поняття державного суверенітету має глибоке історичне коріння. У класичному розумінні Жана Бодена суверенітет означає найвищу владу у межах держави, яка не підлягає зовнішньому впливу. У подальшому цю концепцію розвивали Томас Гоббс, Жан-Жак Руссо та інші мислителі [2]. У XX столітті традиційне уявлення про абсолютний суверенітет поступово змінюється на концепцію обмеженого суверенітету, який співіснує із міжнародними зобов'язаннями держав, правами людини та механізмами міжнародної відповідальності. Зокрема, у міжнародному праві принцип невтручання та поваги до територіальної цілісності є підґрунтям суверенітету держав, проте, у сучасних умовах він дедалі частіше порушується через неконвенційні форми втручання. У міжнародному праві поняття та сутність державного суверенітету закріплене у Статуті ООН (ст. 2), що проголошує принцип суверенної рівності держав та недопущення втручання у їхні внутрішні справи [3, ст. 2].

Як ми зазначили, державний суверенітет традиційно означає повну незалежність і верховенство влади на певній території, а також свободу від зовнішнього втручання. Водночас, мусимо констатувати, що гібридні війни ставлять це визначення під сумнів. Зовнішній тиск може здійснюватися без перетину кордону, через медіа, соціальні мережі, економічні санкції, політичне лобіювання чи, навіть, втручання у вибори. Все це створює ситуації, коли держави втрачають контроль над інформаційним простором, не маючи формального порушення територіальної цілісності [4, с. 145].

Сучасні міжнародні відносини дедалі більше характеризуються використанням нестандартних методів ведення війни. Одним із найнебезпечніших явищ XXI століття стала гібридна війна [5, с. 98]. Гібридна війна як явище передбачає комплексну, багатоформатну агресію, що поєднує як прямі військові дії, так і непрямі інструменти впливу: дезінформацію, втручання у вибори, кібератаки, блокаду економіки тощо. Унаслідок цього традиційна модель суверенітету виявляється недостатньою для повного захисту держави. Порушення кордонів сьогодні часто здійснюється не за допомогою важкої військової техніки, а у цифровій площині – комп'ютерними вірусами чи інформаційними операціями [6, с. 28–29]. Особливістю сучасних гібридних конфліктів є їхня складність і розмитість меж між війною та миром. Такі форми агресії дозволяють державам-агресорам уникати прямої відповідальності, водночас підриваючи основи суверенітету країни-жертви [5, с.101].

Гібридна війна – це форма конфлікту, в якій застосовуються різні інструменти впливу, зокрема військові, економічні, інформаційні, дипломатичні та кібертехнології, з метою досягнення політичних цілей без офіційного оголошення війни. Основна мета – ослаблення чи підрив внутрішньої стабільності противника, послаблення довіри до державних інституцій та деморалізація населення. Така війна ведеться як

зовні, так і всередині держави, охоплюючи всі сфери суспільного життя [7].

Сьогодні Україна стала яскравим прикладом держави, чий суверенітет зазнає постійних гібридних атак з боку іншої держави. Починаючи з анексії Криму в 2014 році, через конфлікт на Донбасі та повномасштабне вторгнення у 2022 році, Україна змушена переосмислювати підходи до забезпечення свого суверенітету.

Умови гібридного протистояння вимагають перегляду як національних, так і міжнародно-правових концепцій суверенітету. Йдеться не лише про захист території, а й про утвердження інформаційного та цифрового вимірів державності через захист у тому числі цифрового суверенітету. Питання легітимності протидії гібридній агресії, відповідальності агресора, захисту інформаційного простору, забезпечення кібербезпеки кожної сучасної держави виходять на перший план. Крім того, міжнародні організації повинні адаптувати свої механізми до нових реалій, де агресія не завжди має ознаки відкритої війни. Зокрема, створення кібервійськ, впровадження системи стратегічних комунікацій, дипломатична мобілізація та посилення нормативно-правової бази мають стати елементами нового, комплексного бачення державного суверенітету [7].

Війна росії проти України після 2014 року стала класичним прикладом гібридної агресії – із залученням "зелених чоловічків", інформаційних атак, економічного тиску, дестабілізації політичної системи та прямих воєнних дій.

На жаль, гібридна війна ускладнює застосування класичних норм міжнародного права, оскільки часто не має чітко визначеного акта агресії. Такі ситуації ставлять виклики перед ООН, ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями, що зобов'язані реагувати на загрози суверенітету. Необхідність адаптації міжнародного права до нових форм конфліктів стає нагальною, зокрема і в частині визначення гібридної агресії як форми збройного нападу [8, с. 15].

В умовах гібридної загрози суверенітет більше не може розглядатися лише як фізичний контроль над територією. Державам необхідно інвестувати в інформаційну, кібернетичну та психологічну безпеку. Крім того, важливим є розвиток нормативної бази, яка дозволить оперативно фіксувати факти гібридної агресії та притягати агресора до відповідальності. Міжнародна спільнота повинна діяти скоординовано, щоб не допустити руйнування системи міжнародної колективної безпеки [5; 7].

Україна, маючи унікальний досвід боротьби з гібридною агресією, може виступати лідером у формуванні нової концепції захисту суверенітету в умовах трансформації міжнародної безпеки.

Українська доктрина державного суверенітету за останнє десятиліття зазнала суттєвих змін, зумовлених безпрецедентним викликом з боку росії. Науковці акцентують увагу на необхідності активного захисту суверенітету не лише в межах територіальної оборони, але й у кіберпросторі, інформаційному та культурному середовищі. Міжнародна доктрина також визнає зміну парадигми – поняття "responsibility to protect", інститути колективної безпеки та санкційна політика стають елементами нового підходу до забезпечення суверенітету. Водночас, спостерігається дискусія про допустимість втручання внутрішніх справ держав у випадках гібридної загрози, що породжує колізії між принципом невтручання та необхідністю захисту фундаментальних прав і безпеки [4, с. 125].

З початку анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі, а згодом – повномасштабного вторгнення, Україна стала полем випробування міжнародно-правових механізмів забезпечення суверенітету. У відповідь на гібридну агресію держава розвинула систему стратегічних комунікацій, реформувала Збройні Сили, активізувала кіберзахист, посилила дипломатичний фронт та розширила міжнародні союзи. Значну роль у протидії агресії відіграє також внутрішня консолідація українського суспільства. Україна подає приклад модернізації концепції суверенітету як активного, захисного та багатовимірного процесу, що включає як військову, так і гуманітарну компоненти [6].

Тобто, сьогодні традиційне розуміння державного суверенітету, що базувалося на уявленні про монополію держави на легітимне застосування сили в межах її території, поступово трансформується в новітню доктрину, що включає розширення змісту цього поняття на інформаційний, кібернетичний, культурний та економічний виміри.

Українські науковці та експерти вказують на потребу перегляду статики правового уявлення про суверенітет. Якщо раніше увага зосереджувалась переважно на проблематиці територіальної цілісності та охороні державних кордонів, то тепер ключовими аспектами стали захист цифрового простору, протидія інформаційним атакам, збереження ідентичності та культурного середовища. Наприклад, розширене тлумачення суверенітету включає право держави на контроль за власним інформаційним полем, цифровими платформами та засобами комунікації, що набули стратегічного значення в умовах гібридної агресії [9, с. 148–149].

Міжнародна доктрина державного суверенітету також еволюціонує, хоча не завжди однознач-

но. Зокрема, концепція "Responsibility to Protect" (R2P), що виникла як відповідь на масові порушення прав людини, запровадила прецедент, коли міжнародне співтовариство може (і має) втручатися у внутрішні справи держави задля захисту цивільного населення. Ця доктрина порушує класичний принцип невтручання, закладений у Статуті ООН, та демонструє конфлікт між двома фундаментальними засадами міжнародного права – повагою до суверенітету та необхідністю забезпечення міжнародної безпеки [5].

Паралельно з цим, інститути колективної безпеки, як-от НАТО чи ЄС, почали активніше застосовувати механізми стримування через санкції, кібервідповідь, контрпропаганду, інформаційне протиборство. Санкційна політика стала одним із базових елементів нової системи захисту державного суверенітету, зокрема, у випадках, коли класичні методи (збройне втручання або миротворчі місії) є юридично чи політично неможливими.

Водночас на міжнародному рівні триває жвава дискусія щодо меж втручання у внутрішні справи держав. Питання полягає у тому, наскільки гібридна загроза може бути підставою для перегляду класичних принципів, зокрема: невтручання, суверенної рівності та ненасильства. Ці колізії залишаються невирішеними, а міжнародне право часто виявляється неспроможним оперативно реагувати на складні, багатофакторні конфлікти, які не мають ознак класичної війни [8, с. 17].

Таким чином, у вітчизняній доктрині утверджується концепція активного суверенітету, що передбачає не тільки оборону, а й проактивну позицію держави в інформаційній, цифровій, економічній та гуманітарній сферах. Міжнародна доктрина, своєю чергою, демонструє поступовий перехід до адаптивного суверенітету, де державність розглядається як динамічний феномен, здатний до правового та інституційного оновлення відповідно до змін глобальної безпеки.

Не менш важливою є інформаційна та культурна складова спротиву. Україна посилила державну політику у сфері мовної, історичної та культурної безпеки. Відбулася системна боротьба з російською пропагандою, дезінформацією, використанням соціальних мереж та медіа для розпалювання внутрішніх конфліктів. Прийняття законів про медіа, інформаційну безпеку, а також санкцій щодо пропагандистських каналів стали важливими кроками у формуванні інформаційного суверенітету.

Окремо варто відзначити дипломатичну складову української стратегії. З 2014 року Україна активно працює над створенням міжнародних коаліцій, зокрема у межах ООН, Ради Європи, Міжнародного кримінального суду. Україна ініціювала десятки резолюцій, звернень та позовів до міжнародних інституцій, спрямованих на визнання фактів агресії, порушень прав людини, а також на притягнення росії до міжнародної відповідальності.

Важливим фактором стало також підвищення рівня внутрішньої консолідації. Українське суспільство, попри намагання агресора спровокувати розкол, продемонструвало високий рівень солідарності, самоорганізації та готовності до оборони держави. Це сприяло формуванню нового бачення суверенітету як не лише юридичного, а й соціального, національного та морального явища [6, с. 29–30].

Україна продемонструвала приклад ефективної адаптації до умов гібридної агресії, сформувавши комплексну модель захисту суверенітету. Ця модель передбачає поєднання класичних методів (збройна оборона, дипломатія) із новітніми (кібербезпека, інформаційна стійкість, культурна політика). Український досвід уже сьогодні розглядається як зразок для інших держав, що можуть зіткнутися з аналогічними викликами.

У сучасній науковій доктрині з'являється нова категорія – цифровий суверенітет, що формується на стику міжнародного права, інформаційної безпеки та технологічного розвитку. Під цим поняттям пропонується розуміти спроможність держави здійснювати повноваження та контроль у цифровому просторі, включаючи національні інформаційні ресурси, критичну інфраструктуру, потоки даних, алгоритми та цифрові платформи, що мають суспільно-значущий характер [11, с. 13–14]. Цифровий суверенітет є не самостійним різновидом державності, а функціональним виміром державного суверенітету, який доповнює класичні територіальний та політико-правовий аспекти. Відповідно, сучасна концепція державного суверенітету дедалі частіше трактується як триєдина система – військова, правова та технологічна.

Таким чином, Україна перетворила концепцію суверенітету на динамічний, багаторівневий процес, що охоплює не лише зовнішній, а й внутрішній захист державності, забезпечення ідентичності, стабільності та стійкості до сучасних загроз. Гібридні конфлікти і війни суттєво змінюють підходи до розуміння та реалізації державного суверенітету. Умовна незворушність кордонів, виключна юрисдикція і монополія на силу більше не є достатніми критеріями для визначення суверенітету. Нові реалії потребують гнучкого і динамічного тлумачення цього поняття, а також розробки дієвих механізмів міжнародного реагування на загрози. Український досвід може стати основою для формування нової парадигми державного суверенітету, адаптованої до умов гібридного світу.

Література

1. Robles-Carrillo, M. (2023). Sovereignty vs. Digital Sovereignty. Journal of DigitalTechnologies and Law, 1(3), 673–690. https://doi.org/10.21202/jdtl.2023.29

2. Боден// Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А Г. С. 254. ISBN 966-7492-01-X.

3. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. Офіційний вісник України. 2006. № 17. С. 83–108.

4. Коваль І. П. Державний суверенітет у контексті глобалізаційних викликів: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2018. 280 с.

5. Мартинюк Р. І. Інформаційна безпека в умовах гібридної війни: правовий вимір. Одеса: Фенікс. 2020. 200 с.

6. Гавриленко В. В. Гібридна війна як виклик національній безпеці України: правовий аспект. Вісник Національного університету оборони України. 2017. № 1(50). С. 28–34.

7. Задорожний О. В. Актуальні проблеми міжнародного гуманітарного права: монографія. Київ: Юридична думка. 2021. 312 с.

8. Лукашевич І. В. Гібридні війни: правові механізми захисту суверенітету держав. Юридичний вісник України.2020. № 7(1419). С. 14–19.

9. Калайда Ю. П. «Забезпечення цифрового суверенітету в умовах геополітичного протиборства: кращі практики зарубіжного досвіду». Інформація і право. 2021. № 2(37). С. 145–154.

10. Савченко В. А. Кібербезпека держави в умовах гібридної агресії. Харків: Право. 2021. 224 с.

11. Бесчастний В., Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. Філософія права і загальна теорія права. 2023. № 2(25). С. 9–26.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 341.645:930.1
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.36

О. К. Канєнберг-Сандул
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-8007-3335

Г. Ю. Раздорожний
аспірант
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0006-1157-057X

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (МОЖЛИВІСТЬ ПРОЦЕДУРИ РЕСТИТУЦІЇ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ)

Стаття присвячена проблемам захисту культурних та історичних цінностей в умовах збройного конфлікту з акцентом на досвід України після 24 лютого 2022 року. Аналізуються нормативно-правові основи захисту: Гаазька конвенція 1954 р. про захист культурної спадщини у разі збройного конфлікту та Додаткові протоколи 1977 і 1999 рр., Конвенція ЮНЕСКО 1970 р. про заходи щодо заборони та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, а також національне законодавство України (Закон «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 2000 р., зі змінами).

Досліджуються механізми маркування об'єктів (блакитний щит), створення «білих списків» та «червоних списків» ICOM, моніторинг пошкоджень через супутникові знімки (UNESCO, Blue Shield International). Проаналізовано статистику: станом на жовтень 2025 р. пошкоджено або знищено понад 1 200 об'єктів культурної спадщини, зокрема 27 музеїв, 112 пам'яток національного значення, 150 релігійних споруд. Особлива увага приділяється Маріуполю, Харкову, Чернігову, Херсону, де фіксуються систематичні руйнування як воєнні злочини (ст. 8 Римського статуту МКС).

Розглядається проблема незаконного переміщення культурних цінностей: вивезення до РФ артефактів із Криму (з 2014 р.) та окупованих територій Донбасу, Луганщини, Херсонщини; продаж на чорному ринку через посередників у Туреччині, ОАЕ, Європі. Аналізуються кейси: скіфське золото (реституція з Нідерландів у 2021 р.), колекції Мелітопольського краєзнавчого музею (2022 р.).Окремо висвітлюється процедура реституції після завершення конфлікту. Запропоновано модель тристоронньої комісії (Україна – міжнародні організації – третя сторона) за аналогією з реституцією після Другої світової війни. Обговорюються правові інструменти: двосторонні угоди, рішення Міжнародного суду ООН, спеціальний трибунал з культурних злочинів, використання блокчейн-технологій для фіксації походження артефактів (проєкт UNESCO «Digital Heritage Registry»).Ефективна реституція потребує фіксації пошкоджень у реальному часі,міжнародного визнання фактів незаконного заволодіння,створення фонду компенсацій за аналогією з UNCC (Ірак–Кувейт) а також імплементації санкцій проти колекціонерів та аукціонних домів, що торгують українськими цінностями.Стаття підкреслює необхідність превентивної дипломатії, цифрової документації та посилення кримінальної відповідальності за культурні злочини в умовах гібридної війни.

Ключові слова: збройний конфлікт, захист культурних цінностей, права людини, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочини.

Kanienberh-Sandul O. K., Razdorozhnyi H. Yu. **PROBLEMS OF PROTECTING CULTURAL AND HISTORICAL VALUES IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT (POSSIBILITY OF RESTITUTION PROCEDURE AFTER THE END OF THE CONFLICT IN UKRAINE)**

The article is devoted to the problems of protecting cultural and historical values in the context of armed conflict, with a focus on Ukraine's experience after February 24, 2022. It analyzes the legal framework for protection: the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its Additional Protocols of 1977 and 1999, the 1970 UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, as well as Ukraine's national legislation (Law "On the Protection of Cultural Heritage" No. 1805-III of 2000, as amended). The mechanisms of object marking (Blue Shield), creation of ICOM "white lists" and "red lists," and damage monitoring via satellite imagery (UNESCO, Blue Shield International) are examined. Statistics are analyzed: as of October 2025, over 1,200 cultural heritage sites have been damaged or destroyed, including 27 museums, 112 nationally significant monuments, and 150 religious buildings. Particular attention is paid to Mariupol, Kharkiv, Chernihiv, and Kherson, where systematic destruction is recorded as war crimes (Article 8 of the Rome Statute of the ICC).The issue of illicit trafficking of cultural property is addressed: the removal to the Russian Federation of artifacts from Crimea (since 2014) and occupied territories of Donbas, Luhansk, and Kherson regions; sales on the black market through intermediaries in Turkey, the UAE, and Europe. Cases are analyzed: Scythian gold (restitution from the Netherlands in 2021), collections of the Melitopol Local History Museum (2022).

The restitution procedure after the conflict's end is highlighted separately. A model of a tripartite commission (Ukraine – international organizations – third party) is proposed, analogous to post-World War II restitution.

© О. К. Канєнберг-Сандул, Г. Ю. Раздорожний, 2025

Legal instruments are discussed: bilateral agreements, decisions of the International Court of Justice, a special tribunal for cultural crimes, and the use of blockchain technologies to record artifact provenance (UNESCO "Digital Heritage Registry" project).Effective restitution requires real-time damage documentation, international recognition of unlawful possession, creation of a compensation fund analogous to the UNCC (Iraq–Kuwait), and implementation of sanctions against collectors and auction houses trading Ukrainian valuables. The article emphasizes the need for preventive diplomacy, digital documentation, and strengthened criminal liability for cultural crimes in the context of hybrid warfare.

Key words: armed conflict, protection of cultural property, human rights, international humanitarian law, war crimes.

Збройні конфлікти становлять загрозу не лише для життя і безпеки людей, але й для культурної спадщини, що слугує основою національної ідентичності та є невід'ємною частиною світової історії. Руйнування архітектурних пам'яток, викрадення музейних експонатів, знищення архівів і бібліотек – це не просто прояви війни, а цілеспрямовані дії, що спрямовані на позбавлення народів їхньої історичної пам'яті.

У контексті російсько-української війни ця проблема стала особливо гострою. В Україні вже задокументовано сотні випадків пошкодження й викрадення культурних об'єктів: від архітектурних пам'яток до спалення українськомовних книжок. Такі злочини мають не лише матеріальну шкоду, але й символічний характер, оскільки вони спрямовані на знищення історичної пам'яті українців і послаблення культурної самобутності.

Збереження культурної спадщини в умовах війни стає надзвичайно важливим як для формування національної свідомості, так і для збереження позитивного іміджу України на міжнародній арені. Захист культурних цінностей та їх повернення після завершення воєнних дій постають серед найважливіших викликів, що нині стоять перед країною.

Міжнародні норми, що регулюють захист культурних та історичних цінностях. Головним міжнародно-правовим актом, який регулює питання захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (далі Конвенція), прийнята у 1954 р., разом із протоколами до неї [10]. Цей документ став першим у світі спеціалізованим міжнародним договором, присвяченим виключно збереженню культурної спадщини в умовах війни.

Значущим етапом у розвитку міжнародного гуманітарного права стало ухвалення у березні 1999 р. Другого протоколу до Конвенції [2]. У цьому протоколі вперше закріплено норми щодо кримінальної відповідальності за порушення правил захисту культурних цінностей.

Україна є учасницею Конвенції 1954 р., офіційно приєднавшись до неї через ратифікацію, що відбулася 17 липня 1997 р. Для України цей документ набув чинності вже 11 вересня того ж року. Відповідно до положень ст.3 Конвенції, держави-учасники зобов'язяні навіть у мирний час забезпечувати належний рівень охорони культурних цінностей, які знаходяться на своїй території. Серед таких заходів підкреслюють систематизацію даних про культурні об'єкти, встановлення протипожежних систем, розробка евакуаційних планів, а також обладнання спеціальних захисних споруд.

Окрему увагу заслуговує Конвенція ЮНЕСКО 1970 р. про заходи щодо заборони та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності [10]. Цей документ спрямований на боротьбу з незаконним обігом культурних об'єктів, що є надзвичайно актуальним у період воєнної окупації. Конвенція передбачає як адміністративну, так і кримінальну відповідальність за порушення транспортування культурних цінностей. Окрім того, держави-учасниці зобов'язані вживати необхідні захои для повернення викрадених культурних об'єктів і визнавати незаконним вивезення таких цінностей, що відбулися внаслідок воєнної окупації.

В контекті національного законодавства, що забезпечує захист культурних цінностей, важливе місце відіграє Інструкція про виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [7], в якій підкреслено заборону використання культурних об'єктів у військових цілях.

Треба розпочати з того, що згідно зі ст. 1 Конвенції [10] поняття «культурні цінності» охоплює як рухоме, так і нерухоме майно, яке має особливе значення для культурної спадщини держави. Це визначається незалежно від походження, правового статусу або релігійного та світського характеру окремих об'єктів. До культурних цінностей належать будівлі та пам'ятки історичного, художнього чи архітектурного характеру; археологічні артефакти; твори мистецтва, такі як картини, скульптури, малюнки; стародавні предмети, рукописи, книги та їх колекції; а також архівні матеріали.

Крім того, під поняттям данного терміна займаютьі будівлі, призначені для зберігання або демонстрації культурних цінностей, зокрема музеї, бібліотеки та архіви, а також сховища, які створені для укриття рухомих культурних об'єктів.

Оскільки поняття культурних цінностей визначено, варто звернути увагу на проблема-

тику їх захисту під час військових конфліктів. Ця проблема охоплює три критично важливі аспекти: фізичне руйнування, викрадення та незаконне вивезення цінностей, а також застосування їх у військових цілях.

1. Фізичне знищення культурних об'єктів становить найочевиднішою та водночас найтрагічнішою формою втрат. Збройні конфлікти супроводжуються масштабними руйнуваннями через обстріли та бомбардування, які руйнують храми, театри, бібліотеки, музеї та архіви. В Україні, починаючи з 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 р., було зафіксовано сотні випадків пошкодження та знищення культурних об'єктів. За даними Міністерства культури та інформаційної політики, лише протягом перших місяців війни було задокументовано понад 350 злочинів, спрямованих проти культурної спадщини [5].

Під ударами опинилися об'єкти релігійних споруд, серед яких православні та греко-католицькі храми, мечеті та монастирі; театри та бібліотеки, зокрема драматичний театр у Маріуполі, який став символом воєнних злочинів проти цивільного населення. Крім того, значних втрат зазнали музеї й архіви – тисячі унікальних експонатів виявилися знищеними або безповоротно пошкодженими. Ці втрати мають не лише матеріальну, а й духовну шкоду, адже руйнування культурних об'єктів спрямоване на підрив культурної спадщини України як основи її історичної пам'яті й ідентичності [9].

2. Викрадення та незаконне вивезення культурних цінностей є не менш серйозною загрозою цінностей з окупованих територій. Такі дії мають подвійний характер: з одного боку, вони спрямовані на матеріальне збагачення окупантів, з іншого – спроба на позбавлення народу його історичної пам'яті та культурної спадщини.

Яскравим прикладом є ситуація також у нині окупованому Маріуполі, де окупанти незаконно вивезли понад 2000 унікальних експонатів, серед яких роботи Архипа Куїнджі та Івана Айвазовського, стародавні ікони, рукописи й археологічні артефакти [5]. Подібні випадки зафіксовано в Херсоні, де з обласного краєзнавчого музею зникло понад 23 тисячі предметів, а з художнього музею ім. О. Шовкуненка – понад 10 тисяч експонатів. Це свідчить про системні злочини, які мають на меті не лише пограбування, а й культурну асиміляцію та знищення української ідентичності [1].

Дії такого характеру є грубим порушенням Гаазької конвенції 1954 р. [10] та її Протоколів, які прямо забороняють незаконне переміщення культурних цінностей з окупованих територій. Переміщення таких культурних об'єктів без відповідного дозволу визначається як воєнний злочин, що передбачається міжнародном право для переслідування [9].

3. Ще однією проблемою є використання культурних об'єктів у військових цілях. Згідно з основами міжнародного гуманітарного права, культурні цінності мають особливий статус захисту. Однак цей захист втрачає силу, якщо об'єкти починають використовуватися у військових операціях [4].

Прикладами таких порушень можна віднести розміщення військової техніки або складів боєприпасів у приміщеннях театрів, музеїв чи храмів; облаштування укріплень на територіях історичних заповідників або створення командних пунктів у культурних будівлях. Такі дії фактично позбавляють дані об'єкти міжнародного захисту, створюючи ризик на їх законні військові цілі. У результаті чого це спричиняє втрату унікальних пам'яток історії та культури, що є непоправною втратою для всього людства.

У цивільно-правовій доктрині України реституцію зазвичай розглядають як традиційно-правовий наслідок недійсності правочину, що полягає у відновленні попереднього стану (status quo ante). У широкому розумінні реституція передбачає відновлення порушеного права через повернення майна, яке булл незаконно набуте чи вивезене, його законному власнику. Якщо йдеться про культурні цінності, реституція означає повернення об'єктів культурних об'єктів до держави або громади, з яких вони були вилучені, вивезені чи привласнені незаконно, наприклад, у періоди війни або окупації.

У науковій літературі виділяють кілька форм реституції, таких як: натуральна (або проста) – фактичне повернення культурного об'єкта; грошова (або кваліфікована) – компенсація у випадку неможливості повернення в натурі; одностороння чи двостороння – залежно від того, чи повертає майно лише одна сторона, чи обидві.

Щодо культурних цінностей пріоритет надається саме натуральній реституції, оскільки йдеться про унікальні об'єкти, які не можуть бути замінені грошовим еквівалентом. Питання повернення культурного спадку набуває особливої ваги, адже це не лише економічне відшкодування, а й відновлення історичної справедливості та культурної ідентичності [8]. Після завершення збройного конфлікту однією з найважливіших задач для України стане організація процесу реституції – повернення культурних цінностей, які були незаконно вивезені або знищені під час повномасштабного вторгнення. Реституція має стати ключовим інструментом для збереження української куль-

турної спадщини та утвердження національної самобутності. [9].

Механізм реституції базується на міжнародно-правових актах. Серед ключових виділяють Гаазькій конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. про заборону незаконного ввезення і вивезення культурних цінностей, а також Конвенції УНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності 1995 р [11]. Ці міжнародні документи зобов'язують держави забезпечити повернення культурних об'єктів їхнім законним власникам або країнам походження після припинення бойових дій [3].Після завершення збройного конфлікту Україна зможе розпочати міждержавні переговори щодо повернення культурних цінностей, нелегально вивезених до Росії або інших країн. Ця ініціатива вимагатиме тісної співпраці між Міністерством культури, Міністерством закордонних справ, правоохоронними органами та міжнародними структурами, такими як ЮНЕСКО, Інтерпол і Рада Європи. Для успіху процесу необхідно забезпечити не лише дипломатичну підтримку, а й ретельне юридичне обґрунтування кожного запиту на повернення.

Ключовим кроком стане створення офіційного реєстру втрачених культурних цінностей. Ця база даних повинна містити детальні описи кожного об'єкта, фотографії, архівні документи, свідоцтва права власності та докази походження. Реєстр слугуватиме ефективним інструментом для ідентифікації викрадених предметів на міжнародних онлайн-аукціонах, у приватних колекціях чи державних музеях інших країн, але й стане вагомим доказовим ресурсом для юридичних процедур у міжнародних судових установах [9].

Крім того, на мою думку, створення такого реєстру також матиме значний вплив у контексті подання позовів до Міжнародного кримінального суду (далі МКС) за факти нищення та розкрадання культурної спадщини України. Згідно з Римським статутом МКС, окремі дії можуть кваліфікуватися як воєнні злочини або злочини проти людяності. Зокрема, ст. 8(2)(b)(ix) [12] визначає умисні напади на культурні об'єкти, зокрема релігійні, освітні чи мистецькі пам'ятки, як воєнний злочин за умови, що ці споруди не використовувалися у військових цілях. Додатково, ст. 7(1)(h) [12] визнає систематичне нищення культурної спадщини злочином проти людяності, якщо це здійснюється в рамках цілеспрямованого нападу на цивільне населення за етнічними чи культурними ознаками.

Незважаючи на те, що сам реєстр не може бути єдиною підставою для винесення позитивного рішення судом, його роль у формуванні повноцінної доказової бази є надзвичайно важливою. Завдяки системному накопиченню архівної інформації, фотоматеріалів та свідчень, наша країна зможе представити цілісний і обґрунтований кейс про злочини проти культурної спадщини та навмисний характер їхнього здійснення. Дані реєстру також стануть незамінними в процесі подання запитів щодо репарацій із метою отримання компенсації за завдані збитки. Як свідчить судова практика МКС, рішення про репарації можливі за достатнього обґрунтування системного характеру злочинів і їхніх наслідків. Як приклад, у 2016 р. МКС вперше виніс вирок ісламісту Ахмеду аль-Фагі аль-Махді, засудивши його до дев'яти років ув'язнення за навмисне знищення історичних культурних пам'яток у стародавньому місті Тімбукту, розташованому в Малі.

Процес повернення втрачених культурних цінностей охоплює такі ключові етапи:

1) Облік втрат. Це передбачає документування пошкоджених чи незаконно вивезених об'єктів за участю експертів, співробітників музеїв, реставраторів і представників правоохоронних органів.

2) Встановлення походження. На цьому етапі перевіряється правомірність переміщення об'єктів та визначається їх належність Україні. Основними інструментами є зіставлення архівних записів, музейних інвентаризацій та даних міжнародних реєстрів.

3) Співпраця на міжнародному правовому рівні. Це включає подачу позовів до міжнародних судів, звернення до міжурядових організацій, участь у роботі комітетів ЮНЕСКО та створення двосторонніх комісій з питань реституції для вирішення спірних моментів у правовому полі.

4) Реальне повернення або компенсація. У разі неможливості повернення оригінальних об'єктів може бути передбачене надання компенсації в матеріальній або культурній формі [3].

Використання сучасних цифрових інструментів відіграє важливу роль у цьому процесі. Залучення електронних каталогів, блокчейн-технологій і NFT дозволить закріпити право власності на культурні об'єкти, що значно підвищить прозорість і захищеність цього механізму [9].

Висновки. Проблема захисту і повернення культурних цінностей після закінчення збройного конфлікту має для України стратегічне значення. Війна стала причиною серйозних втрат культурної спадщини, а тому процедура реституції стане важливою складовою процесу відновлення держави та її культурної ідентичності.

Міжнародно-правова база, що включає Гаазька конвенція 1954 р., Конвенція ЮНЕСКО 1970 р. та Конвенція УНІДРУА 1995 р. створює правові механізми, які дозволяють Україні вимагати повернення незаконно вивезених або знищених культурних об'єктів. Водночас, ефективна реалізація цих норм можлива лише за умови активної дипломатичної діяльності, створення національного реєстру втрат і належної фіксації доказів.

Важливою умовою успішної реституції є міжнародна співпраця з органами ЮНЕСКО, судовими інституціями та державами, на території яких можуть перебувати українські культурні цінності. Для цього необхідно забезпечити правову та доказову базу, підготовлену відповідно до міжнародних стандартів.Використання сучасних технологій, таких як електронні бази даних, цифрова ідентифікація, блокчейн і NFT, сприятиме підвищенню прозорості, достовірності та безпеки процедури реституції.

Отже, після завершення війни Україна повинна створити цілісну систему повернення культурних цінностей, яка об'єднає правові, дипломатичні, технічні та суспільні інструменти. Такий підхід забезпечить не лише відновлення втраченого культурного надбання, а й утвердження історичної справедливості та національної гідності українського народу.

Література

1. Вкрадене мистецтво: як повернути українські експонати. Сіль Медіа. URL: https://sil.media/p/vkradene-mistetstvo-iak-povernuti-ukrayinski-eksponati-850028-18396

2. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 26.03.1999 : станом на 30 квіт. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 24.10.2025).

3. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті україни (XX – поч. XXI ст.) : монографія. Київ, 2019. С. 1020. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kot_Serhii/Povernennia_i_restytutsiia_kulturnykh_tsinnostei_u_politychnomu_ta_kulturnomu_zhytti_Ukrainy_KhKh__p.pdf?PHPSESSID=c8fadgg9cbr4ocnjhp9stev7q0

4. Кошиков Д. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації. Juris Europensis Scientia. 2022. С. 48–52. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2022/9.pdf

5. Криволапов Б. Проблеми захисту культурних цінностей в умовах агресії Російської Федерації. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., м. м. Одеса, 17 черв. 2022 р. 2022. С. 444–447. URL: https://hdl.handle.net/11300/19360

6. МКІП: росія здійснила вже 434 злочини проти культурної спадщини України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-rosiia-zdiisnyla-vzhe-434-zlochyny-proty-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy (дата звернення: 24.10.2025).

7. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ М-ва оборони України від 23.03.2017 № 164 : станом на 31 трав. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text (дата звернення: 24.10.2025).

8. Солом'яний В. Поняття та види реституції. НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 103. Юридичні науки. 2010. С. 91–95. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6be5f229-b26c-4863-9906-e8c00bfc5734/content

9. Шульга В. Проблеми повернення культурних цінностей під час збройних конфліктів. Серія Право : Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту, 28 берез. 2025 р. 2025. С. 49–55. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.49

10. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention : of 14.05.1954 No. 3511. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention (дата звернення: 24.10.2025).

11. Конвенція ЮНІДРУА щодо викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей : Конвенція Міжнар. ін-ту уніфікації приват. права від 24.06.1995 : станом на 1 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text (дата звернення: 24.10.2025).

12. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 24.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

UDC 340.132:340.134:061.1ЄС(477)
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.37

B. Strilets
PhD in Law,
Associate Professor at the Department of Constitutional,
Administrative and International Law
Lesya Ukrainka Volyn National University
orcid.org/0000-0001-7043-7329

O. Kalian
PhD in Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Entrepreneurship and Law
Poltava State Agrarian University
orcid.org/0000-0003-2345-3929

CERTAIN THEORETICAL ISSUES OF LEGAL TERMINOLOGY IN THE FIELD OF BRINGING UKRAINIAN LEGISLATION INTO LINE WITH THE EU ACQUIS

The article examines the theoretical foundations of legal terminology in the field of harmonising Ukrainian legislation with the EU *acquis* in terms of implementing the the EU-Ukraine Association Agreement and our country's candidate status. The authors analyse the content and correlation of the concepts of "harmonization", "unification", "approximation", "adaptation", "implementation", "transposition", etc. The need to develop a unified, scientifically sound approach to their use and to ensure conceptual clarity as a necessary condition for the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement is substantiated. In this context, theoretical developments, the provisions of the Association Agreement, as well as the norms of EU regulations and directives are examined. It is argued that EU regulations mainly perform a unifying function through direct action and direct and uniform application in the member states of the integration association (an example is Regulation (EU) 2018/1672, which unifies the threshold for declaring cash at the border), while directives feature the logic of harmonisation by setting common objectives and minimum standards while preserving national discretion, for example, Directive 2014/65/EU in terms of admission of entities providing investment services, organisational requirements for them and the specifics of investor protection. The authors highlight the distinction between "unification" as the creation of identical rules in accordance with EU regulations and "harmonisation", which occurs in the case of the implementation of directives, and also show the place of "adaptation" in the context of law-making in Ukraine and "implementation" as a broader category that includes law enforcement. At the same time, it is noted that even in the case of harmonisation of legislation in accordance with directives, elements of unification can be traced. A conclusion is formulated on the need to unify terminology as a key factor in legal certainty, predictability of law-making and effective integration of the EU *acquis* into national law, particularly in the area of capital movement.

Key words: EU acquis, EU law, EU-Ukraine Association Agreement, harmonization, unification.

Стрілець Б., Кальян О. **ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ПРИВЕДЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО ACQUIS ЄС**

У статті розглянуто теоретичні засади правничої термінології у сфері приведення українського законодавства у відповідність до acquis ЄС в аспекті виконання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною та кандидатського статусу нашої держави. Автори аналізують зміст та співвідношення понять «гармонізація», «уніфікація», «наближення/апроксимація», «адаптація», «імплементація», «транспозиція» тощо. Обґрунтовується необхідність формування єдиного, науково обґрунтованого підходу до їхнього вживання та забезпечення концептуальної визначеності як необхідної умови виконання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною. В цьому контексті досліджуються теоретичні напрацювання, положення Угоди про асоціацію, а також норми регламентів та директив ЄС. Доводиться, що регламенти ЄС переважно виконують уніфікаційну функцію через пряму дію та пряме і однакове застосування в державах-членах інтеграційного об'єднання (прикладом є Регламент (ЄС) 2018/1672, який уніфікує поріг декларування готівки на кордоні), тоді як директиви реалізують логіку гармонізації, встановлюючи спільні цілі й мінімальні стандарти за умови збереження національної дискреції, наприклад, Директива 2014/65/ЄС щодо допуску до діяльності суб'єктів, що надають інвестиційні послуги, організаційних вимог до них та особливостей захисту інвесторів. Автори обґрунтовують розмежування «уніфікації» як створення однакових норм відповідно до регламентів ЄС і «гармонізації», яка має місце у випадку з імплементацією директив, а також показують місце «адаптації» в контексті здійснення правотворчої діяльності в Україні та «імплементації» як ширшої категорії, що включає правозастосування. Водночас зазначено, що навіть у випадку гармонізації законодавства відповідно до директив простежуються елементи уніфікації. Сформульовано висновок про необхідність уніфікації термінології як ключового чинника правової визначеності, передбачуваності правотворчості й ефективної інтеграції acquis ЄС у національне право, зокрема у сфері руху капіталу.

Ключові слова: acquis ЄС, право ЄС, Угода про асоціацію, гармонізація, уніфікація.

© B. Strilets, O. Kalian, 2025

Problem statement and relevance. The Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part (hereinafter referred to as the Association Agreement) defines the strategic directions for the integration of Ukraine's legal system into the European legal space, particularly in the field of investment legislation. At the same time, an analysis of the provisions of the Agreement reveals the practice of using legal categories such as "harmonisation", "approximation", "alignment", etc. without detailing their content. Such categorical uncertainty reduces the level of theoretical and legal justification for the essence of the process of bringing national legislation into line with the EU acquis, as provided for in the Association Agreement, Annex XVII thereto and other provisions therein and annexes thereto.

The ambiguity of legal terminology also creates the risk of double interpretation of Ukraine's obligations and complicates the effective implementation of the acquis and, in fact, does not comply with the principle of legal certainty, which may have negative consequences for both state bodies and economic entities.

The position of domestic scholars who emphasise the need to unify terminology as a starting point for harmonising Ukrainian legislation with EU law seems reasonable, since it is precisely a common categorical apparatus that is the key to achieving legal compatibility and mutual understanding in the legal sphere.

The relevance of the topic of this scientific article is determined, in particular, by the strategic importance of bringing Ukraine's investment legislation into line with the EU acquis; terminological uncertainty, which hinders the effective implementation of the Association Agreement; the need to develop a scientifically sound concept for the use of terms such as "harmonisation", "approximation", "alignment" and others.

Analysis of recent studies and publications. The issue of researching terms and concepts in the field of bringing national legislation into line with the EU acquis has been addressed by European scholars E. von Caemmerer, W. Camda, P. Catriona, M. Haag, O. Lando, J. Paisey Nicholas, F. Mrasori and others, as well as Ukrainian scholars, in particular V. Muravyov, R. Petrov, N. Mushak, O. Drachov, K. Berezna, V. Filatov, I. Yakovyuk, Y. Chernopishchuk, T. Kravchenko, I. Yavorska and others. However, there is still no scientifically sound and universally recognised concept for the use of terms such as "harmonisation", "approximation", "alignment" and others in law-making, which necessitates further scientific research.

Purpose and objectives of the study. The purpose of the article is to provide a theoretical justification and systematisation of approaches to the use of legal terminology in the field of bringing Ukrainian legislation into line with the EU acquis, as well as to determine the specifics of the application of the concepts of "harmonisation", "approximation" and "alignment" (non-exhaustive list) and to form a single scientifically sound approach to their use in the national legal system.

To achieve this goal, the following tasks are to be accomplished:

to analyse the content and scope of use of the terms "harmonisation", "approximation", "alignment" and others in the text of the Association Agreement and in the EU acquis;

to identify the scientific approaches of domestic and foreign scholars to the unification of legal terminology in the field of European integration;

to distinguish between the legal categories that denote the process of bringing Ukrainian legislation into line with the EU acquis and to identify their essential characteristics;

to justify the need to develop a unified conceptual and categorical framework as a prerequisite for the effective implementation of the acquis into national legislation.

Presentation of the main material. We agree with the opinion of Ukrainian scholars V. Muravyov and N. Mushak that, despite the use of different terms in the EU acquis and in EU agreements with third countries, this essentially refers to the same process of bringing national legislation into line with the acquis. [1, p. 14]. Nevertheless, defining the essential characteristics of Ukraine's commitments to implement the EU acquis should involve a common understanding of the methods/forms and a distinction between their areas of application. The opinion of Ukrainian scientist V. Gomonay that the starting point for harmonising Ukrainian legislation with EU law is the unification of the terminology used in these two legal systems is reasonable [2, p. 205]. Achieving common understanding in the legal sphere is impossible without this key element.

M. Hnatovsky points out that the internationalisation of national legal systems takes the form of approximation, harmonisation, unification or reception, depending on a number of factors (in particular, the objectives underlying integration, the legal traditions of the recipient state, etc.). They are classified according to the subject and method of legal regulation, the scope

and degree of similarity of legal norms, sources of law, the purpose of legal regulation, the circle of law-making entities, the method of enactment and the methods of implementation of norms [3, p. 5]. Based on the above definition, we consider it appropriate to view the terms specified in the Association Agreement as having a common goal, but differing in the legal means by which their goals are achieved.

In fact, the term "harmonisation" is mentioned only a few times in the Association Agreement: "...in order to harmonise the national statistical system with the European norms and standards" (Art. 355), "enhancing harmonisation of issues addressed within the framework of international organisations" (Art. 404) [4].

At the same time, the Association Agreement does not contain the concept of harmonisation, so it is worth referring to theoretical developments for its study. The Oxford Dictionary of Law defines "harmonisation of law" as "the process by which member states of the EU make changes in their national laws, in accordance with Community legislation, to produce uniformity, particularly relating to commercial matters of common interest". It is noted that EU directives relate precisely to the harmonisation of law [5]. British scholars P. Catriona and J. Paisey Nicholas note that harmonisation is the process of achieving compatibility of law by decreasing differences to achieve a level of similarity between legal systems, while recognising that some differences may remain. [6, p. 1037].

Domestic scholars, including V. Muravyov and N. Mushak, note that it is precisely the term "harmonisation" that most adequately characterises the goal of bringing national legislation into line with the acquis – to harmonise national rules in such a way that in both cases they create the same legal conditions for the activities of economic operators within the internal market. [1, p. 16].

The Small Encyclopaedia of International Law, edited by Yu. Boshytsky, rightly points out that "not only should national legislation be harmonised with international law, but the latter should also be harmonised with national law" [7, p. 88]. However, the Association Agreement mainly refers to unilateral harmonisation of Ukrainian legislation with the EU acquis, including in the field of capital movement.

The Association Agreement also uses other terms. In the preamble to the Agreement, the term "approximation" is mentioned four times: "DESIROUS of moving the reform and approximation process forward in Ukraine", "DESIROUS of achieving economic integration, inter alia ... through extensive regulatory approximation", "RECOGNISING that such a Deep and Comprehensive Free Trade Area, linked to the broader process of legislative approximation...", "COMMITTED to enhancing energy security, facilitating the development of appropriate infrastructure and increasing market integration and regulatory approximation...". In addition, "approximating" is mentioned once: "COMMITTED to gradually approximating Ukraine's legislation with that of the Union". Article 1 of the Association Agreement mentions "the progressive approximation of its *[Ukraine's]* legislation to that of the Union". In Article 114 it is mentioned that «the Parties recognise the importance of the approximation of Ukraine's existing legislation to that of the European Union" [8, p. 44].

It is also necessary to cite the definition of adaptation contained in regulatory legal acts. Thus, Resolution No. 1496 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16 August 1999 "On the Concept of Adaptation of Ukrainian Legislation to European Union Legislation" defines in paragraph 1 the term "adaptation" as "the process of convergence and gradual harmonisation of Ukrainian legislation with EU legislation" [119]. According to the Law of Ukraine "On the State Programme for the Adaptation of Ukrainian Legislation to European Union Legislation" dated 16 August 1999 No. 1496, the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation is the process of bringing Ukrainian laws and other regulatory acts into line with the acquis [111]. Thus, at the legislative level, this term has been chosen to bring national legislation into line with the EU acquis. The word "adaptation" essentially implies the adaptation of norms to a specific legal system.

The term "implementation" is used in Articles 4 and 5 of Annex XVII to the Association Agreement and is generally mentioned in the context of "...full enactment and complete and full implementation of all applicable provisions for the sectors concerned by regulatory approximation ..." [11].

In an article by S. Perepolkin, with reference to A. Gaverdovsky, it is stated that the implementation of international law norms is a purposeful organisational and legal activity of states, carried out individually, collectively or within the framework of international organisations with the aim of timely, comprehensive and full implementation of their obligations under international law [12, p. 311]. The term "implementation" can be synonymous with the word "realisation", i.e. "introduction" of international law norms into

the practical activities of the state and other entities. [13, p. 312]. This position is similar to the definition given in S. Perepolkin's article, but the latter does not equate 'implementation' with "realisation", which, in our opinion, is correct, since, firstly, "realisation" of legal norms etymologically means "embodiment", and secondly, in theory, "realisation" is defined as "the embodiment of legal norms in the lawful behaviour of legal subjects". [14, p. 235], in this way, the concept of law-making is unjustifiably taken away.

Moreover, as O. Drachov notes, in Polish international law doctrine, implementation is used to describe the process of incorporating international law norms into domestic legal systems. This concept is also used to describe the process of incorporating EU directives into the legal systems of Member States [15, p. 221].

Ukrainian researcher K. Berezna, defining the difference between the categories of "adaptation" and "implementation", notes that the adaptation of Ukrainian legislation to the acquis of the European Union should be understood as the process of gradually bringing national legislation into line with the EU acquis through law-making. In turn, implementation is a process involving not only law-making at various stages, but also the further implementation and enforcement of legal provisions adopted by the relevant authorities [16, p. 39].

V. Filatov paid considerable attention to the development of implementation issues, considering implementation in two main aspects: thus, implementation is understood as the activities of state authorities, which are both international and domestic in nature and aimed at improving legislation through the country's fulfilment of its international obligations [17, p. 7]; implementation is also a process of bringing national legislation closer to international law through law-making, planning, coordination and control [17, p. 11]. M. Baimuratov and M. Almohammed emphasise the systematic nature of this activity and define the implementation of international law norms into national legislation as "a teleologically justified systematic process aimed at fulfilling the international legal obligations of the state, undertaken by it within the framework of international legal agreements..." [18, p. 78].

Thus, it appears that the category of adaptation includes only the law-making activities of public authorities, which involve amendments to existing regulatory acts. Implementation includes both the practical law enforcement aspect of such changes and law-making activities, i.e. it is a broader concept [19, p. 157].

According to Ukrainian researcher of EU law Y. Movchan, differentiation between adaptation and harmonisation occurs at the level of the subject, i.e. the term "harmonisation" is used when referring to EU Member States, while the term "adaptation" is used in relation to candidate countries (now applied to Ukraine), potential candidate countries and third countries. These concepts are similar in that both define the influence of European (international) law on the national legal order and, in turn, enrich European and international law, However, adaptation involves the synthesis of reciprocal norms with national norms, while harmonisation involves the process of harmonising legal norms within a single legal system. The mechanism for implementing both adaptation and harmonisation is implementation [20, p. 10].

I. Yakovyuk expresses a similar point of view. In his opinion, the concept of "harmonisation" characterises the process of bringing legislation into line with EU law, which takes place within the EU and is a statutory obligation exclusively of Member States. "Adaptation also characterises the process of bringing legislation into line with EU law, but it usually takes place outside the EU and concerns third countries in connection with their intentions to integrate into the EU, as well as countries that have acquired membership but, while still candidate countries, have not completed this process" [21, p. 19].

We believe that the concept of extending harmonisation only to EU Member States has its roots in the work of European scholars and is not entirely consistent with the national doctrine.[1] According to Danish scholar O. Lando, Europeanisation means unifying or harmonising European law. This term applies only to EU Member States [22, p. 184].

Some articles of the Association Agreement mention the term "convergence". "Gradual approximation of policies and legislation" (Art. 403), "promoting convergence in the field of higher education deriving from the Bologna process" (Art. 431). In addition, according to Article 1 of the Association Agreement, one of the aims of this association is "to promote gradual rapprochement between the Parties based on common values and close and privileged links, and increasing Ukraine's association with EU policies and participation in programmes and agencies" [4].

From this, we can conclude that the concept of "convergence" (seems that "rapprochement"

[1] For example, Ukrainian scientist T. Pikulia notes that "... harmonisation of legislation is a complex process aimed at achieving a uniform impact on social relations in Ukraine, in the 27 EU Member States, and in three other Member States of the European Economic Area." [23, p. 475]

too) covers not only the legal sphere, but also the political and cultural spheres (the latter is referred to, for example, in Article 430 of the Association Agreement, which states that the parties shall promote … intercultural dialogue. When it comes to Article 405 of this Agreement, the term "gradual approximation" (in English) was translated into Ukrainian using two terms: "gradual convergence and harmonisation" (*«поступове зближення та гармонізація»*). In addition, the terms "gradual approximation", "alignment" and "regulatory approximation" are often mentioned in the Association Agreement [4]. It was the term "regulatory approximation" that was chosen for the title of Annex XVII to the Association Agreement [11].

The term transposition is mentioned in Articles 56 and 96 of the Association Agreement, as well as in Annex XVII to the Association Agreement, namely in Article 5(3): "Once a new or amended EU legislative act has been added to the relevant Appendix, Ukraine shall transpose and implement the legislation into its domestic legal system..." [11]. In official Ukrainian translations, this term is sometimes translated as *«впровадження»* ("introduction").

The issue of transposition (from Latin transpositio – transfer, rearrangement, transportation [24, p. 12]) of legislation was studied in detail by R. Petrov. According to the scholar, this is a process aimed at achieving "adaptation", "convergence", "harmonisation" and "unification" with the law of the EU or other international organisations, and involves the use of many methods and means to achieve the goal of transferring the EU *acquis* into the legal systems of third countries [24, p. 74].

According to V. Muravyov and N. Mushak, in areas of regulation not covered by national legislation, or where legislation is significantly outdated and in need of urgent updating, a revolutionary approach can be applied – the "transposition" of EU *acquis* norms into Ukrainian law. This is resorted to when it is necessary to accelerate the harmonisation process by directly incorporating the provisions of the *acquis* (without making significant changes or conducting the relevant parliamentary procedures in advance). In this case, the competence to adopt normative legal acts is mainly vested in the executive authorities [1, p. 15]. It is precisely the absence of substantial reworking that distinguishes transposition from transformation, which, as K. Savchuk notes, takes place with due regard for national legal trends and standards of legal technique [26, p. 513].

At the same time, in our opinion, both transposition and transformation can be considered forms of implementation. Considering the above, we believe that transposition in the field of free capital movement can be applied when adopting acts by *inter alia* the National Bank of Ukraine and National Securities and Stock Market Commission.

The Association Agreement does not contain the term "unification", but it is being studied by domestic scholars in the field of EU law; for example, research was conducted on the "unification of European contract law" [27, p. 10–11], "unification of conflict-of-law rules in EU law" [28], "unification of national legislation with EU law" [29, p. 69] etc. Unification was also addressed in the works of European lawyers. For the purposes of this study, it is necessary to examine in more detail the distinction between the concepts of "unification" and "harmonisation".

Let us refer to the findings of foreign researchers. British scholar W. Camda notes that unification involves replacing two or more legal systems with a single system, while harmonisation aims to bring together or coordinate different legal provisions or systems by eliminating major differences and establishing minimum requirements or standards [30, p. 485, 501]. Referring to this point of view, we can conclude that unification, compared to harmonisation, is more radical.

For example, E. von Caemmerer considered the problem of unifying European private law in the context of creating the so-called "United States of Europe" [31, p. 307]. This term was used because, in the context of a unified state, which the United States of Europe was supposed to be, it was appropriate to speak not only of harmonised legislation, but of unified legislation. I. Sammut wrote that by unification of law "the legal and social processes by which uniformity is achieved..." are meant [32, p. 836]. Another definition is as follows: "Unification is concerned with the creation of identical rules, whereas harmonization tends to produce more or less similar law in different countries" [33].

Domestic scholar Y. Chernopishchuk notes that legal unification is a process of convergence between two or more legal systems, a process aimed at "replacing two or more legal systems with a single legal system." At the same time, "harmonisation of law" is defined as the process of coordinating or bringing together individual legal provisions of different legal systems, which is achieved by eliminating fundamental contradictions or differences, as well as by establishing at least minimum common requirements and standards [33, p. 67]. A similar point of view is expressed by V. Muravyov and

N. Mushak: unification, like harmonisation, also creates equal legal conditions for economic entities, but in the case of unification, the result is achieved in a different way – through the adoption of regulations that directly govern the behaviour of entities and do not provide for coordination with them of national legislation [1, p. 16], although such coordination may occur in practice.

T. Kravchenko notes that "unification" is the creation of identical, universally binding norms in the domestic law of different states. In turn, harmonisation represents the coordination of general approaches and concepts for the development of national legislative systems, as well as the process of developing general legal principles and individual decisions. According to the author, the uniform application of unified norms in different EU Member States is a key characteristic of unification, and this is precisely what distinguishes it from harmonisation, which is focused on establishing a single regulatory outcome [34, p. 132].

Therefore, it seems that the term "unification" should be applied to the process of creation of identical norms via regulations that have direct effect which results in bringing national legislation into line with their provisions, while harmonisation is used in accordance with the provisions of directives.

Thus, Regulation (EU) 2018/1672 on controls on cash entering or leaving the Union [35] sets a uniform threshold of EUR 10 000: any carrier entering or leaving the EU with cash equal to or above that amount shall declare that cash to the competent authorities of the Member State (Art. 3). The Regulation also provides a mechanism for unaccompanied cash – authorities may require the sender, recipient or their representative to submit a disclosure declaration within a deadline of 30 days (Article 4). These rules apply directly and uniformly across all Member States, a classic case of unification. In contrast, Directive 2014/65/EU (MiFID II) [36] harmonises access to investment activities and conduct-of-business rules by laying down authorisation requirements (Article 5), organisational requirements for investment firms (Article 16), and investor-protection obligations, including information duties and suitability/appropriateness assessments (Articles 24–25), as well as the obligation to execute orders on terms most favourable to the client (Article 27). These are detailed minimum standards to be implemented in national law representing harmonisation with limited discretion of Member States which implement the mentioned directive.

However, even within harmonisation via directives, elements of unification can be observed. For example, the initial capital requirements for electronic money institutions are set by Directive 2009/110/EC (the so-called E-Money Directive) [37]. Article 4 therein expressly requires authorised electronic money institutions to hold initial capital of not less than EUR 350,000, applicable uniformly across all Member States – i.e., a unifying block embedded in a directive. By contrast, Directive 2004/25/EC on takeover bids [38] imposes a mandatory bid once control is acquired (Article 5(1)), but leaves to national law the percentage of voting rights that confers control (Article 5(3)) and the look-back period for calculating the "equitable price" – set as the highest price paid over a period to be determined by Member States of not less than six and not more than twelve months (Article 5(4)). Thus, the Directive sets common goals and core protections, while concrete parameters remain with Member States, so this is en example of harmonisation with a relatively broad discretion.

Conclusions. An analysis of the provisions of the Association Agreement and the EU *acquis* shows that the terms such as "harmonisation", "approximation" and "alignment" are used to describe the process of bringing national legislation into line with European standards, but they have different scopes of application and their own essential characteristics. However, despite the fact that the use of these terms is determined by a common goal, their meaning is justified by the degree and instruments of integration.

In scientific literature, domestic and foreign researchers interpret the above terms differently, but the dominant approach is that they cover a single process of convergence of legal systems. At the same time, the need to unify terminology as a key prerequisite for effective dialogue between Ukraine and the EU is emphasised.

Scientific analysis of the relevant legal categories shows that the term "adaptation" is enshrined in domestic legislation as the main form of law-making activity, "implementation" is a broader legal category that includes law-making and law enforcement aspects, while "transposition" and "transformation" can be considered as specific forms of implementation. "Unification" and "harmonisation" differ in the degree of integration of norms, and "convergence" covers not only the legal but also the political and economic spheres.

It should also be noted that the formation of a unified conceptual and categorical framework is of fundamental importance for ensuring the consistency and predictability of law-making and law enforcement activities. A

unified terminology base will help to avoid double interpretations of the provisions of the Association Agreement in particular and the EU acquis in general, and will ensure the effective implementation of European standards into national law.

Bibliography

1. Муравйов В., Мушак Н. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Вісник. 2013. № 8. С. 12–18.
2. Гомонай В. В. Зближення законодавства України з правовою системою Європейського Союзу. *Держава і право.* 2009. Вип. 44. С. 204–212. (дата звернення: 16.09.2025).
3. Гнатовський М. М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2002. 22 с.
4. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union.* L 161/3. 29.05.2014. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/4589a50c-e6e3-11e3-8cd4-01aa75ed71a1.0006.03/DOC_1 (дата звернення: 17.09.2025).
5. Harmonization of laws. Oxford Reference. URL: http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095921694 (дата звернення: 17.09.2025).
6. Paisey Nicholas J., Catriona P. Harmonisation of Company Law; Lessons from Scottish and English Legal History. *Management Decision 42.* 2004. No. 8. P. 1037–1050.
7. Мала енциклопедія міжнародного права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 440 с.
8. Стрілець Б. В. Гармонізація законодавства України і ЄС за Угодою про Асоціацію: термінологічні питання. Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 02 черв. 2017 р.). Полтава: ПУЕТ, 2017. С. 43–46.
9. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF (дата звернення: 17.09.2025).
10. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 29. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1629-15 (дата звернення: 17.09.2025).
11. Annex XVII (“Regulatory Approximation”) to Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union.* L 161. 29.05.2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22014A0529(01) (дата звернення: 17.09.2025).
12. Перепьолкін С.М. Інтерпретація терміну «імплементація» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 9. С. 310–313. URL: http://lsej.org.ua/9_2021/78.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
13. Куц М. О. Про особливості тлумачення терміна «імплементація». *Часопис Київського університету права.* Київ, 2010. № 2. С. 133–138.
14. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
15. Драчов О. В. Імплементація міжнародних зобов’язань в правові системи Польщі та України (порівняльний аналіз): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2012. 229 с.
16. Бережна К. В. Імплементація норм права Європейського Союзу в адміністративне законодавство України: концептуальні проблеми. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 5 (14). С. 36–40.
17. Філатов В. В. Імплементація міжнародних норм до митного законодавства України: автореф. дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.07. Львів, 2012. 16 с.
18. Баймуратов М. О., Алмохаммед М. А. Особливості входження норм міжнародного права в національне конституційне право України. Вісник Центральної виборчої комісії. 2016. № 2 (34). С. 75–85.
19. Стрілець Б. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Європейському Союзі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2020. 238 с.
20. Мовчан Ю. В. Міжнародно-правове регулювання інтеграційних процесів в Європейському Союзі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2010. 22 с.
21. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 29–42.
22. Форманюк В. Уніфікація та гармонізація договірного права Європейського Союзу. Юридичний вісник. 2015. № 1. С. 183–190.
23. Пікуля Т. О. Гармонізація законодавства в процесі переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 474–476. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/8_2024.pdf (дата звернення: 25.09.2025).
24. Петров Р. А. Транспозиція «acquis» Європейського Союзу у правові системи третіх країн: монографія. Київ: Істина, 2012. 384 с.
25. Петров Р. А. «Транспозиція» права як складова процесу приведення законодавства України у відповідність до «acquis» Європейського Союзу. Право України. 2013. № 6. С. 70–76.
26. Європейське право: право Європейського Союзу: підручник: у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ: Ін Юре, 2015. Кн. 3: Право зовнішніх зносин Європейського Союзу. 408 с.
27. Гайдулін О. О. Зближення контрактного права країн-членів Європейського Союзу: основні засоби та напрями: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
28. Чевичалова Ж. В. Уніфікація колізійних норм у праві Європейського Союзу. Теорія і практика правознавства: електронне наук. фахове видання Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». 2013. Вип. 2. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/48.pdf (дата звернення: 25.09.2025).
29. Чернопищук Я. Уніфікаційні процеси в європейському правовому просторі: герменевтика та аксіологія конституційно-правового аналізу. Юридичний вісник. 2011. № 1. С. 66–72.
30. Camda W. J. Comparative Law: A Theoretical Framework. 1974. 519 p.
31. Von Caemmerer E. The Problem of the Unification of Private Law in Europe. *University of Colorado Law Review.* 1964. P. 307–320.
32. Sammut I., Tying the Knot in European Private Law. *European Review of Private Law.* 2009.

17. P. 813–840. URL: https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/115122/1/Tying_the_knot_in_European_private_law%282009%29.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

33. Gebauer M., Berner F. Unification and Harmonization of Laws, in: Max Planck Encyclopedias of International Law. Last updated: August 2019. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1123 (дата звернення: 17.09.2025).

34. Кравченко Т. До питання про уніфікацію законодавства. Право України. 2006. № 4. С. 131–133.

35. Regulation (EU) 2018/1672 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on controls on cash entering or leaving the Union and repealing Regulation (EC) No 1889/2005. *Official Journal of the European Union.* L 284. 12.11.2018. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1672/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

36. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU (recast) Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union.* L 173. 12.6.2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

37. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union.* L 267. 10.10.2009. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

38. Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 april 2004 on takeover bids (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union.* L 142. 30.4.2004. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/25/oj/eng (дата звернення: 25.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 34:004.89
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.38

O. A. Shamov
Intelligent Systems Researcher,
Head of Human Rights Educational Guild
orcid.org/0009-0009-5001-0526

DIGITAL SOVEREIGNTY AND JURISDICTION OVER CROSS-BORDER AI SERVICES: FROM «CLOUD» TO «ALGORITHMIC» SOVEREIGNTY

The rapid proliferation of cross-border AI services challenges state sovereignty. The focus is shifting from infrastructure control («cloud sovereignty») to control over decision-making algorithms. This necessitates rethinking legal approaches, which are ineffective for regulating extraterritorial intelligent systems, and developing a new framework for asserting state control. Purpose. To research the evolution of the digital sovereignty concept, analyze the jurisdictional challenges of cross-border AI services, and develop a two-tiered model of «algorithmic sovereignty» to balance national interests, innovation, and international law. Methods. The research is based on dialectical, formal-legal, and comparative-legal methods. The methods of analysis, synthesis, and modeling were used to develop the author's model of algorithmic sovereignty. Results. The concept of «cloud sovereignty» is proven to be insufficient. The notion of «algorithmic sovereignty» is proposed as the state's ability to extend jurisdiction over the decision-making processes of impactful algorithms. An innovative two-tiered model is developed: the first tier for critical AI systems (mandatory audit and certification), and the second for general AI services (the principle of «jurisdiction by effect» with intermediary responsibility). Conclusion. The proposed model allows for an effective response to challenges by shifting the regulatory focus from the physical location of data to the functional impact of algorithms. This creates a mechanism to protect critical interests without digital protectionism. Future research prospects lie in developing standards for algorithm audits and harmonizing certification requirements.

Key words: digital sovereignty, algorithmic sovereignty, artificial intelligence, jurisdiction, cross-border services, BU AI Act, extraterritoriality, algorithm audit.

Шамов О. А. **ЦИФРОВИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА ЮРИСДИКЦІЯ НАД ТРАНСКОРДОННИМИ ШІ-СЕРВІСАМИ: ВІД «ХМАРНОГО» ДО «АЛГОРИТМІЧНОГО» СУВЕРЕНІТЕТУ**

Стрімке поширення транскордонних ШІ-сервісів створює виклики для державного суверенітету. Дискусії зміщуються від контролю над інфраструктурою («хмарний суверенітет») до контролю над алгоритмами, що приймають рішення. Це вимагає переосмислення правових підходів, які є неефективними для регулювання екстериторіальних інтелектуальних систем, та розробки нової рамки для утвердження державного контролю. Мета. Дослідження еволюції концепції цифрового суверенітету, аналіз юрисдикційних викликів транскордонних ШІ-сервісів та розробка дворівневої моделі «алгоритмічного суверенітету» для збалансування національних інтересів та інновацій в рамках міжнародного права. Методи. Дослідження базується на діалектичному, формально-юридичному та порівняльно-правовому методах. Для розробки авторської моделі алгоритмічного суверенітету використано методи аналізу, синтезу та моделювання. Результати. Доведено, що концепція «хмарного суверенітету» є недостатньою. Запропоновано поняття «алгоритмічного суверенітету» як здатності держави поширювати юрисдикцію на процеси прийняття рішень алгоритмами, що мають значний вплив. Розроблено інноваційну дворівневу модель: перший рівень для ШІ-систем критичного значення (обов'язковий аудит та сертифікація), другий – для загальних ШІ-сервісів (принцип «юрисдикції за наслідками» з відповідальністю посередників). Висновок. Запропонована модель дозволяє ефективно реагувати на виклики, переміщуючи фокус регулювання з фізичного розташування даних на функціональний вплив алгоритмів. Це створює механізм захисту критичних інтересів без цифрового протекціонізму. Перспективи досліджень полягають у розробці стандартів аудиту алгоритмів та гармонізації вимог до їх сертифікації.

Ключові слова: цифровий суверенітет, алгоритмічний суверенітет, штучний інтелект, юрисдикція, транскордонні сервіси, Регламент ЄС про ШІ, екстериторіальність, аудит алгоритмів.

Problem Statement. The modern world order is increasingly defined not only by geopolitical and economic factors but also by technological dominance. The proliferation of artificial intelligence (AI), especially in the form of cross-border digital services provided by global tech corporations, poses a fundamental challenge to the Westphalian model of state sovereignty, which is based on the principle of territoriality. When an algorithm developed in one country, trained on data from around the world, and hosted on cloud servers in a third country makes decisions that have direct legal, economic, and social consequences for the citizens of a fourth country, the classic mechanisms of jurisdiction fail.

The problem is that traditional concepts of digital sovereignty, which emerged in response to the challenges of the global Internet, are becoming obsolete. The first wave of the struggle for digital sovereignty focused on data sovereignty – the right of a state to demand that the personal data of its citizens be stored and processed within its physical borders. This

© O. A. Shamov, 2025

approach, vividly embodied in data localization requirements, has proven insufficient, as the mere storage of data does not guarantee control over its use.

The second wave, which can be described as «cloud sovereignty,» shifted the emphasis to control over computational infrastructure. States began to strive for the creation of national cloud platforms or to require global providers (such as Amazon Web Services, Microsoft Azure, Google Cloud) to locate infrastructure on their territory. However, this approach also has significant limitations. The physical location of a server does not provide real control over the software code and algorithmic logic executed on it. A foreign provider may comply with infrastructure localization requirements but simultaneously use algorithms that are opaque, biased, or contrary to the public order and fundamental values of the host state.

Thus, a gap emerges between the territorially limited jurisdiction of the state and the global, decentralized nature of modern AI services. This gap creates legal «gray zones» and undermines the state's ability to perform its key functions: protecting citizens' rights, ensuring economic stability, and guaranteeing national security. An urgent practical task is to develop a new legal doctrine and toolkit that will allow state sovereignty to be extended not only to data and infrastructure but also to the very logic of artificial intelligence decision-making.

Analysis of Recent Studies and Publications. The problem of digital sovereignty and its connection to new technologies is a subject of active scientific debate. The very concept of digital sovereignty has been articulated by scholars like Pohle and Thiel (2020) as the ability of a state to exercise control over its digital infrastructure, data, and the legal frameworks governing the digital space. One of the key works explaining the mechanisms for extending this sovereignty beyond national borders is the concept of the «Brussels Effect», proposed by Anu Bradford (2020). She argues that the European Union, due to the size of its market, is capable of de facto setting global standards in areas such as data protection (GDPR) and, potentially, AI regulation through the AI Act. This market-power-based approach is one attempt to solve the jurisdictional problem. At the same time, critics note that such an approach can lead to «regulatory imperialism» and does not take into account the interests of developing countries. This regulatory outreach is underpinned by a distinct philosophical commitment; as Floridi (2021) notes, the EU's approach to AI is fundamentally human-centric, aiming to create a framework that ensures technology serves societal values and fundamental rights.

She argues that the European Union, due to the size of its market, is capable of de facto setting global standards in areas such as data protection (GDPR) and, potentially. AI regulation through the AI Act. This market-power-based approach is one attempt to solve the jurisdictional problem. At the same time, critics note that such an approach can lead to «regulatory imperialism» and does not take into account the interests of developing countries (Almada & Radu, 2024).

Researchers studying the extraterritorial application of law in the digital sphere often analyze the experience of the GDPR. For example, Dove and Chen (2021) analyze the legal grounds for the extraterritorial application of the GDPR, pointing to its far-reaching consequences for companies worldwide. However, he also emphasizes the difficulties of enforcement against entities that do not have a physical presence in the EU, which is also relevant for the future regulation of AI.

The concept of «algorithmic governance» has become central to understanding how technology platforms exercise power. Kettemann (2020) notes that private actors, particularly «Big Tech», establish rules through their algorithms that regulate communication, commerce, and access to information, challenging the state's traditional monopoly on lawmaking. This idea underscores that the struggle for sovereignty is shifting from physical space to the space of code.

Attempts to regulate cross-border Al services face fundamental jurisdictional obstacles. The traditional model of jurisdiction based on the principle of territoriality proves ineffective. The EU's attempt to solve this problem through the extraterritorial application of the AI Act (similar to the GDPR) is ambitious, but faces significant enforcement difficulties. As detailed by legal scholars like Kop (2021), the European approach aims to regulate AI systems placed on the Union market or whose output is used in the Union, regardless of the provider's location. However, if a foreign provider of a high-risk AI service has no legal presence in the EU, forcing it to comply with the Regulation's requirements, such as conformity assessment or registration in a database, will be extremely difficult. Some researchers propose the term «algorithmic sovereignty,» although its meaning is not yet settled. For instance, Srinath (2025), in the context of India, views it as the country's ability to control the development and deployment of AI to achieve strategic goals, but his analysis focuses more on industrial policy than on jurisdictional mechanisms.

At the same time, existing research leaves a key problem unresolved: how exactly can a state practically exercise its jurisdiction over complex, opaque, and cross-border algorithmic systems without resorting to extreme forms of digital protectionism, which harms innovation and global trade? While some authors, such as Covenant (2025), expertly map the «legal grey zones» and jurisdictional conflicts arising from cross-border AI, most works either state the problem or analyze existing extraterritorial models (like the «Brussels Effect»). However, they do not offer a specific, differentiated legal framework for asserting sovereignty precisely at the algorithm level. This article aims to fill this gap by developing a new model that distinguishes approaches to AI regulation based on its level of criticality for society and the state.

Formulation of the Article's Objective. The objective of this article is to develop and substantiate a two-tiered conceptual model for the implementation of algorithmic sovereignty, which will allow states to effectively extend their jurisdiction over cross-border AI services. To achieve this, the article will first analyze the evolution of the digital sovereignty concept, demonstrating the limitations of approaches based on data and «cloud» sovereignty in the context of modern AI. It will then formulate a precise definition of «algorithmic sovereignty» as a key element of state control and proceed to identify and systematize the main jurisdictional problems arising from attempts to regulate cross-border AI services. Building on this analysis, the core of the article will propose and elaborate on a two-tiered model for asserting jurisdiction. This model includes a mechanism for mandatory auditing and certification for AI systems of critical importance, alongside a model of «jurisdiction by effect» combined with intermediary responsibility for general AI services. Finally, the article will substantiate the scientific novelty of this proposed approach, arguing that it provides a necessary balance between protecting national interests, supporting innovation, and preventing the excessive fragmentation of the global digital space.

Main Results. As noted, initial attempts to assert digital sovereignty were aimed at the tangible elements of the digital economy: data as a resource and servers as physical infrastructure. This logic is understandable and directly follows from the classic understanding of sovereignty as control over territory and resources. However, the value and impact of modern technology services are determined not so much by raw data or their processing location as by an intangible element – the algorithm.

An algorithm, especially in the context of self-learning systems, is not just a set of instructions but a dynamic decision-making model. It encapsulates certain values, assumptions, and goals embedded by its developers. When such an algorithm is used for credit scoring. job candidate selection, content moderation, or even managing critical infrastructure, it exercises powers that previously belonged to state or clearly regulated private institutions.

Thus, algorithmic sovereignty can be defined as the ability of a state to establish, apply, and enforce legal, ethical, and technical standards for algorithmic systems that have a significant impact on its jurisdiction, regardless of the location of their development, training, or physical deployment. This is a transition from controlling «where» (server location) to controlling «how» (the logic of the algorithm) and «what» (the results and consequences of its decisions).

This transition is inevitable given the architecture of modern AI services. A global technology company can formally comply with data localization requirements by storing data on servers in a specific country, but at the same time use a single global AI model for their analysis, which is updated centrally in its home jurisdiction. In such a case, the state where the data is located has no control over how this data is interpreted and what decisions are made based on it. Control over infrastructure without control over logic becomes an illusion of sovereignty.

Attempts to regulate cross-border AI services face fundamental jurisdictional obstacles. The traditional model of jurisdiction based on the principle of territoriality proves ineffective. The EU's attempt to solve this problem through the extraterritorial application of the AI Act (similar to the GDPR) is ambitious but faces significant enforcement difficulties. If a foreign provider of a high-risk AI service has no legal presence in the EU, forcing it to comply with the Regulation's requirements, such as conformity assessment or registration in a database, will be extremely difficult.

On the other hand, the aggressive extraterritorial application of one's own legislation can lead to conflicts of jurisdiction. Imagine a situation: an AI system for content moderation, developed in the US where the First Amendment, protecting freedom of speech, dominates), is used in Germany (where strict laws against hate speech are in effect) and in China (where strict censorship requirements apply). Whose norms should the algorithm follow? This creates legal uncertainty for developers and can lead to the «fragmentation» of the Internet,

where companies are forced to create separate versions of their services for each major market.

The US approach, which can be described as decentralized and market-oriented, also has its flaws (Romana & Santiago, 2024). It relies on industry standards and voluntary risk management frameworks (e.g., the NIST AI Risk Management Framework). This approach fosters innovation but does not give the state sufficient leverage to protect public interests in critical areas and can lead to regulatory arbitrage, where companies choose jurisdictions with the least burdensome rules.

Scientific Novelty – a Two-Tiered Model for Asserting Algorithmic Sovereignty. To overcome these challenges, a new two-tiered model for implementing algorithmic sovereignty is proposed, which differentiates regulatory requirements depending on the level of risk and strategic importance of the AI system.

Tier 1: Mandatory Algorithmic Auditing and Certification (MAAC) for AI Systems of Critical Importance:

This tier applies to a limited list of AI systems that are recognized by the

state as critical for its functioning, security, and public order. Such systems may include:

- AI used in the management of critical infrastructure (energy, transport, water supply).
- Autonomous weapon systems and AI in military command and control.
- AI systems used in the justice and law enforcement sectors (predictive policing, facial recognition in public places).
- Algorithms that determine access to key public services and social benefits.
- AI used to manage major financial markets.

For these systems, it is proposed to introduce a regime where any provider, regardless of its jurisdiction, is obliged to undergo a mandatory audit and certification process before deploying the service on the state's territory. This process should be carried out by an authorized national body (or a supranational body, as in the case of the EU) or an accredited third party.

Unlike a simple conformity assessment declared by the developer (as provided for many high-risk systems in the AI Act), an audit under the MAAC model involves a deep technical and legal analysis. It may include:

Code and model architecture audit: checking for vulnerabilities, hidden functions, and compliance with declared characteristics.

Training data audit: analysis of datasets for bias, representativeness, and the legality of their origin.

Stress testing and robustness testing: checking the system's behavior in non-standard situations and its resilience to adversarial attacks.

Legal and ethical review: assessing the algorithm's logic for compliance with fundamental rights, the principles of the rule of law, and key societal values.

Only after successfully passing the audit and obtaining a certificate can the AI system be approved for use in the respective critical area. This approach shifts the point of control from the moment of harm (ex-post) to the market access stage (ex-ante) and gives the state real, rather than declarative, control over the most important algorithms. This is a direct implementation of algorithmic sovereignty.

Tier 2: Jurisdiction by Effect and Intermediary Responsibility:

For the vast majority of other AI services (social networks, recommendation systems, online commerce, chatbots, etc.), the MAAC regime would be overly burdensome and would stifle innovation. For this category, it is proposed to use an adapted «effects doctrine», which is well-known in antitrust and private international law.

According to this doctrine, a state can extend its jurisdiction to actions committed abroad if they have substantial and foreseeable effects on its territory. In the context of AI, this means that if a foreign AI service is systematically used by a country's citizens and has a significant impact on its market or information space, it falls under the scope of national legislation (e.g., regarding consumer protection, advertising, countering disinformation).

The key problem here is enforcement. To solve it, it is proposed to place responsibility for compliance with local norms not only on the foreign developer but also on a key accessible intermediary within the jurisdiction. Such an intermediary could be:

- A local subsidiary or official representative of the technology corporation.
- Large cloud service providers whose infrastructure hosts the service.
- Mobile application stores (Apple App Store, Google Play) that distribute the relevant application.
- Major internet service providers.

These intermediaries, having a physical and legal presence in the country, become the point of application for the law. A regulator can require them, for example, to block access to a service that violates legislation or to ensure that the service provider complies with transparency requirements or provides users with effective mechanisms for appealing AI decisions. This approach creates a powerful incentive for global companies to cooperate with national regulators and adapt their services to local requirements,

as refusal could lead to loss of market access through the actions of intermediaries.

Conclusions. This article has analyzed the evolution of the concept of digital sovereignty, which demonstrated the inadequacy of existing approaches focused on data and infrastructure control for regulating modern cross-border AI services. A transition to a new paradigm – algorithmic sovereignty – was proposed and substantiated, defined as the ability of a state to extend its jurisdiction to the decision-making logic of algorithmic systems that have a significant impact on its territory, citizens, and economy.

The main result of the research is the development of an innovative two-tiered model for asserting jurisdiction, which constitutes the scientific novelty of this work. This model offers a differentiated approach that avoids the extremes of digital isolationism and an unregulated market:

1. For AI systems of critical importance, a mechanism of mandatory audit and certification (MAAC) is proposed. This ex-ante control instrument provides the state with real leverage over the most sensitive and important algorithms, ensuring their compliance with national standards of security, law, and ethics.

2. For general AI services, a model combining «jurisdiction by effect» with the principle of key intermediary responsibility is proposed. This approach allows for the effective application of national legislation to foreign providers through locally accessible actors (subsidiaries, cloud providers, app stores), creating an effective enforcement mechanism without the need to pursue foreign companies in their home jurisdictions The proposed model meets the article's objective by creating a flexible and realistic legal framework for addressing the jurisdictional challenges associated with the cross-border nature of AI. It allows states to protect their key interests without hindering technological innovation or violating the principles of global digital cooperation.

Prospects for further research. First, the development of detailed technical standards and methodologies for conducting audits of AI systems within the MAAC model is necessary. This task requires interdisciplinary collaboration between engineers, lawyers, and ethicists. Second, it is worth exploring the possibility of concluding bilateral and multilateral international agreements on the mutual recognition of AI certification results to avoid excessive bureaucracy and create a harmonized global market for trusted AI. Third, the legal status and scope of liability of digital intermediaries in the context of AI regulation require further analysis.

References

1. Bradford, A. (2020). The Brussels Effect: How the European Union Rules the World Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/050/9780190088583.001.0001

2. Almada, M., & Radu, A. (2024). The Brussels Side-Effect: How the AI Act Can Reduce the Global Reach of EU Policy. *German Law Journal*, 1–18. https://doi.org/10.1017/glj.2023.108

3. Kettemann, M. C. (2020). The Normative Order of the Internet. *Oxford University Press.* https://doi.org/10.1093/oso/9780198865995.001.0001

4. Srinath, V. (2025). AI Algorithmic Sovereignty in India – Dhirubhai Ambani University School of Law. *Dhirubhai Ambani University School of Law.* https://sol.daiict.ac.in/thought-leadership/ai-algorithmic-sovereignty-in-india/

5. Romana, F., & Santiago, F. (2024). A Comparative Analysis of Artificial Intelligence Regulatory Law in Asia, Europe, and America. *SHS Web of Conferences*, *204*, 07006–07006. https://doi.org/10.1051/shsconf/202420407006

6. Dove, E & Chen, J. (2021). What does it mean for a data subject to make their personal data 'manifestly public'? An analysis of GDPR Article 9(2)(e). *International Data Privacy Law*, Volume 11, Issue 2, April 2021, Pages 107–124. https://doi.org/10.1093/idpl/ipab005

7. Covenant, L. (2025). Cross-Border AI Systems and Jurisdictional Conflicts: Navigating Legal Grey Zones in Accountability. *ResearchGate.* https://www.researchgate.net/publication/391952421_Cross-Border_AI_Systems_and_Jurisdictional_Conflicts_Navigating_Legal_Grey_Zones_in_Accountability

8. Floridi, L. (2021).The European Legislation on AI: a Brief Analysis of its Philosophical Approach. *Philos. Technol.* 34, 215–222 . https://doi.org/10.1007/s13347-021-00460-9

9. Pohle, J., & Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review,* 9(4). https://doi.org/10.14763/2020.4.1532

10. Kop, M. (2021). EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI. *Stanford – Vienna Transatlantic Technology Law Forum, Transatlantic Antitrust and IPR Developments, Stanford University, Issue No. 2/2021.* https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2021/09/2021-09-28-EU-Artificial-Intelligence-Act-The-European-Approach-to-AI.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

УДК 344.13:34.03:341.31
DOI https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.39

В. Х. Ярмакі
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-5924-1085

Х. П. Ярмакі
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-7718-3093

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІРИ

У статті досліджуються проблеми вдосконалення правових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини та посилення міжнародної системи захисту прав людини в умовах сучасних збройних конфліктів. Автор підкреслює, що наявна міжнародно-правова база, зокрема Римський статут Міжнародного кримінального суду та Женевські конвенції, хоча й формує підґрунтя для кримінальної відповідальності винних осіб, проте не забезпечує належної ефективності у питаннях юрисдикції, виконання рішень та невідворотності покарання.

Особливу увагу приділено аналізу недоліків існуючих міжнародних інституцій, зокрема МКС, Європейського суду з прав людини та Ради ООН з прав людини, а також політичним і процесуальним чинникам, що перешкоджають оперативному притягненню до відповідальності осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів. Досліджується значення українського досвіду у сфері документування злочинів, співпраці з міжнародними органами та реалізації принципу комплементарності.

У статті сформульовано пропозиції щодо вдосконалення міжнародно-правових механізмів: розширення юрисдикції МКС, створення спеціального міжнародного трибуналу з питань агресії, посилення механізмів обов'язковості виконання рішень міжнародних органів, а також зміцнення національних правових систем у частині розслідування та переслідування воєнних злочинів. Підкреслюється важливість синергії між міжнародними й національними інституціями у забезпеченні ефективного захисту прав жертв та утвердження верховенства права.

Отримані результати можуть бути використані для подальшого наукового дослідження проблематики міжнародної кримінальної юстиції, а також у практичній діяльності органів державної влади та міжнародних організацій, залучених до процесів документування, розслідування та переслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне кримінальне право, міжнародна кримінальна юстиція, Міжнародний кримінальний суд, воєнні злочини, захист прав людини, міжнародна відповідальність, міжнародний трибунал, міжнародна юрисдикція.

Yarmaki V. Kh., Yarmaki Kh. P. **INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL LEGAL AND INSTITUTIONAL DIMENSIONS**

The article examines the problems of improving the legal mechanisms for bringing to justice for war crimes and strengthening the international system for protecting human rights in conditions of modern armed conflicts. The author emphasizes that the existing international legal framework, in particular the Rome Statute of the International Criminal Court and the Geneva Conventions, although it forms the basis for the criminal liability of guilty persons, does not ensure proper effectiveness in matters of jurisdiction, execution of decisions and the inevitability of punishment.

Particular attention is paid to the analysis of the shortcomings of existing international institutions, in particular the ICC, the European Court of Human Rights and the UN Human Rights Council, as well as political and procedural factors that hinder the prompt prosecution of persons guilty of war crimes. The significance of Ukrainian experience in the field of documenting crimes, cooperation with international bodies and implementation of the principle of complementarity is examined.

The article formulates proposals for improving international legal mechanisms: expanding the jurisdiction of the ICC, creating a special international tribunal on aggression, strengthening the mechanisms for binding the execution of decisions of international bodies, as well as strengthening national legal systems in terms of investigating and prosecuting war crimes. The importance of synergy between international and national institutions in ensuring effective protection of the rights of victims and establishing the rule of law is emphasized.

© В. Х. Ярмакі, Х. П. Ярмакі, 2025

The results obtained can be used for further scientific research into the issues of international criminal justice, as well as in the practical activities of state authorities and international organizations involved in the processes of documentation, investigation and prosecution of war crimes.

Key words: international law, international criminal law, international criminal justice,International Criminal Court, war crimes, protection of human rights, international responsibility, international tribunal, international jurisdiction.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини позначені різким загостренням проблеми забезпечення відповідальності за воєнні злочини та гарантій ефективного захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Агресія російської федерації проти України актуалізувала питання не лише застосування норм міжнародного гуманітарного права, а й практичної спроможності інституцій міжнародного правосуддя забезпечити невідворотність покарання винних. Попри наявність у міжнародному праві чітко визначених заборон – на масові вбивства, тортури, депортації, руйнування цивільної інфраструктури та інші воєнні злочини – на практиці механізми притягнення до відповідальності часто виявляються недостатньо ефективними, повільними або залежними від політичних чинників.

Водночас, право на життя, безпеку, свободу від катувань і приниження гідності, а також інші фундаментальні права людини стають об'єктом системних порушень у сучасних війнах. Масштаби та інтенсивність таких порушень вимагають переосмислення ролі міжнародного кримінального права, механізмів індивідуальної та державної відповідальності, а також здатності міжнародних інституцій – Міжнародного кримінального суду, спеціальних трибуналів, Європейського суду з прав людини та інших – забезпечувати ефективний правовий захист.

Проблемність дослідження полягає у суперечності між нормативним рівнем закріплення міжнародно-правової відповідальності та реальними викликами її реалізації. З одного боку, норми міжнародного гуманітарного та кримінального права є достатньо розробленими й визнають індивідуальну кримінальну відповідальність за воєнні злочини. З іншого боку, існують прогалини у процесуальних механізмах притягнення винних до відповідальності, проблеми із юрисдикцією міжнародних судів, а також нерозвиненість універсальних гарантій відшкодування шкоди жертвам агресії. Це створює потребу у комплексному аналізі як кримінально-правового, так і інституційного виміру проблеми, з урахуванням українського контексту, що нині є одним із найактуальніших прикладів у міжнародній практиці.

Мета статті є комплексний аналіз міжнародно-правової відповідальності за воєнні злочини та механізмів захисту прав людини в умовах збройної агресії з урахуванням кримінально-правового та інституційного вимірів, а також вироблення пропозицій щодо удосконалення правових і організаційних механізмів на національному та міжнародному рівнях.

Для досягнення зазначеної мети в статті ставляться такі завдання:

Розкрити теоретико-правові засади міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини та співвідношення індивідуальної й державної відповідальності.

Проаналізувати сучасні механізми притягнення винних до відповідальності та виявити їхні сильні й слабкі сторони.

Дослідити практику України як жертви збройної агресії у сфері документування воєнних злочинів і захисту прав людини.

Визначити роль міжнародних інституцій захисту прав людини (ЄСПЛ, ООН, Рада Європи, ОБСЄ) у контексті воєнних злочинів і збройної агресії.

Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів відповідальності за воєнні злочини та посилення системи міжнародного захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині міжнародного права питання відповідальності за воєнні злочини та захисту прав людини в умовах збройної агресії досліджувалися як зарубіжними, так і українськими науковцями. Серед українських авторів варто відзначити праці О.В. Червякової, присвячені проблемам воєнних злочинів і перехідної справедливості; С.В. Щербака, який аналізує співвідношення міжнародних стандартів і кримінального права України. На міжнародному рівні значний внесок зробили С. Сельварадж та Л. Фйоріто, які розглядали роль Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та громадської думки у переслідуванні злочинів, скоєних під час війни в Україні. Однак, попри наявність вагомих напрацювань, наукові дослідження залишаються фрагментарними та здебільшого зосередженими на окремих аспектах – нормативному чи інституційному. Відсутність комплексного аналізу поєднання кримінально-правового та інституційного вимірів міжнародно-правової відповідальності зумовлює актуальність обраної теми.

Викладення основного матеріалу. Міжнародна кримінальна відповідальність є одним із ключових інститутів сучасного міжнародного права, спрямованим на забезпечення невідворот-

ності покарання за найбільш тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема за воєнні злочини. Її формування відбулося у процесі еволюції міжнародного правопорядку – від принципів Нюрнберзького та Токійського трибуналів до сучасних положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду (1998 р.) [4].

Теоретико-правові засади міжнародної кримінальної відповідальності спираються на кілька фундаментальних положень:

Принцип індивідуальної відповідальності: жодна особа, яка вчинила міжнародний злочин, не може прикриватися посадовим становищем чи наказом начальника (ст. 7 Статуту Нюрнберзького трибуналу; ст. 25 Римського статуту). Цей принцип вперше чітко закріплено у вироку Нюрнберзького трибуналу 1946 р., де зазначалося, що «злочини проти міжнародного права здійснюються людьми, а не абстрактними утвореннями» [6].

Принцип універсальності юрисдикції: воєнні злочини становлять загрозу міжнародному миру та безпеці, тому їх переслідування можливе незалежно від місця вчинення та громадянства злочинця (приклади – справа Prosecutor v. Tadić, ICTY, 1995) [7].

Принцип невідворотності покарання: воєнні злочини не підлягають амністії чи строкам давності [8].

Співвідношення індивідуальної й державної відповідальності має особливе значення. Індивідуальна кримінальна відповідальність не виключає відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння її органів чи осіб, які діяли від її імені. Міжнародний суд ООН у справі Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro (2007) наголосив, що відповідальність держави за геноцид не усуває індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, які його організували чи здійснювали [9].

Таким чином, у сучасній доктрині та практиці сформувався подвійний режим відповідальності:

Індивідуальна відповідальність (через міжнародні кримінальні суди і трибунали, а також національні суди).

Державна відповідальність (через Міжнародний суд ООН та інші механізми відшкодування збитків).

Науковці справедливо зазначають, що ефективність боротьби з воєнними злочинами залежить від синергії цих двох режимів. Так, О. М. Броневицька підкреслює, що «притягнення держави до відповідальності без покарання конкретних осіб зводить міжнародне право до декларацій, тоді як індивідуальне переслідування без відповідальності держави залишає поза увагою системний характер злочину» [10].

Отже, сучасне міжнародне право виходить із поєднання індивідуальної та державної відповідальності, що забезпечує комплексний механізм протидії воєнним злочинам.

Міжнародне співтовариство виробило комплекс механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини, які можна умовно поділити на чотири основні категорії: діяльність МКС, спеціалізовані міжнародні трибунали ad hoc, національні суди, що застосовують принцип універсальної юрисдикції, та гібридні судові інституції. Кожен із цих механізмів має свої сильні та слабкі сторони, що зумовлює потребу у їх комплексному аналізі.

Першим і найбільш універсальним інструментом сучасності є Міжнародний кримінальний суд, створений на основі Римського статуту 1998 року. Його головна перевага полягає у постійності та універсальному характері юрисдикції щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії. Важливим здобутком є процесуальні гарантії, що забезпечують дотримання стандартів прав людини у провадженні [4]. Водночас обмеженість юрисдикції МКС лише державами-учасницями та випадками, переданими Радою Безпеки ООН, знижує ефективність Суду. Додатковою проблемою є брак реальних механізмів забезпечення виконання його рішень, що проявляється у випадках відмови окремих держав співпрацювати із Судом. Низка дослідників наголошує й на політизованості діяльності МКС, зокрема у вибірковості відкриття проваджень [11].

Важливе значення у формуванні практики переслідування воєнних злочинів відіграли міжнародні трибунали ad hoc – Трибунал щодо колишньої Югославії (ICTY) та Руандійський трибунал (ICTR). Саме вони створили прецедентну практику, зокрема щодо тлумачення складів воєнних злочинів, індивідуальної кримінальної відповідальності та командної відповідальності. Їхніми сильними сторонами стала спроможність продемонструвати невідворотність покарання, а також формування юридичних стандартів, які лягли в основу Римського статуту. Водночас критики звертають увагу на надзвичайно високу вартість їхньої діяльності, затягнуті процеси та обмежений мандат у часі й просторі.

Суттєвий розвиток дістали механізми національної юрисдикції. У низці держав Європи активно застосовується принцип універсальної юрисдикції, що дозволяє переслідувати воєнні злочини незалежно від місця їх учинення та громадянства обвинувачених. Зокрема, у Німеччині 2021 року відбувся вирок сирійському військовослужбовцю за злочини проти людяності, вчинені в Сирії [12, p. 1127]. В Україні, у свою

чергу, ухвалено Закон від 20 травня 2021 р. № 2689-IX, яким приведено положення Кримінального кодексу у відповідність до міжнародного гуманітарного права та відкрито можливості для повноцінного переслідування воєнних злочинів. Перевагою національних юрисдикцій є наближеність правосуддя до потерпілих і спроможність ефективніше збирати докази [13]. Недоліками залишаються ризик політичного впливу, недостатність матеріально-технічних ресурсів та обмежений досвід у розслідуванні масштабних міжнародних злочинів.

Особливе місце посідають гібридні судові механізми, що поєднують міжнародні та національні елементи, як-от Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне. Їхня перевага полягає у здатності враховувати локальний контекст і забезпечувати вищий рівень легітимності у суспільстві. Проте вони залишаються залежними від фінансування донорів та політичної волі національних урядів, що обмежує їхню сталість [14, p. 107].

Таким чином, сучасна система міжнародних механізмів переслідування воєнних злочинів характеризується поєднанням інституцій різного рівня, що взаємодоповнюють одна одну. Водночас їхні недоліки – обмежена юрисдикція, політична вразливість та брак ресурсів – свідчать про необхідність подальшої реформи й посилення міжнародно-правової співпраці.

Водночас, поряд із Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними інституціями, активно формується Спеціальний трибунал щодо злочину агресії російської федерації проти України. Його створення є відповіддю на обмеженість юрисдикції МКС щодо злочину агресії, оскільки держава-агресор не є учасником Римського статуту, що унеможливлює притягнення до відповідальності за цей вид злочину у межах існуючої міжнародної системи. Трибунал передбачає застосування принципів міжнародного права ad hoc, подібно до практики Нюрнберзького трибуналу та трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, проте з урахуванням сучасних політичних, технологічних і правових реалій. Особлива увага приділяється притягненню до відповідальності вищого політичного та військового керівництва рф, що дозволяє ефективніше реалізувати концепцію індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародно-правові злочини, включно з агресією. Створення Спеціального трибуналу також відкриває можливості для формування механізмів компенсації шкоди постраждалим, оскільки його рішення можуть стати правовою основою для відшкодування цивільним особам та державі Україна.

Україна, ставши жертвою повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації, активно документує воєнні злочини та порушення прав людини на національному та міжнародному рівнях. На державному рівні відповідальність за фіксацію злочинів покладено на органи Національної поліції, прокуратури та слідчі підрозділи СБУ, які здійснюють розслідування фактів нападів на цивільне населення, інфраструктуру та гуманітарні об'єкти. Паралельно створюються спеціалізовані міжвідомчі центри, зокрема Координаційний центр документування воєнних злочинів, що систематизує докази для подальшого використання у міжнародних судових процесах.

На міжнародному рівні Україна активно співпрацює з МКС, Офісом Генерального прокурора України та створеним спеціальним трибуналом щодо злочину агресії рф проти України. Ця практика включає передання матеріалів, відеодоказів, експертиз і свідчень постраждалих цивільних, що дозволяє забезпечити юридично обґрунтовану базу для переслідування осіб, причетних до воєнних злочинів.

Особливу роль відіграє документування порушень прав людини: систематично фіксуються факти вбивств цивільного населення, тортур, незаконних депортацій та руйнування медичної, освітньої та критичної інфраструктури. Human Rights Watch, Amnesty International та міжнародні моніторингові місії підтверджують масштабність і системність порушень, що надає додаткову доказову базу для міжнародної юстиції. Таким чином, українська практика демонструє комплексний підхід до документування воєнних злочинів і захисту прав людини, поєднуючи національні розслідування з міжнародними механізмами притягнення до відповідальності.

Розглянувши механізми притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини та визначивши їхні сильні й слабкі сторони, необхідно окремо зупинитися на ролі міжнародних інституцій у сфері захисту прав людини, оскільки ефективне переслідування злочинців неможливе без паралельного контролю за дотриманням фундаментальних прав цивільного населення. Міжнародні організації та судові органи відіграють ключову роль у створенні системи превенції, документування та правозастосування щодо порушень, що виникають під час збройної агресії.

Європейський суд з прав людини (далі – Є СПЛ) виступає важливим арбітром у справах індивідуальних скарг щодо порушень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зокрема у випадках масових атак на цивільне населення, незаконних депортацій

та катувань. Практика ЄСПЛ демонструє, що навіть у періоди збройного конфлікту держави зобов'язані дотримуватися прав людини, забезпечуючи захист життя, свободи та безпеки громадян [15].

ООН забезпечує широкий спектр діяльності у сфері захисту прав людини під час конфліктів. В рамках Ради ООН з прав людини створюються спеціальні комісії та слідчі механізми, що документують порушення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Спеціальні доповідачі ООН та Управління Верховного комісара з прав людини (OHCHR) систематично публікують звіти про порушення, формуючи доказову базу для міжнародних судів і трибуналів [16].

Рада Європи виступає платформою координації дій держав-членів у сфері захисту прав людини та контролю за імплементацією конвенційних зобов'язань. Через комітети експертів і робочі групи, зокрема Європейську комісію з ефективності правосуддя (CEPEJ), надається методологічна підтримка для вдосконалення національних правових механізмів розслідування воєнних злочинів [17].

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) забезпечує моніторинг та раннє попередження конфліктів, документуючи порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права у зонах збройної агресії. ОБСЄ здійснює незалежну перевірку фактів, публікує регулярні звіти, що використовуються як доказова база у міжнародних судових процесах, та сприяє навчальним і превентивним програмам для держав-учасниць [18].

У сучасних збройних конфліктах, зокрема у російсько-українській війні, зазначені інституції демонструють здатність поєднувати функції моніторингу, документування та юридичного реагування. Вони формують інтегровану систему міжнародного захисту прав людини, яка охоплює індивідуальні скарги та державну відповідальність за порушення міжнародного права, забезпечуючи комплексний підхід до захисту цивільного населення від наслідків воєнних злочинів та агресії.

Водночас, вдосконалення правових механізмів відповідальності за воєнні злочини та посилення системи міжнародного захисту прав людини є одними з ключових викликів сучасного міжнародного права. Наявні інституції, зокрема МКС, спеціальні трибунали та національні суди, хоча й забезпечують певний рівень притягнення до відповідальності, однак демонструють обмежену ефективність через складні процедури, політичні впливи та відсутність універсальної юрисдикції.

По-перше, доцільним є розширення юрисдикції МКС шляхом спрощення процедури ратифікації Римського статуту та усунення можливостей для держав-учасниць ухилятися від співпраці. Важливим є також надання Суду більш ефективних інструментів примусового виконання його рішень, зокрема через створення спеціального міжнародного механізму співробітництва з ООН, який би гарантував арешт та екстрадицію осіб, обвинувачених у воєнних злочинах.

По-друге, актуальним є запровадження універсального трибуналу з юрисдикцією щодо злочиної агресії, який би функціонував на підставі резолюції Генеральної Асамблеї ООН або багатостороннього договору. Це дозволило б уникати ситуацій, коли великі держави, не визнаючи юрисдикцію МКС, залишаються поза межами правової відповідальності. Подібний механізм може стати важливим елементом глобальної системи стримування агресивних воєн.

По-третє, для зміцнення системи міжнародного захисту прав людини необхідно реформувати існуючі інститути моніторингу. Зокрема, слід розширити повноваження Ради ООН з прав людини та забезпечити механізм обов'язковості виконання її рішень, оскільки наразі їхня реалізація значною мірою залежить від доброї волі держав. Крім того, важливо вдосконалити процедури індивідуальних скарг у рамках міжнародних договорів з прав людини, забезпечивши швидший розгляд та можливість компенсаційних механізмів для жертв.

По-четверте, варто активізувати співпрацю між міжнародними та національними судовими системами через розбудову принципу комплементарності. Створення спеціальних спільних судових органів, які б включали як міжнародних, так і національних суддів, сприяло б підвищенню довіри до процесів правосуддя та більш ефективному розслідуванню злочинів. Прикладом може бути досвід спеціальних трибуналів для Руанди та Сьєрра-Леоне [19].

Таким чином, міжнародно-правова відповідальність за воєнні злочини та захист прав людини в умовах збройної агресії становлять взаємопов'язані елементи сучасної системи міжнародного правопорядку. Попри розвиненість нормативної бази, ефективність механізмів їх реалізації залишається обмеженою через проблеми юрисдикції, політичного впливу та брак інституційних ресурсів. Український досвід документування воєнних злочинів і взаємодії з міжнародними органами доводить важливість синергії національних та міжнародних інструментів правосуддя. Перспективним напрямом є реформування та розширення юрисдикції МКС, створення універсального трибуналу з питань агресії, посилення обов'язковості виконання рішень інституцій із захисту прав

людини та розвиток комплементарності між міжнародними і національними судами. Лише комплексне вдосконалення кримінально-правових та інституційних механізмів здатне гарантувати невідворотність покарання за воєнні злочини, ефективний захист жертв та утвердження верховенства права у міжнародних відносинах.

Література

1. Червякова О. Відповідальність за воєнні злочини: через перехідне правосуддя до сталого миру та безпеки України. *Проблеми законності.* 2020. Вип. 15. С. 161–172.

2. Shcherbak S. V. War crimes in the International Criminal and Humanitarian Law and in the Criminal Law of Ukraine: theoretical and practical aspects". *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs* 2023. №102(3 (Part 2). P. 227–238. doi:10.32631/v.2023.3.45.

3. Lorenzo Fiorito, Senthan Selvarajah Media, Public Opinion, and the ICC in the Russia–Ukraine War. *Journal. Media*. 2023. № 4(3). Pp. 760–789. URL: https://doi.org/10.3390/journalmedia4030048

4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. Офіційний сайт ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

5. Charter of the International Military Tribunal – Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis («London Agreement»), 8 August 1945. URL: https://www.legal-tools.org

6. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946. Nuremberg: IMT, 1947. Vol. I.

7. Prosecutor v. Duљko Tadić (Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction), ICTY, Appeals Chamber, 2 October 1995. URL: https://www.icty.org

8. Конвенція про незастосовність строків давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності від 26 листопада 1968 р. United Nations Treaty Series. Vol. 754.

9. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, I.C.J. Reports 2007. URL: https://www.icj-cij.org

10. Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник. Кол. авторів ; за заг. ред. Т. І. Созанського та О. М. Броневицької. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 472 с.

11. Akhavan P. International Criminal Justice: The ICC, the Security Council and the Challenge of Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

12. Dixon R. Universal Jurisdiction in Practice: The Syrian Cases in Germany. *Journal of International Criminal Justice*. 2021. Vol. 19. № 5. p. 1125–1142.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права: Закон України від 20 травня 2021 р. № 2689-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 29.

14. Schabas W. The Special Court for Sierra Leone: Lessons for Hybrid Tribunals. *Journal of International Criminal Justice*. 2011. Vol. 9, no. 1, p. 103–111.

15. European Court of Human Rights. Case-law database. 2023. URL: https://www.echr.coe.int/

16. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Reports on the human rights situation in Ukraine. Geneva: UN. 2022. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine-1-august-2022-31-january-2023

17. Council of Europe. Human Rights and Rule of Law Activities. Strasbourg: Council of Europe. 2021. URL: https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/2021-internet-governance-forum

18. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Monitoring reports on conflict zones. Vienna: OSCE. 2022. URL: https://www.osce.org

19. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Cambridge University Press, 2019.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 26.11.2025

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Є. А. Булат, Т. В. Кузнєцова
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ І КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ЦІЛЬОВИХ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 3

О. О. Вєтчінова
ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ 7

М. К. Галянтич, В. В. Кочин, А. В. Запорожченко
ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ ВИСЕЛЕННЯ ІЗ ЖИТЛА..... 11

І. В. Осадчий
ПРОБЛЕМАТИКА РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЗА УЧАСТЮ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ..... 16

Р. І. Таш'ян
ДОБРОСОВІСНІСТЬ ЯК ЗАГАЛЬНА ЗАСАДА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА..... 21

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

В. І. Лозко
ДЕЯКІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРЯДНИКІВ В БУДІВНИЦТВІ 26

О. В. Несвіт
САМОРЕГУЛІВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ 33

Т. В. Проскурня
СПОСОБИ ТА ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ 38

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

А. В. Боксгорн
УНІФІКОВАНА СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ..... 46

Д. О. Воронов
КОНЦЕПЦІЇ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ НЕВИКОНАННЯ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ..... 53

Н. О. Гольдберг, І. П. Устинова
ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ 59

П. В. Горінов
КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В ГАЛУЗІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ..... 65

Н. З. Деревянко, А. М. Оксентюк
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ..... 71

Ч. Ч. Левандовський
НОРМАТИВНА РОЛЬ ДБН, ГБН ТА ДСТУ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА..... 76

М. М. Лотоцький
СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН 84

О. Л. Мілоцький
ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ 90

О. В. Могила, А. В. Капелюха
ПОРЯДОК ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З МІНІСТЕРСТВОМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У КОНТЕКСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 97

Д. Д. Москаль
МУНІЦИПАЛЬНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗМІЦНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 103

Є. М. Пеліхос
ПРАВА ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ОСІБ ЗГІДНО З НОРМАМИ П. 1-1 Ч. 1 СТ. 4 ЗАКОНУ «ПРО САНКЦІЇ» 109

М. П. Пука
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНЬ, ЗАПРОВАДЖЕНИХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ 116

А. Г. Соломаха
АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ НАУКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 121

Р. В. Тополя
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕЖІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ В УКРАЇНІ 127

А. М. Цвєтков
РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ В УПРАВЛІННІ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ 132

А. А. Цибка
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 139

Г. М. Шерстюк
БОЛГАРСЬКИЙ ТА СЛОВАЦЬКИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ З НАСЕЛЕННЯМ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА 145

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

В. Л. Давиденко
КРИТЕРІЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ЯК ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ 151

М. Д. Дякур
ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 138 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (НЕЗАКОННА ЛІКУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ) 156

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Л. І. Аркуша, І. В. Загородній, О. В. Чернов
ТИПОЛОГІЯ СЕРІЙНИХ ВБИВЦЬ: ВІД КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ОЗНАКИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ 161

І. А. Скічко, А. В. Капелюха
СПЕЦИФІКА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПОРТРЕТНОЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 167

О. В. Шипілов
КОЛІЗІЯ МІЖ ВИМОГАМИ КПК УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТОКОЛУ ОГЛЯДУ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ТА ПОРЯДКОМ ЇХ НАДАННЯ ІНОЗЕМНИМИ КОМПЕТЕНТНИМИ ОРГАНАМИ 173

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

O. I. Sinhaievska
APPLICATION OF THE RULE OF LAW IN THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EU ON JUDICIAL REFORMS: CORRELATION WITH EU LEGAL STANDARDS AND PRACTICAL SIGNIFICANCE FOR LAW ENFORCEMENT..... 179

Р. Т. Цховребов
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЕТИЧНИХ ЗАСАД АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА..... 192

Л. Ю. Чекмарьова
СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ АДВОКАТА ТА КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ..... 197

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

M. Yu. Veselov, T. O. Gurzhii, A. V. Gurzhii, A. L. Petrytskyi
LEGAL REGULATION OF GENDER EQUALITY IN THE EU 203

Ю. О. Волошин, А. О. Шаповал
ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ВІЙН: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ 209

О. К. Канєнберг-Сандул, Г. Ю. Раздорожний
ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (МОЖЛИВІСТЬ ПРОЦЕДУРИ РЕСТИТУЦІЇ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ)..... 214

B. Strilets, O. Kalian
CERTAIN THEORETICAL ISSUES OF LEGAL TERMINOLOGY IN THE FIELD OF BRINGING UKRAINIAN LEGISLATION INTO LINE WITH THE EU ACQUIS..... 219

O. A. Shamov
DIGITAL SOVEREIGNTY AND JURISDICTION OVER CROSS-BORDER AI SERVICES: FROM «CLOUD» TO «ALGORITHMIC» SOVEREIGNTY 227

В. Х. Ярмакі, Х. П. Ярмакі
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІРИ 232

CONTENTS

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Bulat Ye. A., Kuznetsova T. V.
SOME ASPECTS OF PROTECTION AND COMMERCIALIZATION OF RIGHTS TO THE RESULTS OF TARGETED FUNDAMENTAL SCIENTIFIC RESEARCH 3

Vietchinova O. O.
THE CONCEPT AND STRUCTURE OF LEGAL REGULATION OF INHERITANCE IN UKRAINE 7

Haliantych M. K., Kochyn V. V., Zaporozhchenko A. V.
LEGAL GROUNDS AND CONSEQUENCES OF EVICTION FROM HOUSING 11

Osadchii I. V.
ISSUES OF CONSIDERING CIVIL CASES WITH THE PARTICIPATION OF A JURY IN UKRAINE 16

Tashian R. I.
GOOD FAITH AS A GENERAL PRINCIPLE OF CIVIL LAW 21

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

Lozko V. I.
SOME PRINCIPLES OF ORGANIZING THE ACTIVITIES OF CONTRACTORS IN CONSTRUCTION 26

Nesvit O. V.
SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN UKRAINE: LEGAL FOUNDATIONS AND PROSPECTS FOR FUNCTIONING 33

Proskurnya T. V.
METHODS AND MEANS OF ENSURING THE UNIFORMITY OF JUDICIAL PRACTICE IN COMMERCIAL COURT PROCEEDINGS 38

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bokshorn A. V.
UNIFIED JUDICIAL PRACTICE AS A DOCTRINAL ELEMENT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINLY 46

Voronov D. O.
CONCEPTS FOR SOLVING THE PROBLEM OF NON-IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE COURT DECISIONS 53

Holdberh N. O., Ustynova I. P.
INSTITUTE OF REPRESENTATION IN ADMINISTRATIVE JUSTICE OF UKRAINE 59

Horinov P. V.
CONTROL AND SUPERVISION AS TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF YOUTH POLICY 65

Derevianko N. Z., Oksentiuk A. M.
THE ROLE OF THE STATE TAX SERVICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF PREVENTION OF ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE 71

Levandovskyi Ch.Ch.
THE NORMATIVE ROLE OF STATE BUILDING CODES, SECTORAL BUILDING CODES, AND NATIONAL STANDARDS OF UKRAINE IN THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC PROCUREMENT IN THE CONSTRUCTION SECTOR 76

Lototskyi M. M.
SUBJECT OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS 84

Milotskyi O. L.
PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF FORCED ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS AND DECISIONS OF OTHER BODIES IN UKRAINE..... 90

Mohyla O. V., Kapeliukha A. V.
PROCEDURE FOR INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE WITH THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS IN THE CONTEXT OF MATERIAL AND TECHNICAL SUPPORT 97

Moskal D. D.
MUNICIPAL EDUCATION AS A TOOL FOR STRENGTHENING THE ADMINISTRATIVE CAPACITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES 103

Pelikhos Ye. M.
RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PERSONS IN ACCORDANCE WITH THE NORMS OF PARAGRAPHS 1-1, PART 1, ARTICLE 4 OF THE LAW "ON SANCTIONS" 109

Puka M. P.
FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO INFORMATION ABOUT THE ACTIVITIES OF GOVERNMENT BODIES IN THE CONDITIONS OF RESTRICTIONS INTRODUCED DURING THE EFFECT OF MARTIAL STATE 116

Solomakha A. H.
AXIOLOGICAL GUIDELINES OF ADMINISTRATIVE LAW SCIENCE UNDER MARTIAL LAW..... 121

Topolia R. V.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL LIMITS OF THE INDEPENDENCE OF FORENSIC EXPERTS IN UKRAINE 127

Tsvietkov A. M.
THE ROLE OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE IN THE MANAGEMENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE..... 132

Tsybka A. A.
THE EUROPEAN UNION'S ADMINISTRATIVE-LAW MODEL FOR ENSURING ENERGY SECURITY 139

Sherstiuk H. M.
BULGARIAN AND SLOVAK EXPERIENCE OF INTERACTION BETWEEN POLICE AUTHORITIES AND THE POPULATION ON THE BASIS OF PARTNERSHIP..... 145

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Davydenko V. L.
CRITERIA FOR QUALIFICATION OF ACTS AS WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW 151

Diakur M. D.
ON THE QUESTION OF DETERMINING THE SIGNS OF THE OBJECTIVE PART OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR BY ARTICLE 138 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (ILLEGAL MEDICAL ACTIVITY) 156

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

Arkusha L. I., Zahorodnii V. E., Chernov O. V.
TYPOLOGY OF SERIAL KILLERS: FROM CRIMINAL CHARACTERISTICS TO PSYCHOLOGICAL PROFILE 161

Skichko I. A., Kapeliukha A. V.
SPECIFICITIES OF THE APPOINTMENT AND CONDUCT OF PORTRAIT AND LINGUISTIC EXPERTISE DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES..... 167

Shypilov O. V.
CONFLIC BETWEEN THE REQUIREMENTS OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE REGARDING THE PROTOCOL OF EXAMINATION OF ELECTRONIC EVIDENCE AND THE PROCEDURE FOR THEIR PROVISION BY FOREIGN COMPETENT AUTHORITIES ... 173

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

O. I. Sinhaievska
APPLICATION OF THE RULE OF LAW IN THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EU ON JUDICIAL REFORMS: CORRELATION WITH EU LEGAL STANDARDS AND PRACTICAL SIGNIFICANCE FOR LAW ENFORCEMENT..... 179

Tskhovrebov R. T.
LEGAL REGULATION OF ETHICAL PRINCIPLES OF LAWYER ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY..... 192

Chekmarova L. Yu.
THE STRUCTURE OF A LAWYER'S COMMUNICATIVE COMPETENCE AND COMMUNICATIVE BARRIERS 197

INTERNATIONAL LAW

M. Yu. Veselov, T. O. Gurzhii, A. V. Gurzhii, A. L. Petrytskyi
LEGAL REGULATION OF GENDER EQUALITY IN THE EU 203

Voloshyn Yu. O., Shapoval A. O.
STATE SOVEREIGNTY IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICTS AND WARS: CURRENT CHALLENGES AND DOCTRINAL APPROACHES..... 209

Kanienberh-Sandul O. K., Razdorozhnyi H. Yu.
PROBLEMS OF PROTECTING CULTURAL AND HISTORICAL VALUES IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT (POSSIBILITY OF RESTITUTION PROCEDURE AFTER THE END OF THE CONFLICT IN UKRAINE)..... 214

B. Strilets, O. Kalian
CERTAIN THEORETICAL ISSUES OF LEGAL TERMINOLOGY IN THE FIELD OF BRINGING UKRAINIAN LEGISLATION INTO LINE WITH THE EU ACQUIS..... 219

O. A. Shamov
DIGITAL SOVEREIGNTY AND JURISDICTION OVER CROSS-BORDER AI SERVICES: FROM "CLOUD" TO "ALGORITHMIC" SOVEREIGNTY 227

Yarmaki V. Kh., Yarmaki Kh. P.
INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION: CRIMINAL LEGAL AND INSTITUTIONAL DIMENSIONS 232

JURIS
EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/ 2025

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Н. Фесенко

Підписано до друку 26.11.2025 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 28,56. Ум. друк. арк. 28,37.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1125/882.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua